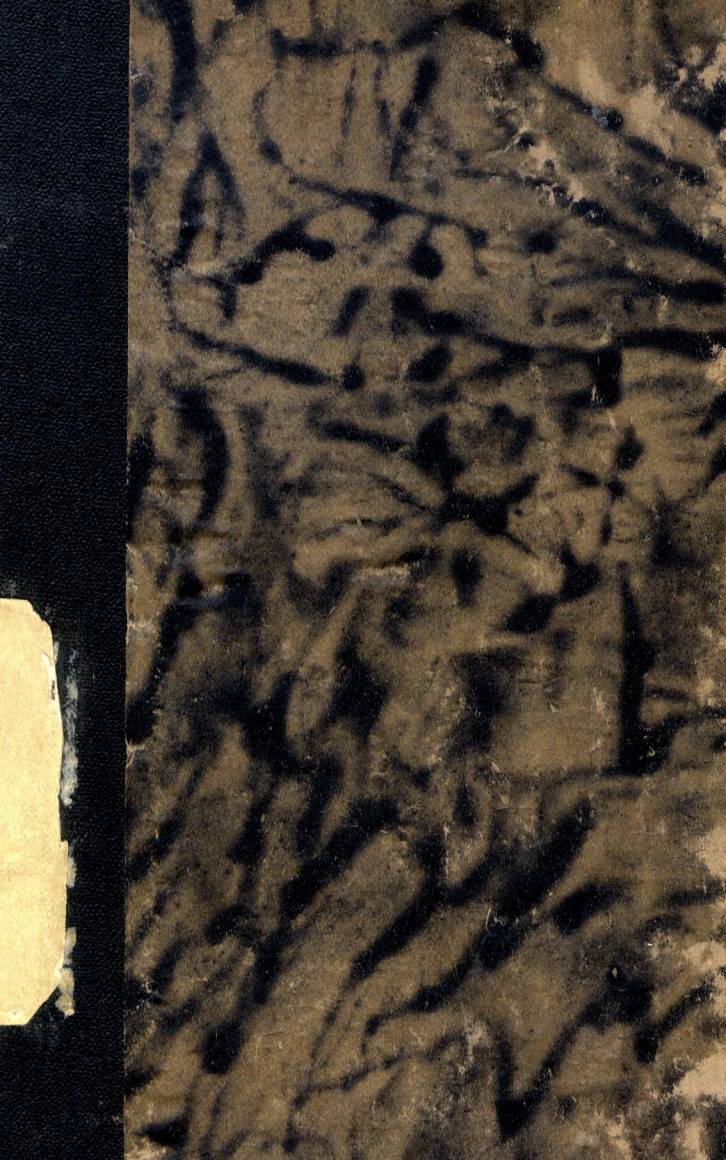
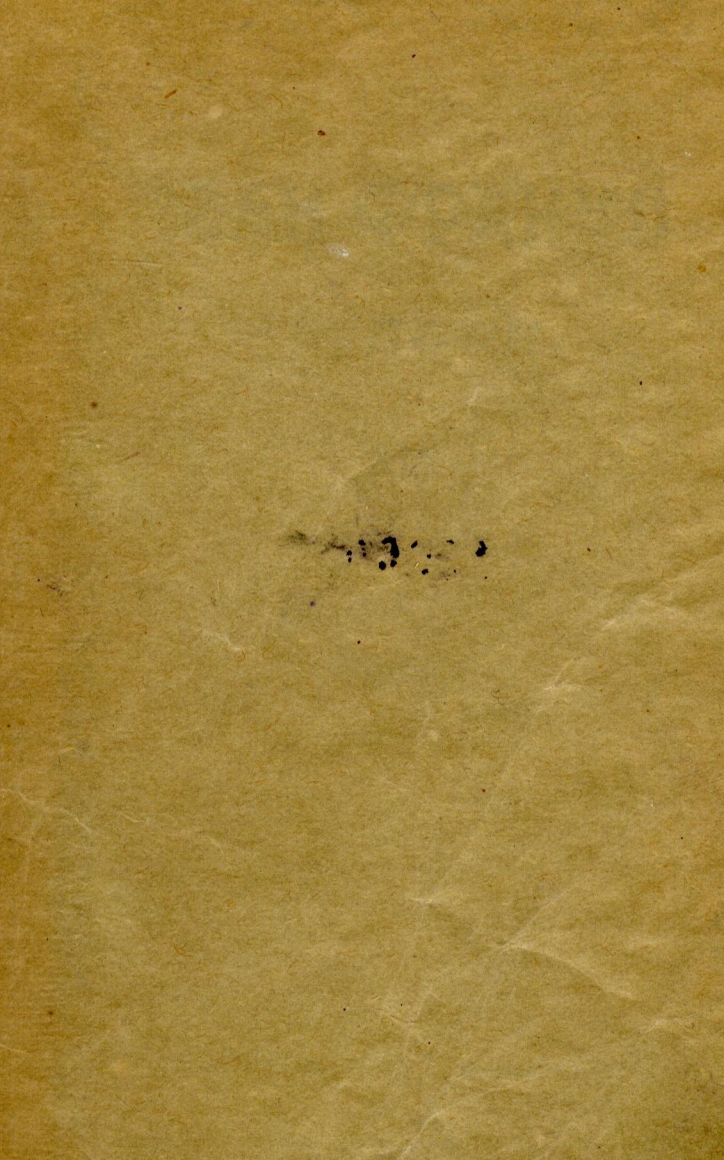

БІБЛІОТЕКА
НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА
імені
ШЕВЧЕНКА
У ЛЬВОВІ.

Ч. ~~36000~~ / ~~XIX~~

36000/19

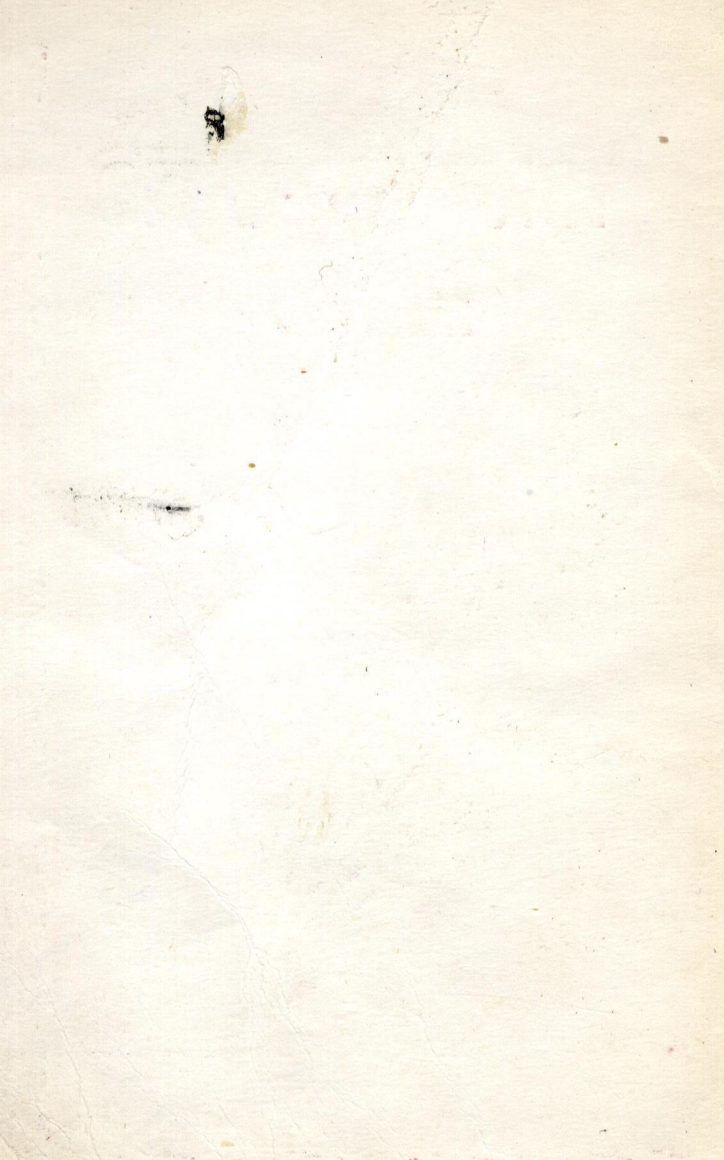
ІВАН ФРАНКО

ТВОРИ

ХІХ

ДРАМАТИЧНІ
ТВОРИ

КООПЕРАТИВНЕ „РУХ“ ВИДАВНИЦТВО

[89179—2(081)]

~~36000~~

ІВАН ФРАНКО

ТВОРИ

т. XIX

КООПЕРАТИВНЕ РУХ ВИДАВНИЦТВО

ф/т-28/р
I
6/

23357/

19

ІВАН ФРАНКО

ДРАМАТИЧНІ ТВОРИ

УКРАДЕНЕ ЩАСТЯ
СОН КНЯЗЯ СВЯТОСЛАВА
КАМ'ЯНА ДУША
УЧИТЕЛЬ
МАЙСТЕР ЧИРНЯК
БУДКА Ч. 27
РЯБИНА

ХАРКІВ — 1928

ХАРКІВСЬКА ШКОЛА
ДРУКАРСЬКОГО ДІЛА
ІМ. А. БАГІНСЬКОГО

Укрголовліт 2821. Тираж 3000.
Зам. 843.

78. С12.

УКРАДЕНЕ ЩАСТЯ

ДРАМА З СІЛЬСЬКОГО ЖИТТЯ В 5 ДІЯХ

ДІЄВІ ОСОБИ

Микола Задорожній — чоловік літ 45, невеликого росту, похилий, рухи повільні.

Анна — його жінка, молодиця літ 25.

Михайло Гурман — жандарм, високий здоровий мущина літ 30.

Олекса Бабич — селянин, літ 40, сусіда Миколи.

Настя — його жінка, літ 35.

Війт — селянин, літ 50.

Шльома — орендар.

Селяни, селянки, парубки й дівчата, музики й т. ін.

Діється коло 1870 року в підгірському селі Незваничах.

ДІЯ ПЕРША

Нутро сільської хати. Ніч. На дворі чути шум вітру, сніг б'є о вікна. В печі горить вогонь, при нім горшки. Анна й Настя пораються коло печі. На лаві, на ослоні, на припічку й на печі дівчата і парубки, одні прядуть, другі мотають пряжу на мотовилах; насеред хати при стільці один парубок плете рукавиці, другий на коловороті крутить шнур

Я В А І

Парубки, дівчата, Анна і Настя

Парубки й дівчата співають:

Ой там за горою, та за кремінною
Не по правді жиє чоловік з жоною.
Вона йому стелить білу постеленьку,
А він їй готує дротяну нагайку.
Біла постеленька порохом припала,
Дротяна нагайка біле тіло рвала.
Біла постеленька порохом присіла,
Дротяна нагайка кров'ю обкипіла.

Настя перериває, махаючи стиркою. Та тьфу на вас! Що це ви вигадали такої плаксивої! Мов по покійнику голосять.

1 парубок сміється. Ага, а у вас мурашки по шкірі забігали.

Настя. Тю на тебе та на твою голову! Ти гадаєш, що я твого тата жінка, що небіжка ніколи з синців не виходила.

1 парубок. Го-го, мій тато небіжчик усе говорив: як чоловік жінки не б'є, то в ній утроба гниє.

2 парубок. О, твій тато добрий цирулик був. Він і хлопам умів кров пускати.

1 парубок. І задармо! То також щось варто!

Настя. Та повинні-сте стидатися хоч тут, у тій хаті таке говорити та співати. Пек, осина! То так, як би, не при хаті кажучи, злого духа при малій дитині згадав. Тут ангели божі літають, одна хата в цілім селі, де святий супокій, та згода, та лад, та любов — а ви якесь таке завели, що гидко і в губу брати.

1 дівчина. Та не бійтеся, тітко, ми своєю співанкою святих ангелів із хати не виполошимо.

Настя. А ти відки це знаєш? А може як раз виполошите? Знаєш, як старі люди кажуть: не викликай вовка з ліса. А то буває таке, що як у злу годину скажеш кому лихе слово, то воно зараз сповниться. Мої небіжка мамуня розповідали, що раз один такий...

1 парубок. Та пипоть вам на язик! Ідіть до печі та глядіть, чи швидко ті вареники будуть, бо далі Микола з міста приїде та нас понаганяє додому.

Настя. Ади, який швидкий! Не бійся, вареники будуть. Гляди тільки, щоб ти свою рукавицю доплів. Іде до печі.

1 дівчина. Ну кінчім, сестрички, тоту співанку. Вона дуже красна. А така жалісна, аж плакати хочеться.

Анна від печі. Почекайте-но ви, як замуж повиходите, та на своїх плечах того добра зазнаєте, то вам ще й не так плакати захочеться.

Дівчата. От тобі й на! А ви це відки знаєте? Хіба ви цього зазнали?

Анна. Ну, я не про себе говорю. А в тім, що зазнала, те досить мені знати та богові.

Дівчата хвилю мовчать, потім починають співати:

Ой мужу ж мій, мужу, не бий мене дуже,
В мене тіло біле, болить мене дуже.
Пусти ж мене, мужу, в вишневий садочок,
Най я собі урву рожевий квіточок,
Урву рожу-квітку та й пушу на воду:
Пливи, пливи, роже-квітку, аж до мого роду.
Пливи, пливи, квітку, пливи по Дунаю,
Як побачиш мою неньку, припливи до краю.

Настя тим часом повиймала вареники, відцідила їх, полила їх олією, посолонила і ставить на столі. Ну, годі вам співати! Кидайте роботу! Вареники на столі! Парубки й дівчата покидають роботу і з веселим гамором сідають за стіл і їдять. Настя з Анною коло печі: вона відсипала собі також вареників і сідає на припічку, обернена до стола плечима. Ну, кумо, помагай і ти!

Анна глядить до вікна. Господи, яка там шаруга! Коли б тільки наші де з дороги не збилися!

Настя. Не бійся, їм не першина.

Анна. Не знаю, але мені так чогось лячно так чогось сумно, як коли б якесь велике нещастя надо мною зависло.

Настя. Та я то, небого, виджу. Цілий день як сама несвоя ходиш. Та й уже сама собі міркую, чого би тобі журитися? Живеш, як у бога за дверми.

Анна. Я?

Настя. Чоловіка маєш доброго, тихого, роботящого, що трохи не молиться до тебе.

Анна зідхає. Та що то з того!

Настя тихіше. Ага, ти про те, що дітей не маєш? Не бійся, бог ласкав, будуть іще.

Анна махає рукою. Ей, я не про те!

Настя. А про що ж? Чого тобі ще треба?

Що брати тебе на посагу скривдили? Тьфу! Наплюй ти на їх посаг! Їм твоя кривда боком вилізе.

Анна кидається, мов ужалена. Йой, кумо! Та хіба я про посаг! І по що ви мені згадуєте моїх братів? Адже знаєте, що вони, мої найтяжчі вороги.

Настя. Знаю, небого, знаю! Наслухалась я про твоє кєрвавє дівування.

Анна живо. Що? Про мое дівування? Що ви про нього знаєте?

Настя добродушно. Все знаю, небого моя, все знаю. Як тебе брати побивали, за наймичку мали, між людей не пускали і вкінці за наймита замуж випхали, ще й на посагу покривдили. Ой, та чи тільки те!..

Анна. Як то? Ще й більше щось знаєте?

Настя сміється. Та ти, кумо, мене не бійся! Кажу тобі, що знаю все, хоч то від нас не близька сторона, аж у другім повіті, а братів твоїх я й на очі не бачила.

Анна. А відки ж ви все те знаєте?

Настя сміється. Через сороки-ворони, любонько! Були вже такі люди, що мені доповіли. Навіть бись ніколи не вгадала, хто.

Анна. Певне-сте десь якусь мою посестру на ярмарку бачили?

Настя. Ой, кумонько! Чи то я так на тих ярмарках часто буваю! Ні, таки до моєї хати сама звістка прийшла, та й то не коли, а вчора.

Анна. Ну, то я вже ніяк не вгадаю, хто то міг бути.

Парубки й дівчата встають від їди. Спасибі вам, тітко Анно, і вам, тітко Насте, за вечерю!

І парубок. Господи, тобі слава, що ся душа напхала!

Настя б'є його стиркою. Іди, йди, ти него-сподарська дитино!

Дівчата. Ну, пора нам додому, а то по-замітає дорогу, то не докопаємося вулицею.

2 парубок. Не бійтеся, мої ластівочки! Нас тут хлопців досить, кожний по дві вас на плечі візьме, та й до дому занесе.

1 дівчина. Овва, які мені силачі. Ще подвигаєтеся та болячки постручуєте! Збираються, забирають куделі та пряжу й виходять. Ну, добраніч вам! Цілюються з Анною, вона світить їм скіпкою до сіней.

Анна. Добраніч, дівчата, добраніч! Та приходіть і завтра, будьте ласкаві! Зачиняє за ними двері.

Я В А ІІ

Анна й Настя

Настя. Та було хіба й мені йти.

Анна спрятує зо стола. Ой, посидьте ще трохи. У вас хата не сама, а як ваш чоловік буде їхати, то й так попри нашу хату, то почувете. А мені веселіше буде ждати.

Настя помагає прятати. Та воно то так. А все таки хата рук потребує. Ну та вже для тебе це зроблю... Зупиняється серед хати перед Анною з мискою в руках. Ну, а ти не цікава, від кого я дізналася про твоє дівування?

Анна. Та що мені! Я не вдатна загадки розгадувати.

Настя лукаво. А твоє серце нічого тобі не говорить?

Анна. Серце? А вам що таке? Що воно мені має говорити?

Настя. Ага, а на лиці мінишся! Бліднеш, то знов червонієш! Ну, ну, не лякайся! Я знаю все від нього самого.

Анна. Схаменіться! Що ви говорите? Від якого нього?

Настя. Від Михайла, а від кого ж би?

Анна. Від якого Михайла?

Настя. Ей, кумо, та не прикидайся, що нічого не розумієш. Адже ми обі не діти! Михайла Гурмана знаєш, а?

Анна відступає крок назад і хреститься. Свят, свят, свят! Ви що це, кумо, говорите? Михайло Гурман — так, я зналася з ним, але його давно на світі нема. Він у Боснії згіб.

Настя. Хто це тобі сказав?

Анна. Я це знаю, брати говорили.

Настя. Еге, то-то й є, що брати!

Анна. Його мати сама лист мені показувала, плакала.

Настя. Ну, то мусів бути лист фальшивий, бо Михайло живісінький.

Анна. Кумо, бійтеся бога, не говоріть цього! Може вам приснився? Може дух його вам об'явився?

Настя. Ні, кумо Анно, я тобі кажу: він живісінький. У шандарах служить уже три роки. Десь був ув іншій стороні, а тепер його до нас перенесли. Вчора до нас у хату заходив, про тебе розпитувався.

Анна. Господи, що це таке? Що зо мною діється? Кумо, голубонько! Кажіть, що це вам привиділося, приснилося! Адже ж це... це таке, що здуріти можна! Адже ж я тому Михайлові клялася, присягала, що радше в могилу піду, ніж з ким іншим до шлюбу стану. А тепер!.. Він по мою душу прийшов. Та ні, ні, ви жартуєте, ви тільки так говорите!

Настя. Христися, кумо! Чого ти так перелякалась? Тут видима річ, що брати ошукали

тебе. Значить, на тобі нема ніякої вини. Він і сам це казав. Він зовсім не винуватив тебе. О, як би ти знала, як він гарно та щиро говорив про тебе!

Анна. Ні, ні, ні! Не говоріть мені нічого! Не хочу чути про нього, не хочу бачити його. Ходить по хаті, ламаючи руки. Ой, господи! Ой, боже мій, та невже цьому правда? Невже й тут мене одурили, ошукали, мов kota в мішку продали?

Настя. Та успокійся, кумо! Що вже про те говорити, що пропало! Най їм за це бог заплатить.

Анна все ще в нетямі ходить по хаті. І за що? По що? А, знаю, знаю! Вони Михайла боялися, щоб не відібрав від них моєї батьківщини. О, так, так! А цей покірливий, наймит, ще й рад, що що-небудь дістав. Господи, рятуй мене! Не дай одуріти!

Настя бере її за плече. Та отямся бо, кумо! Що ти торочиш? Чи не гріх тобі? Ти тепер замужня жінка, треба про це все забути.

Анна вдивлюється в неї; по хвилі. А так, правда ваша! Правда ваша! Забути треба. Хоч би мало серце розірватися, а забути треба. Ой, господи! І як воно досі не трісло? Кільки я намучилася за ті роки! А тепер гадала, що от-от давні рани перестануть боліти. А тут на тобі! Маєш! Той, що досі був для мене померлим, являється наново. Кумонько, матінко моя! Порадь мені, що маю робити? Дай мені якого зілля, щоби тут, отут перестало боліти!

Настя. Де вже мені, небого, до зілля? Не пораджу я тобі нічого, хіба одно: молися богу, най він відверне від тебе це лихо.

Анна. Молилась, кумо, молилась! Товкла

чолом о кам'яні сходи при церкві, слізми плити вмивала — нічого не помагає.

Настя надслухує. Га, чуєш? Мабуть дзвінок тельнякає. Певно наші їдуть.

Анна при вікні. Тельнякає! Ледве чути за свистом вітру, а тельнякає. Господи, тобі слава, що їдуть! Ходімо зустрічати! Обі сквапно одягаються й виходять.

Я В А Ш

По хвилі входять **Анна, Настя й Бабич**, увесь у снігу з батогом у руках

Бабич. Дай боже вечір добрий!

Анна. Дай боже здоров'я! Так кажете, мій з вами не їхав?

Бабич. Ні, кумо. Я його ще на солянній жупі лишив. Ще докладав свої купи дров і щось там почав з війтом перемовлятися, та я не дочікував до кінця та й поїхав за іншими.

Анна. Бійтеся бога! Якже ж ви могли його самого лишити в таку страшну негоду?

Бабич. Е, не бійтеся, сам він не буде. Певно поїхав на Купіння з Передільчанами. А наші всі на Радловичі гостинцем їхали. Але він швидко приїде, не бійтеся. Конята в нього добрі.

Анна. Ой, я чогось боюся. Кажуть, у лісі вовки появились. Ще не дай боже якого нещастя!

Бабич. Та успокійтеся, кумо! Ще бог ласкав, відверне від нас лиху пригоду. А Микола не дитина. Він за худобу дбає. Ну, стара, ходімо їхати додому, там десь конята перемерзли.

Настя. Ну, добраніч тобі, кумо. Молися, немого, богу, все добре буде!

Баби ч. Добраніч!

Анна. Оставайтесь з богом! Баби ч і Настя виходять.

Я В А І V

Анна сама, одягнена в кожусі й хустині, сідає коло вікна і надслухує. Не чути! Тільки вітер свище й виє. Заламує руки. А він живе, живе, живе! Одурили мене, отуманили, загукали, обдерли з усього, з усього! Ні, не хочу про це думати. В мене є чоловік шлюбний. Я йому присягала і йому додержу віри. Надслухує. Ах! Ось він іде! Ну прецінь! Господи, тобі слава! Виходить.

Я В А V

Микола й Анна

За сценою чути брязкіт нашійників. По хвилі входить Микола, весь присипаний снігом, у гуні, надітій поверх кожуха, в баранячій кучмі, в рукавицях і з батогом. Він стає насеред хати, виймає батіг із-за ремня й починає обтріпувати сніг, стукаючи при тім о землю чобітьми.

Відтак охаючи, починає роздягатися

Микола. Ось тобі й заробок! Ось тобі жий та будь! Ой, господи, і як це я душі не згубив по дорозі, то й сам уже не знаю! Ох, та й утепенився ж я! Та й промерз до самої кости! Відсуває вікно й кричить. Анно, а коням треба пити дати! Думав напоїти на Купінню, та не мож було!

Анна за сценою. Добре, добре! Я вже й вдова зладила.

Микола засуває вікно, знімає гуню, потім кожух і вішає їх на жердці. Ну, заробок, нема що казати! За вісім шісток головою наложи—оплатиться. Цілісінький день роби, двигай, волочися, ху-

добу збавляй, мерзни й мокни, як остання собака, — і за все те вісім шісток! А прийметься платити, то й того їм, людоїдам, жаль. І тото би зажерли. Як дають чоловікові той кривавий крейцар, то так і видиш, що їх і за тим колька коле. А бодай вас уже раз людська праця розсадила та розперла, щоби-сте лиш очі повивалювали, нелюди погані! Сідає кінець стола й починає стягати чоботи. От іще, бідонька моя! Кричить. Жінко, гей, жінко! Анно! Де ти там?

Анна входить. Ти мене кликав?

Микола. Та ж кликав. Ну, що, коні пили?

Анна. Ще й як. Так біднята перемерзли, мов риби тряслися. Бідна худібка! Я їм трохи сировиці до води полила, випили по дві ковчії...

Микола. А їсти мають там що?

Анна. Ну, та вже я не спустилась на тебе, поки ти їм даси. Мають по гарцеві вівса, та й січки я нарізала у заступника на машині, ну, та й сіна поза драбину понапихала. Ба, та чого ти так запізнився?

Микола. Ет, волиш не питати. От ходи та поможи мені чоботи стягнути. Ади, позамерзали як костюмахи та боюсь, щоб ноги не повідморожувати.

Анна. Пек-запек! Що ти говориш? Ще би нам лиш того бракувало! Бере за чобіт, тягне, та заглянувши Миколі в лице, опускає ногу, відступає на крок узад і христиться. Свят, свят, свят! Миколо! А тобі що такого? Ти весь у крові!

Микола. Я?

Анна. Бійся бога! А це що таке? Чи бійка де була? Чи може ти скалічився де?

Микола. Та ні, ні, не бійся!

Анна кидається до нього й розпинає лейбик. Та почекай лишень! Господи, сорочку покровив! Ну, що це таке з тобою сталося, Миколо?

Микола. Та то наш війтонько гідний та поважний.

Анна. Що? Бив тебе?

Микола. Та певно, що не гладив. Гримає кулаком о стіл. Але я йому не подарую! Я на нім свої кривди пошукаю!

Анна. Ба, та що таке mezi вами зайшло? За що?

Микола. Питай ти мене, а я тебе буду. За ніщо! З доброго дива мене вчепився, бодай його той учепився, що в болоті сидить.

Анна все ще оглядає його. Та не клени, Микола, не гніви бога! Ой господи, та з тебе тут кварта крові зійшла! От іще недоля моя! Давай, я обмию. Десь тут іще тепла вода лишилася. Йде до печі.

Микола кричить. Ні, не треба! Я його до суду завдам! Я завтра, ось так як є, до самого пана судді піду. Най пани побачуть! Не мий!

Анна наливає у миску води й наближається. Іди, йди, бідна ти голово! Не роби з себе сміховище людське! Війтові нічого не зробиш, тільки з себе сміх зробиш.

Микола. Як то нічого не зроблю? То цісарське право дозволяє отак над людьми збиткуватися? Як він війт і підприємець від довозу дров на жупу, то йому вільно з чоловіка й душу вигнати?

Анна. Ти певно знов поліна продавав?

Микола. Ну та певно, що мусів продати. Бійся бога, чоловік намучився в лісі, намерзся як собака, крейцарика при душі немає, а треба прецінь чимось душу підкріпити.

Анна. Ей, Миколо, Миколо! Скільки разів я тобі говорила: радше притерпи, а не роби цього! А тепер ще до суду хочеш іти! Адже вийт тебе за таке до арешту борше запакує, ніж ти його!

Микола глядить на неї з острахом. Агій, жінко! Та це ти правду кажеш! А мені це і в голову не прийшло. Ну, на, мий!

Анна мие його. Я би не знати що за це дала, що ти не тільки поліна продав, а ще й сам вийтові якесь згідне слово сказав.

Микола. Я? Та скари ж то мене господи, що ні! Вчепився мене, що латер¹ не повний. Я, як звичайно, останній накладав, а він до мене. Вже там хтось мусів мене прискаржити, що я пару тих дурних полін продав.

Анна. А може він і сам видів?

Микола. А дідько його знає, може й видів. Досить, що він до мене. Я тобі, каже, не заплачу, поки латер не буде цілий. А я кажу: який був у лісі, такий тут є. А він мені каже: брешеш, ти п'ять полін продав. А я йому кажу: як продав, то не сам продав. І інші продають. А він до мене пристав: хто продає та й хто, та й хто? Що я мав йому казати? По правді, чоловік нічого не бачив, а так на першого-ліпшого говорити соромно. От я возьми та й скажи йому: та й ви самі, поки-сте не були підприємцем, то-сте продавали. — Не встиг я йому це сказати, а він як не кинеється на мене, як не почне гаратати мене палицею! Та через голову, та куди попало. То вже я й не стямився, коли і хто і як мене відборонив та на сані посадив.

¹ Латер — купа дров, кубічний сажень.

Анна хитає головою. Я так і думала, що ти щось таке мусів ляпнути. Війт не такий чоловік, аби когось задармо вчепився.

Микола гірко. О, та певно. У тебе кожний чесний, кожний розумний, коби тільки не твій чоловік.

Анна. Я тобі чести не уймаю, але полінь не треба було продавати.

Микола. А мерзнути та о голоді бути треба?

Анна. Було собі з дому взяти пару крейцарів на горілку, коли вже без неї не можеш обійтися. Адже ж ми вже не такі останні.

Микола. От таке! На заробок їхати і ще гроші з дому брати!

Анна. Ну, коли так, то маєш заробок, якогось хотів. Застелює стіл і заходиться давати вечерю. Ну, але де ж ти так довго барився?

Микола гнівно. А тобі що до того? Не твоє діло! Коли я тобі такий нелюбий, то не питайся мене ні про що!

Анна ставить миски на стіл. Ну, коли так будеш зо мною говорити, то певно любіший не будеш.

Мовчанка. Микола тарабанить пальцями по вікні, Анна заставляє вечерю. Микола обертається й починає мовчки їсти. В тім чути стукання до вікна. Анна здригається,

Микола випускає ложку з рук.

Анна. Свят, свят, свят! А це що таке?

Микола. Хтось до вікна стукає! В таку пізню годину, в таку неgodу — ой, може яке нещастя!

Голос за вікном. Гей, люди, отворіть, не дайте душі загинути!

Анна. Хтось певно з дороги збився. Біжу отворити.

Микола. Анно, стій! Може яка зла душа?

Анна. Ба та що? Дати чоловікові загинати? Та й що нам зла душа? Взяти у нас нема що, нікому ми нічого не винні, то чого нам боятися?

Виходить. Чути калатання засувів

Я В А VI

Микола, по хвилі входить жандарм з карабіном, увесь присипаний снігом, за ним Анна

Жандарм. Дай боже добрий вечір!

Микола. Дай боже здоров'я!

Жандарм. Перепрошаю, що я в таку пізню пору непрошений до вашої хати набиваюся. Але там така страшна буря, куревільниця, що не дай господи! Я з дороги збився, думав уже, що або змерзну де в заметі, або вовкам на зуби попадуся.

Анна христиться. Господи!

Жандарм озирається на неї, витріщує очі, потім перемагає себе. А так! Недалеко вже було до того. Там під лісом чути, як вони виють. Кожної хвилі могли бестії зо мною привітатися!

Микола. Та роздягніться, пане, сідайте! Адже ж тепер під ніч далі не підете.

Жандарм. Та куди вже! Ніг своїх не чую, так промерз та змучився! Ой, господи, тобі слава, що з душею з того снігового пекла вихопився! Обтріпується зо снігу й починає розглядатися.

Микола придивляється йому ближче.

Микола. А відки, пане шандаре?

Жандарм. Та ходом з міста.

Микола. Ну, так, ходом. Але родом? Даруйте, але мені здається, що я вас десь колись бачив.

Жандарм сміється. Ну! Чи не ще! Миколо, старий побратиме! Хіба ж ти не пізнав мене? Клепле його по плечі.

Микола. Михайло Гурман! Так це ти. А ми гадали... Анно, ба, а ти хіба не пізнала Михайла?

Анна зовсім забувшись, стоїть кінець стола й не дивлячись на них, шепче молитву. І остави, й ослаби, й відпусти, господи...

Жандарм сміється. Анно! Господине! Що це вам на побожність зібралось? Що ж то, не привітаєтеся зо старим знайомим?

Анна подає йому руку. Як ся маєте, панє шандар?

Жандарм хвилю пильно глядів на неї, потім пустив її руку, сціпив зуби й відвернувся, говорить тільки до Миколи. Ну, нинішньої ночі не забуду, доки життя мого. Знаєте, як я почув крізь вітер ті вовчі голоси, та й то так недалеко—ну, гадаю собі, вже по мені! І так мені нараз мов би хто приском поза плечима посипав. І в тій самій хвилі я побачив збоку світло. Зразу подумав, що то вовк очима блимає, але далі бачу, що стоїть на місці... І вже я нічого більше не думав, не міркував, тільки як не пушуся бігти півперек снігів, через якісь рівчаки, замети та плоти. І бог його знає, відки в мене стільки сили набралось. Гримнув чоловік собою з десять разів, то правда, але богу дякую, що хоть кості цілі!

Микола. Ну що ж, богу дякувати! Але скажи ти мені, будь ласкав, що це з тобою? Відки ти взявся? Адже ж казали, що ти...

Жандарм сміється. Ха-ха-ха! Що я що такого?

Микола. Ну, та що ти погіб, умер...

Жандарм сміється ще дужче й підходить до нього. Микола цофається. Ха-ха-ха! Та це й правда! Адже ж я небіжчик. Не віриш, Миколо? Я вмерлий! Я з гробу приходжу.

Микола переляканий христиться. Свят, свят, свят!.. Слабо всміхається. Ну, що ти дурниці говориш, Михайле? То не годиться з такими річами жартувати.

Жандарм грізно. Ти думаєш, що я жартую? А ну на, доторкнися мене! Простягає руку, Микола відскакує. А видиш! Та проте дарма! Знаєш, Миколо, по що я прийшов?

Микола. Ти? До мене?

Жандарм. Еге! По твою душу. Сміється. Ха-ха-ха! Отто налякав! Ну, не бійся, бідолахо! Твоя душа не така то дуже цінна річ, щоб аж мерці з гробу по неї приходили. Не бійся, ади, я живий чоловік, такий як ти! Плеще його по плечі. А відки я тут узявся, це я тобі зараз скажу. Вернувши з війська, я продав ґрунт і хату і вступив до жандармів, ось уже три роки служу. Зразу на границі був, пачкарів ловив, а оце пару тижнів тому перенесли мене в цей повіт.

Микола. І чи не можна було відразу це сказати? А то на тобі! Взявся страшити мене небіжчиком. Ей, Михайле, Михайле! Ти, як бачу, все ще такий збиточник, як був колись. Хитає головою. Ну сідай, та от вечеряй разом з нами.

Жандарм. Оце справді розумне слово. Бере за ложку й сідає біля стола. Ба, а ви чому так пізно вечеряєте? Адже певне вже північ буде!

Микола. Адже я в такім самім був, як ти. Тільки недавно з дороги приїхав.

Жандарм їдючи. З якої дороги?

Микола. Та з міста. Латри возив на жупу та й так припізнівся. Насилу додому допхався. Їсть. А ще мені лиха доля казала їхати на Купіння. Думав, що ближче буде, півперек

ліса, а тим часом там замело так, що я трохи худоби навіки не збавив.

Жандарм кладе ложку і глядить на нього здивований. Що? Ти цієї ночі на Купіння їхав?

Микола. Таж їхав.

Жандарм. Попри Купінську корчму?

Микола. Ну, та ж не куди. Ще зупинився, хотів коні напоїти, та якась мара відро урвала. Почав було стукати до жидів, але якось ніхто не виходив, а я подумав собі: ей, уже й так додому близько! Та й не достукавшись нікого, взявся та й поїхав.

Жандарм. А давно це було?

Микола. О, певно, що вже зо три години тому. Хоч то від нас до Купінської корчми ледве півмилі, але як я почав їхати, як почав стрягнути та з дороги збиватися, то здавалося, що принаймні півроку їду. А тут чоловік сам самісінький у лісі.

Жандарм. То ти сам їхав? І не тямиш, їхав ще хто за тобою?

Микола. Де там! Усі наші геть поперед мене виїхали, тай усі їхали на Радловичі, гостинцем.

Жандарм. Ну, а в корчмі світилося?

Микола. Та було світло, але вікна були заслонені та й двері замкнені, мабуть жиди вже спали, бо на мій стук ніхто не обізвався.

Жандарм воркоче. Ну, певно! Їдять; мовчанка. Анна сидить на припічку, силується їсти та не може. Ну спасибіг вам, пане господарю, за вечерю! Кладе ложку і встає.

Микола. Замало. Видихай здоров! Встає також, оба сідають на лаві.

Анна мовчки спрятує зо стола.

Жандарм придивляється Миколі збоку. Ба, що це у тебе, Миколо, таке лице обдряпане? Я

щось не тямлю, аби ти був охочий до бійки?

Микола змішаний. Я? Ха-ха-ха! Та куди мені до бійки? Я чоловік спокійний. А це ті нещасні латри сьогодні так мені доїхали. Тільки що я почав брати з купи поліна, а вся верхня верства гур-гур на мене. Ще щастя, що мене на місці не забило.

Жандарм. Ов, то погана пригода!

Микола. Ой, най бог боронить від такого зарібку!

Жандарм. А багато заробляєш на день?

Микола. Е, тільки того зарібку, як кіт наплакав. Вісім шісток на день. А кільки чоловік надвигається, намерзнеться, намучить себе й худобу й нагризеться, то відрікся б і того зарібку.

Жандарм знов придивляється його лицю. Але тебе, брате, таки порядно ті поліна мусіли заїхати. Ціле праве лице мов граблями подряпане.

Микола. Та кажу тобі, що як на мене з правого боку поліна гуркнули, то я думав, що вже мені голову на гамуз розбили.

Жандарм встає, проходиться по хаті й сідає ліворуч від Миколи, а потім глядить на нього. Ов, та бо в тебе і з лівого боку ще гірше каліцтво.

Микола змішаний. А то я тим боком на землю впав, на ріштя, та й так направився. Ще щастя, що око на сук не висадив.

Жандарм заглядає йому в очі. Е, та бо і спереду шрам на чолі, зовсім, як би хто подряпав. Ще й синці по під очима. Ей, Миколо, признайся, це не від поліна!

Микола ще гірше змішаний. Що ти знов! До чого маю признатися? Бігме боже, що я з ніким не бився! Тай пощо би я тебе дурив?

Жандарм сміється і клепає його по плечі. Ну, ну, Миколо, не бійся! Я нині твій гість, то не потребуеш мені ні до чого признаватися. Але це одно тобі скажу, небоже: ти на крутаря не вродився. Видно відразу, коли хочеш щось збрехати, а воно тобі ані руш не вдається!

Микола заляканий. Але ж скари ж то мене господи!..

Анна. Миколо, та покинь же божитися! Ось подумай радше, де ми пану шандареві постелимо. Пізня година, а ви оба помучені, пора спати.

Микола. Ай, ай, ай, твоя правда, небого! А я, дурень, забалакався, та й забув про це! Я зараз, зараз! Хапається сюди й туди по хаті, та не може потрапити на лад. Надіває шапку та й кожух.

Анна. Ба ти куди?

Микола. Я зараз! Знаєш, я так думаю: околот соломи принесу, постелимо Михайлові отут на землі. Ти тільки верет яких приладь, подушку, а кожухом покрийється.

Жандарм. О, спасибіг вам. У мене є свій плащ.

Анна. Та я би була сама за соломою пішла.

Микола. Ну! Куди тобі! Я сам заразісько принесу. Бере шапку й виходить.

Я В А VII

Ті самі без Миколи. Анна порається коло постелі. Жандарм підходить до неї, бере її за плечі

Жандарм. Анно!

Анна ледве чутно. Чого тобі?

Жандарм. Що, ти навіть поглянути на мене не хочеш?

Анна обертається до нього лицем, але зараз спускає очі вниз і мовчить.

Жандарм довго дивиться на неї. Нелюди! Поганці! Таки додержали слова, закопали тебе живцем у могилу! Бог би їм цього не простив!

Анна. Про кого це ти?

Жандарм. А про кого ж би, як не про твоїх коханих братчиків? Знаєш, як мене взяли до війська, то один із них у корчмі різно сказав мені: „Ти, Михайле, йди в божий час, але про Анну й не думай. Не буде вона твоя, хоч би ми мали її живцем у могилу закопати.“ Я тоді розсміявся йому в очі, але бачу, що вони таки поставили на своїм.

Анна несміло. Так ти... не гніваєшся на мене? Не проклинаєш мене?

Жандарм. Не тебе, бідна сирото? Хіба ж я не знаю, що ти тут нічого не винна, що в тебе не було власної волі, що тебе загукали, одурили, замучили? Анна плаче. Та ні, признаюся тобі, в першій хвилі дізнавшись, що ти вийшла заміж за оцього тумана¹, я був лютий на тебе. Я був би вбив тебе, коли б ти була близько. Я цілими днями бігав, мов одурілий, по полю і кляв тебе, просив на тебе у бога найтяжчої кари, найстрашнішого лиха.

Анна перелякана. Михайле!

Жандарм. Не бійся, бог не дитина, щоби слухати прокльонів одурілого чоловіка.

Анна крізь сльози. Ой, боюсь, що він таки вислухав тебе!

Жандарм радісно. Що? Значить, ти не забула мене? Любиш мене ще, Анно?

Анна з переляком відпихає його від себе. Мовчи,

¹ Туман — дурень.

мовчи! Що ти говориш? Не смій до мене так говорити. Я шлюбна жінка, я чоловіка маю.

Жандарм. Е, що такий чоловік! Нині є, а завтра може не бути.

Анна. Як то? Що це значить? Що ти говориш?

Жандарм. Нічого. Так собі. Але як би його не було, то ти...

Анна. Мовчи! Мовчи! Не говори! І про чоловіка мого не смій думати нічого злого!

Жандарм. Ет, говори собі! Це ми вже побачимо. Що я про нього думаю, то моя річ.

Анна бере його за рамя. Михайле, що ти думаєш, скажи мені?

Жандарм. Дай мені спокій! Завтра побачиш.

Анна. Завтра? Значить, є щось? Ти щось задумав? Щось страшне? О, так! Бачу це по твоїх очах! Чула це з твого голосу, коли ти розпитував його про ті шрами. О, я знаю тебе, в тебе кам'яне серце! Я не буду просити тебе, щоб ти змилювався над нами, не загубляв нас. Одно тільки тобі скажу, що двоє невинних людей візьмеш на душу!

Жандарм. Я маю в бозі надію, ані одного не візьму. Але те одно тобі скажу, що твій чоловік був би дуже добре зробив, коли би був нині дома сидів і не їздив на заробок.

Анна. Звір ти, звір лютий! Нагострився пожерти нас і тепер думаєш, що найшов притоку. Але бог тебе покарає, тяжко покарає.

Жандарм сміється. Ха-ха-ха! Ось гарно: двоє мерців зійшлося, що за життя любилися й по смерті одно за друге не забули, а зійшовшись, не мають що ліпшого робити, як сваритися. Анно, серце моє! Невже ж я такий не нависний тобі?

Анна. Чого ти хочеш від мене? Чого прийшов у ці сторони?

Жандарм! Богом тобі кленуся, що я не хотів. Два місяці я вже тут, а знаєш сама, що я досі оминав вашу хату. Аж сьогодні — не знаю, чи бог, чи зла доля завели мене до вас.

Анна. Годі. Чоловік іде! Стелить постіль, жандарм сідає кінець стола й ніби дрімає.

Я В А VIII

Ті самі й **Микола** з околотом солами.

Микола кидає околів навсеред хати. Ну та й шаруга ж там, господи! Завтра мабуть нашу хату рівно зі стріхою замете. Адже я ледве докопався з хати до стодоли. Роздягається. А ти що, Михайле, дрімаєш? А я думав, що ти з давньою знайомою моргає на Анну схочеш побалакати. Адже ви колись любилися?

Жандарм. Е, чи одні то дурниці чоловікові по голові стріляли, поки молодий був. А тепер як чоловіка в війську промуштрували, та по босняцьких горах прогнали, та на шандарській службі підгартували, то куди вже йому давні любові згадувати. Та й твоя жінка, вибачай за слово, якась мов прикисла трохи. Мабуть міцно її в руках держиш, га?

Микола. Я? Її? Господи, та вона мене... Та я би її... Але що таке говорити! Смішно мені, старому. А от що сумує та тоскує вона коло мене, це правда.

Жандарм. Ну, це вже ваша обоїх річ. Що мені в те мішатися!

Микола. Так, брате, твоя правда. Муж і жона — одна сотона; чужому нема що туди пальці втиркати.

Анна стелить жандармові на землі. Ти, Миколо двері позамикав?

Микола. Ба, а якже! Позіхає. О, пора в стебло. Христиться й шопотом молиться до образів.

Жандарм. Та хіба й собі роздягатися. Роздягається, христиться й лягає на землю. А як би я завтра рано не збудився, то будьте ласкаві збудити мене, скоро встанете.

Анна. Добре, добре.

Кладе його карабін на лаву, заглядає до печі й затикає її. Тим часом Микола, скінчивши молитву, розперізується й лягає на постелі.

Микола. Ти спиш уже, Михайле?

Жандарм. Та дрімаю. Або що таке?

Микола. Та нічого. Добраніч тобі!

Жандарм. Добраніч!

Анна христиться, відтак стає за припічок і гасить лампу.

Заслона спадає.

ДІЯ ДРУГА

Декорація та сама. День. У печі горить. Микола парить березове пруття і крутить ужівки. Анна то пореається коло печі, то помагає йому

Я В А І

Микола й Анна

Микола. Ну, держи добре, не пускай! Крутить. Так. Тепер давай сюди. Най його хороба спіткає з його латрами! Плюнув би чоловік на той заробок, а тут ні, їдь знов, щоб того проклятого латра докапарити, щоб він йому стікся¹.

Анна. Та чей² нині лекше їхати, ніж учора. Бач, випогодилося!

Микола. Ага, випогодилося! А вчора замело зо шумом, що й сліду не найти. Ні, я таки не поїду сьогодні. І себе збавлю й худобу, а за що? Нехай він пропаде зі своїми латрами.

Анна. Та то певно, що ліпше не їхати, ніж по снігах з тягаром копатися. Латри не втечуть, а робота й дома найдеться. Ой, як би ти був учора мене послухав та не їхав!

Микола. Або що?

Анна. Та нічого. Але моє серце чує якусь біду. Яка мені нині погань снилася, то нехай

¹ Стікся — сказився.

² Чей — либонь, мабуть.

бог боронить! Десь ніби я коралі сію по хаті, по оборі, по цілім селі, та такі грубі та червоні...

Микола немов сам до себе. Коралі—то сльози.

Анна. А далі десь ніби на нашу хату з усіх боків пси гавкають, у двері лізуть, у вікна голови пхають, та такі люті та розжерті...

Микола. Люті пси, то напасть.

Анна. А далі десь ніби мене до шлюбу вбирають, а в саме біле: білі черевики, білу спідницю, білу перемітку.

Микола. Свят, свят, свят! Що тобі, жінко? Най бог відвертає від нас усе лихе! Що ти говориш?

Анна. Та що таке? Хіба це що значить?

Микола. Та... бодай у лиху годину не згадувати! Господи! Сон, мара! На все божя воля. Не треба ніколи забігати поперед батька в пекло, ось що! Крутить далі. Гм, і що його робити з тими латрами й сам не знаю?

Анна. Може би піти спитати Бабича, чи він їде?

Микола. То правда. Як він їде, то ніяково мені лишатися. Як тільки сані налагоджу, то зараз піду до нього. Кидає готові ужівки й сідає на лаві. Ой, крижі болять! Господи, проробив чоловік свою силу на чужих людей, а тепер для себе лиш останочки лишилися. Анно!

Анна коло печі. Чого тобі?

Микола. Що цей шандар так рано схопився? Я й не бачив, коли вийшов.

Анна. Казав, що мусить, служба...

Микола. А знаєш, я як його побачив, то зразу одеревів на місці. В таку годину, в тім мундурі—зовсім здавалося, що це мертвець з тамтого світа до нас приходить. А тим часом, бачу, він живий.

Анна. А хіба ж ти не знав, що він у наших сторонах?

Микола. Я? Та відки я мав знати? Я був певнісінький, що він давно вже зогнив у Боснії. Адже ж твій брат присягався передо мною, що його нема на світі, навіть карту з війська показував. Тільки то біда, що я неписьменний, то й не міг прочитати.

Анна. Значить, тебе так само одурили, як і мене.

Микола. Не знаю, по що їм так конечно забаглося випхати тебе на десяте село.

Анна. А я знаю. Не хотіли мені нічого дати з вітцівщини. Ну, а як би я була пішла за Гурмана, то той би їм був з горла видер. Ти знаєш, який він був чоловік. Боялися його, то й постаралися разом із війтом, щоб його, одинака в матері, випхано на війну, а потім скористали з часу, щоби мене також випхати в інший бік. Ось і вся мудрість.

Микола. Господи, а я й не догадувався, куди стежка в горох! Чоловік з багачами кумпанії не водив, то й на багацьких штуках не розуміється. Анна проходить коло нього, він ловить її, прихилює й цілує в чоло. Бідна ти, моя небого! А ти дуже любила цього Михайла?

Анна спалахнувши. Ну, що вже про це говорити? Любила, чи не любила, тепер нема що й згадувати. От радше йди сані ладь! Обід уже готов. Поки ти там упораєшся, то вже вистигне як слід.

Микола. Твоя правда, Анно! Встає й бере уживки. Не час бідному згадками бавитися, треба роботу робити. Наливай лишень, я зараз буду готов!

Виходить.

Я В А ІІ

Анна. Микола за сценою

Анна наливає борщ у миску, насипає у другу фасолю й ставить на стіл. Чи дуже любила цього Михайла? Здається що дуже, коли й досі вся тримчу, всю мене мороз проходить, як його згадаю. Здається, що таки дуже. А може більше боялася його, ніж любила. У, сила у нього! Вола за роги хопить та й на землю кине. Господи, таких як мій, то йому ніщо двох ув одну жменю. Самим поглядом, здається, наскрізь тебе прошибає, мов розпаленим дротом. Ох, та й боюсь я його тепер! Боюсь як найтяжчого ворога! І певно, що як він на нас завзявся, то зітре нас на порошок, знищить, зруйнує. Бо хіба ж мій чоловік зможе з ним боротися?

Микола за сценою. Анно, гов, Анно!

Анна. А чого тобі?

Микола. Де ти рептюх поділа? Най коням сіна накладу.

Анна. Та рептюх осьде в сінях; я давно сіна наклала. Ходи їсти. Вигортає вогонь із печі.

Микола. Зараз, тільки ще лещети поладжу. Десь два лещети випали.

Анна. Та лиши лещети на потім, не втечуть! Ой, господи, чим далі, тим чогось гірше мені робиться, що ось-ось якесь нещастя...

Я В А ІІІ

Микола й Анна

Микола скрипнув дверми, входячи. Н-ну!

Анна схапується від печі. Ох! Це ти?

Микола. А тобі що такого, жінко? На тобі лиця нема!

Анна. Нічого, нічого. Щось мені недобре зробилося. Це мабуть від печі... Я трошки загоріла та голова крутиться. Сідай лишень та їдж, я нап'юсь води, то мені легче буде.

Микола сідає за стіл, христиться й бере ложку. Та ходи й ти обідати. Мені якось самому страва в рот не лізе.

Анна. Е, що там! Не прибагай собі нічого, їдж! А я тим часом піду до Бабича, та спитаю його, чи їде він у ліс.

Микола. Га, коли так, то йди. Трохи пройдешся, то чей і голова перестане боліти. Іди, йди! Їсть.

Анна накидає на голову хустку й направляється до дверей. В тій хвилі двері відчиняються. Входять жандарм, війт, Бабич, присяжний і ще один селянин.

Я В А ІV

Микола, Анна, жандарм, війт, Бабич і один селянин

Війт входячи. Слава Ісусу Христу!

Микола. Слава навіки. Просимо до обіду!

Війт. Обідайте з богом святим, най бог благословить!

Микола. Сідайте, пане війте. Що вас сюди до нас приводить?

Війт сідає на ослоні плечима до стола, жандарм на лаві, присяжний і селянин стоять і роззираються по хаті. Гм, так собі. Маємо до вас маленьку справу.

Микола. До мене? А то що такого?

Війт. Ви вчора сказали пану шандареві, що були вночі в корчмі на Купінню?

Микола. Та був. Не в корчмі, а під корчмою.

Війт. І пізно вночі?

Микола. Та пізно. Вже за мною, бачу, ніхто не їхав.

Війт. Ви приїхали додому закривавлений?

Микола. Та... та... так.

Жандарм. Що? Ви й додому закривавлений приїхали? Я цього від вас не чув. Господине, правда це?

Анна. Та правда. Я сама його обмила.

Жандарм. О, це важна річ. Пише в книжечці. А ви ж сказали, що в лісі скалічилися ще, як латри брали. Значить, ви й до міста їхали закривавлений і з міста вертали у крові?

Війт. Він вам так казав? Ну, це неправда. Він у місті був здоровісінький і зовсім чистий. Я прецінь його сам бачив на жупі.

Микола. Скажіть же всю правду, пане війте!

Війт. Яку всю правду?

Микола. Адже ж це ви самі мене так покривавили.

Жандарм схапується. Що, що, що?

Війт. Брешеш, Миколо! То правда, що ми трохи з тобою перемовилися за ті поліна, але покривавити тебе я ані гадки не мав.

Микола. Я маю на те свідків. Я навмисне не змивав крові з себе й додому так приїхав, щоби вас до суду завдати.

Війт. Ха-ха-ха! Мене! До суду!

Жандарм. Яких маєте свідків?

Микола. Та от кум Баби́ч також там були, то можуть посвідчити.

Баби́ч скробається в голову. Та бути я був, то нема що казати; але того я не бачив, аби вас кум начальник покривавив. Ударив вас поза вуха, то правда, але щоби вас оттак подряпав, то я того не можу посвідчити.

Селянин. І я також не можу.

Жандарм. Миколо Задорожній, я вас арештую. Видобуває з торби залізні ланцюжки з на-
ручниками. Давайте сюда руки й не думайте
опиратися, бо вам гірше буде.

Анна. Ой, горечко моє!

Микола. Арештуєте? Мене? За що?

Жандарм. Ви самі певно ліпше знаєте, за
що. Вчорашньої ночі на Купінню в корчмі
всіх жидів вирізано.

Микола. Ой, господи! То я би мав у тім
бути?

Жандарм. Я не знаю. Дай боже, щоб ні.
Але скажіть самі, чи против вас усе не свід-
чить? Коли ви невинні, то не маєте чого
боятися, на суді ваша правда покажеться. Але
я мушу своє зробити. Давайте руки!

Микола. Бог видить мою душу. Я невин-
ний. Робіть зі мною, що хочете. Подає руки,
жандарм заковує його.

Жандарм. Так, то розумно. А тепер ска-
жіть мені, де ті чоботи, що ви вчора мали на собі?

Микола. А онде стоять у запічку.

Жандарм. Присяжний, подайте їх сюди!
Присяжний подає, війт і жандарм оглядають їх до вікна.
Є! Ось кров!

Війт. І ось тут є!

Жандарм. То сумно. Відложіть на бік!

Микола. То з мене кров, як я їхав.

Жандарм. Це вже будете в суді толкувати,
це до нас не належить. Ви мали з собою
сокиру? Де вона?

Микола. Он під лавою.

Жандарм. Присяжний, подай її сюди!
Присяжний подає, жандарм і війт оглядають. Є й тут
кров. Ось на, товаришу.

Війт. І ось на обусі. І ось на лезі.

Жандарм. Відложіть на бік. А тепер покажіть кожух! Оглядають кожух. Є й тут. Відложіть на бік. Іде до постелі й шукає під подушкою в соломі. До Анни. Отворіть скриню!

Анна весь той час стояла, мов остовпіла, не рухається з місця, тільки глядить на нього.

Жандарм. Чуєте, жінко, отворіть скриню! Коли вона не рухається, він виймає їй із-за пояса ключ, відчиняє скриню і разом з війтом починають перешукувати все. Ну, тут нема нічого. Пане війте, присяжний і ви, свідки, йдіть з ним і перешукайте все обійстя, шопу, комору, стодолу, всякі скритки! А я тут переслухаю господиню.

Війт. Ну, Миколо, ходи з нами!

Микола. Господи, ти знаєш, за що на мене такий тяжкий хрест посилаєш, нехай буде твоя воля! Виходить, за ним війт, присяжний і селянин.

Я В А V

Жандарм і Анна

Жандарм по відході хвилю мовчить, стоячи недвижно серед хати напротив Анни, яка стоїть коло вигаслої печі. Відтак він випростовується й підносить голову. Гостро. **Анно!**

Анна підносить голову, глядить на нього з невисказаною тривогою й опускає очі.

Жандарм. Сюди ходи!

Анна підходить до нього й зупиняється.

Жандарм. Ближче, ближче! Гляди мені в очі! Просто!

Анна силується глядіти, тримить уся, потім кидається перед ним на коліна. Михайле! Михайле! Не муч мене! Не можу глядіти на тебе! Ти такий страшний!

Жандарм. Дурна! Чого тобі боятися? Для злодіїв, розбійників я можу бути страшний, це моя служба. Ти не бійся!

Анна. Але ж він нічого не винен? Клянусь тобі, він не винен!

Жандарм. Хто він? А, твій Микола! Ну, а може й винен?

Анна. Ні, ні, ні! Ніколи! Він такий добрий, він хробака дарма не розтопче, не то щоб чоловіка вбив!

Жандарм. А мене вбив! Мене зробив нещасливим! Ні, не говори мені про нього! Яке мені до нього діло? Я йому не ворог, а трапилися такі сліди, що свідчать против нього, то я його мушу арештувати. Мушу, чуєш? Це моя служба. Коли він невинен, то в суді його правда покажеться.

Анна. Так чого ж ти від мене хочеш? Я прецінь з ним не була, нічого не знаю. Лиш то знаю, що приїхав кривавий і казав, що його війт побив.

Жандарм. Байдуже мені про це. Будеш те в суді говорити. Я про що інше хочу з тобою побалакати. Анно, дивися мені в очі! Бере її плечі і вдивлюється їй в очі. А ти ще гарна, молода, свіжа! Анно, любиш мене?

Анна тримтить. Михайле, пусти мене?

Жандарм. Ні, не пушу! Скажи зараз, любиш мене?

Анна відвернувшись. Ні, ні, не люблю! Ти страшний! Не люблю!

Жандарм грізно. Гляди мені в очі, чуєш! Анна дивиться йому в очі. Скажи тепер, любиш мене?

Анна. Михайле! Братчику мій, не муч мене! Коли отак впираєш у мене свої очі, то мені так важко, так страшно! Сама не своя стаю!

Жандарм. Дурниці! Говори, любиш мене?

Анна ледве чутно. Люблю.

Жандарм. Ще раз скажи! Голосніше!

Анна. Люблю.

Жандарм. Пам'ятай же. І будеш моєю? Стий просто, не трясись! Знай, що від мене не втечеш! О, я не такий, щоб тебе пустити з рук! Раз мені щастя всміхнулося по тільких роках, то вже я тепер не випущу його! Зубами в нього віп'юся, а не випущу. Говори, будеш моєю?

Анна. Ради бога, Михайле! Не говори цього! Я шлюбна жінка! Я присягала. Гріх мені таке слухати, гріх думати про таке!

Жандарм. А не гріх було дати мені слово, а потім вийти за другого? Не гріх украсти моє щастя?

Анна. І моє вкрадено, голубе мій! І моє серце розбито, і мене з нелюбом спаровано! З туманом отаким, що з ним ні в кут, ні в двері, що з нього люди сміються, що хіба хто не хоче, той з нього не глузує! А ти ще дорізати мене хочеш!

Жандарм. Дарма, дурне говориш! Коли це правда, що ти кажеш, то будь моєю! На злість тим, що нас розлучили. На перекір тим, що вкрали наше щастя. Ми його відокрадімо, наше щастя!

Анна. Бог нас покарає, бог!

Жандарм. Не слухай того! Бог нашої муки не потребує. А трапилась нам нагода, то й поживмо свобідно та покуштуймо щастя.

Анна. Чи довго воно потриває?

Жандарм. Щастя ніколи довго не триває. Щастя все—день, година одна, хвилина.

Анна. А потім?

Жандарм. Потім? Мені те в голові, що потім буде! Досі бідували та мучились і потім те саме буде. Овва, велика невидальщина. Хіба тобі страшно?

Анна не зводячи з нього очей, ледве чутно. Ні, не страшно.

Жандарм. Так хочеш бути щасливою?

Анна так само. Хочу.

Жандарм. Так будеш моєю?

Анна так само. Буду.

Жандарм. Пам'ятай же! Держу тебе за слово. А як і тепер мене одуриш, то горе тобі! Я страшно помщуся на тобі й на нім.

Анна так само. Ні, не одурю.

Жандарм. Ну, продрухайся! Що це ти мов кризь сон говориш? Потресає її за плечі. Ось вони надходять. Плач, ламай руки, щоби нічого не догадалися. Проси мене, щоб я його помилював. А як відведуть його до міста, то я до тебе навідаюсь.

Анна з заломаними руками стоїть мовчки коло печі.

Я В А VI

Ті самі й **Микола** скований, вїйт і селянин

Жандарм. Ну що ж, вїйте, найшли що підозреного?

Вїйт. Нічогісінько, пане шандаре. Тільки на саннях двох лещетів нема, а на третім троха кров'ю замазано.

Жандарм. Ага, це також важно. Записує в книжці. Ну, а тепер ведіть його. І оці речі заберіть. Лещет із саней виняли?

Присяжний. Я виняв, ось він.

Жандарм. Добре. Візьміть, та пантруйте, аби кров не стерлася. А ви, вийте, форшпан¹ для нас вистарайте. По снігу тяжко буде арештанта аж у місто пішки гнати. А може в нього спільники є, то щоб де в лісі не напали та не відбили.

Микола. Господи! Що це зо мною діється? За що на мене така кара тяженька?

Війт скробається в голову. За форшпан, пане шандаре, тяжко буде нині. В кого є тягло, то всі потягли на заробок, то до латрів, то до кльоців². От, хіба би його власні, Миколові коні взяти і в його сани запрягти.

Жандарм. А що ж — і це можна.

Війт. То тут може хто небудь з вами пристісти: буде кіньми гнати й потім приїде назад.

Жандарм. Дуже добре. Мені ще й так мабуть прийдеться сюди вернути, за спільниками шукати.

Війт. То ще й ліпше. Ану, куме Бабичу, йдіть та запрягайте! Бабич відходить.

Микола, що досі сидів на ослоні та рукавом витирив сльози. Анно!

Анна мов остовпіла. Чого тобі, Миколо?

Микола. У тебе чиста душа, невинна... Молись богу, щоб швидко й моя невинність виявилася.

Анна. Чиста душа... А хіба ж твоя менше чиста?

Микола. А господарства пильнуй! Небагато в нас тої мізерії є, то щоб і те не пропало. А на адукатів не траться, щоби мене боронили. Маю в бозі надію, що й без них

¹ Форшпан — громадський обов'язок давати підводи.

² Кльоци — пень дерева.

мене отець милосердний із того нещастя вийме.

Анна. Га, коли так кажеш...

Микола. Так, так, так, не роби того. Здайся на бога. А тільки... Тримтить, його лице кривиться до плачу, руки судорожно обіймають її. Анно! Аннице моя! Тільки ти... не забудь мене! Втирає очі.

Анна. Ну, що ти, Миколо! Чи слід тобі при чужих людях плакати? Вспокійся! Бог нас не лишить.

Микола. Га, божа воля! Най він з усіма нами робить, що задумав. Ходімо, люди добрі! Цілує Анну й виходить, за ним жандарм, війт та інші. Анна по його відході хоче кинутися до дверей і зупиняється, хапає себе за голову, відтак ламає руки. От тобі й ангели божі понад хатою перелетіли!

Заслона спадає.

ДІЯ ТРЕТЯ

Місце перед корчмою. З правого боку сільська дорога, з лівого високий пліт, у глибині сцени корчма з широкою, отвореною брамою. Під корчмою ослони, коло плота грубі дерев'яні колоди, на яких можна сидіти

Я В А І

Три дівчини виходять із корчми по недільному вбрані

Перша дівчина. Живенько, сестриці, живенько біжіть та скликайте парубків!

Друга дівчина. Або що? Що казав Шльома?

Перша дівчина. Буде музика. Біжіть!

Третя дівчина. Ба, а вийт дозволив?

Перша дівчина. Та видно дозволив, коли Шльома каже.

Я В А ІІ

Вийт і дівчата

Вийт надходить вулицею й завертає до корчми, зачув їх слова. Ага, ви вже про музику! Не дозволив вийт, не дозволив і не дозволить ніяким світом.

Третя дівчина. На, маєш! А чи я не казала?

Друга дівчина. Як то, то й на пущення музики не буде?

Вийт. А не буде, не буде.

Перша дівчина. Не слухайте, сестриці! Біжіть живенько! Коли Шльома казав, що буде, то вже певно буде! Беруться за руки і сміючись вибігають.

Війт. Ах, ти сороко траскітлива! То в тебе Шльомине слово старше, ніж мое? Чекай-но ти! Грозить на неї костуром, відтак, поправивши на собі кожух, іде до корчми.

Я В А ІІІ

Настя і ще дві жінки виходять із корчми

Настя. Та куди ви, кумо?

Перша жінка. Та хіба би додому.

Настя. Е, маєте час. Там у вас, богу дякувати, діти не плачуть. Ось посідаймо тут на колоді. Адить, як сонечко пригріває, аж любо посидіти. Ще тільки пущення, а тут уже немов би весна починалася.

Друга жінка. Та й справді сядьмо. Нікуди нам квапитися. Чую, що музика буде, то подивимося, як молодіж гуляє. Сідають.

Перша жінка. То кажеш, кумо Насте, що з Миколою зле?

Настя. Дух святий з нами, кумочко! Кажуть, що його таки вішати будуть.

Обі жінки. Господи! Христяться.

Перша жінка. І хто би був подумав, що він душогуб! Такий тихий та смирний...

Друга жінка. Ой, кумонько, чоловік усе чоловіком, а нечистий, бодай моци не мав, усякого підкусить.

Перша жінка. Ба, та чути, що там великі гроші в Абрамка забрали. Не знати, чи віднайдено їх?

Настя. Де там, ані сліду. Микола мовчить як заклятий, не хоче видати спільників.

Перша жінка. От дурний! Ніби то йому що pomoже, як він буде гнити, а ті уживати.

Друга жінка. Га, то в них уже такий злочинський закон, що один другого несміє видати, аби й сам ось тут погибав.

Перша жінка. То кам'яні душі. Господи І десь такі люди родяться й материне молоко ссуть і по землі ходять і пісень співають!

Друга жінка. Ні, кумо, пісень вони не співають. Ніколи не співають. Хіба ти чула коли, щоб Микола співав?

Перша жінка. Та й справді! Відколи його знаю, то пісні я від нього ніколи не чула! Ото диво!

Друга жінка. Ну, а що ж його жінка? От іще бідна! Така молода, така красна, і з такого роду славного!.. Адже про її вітця по всіх селах слава йшла. Перший багач був на весь повіт і ліпотент¹ громадський. А тепер ось на яке зійшла!

Настя. Ой, кумонько! Не знаєте ви, що то за жінка.

Перша жінка. Ну, або що?

Настя понижає голос, з притиском. Остання!

Обі жінки б'ють себе об поли руками. Що ви кажете?

Настя. Що чуєте. Адже ми близькі сусіди. То я ніби не вважаю, але все добре бачу, що в неї робиться.

Обі жінки. Ну, та що, що? Розкажуй!

Настя. Та що вам розказувати? Гидко розказувати. Знаєте, з ким собі заходить? З шандарем. З тим самим, що її чоловіка до криміналу завдав.

Жінки. Господи!

¹ Ліпотент—перекруч ене пленіпотент—уповноважений.

Настя. Вона здавна з ним любилася, ще дівкою бувши. Він з того села, що й вона. А її брати силою видали за Миколу.

Жінки. Ну, це ми знаємо. Але з шандарем!..

Настя. Він у неї два рази що тижня ніч ночує. Смерком приходить, удосвіта відходить. Він, бачите, ніби то за Миколиними спільниками пошукує. Мойому чоловікові сам так казав, а якже!

Жінки. Господи!

Я В А І V

Анна, жінки й Настя

Підчас тої розмови сцена звільна заповняється парубками й дівчатами. Вони стоять купками, гуторять, сміються. Старші жінки й чоловіки одні проходять вулицею, другі заходять у корчму або виходять із неї

Анна входить одягнена по недільному, оглядається боязно й наближується до сидячих жінок. Слава Ісусу Христу.

Перша жінка холодно. Слава навіки!

Анна. А не було тут?.. Уриває й озирається.

Друга жінка. Ви за своїм чоловіком озираєтеся? Ні, не було його тут.

Анна обертається до неї залякана. За чоловіком? Ні, я не за чоловіком.

Настя з ущипливим докором. А ми тут власне про нього згадували, кумо Анно, чуєте? Кажуть, що він дуже слабкий.

Анна мов непритомно. Слабий? Я не чула. А що йому таке?

Настя так само. Та вішати його мають.

Анна стрепенулася, а далі бачучи, що Настя кпить з неї, відповідає також ущипливо. Вішати? Га, це така слабкість, що я йому на неї не пораджу. Як завинив, то нехай покутує.

Настя відвертається від неї плечима до першої жінки. А знаєте, там один чоловік із Непитова сидів із ним в одній казні, а тепер вийшов. То розповідав мойому чоловікові. Переказував, каже, з вашого села Задорожній. „Просіть там мою жінку, аби мене хоч раз відвідала. Нехай мені який крейцар передасть, чисту сорочку принесе. Та й нехай мені адвоката найме“.

Анна відходить на вулицю й зникає.

Я В А V

Ті самі, без **Анни**. Парубків і дівчат сходиться більше. Гомін

Перша жінка. Огидниця!

Друга жінка. Погане зілля!

Настя. Без серця вона! І відразу це було видно. Адже як його брали, то аби вам слово сказала, аби одну сльозу проронила, як чесній жінці годиться! Де там!

Перша жінка. Цікава я, за ким вона тут шукала?

Настя. Та за ним, за ним! За своїм шандарем.

Перша жінка. Ба, а він хіба тут є?

Настя. Нині я виділа його в церкві. Видно, що є.

Друга жінка. Та й мені здається, що я його бачила, як ішов до війта.

Настя. Вона певно ждала на нього в хаті, а не можучи діждатися, пішла за ним по селі шукати.

Друга жінка. Ну, цього би вже було забагато. Хіба би весь стид загубила.

Настя. А ви думаєте, що не загубила? Ану, побачите! Вона тут іще з ним і танцювати буде.

Жінки. Тьфу! Пек осина!

Я В А VI

Ті самі, музики, потім війт

Гомін серед молодіжи. Музики йдуть! Музики! Ладьте місце для музик! Кілька парубків виносять підвищену лаву з корчемних сіней і ставлять знадвору під стіною. Ось так! Тут буде добре!

Музики, три селяни, один зі скрипкою, другий з басом, третій з решетом входять, кланяються на всі боки, відтак вилазять на лаву, де їм тимчасом поставлено стільці. Вони сідають і потягають смиками по струментах, трібуючи їх. Гомін довкола, сміхи, жарти. Сцена наповнюється.

Війт виходить із корчми, грізно. А тут що? Побачивши музику. А ви що тут робите? Хто вам дозволив?

Музики встають, знімають шапки, скрипник говорить. Пане начальнику, нас закликали. Ми люди зарібні. Не наше діло питати дозволу. Нас закликали, казали, що можна.

Війт. Хто вас закликав?

Скрипник. Та парубки, а хто ж би? Он Андрух, та Олекса, та Степан. Товпа втихає. Три парубки виходять наперед і кланяються війтові.

Війт. А вам чого треба?

Перший парубок кланяється. Та ми би просили, пане начальнику, щобисьте дозволили трохи потанцювати. Нині пушення, то вже останній раз.

Війт строго. А чий ти?

Парубок. Та Василя Півперечного, Олекса.

Війт. А був ти нині в церкві?

Парубок. Та був, пане начальнику.

Війт. А чув ти, що єгомость наказували?

Парубок. Та чув, пане начальнику.

Війт. А наказували вони вам на музику та на танці до корчми ходити?

Парубок. Та не казали.

Війт. Ну, а ви так слухаєте наказу?

Парубок чухається в потилицю і всміхається. Та хто би там того слухав, пане начальнику! Наші єгомость старенькі, хіба вони знають, чого молодим потрібно? То вже як ви дозволите... То від вас залежить, а не від єгоможості.

Інші парубки. Так, так! Ми вже пана начальника просимо дозволити нам.

Війт. Не дозволяю! Не можна.

Я В А VII

Ті самі і Шльома

Шльома вибігає з корчми з пляшкою й чаркою. Як то не можна? Чому не можна? До парубків. Ні, ні, не бійтеся, пан начальник жартують. Чому би не було можна? Наливає чарку. Ну, пане начальнику, дай вам боже здоров'я!

Війт. Ні, Шльома, раз тобі сказано, що не можна, то не можна. Я випити вип'ю, бо щось мене в трюнку млоїть п'є і заплачу тобі, але танців ані музики мені не сміє бути.

Шльома. Але ж пане начальнику, ви не маєте права мені заказувати. Це мій заробок. У мене є патент.

Війт. Патент? Який патент?

Шльома. Як то який? Цісарський патент. З печаткою! Ось дивіть! Витягає з-за пазухи папір, зложений удесятеро, й подає його війтові.

Війт незручно розвиваючи папір, обзирає його на різні боки, очевидно не вміючи читати, а відтак віддає назад. Га, коли так, коли маєш патент то інша річ. То вже не моя власть.

Шльома. А видите? Чи я не казав, що музика буде? Ну, хлопці, чого стоїте? Беріться до дівчат! Адить, як вони нівроку настроїлися танцювати. А ви, музики, вип'єте?

Музики. Ба, та нам так і належиться.

Басіста. Сам бог приказав.

Шльома частує їх. Ну, пийте ж, пийте, а грайте добре!

Музики. То вже наша річ.

Війт. А пам'ятайте мені, аби все порядно, без образи божої.

Шльома. Чуєте, що пан начальник каже? Без образів божих.

Війт. А скоро сонце зайде, зараз мені перестати й додому розходитися. Я тут присяжного пришлю, аби ніхто не смів...

Шльома. По що, пане начальнику? По що присяжного трудити? Хіба я сам не знаю, що належиться! Як прийде той час, то вже я сам їм скажу, що треба перестати. Ну, ну, бавтеся! А ви, пане начальнику, ходіть зо мною, я вам маю щось дуже ладне сказати. Тягне його до корчми.

Я В А VIII

Ті самі без **війта** і **Шльоми**

Юрба розступається, прочищуючи місце посередині. Старші чоловіки та жінки засідають то коло музик, то по під стіною на ослонах, то на колодах. Діти вилазять на пліт, парубки й дівчата у дві лави стоять докола. Музика починає грати

Один парубок. Гей, погуляймо нині! Нехай лихо сміється! Ану, музики, коломийки! Та такої вріжте дрібної, аби аж жижки трусилися.

Музики грають коломийки, кілька пар танцює. По якімсь часі музики вривають, танцюючі стають

Парубок. А то що? Чого ви стали?

Скрипник показує смиком на вулицю.

Гомін. Шандар! Шандар! Той, що Миколу до криміналу завдав!

Усі стихають, на лицах видко неспокій, а навіть острах

Я В А ІХ

Ті ж самі, **жандарм і Анна**

Жандарм тягне Анну за руку. Але ходи ж бо, ходи! Чого тобі ониматися?

Анна. Бійся бога, Михайле! Пусти мене! Ади, люди ззираються.

Жандарм. Ну, то що, що ззираються? Кому цікаво, нехай дивиться. А мене то що обходить? Я з людського диву не буду ні ситий, ні голоден.

Анна. Але стидно. Лице лупається. Шепчуть, пальцями показують.

Жандарм грізно дивиться на неї. Анно, я думав, що ти розумна жінка, а ти все ще дурниці плетеш. Після того, що сталося, ти ще можеш уважати на людські позири й пошепти! Тьфу, чисто бабська натура!

Анна. Михайле!..

Жандарм. Ні, не кажи мені так! Не хочу тебе знати, ані бачити, коли ти така.

Анна. Михайле!

Жандарм. Ну, так ідеш?

Анна. Господи, що ж я маю робити!..

Жандарм. І танцювати будеш зо мною?

Анна з жахом. Тут? При всіх?

Жандарм. Ти знов своє? Ані слова більше! Будеш, чи не будеш?

Анна шепче. Господи, додай мені сили! Подає йому руку. Обое наближаються до юрби перед корчмою

Жандарм. Слава Ісусу!

Селяни й селянки кланяються. Слава навіки!

Жандарм. Я чув тут перед хвилиною музику, бачив танець.

Парубок. Ну, а хіба що? Не вільно нам?

Другий парубок. Нині пушення.

Третій парубок. Нам пан начальник дозволив.

Жандарм. Ну, ну, та я нічого не кажу. Потанцюйте собі. Ну, музики, грайте! Найпочую, як ви тут у Незваничах умієте. Може й мене охота візьме з вами покрутитися. Дозволите, хлопці?

Парубки. О, просимо, просимо!

Музика грає. Жандарм послухавши трохи, бере Анну за руку й відходить з нею до корчми

Я В А Х

Ті самі без жандарма й Анни

Перша жінка. Та й справді пішла з ним.

Друга жінка. Видно, що їй зразу ніяково було. Трохи противилась.

Настя. Ще не привикла, кумо. Але привикне швидко. Він її привчить.

Друга жінка. Та й страшний же! А найстрашніший, як усміхається. Так ті зубищі білі та великі виставить, що здається чоловікові — ось-ось укусить.

Музика, танці. По хвилі жандарм і Анна виходять із шинку, беруться за руки й пускаються також у танець

Я В А XI

Ті самі, **жандарм** і **Анна** танцюють. Помалу танцюючи пари розступаються. На всіх лицах обурення. **Жандарм** і **Анна** лишаються самі

Жандарм побачивши це, зупиняється грізно. А це що? Обертається кругом. Чому не танцюєте?

Парубки кланяються лукаво. Нам досить.

Жандарм. Як то? Не хочете більше?

Один парубок. Ні, помучились.

Жандарм. Хлопці, це ви задля мене?

Парубок. Може й так.

Жандарм. Що? Ви смієте мені такий стид робити?

Парубок сміліше. А пан сміють нам такий стид робити?

Жандарм. Який?

Парубок. Танцювати з такою жінкою.

Жандарм. З якою?

Парубок. Самі те ліпше знаєте, з якою. Ми з нею не танцюємо.

Жандарм. Але я з нею танцюю. Ви мені не смієте стиду робити. Я цісарський слуга.

Парубок. Ми всі цісарські. А до танцю ви нас не присилуєте.

Жандарм м'якше. А може й присилую. Кричить. Жиде! Гей, Шльома!

Я В А XII

Ті самі і **Шльома**, за ним **війт**

Шльома з ліваром у руці. Чого вам треба, пане постенфірер¹?

¹ Постенфірер — начальник посту.

Жандарм. Відро горілки й півбочівки пива для всієї громади на мій рахунок, розумієш? А зараз!

Парубок. Ви, пане шандаре, дарма не експенсуйтеся¹! Ми вашої горілки ані вашого пива пити не будемо і в танець з оцею кобітою² не підемо. Ми ані вам ані їй чести не уймаємо. Що собі маєте, те собі маєте, але танцювати з вами не можемо. Вільно пану начальникові заборонити нам дальше бавитися, то ми розійдемося. Гей, хлопці, дівчата, ходімо домів³!

Війт стає на середині. Гов, гов! А тут що таке сталося.

Парубок кланяється. Нічого, пане начальнику. Потанцювали та й додому йдемо.

Війт. Ба та так живо?

Парубок. Адже єгомость гостро заказували.

Війт. Ти блазню один! Мені того будеш пригадувати? Кади тому, що носа не має, а не мені. Ти думаєш, що я такий дурень і не бачу, що тут діється?

Парубок. Ну, то чого ж пан начальник питаються?

Війт. Мовчи, дурню! Хлопці, стид вам таке робити! Пан шандар нині ваш гість, самі ви його запросили, — не бійтеся, я бачив через вікно! Ну, а тепер такий бешкет йому робите? Фе, так негарно.

Парубок. А нам випадає з такою разом танцювати?

¹ Експенсуватися — робити видатки.

² Кобіта — жінка.

³ Домів — додому.

Війт. Анна порядна господиня! Чого ви від неї хочете?

Парубок. Чоловіка вішати мають, а вона тут буде танцювати. То так порядна господиня робить?

Війт. Не слухайте, діти! Це брехня. Її чоловіка ще не судили, ще не знати, чи він що винен, а без суду нікого не вішають. А коли пан шандар не цурається вести її в танець, то ви не маєте права нею цуратися. Ну, ну, не фиркайтеся, а будьте раді, що вам дозволено бавитися. А ви, пане шандаре, не противтеся дітвакам. Самі бачите, вони то не зі злого серця. Ну, музики, ну, грайте!

Музики грають; звільна, мляво починаються танці. По якімсь часі жандарм з Анною знов пускаються в танець. Нараз на півтакті музика вриває, пари, крім жандарма й Анни, стають мов вкопані

Я В А XIII

Ті самі, по хвилі **Микола**

Музики й часть танцюючих бачуть Миколу, ще заким появився на сцені. Жандарм і Анна обернені до нього плечима

Жандарм тупає ногою. До стосот кадуків! А це що знов? Чого ви урвали? Гей, музики! Ви хочете...

Музика мовчки показує смиком.

Жандарм обертається, побачив Миколу. Га, а це що?

Микола в кожусі, оброслий бородою, з вузликом на плечах, входить і кланяється народові. Слава Ісусу Христу.

Всі. Слава навіки!

Анна побачивши його, скрикує. Господи! Пропала я! Микола!

Микола всміхається сумовито. А, що бачу, і моя жінка тут. Ото добре. І ви тут, пане шандаре? Та, бачу, я вам забаву перервав!

Жандарм. Ну, як ся маєш, Миколо? Що з тобою чувати? Пустили тебе?

Микола. Та, богу дякувати, пустили.

Жандарм. Дуже мене те тішить. Підходить і подає йому руку. А знаєш, кому за це маєш подякувати?

Микола. Та відки мені знати? Хіба мені там скажуть? Прийшли, отворили казню, казали забиратися та й по всьому.

Жандарм. Мені маєш подякувати.

Микола. Тобі? А то як?

Жандарм. Бо я таки віднайшов правдивого вбийцю. Та й то не одного, а цілу кумпанію. Не нині то завтра їх арештую. Коштувало це мене труду, то певно. Був чоловік і в такім, що мало сам головою не наложив, ну але знаєш, як я тебе арештував, то так мене щось коло серця почало нудити. Все мені здавалося, що ти невинен і будеш думати, що я тебе доброхить у біду ввалив. І я не міг спочити, поки не натрапив на слід убийників.

Микола кланяється йому. Най тобі бог заплатить за все добре, а за зло... Глядить з докором на Анну. Злого най вам бог не пам'ятає!

Жандарм сміється. Ну, злого! Так багато злого я нікому не зробив. Мені може дехто більше зробив злого, а я нікому не випомінаю.

Микола поспішно. Я також ні, також ні! Хорони господи! Що там випоминати!

Жандарм. А я от нині твою господиню ледве витягнув силоміць із дому, аби трохи провітрилася та між людей показалася.

Микола. Спасибі, спасибі тобі, що хоч ти за неї дбав. Чув я там у тім пеклі, чув, як ти її дозирав. Спасибі! Кланяється. Ну, Анно, а ти що так стала, мов осуджена? Чому не вітаєшся зі мною?

Анна. Будемо ще мати час вітатися. Що тут, перед усіми людьми?

Микола. Правда, правда. Це домашнє діло, ніщо його перед людьми показувати. Ну, так ходімо додому. В ласці божій оставайтесь, добрі люде! Кланяється й пускається йти. Анна за ним.

Жандарм. Миколо, гов! А постій но!

Микола озирається. А чого тобі?

Жандарм. Ба, а мене не кличеш до себе? Адже ж нині празничний день, треба його якось обілляти. Го, го, не думай, що це тобі так увійдеться!

Микола заклопотаний. Що ж, коли твоя ласка... А я, правду кажучи, не думав...

Жандарм. Де ти в своїм життю коли що думав! Усе другі за тебе думали. Так чекай же, не знаєш ти чести, то я тебе погощу. Гей, жиде!

Шльома вибігає з порожніми шклянками. Чого вам потрібно?

Жандарм. Пляшку горілки, вишняку, що там ще маєш доброго, пакуй у кошик, а зараз! Плачу готовими.

Шльома. Ни, ни, чи я від пана постенфірера домагаюся? А куди того відіслати?

Жандарм. До Миколи. А живо!

Шльома. Добре, добре! Відходить до корчми.

Жандарм махає шапкою. Ну, люде, бувайте здорові! Відходить.

Настя воркоче за ним. На зломану голову!

Музика, парубки й дівчата знов лагодяться до танцю

Заслона спадає.

ДІЯ ЧЕТВЕРТА

Хата Миколи

Я В А І

Анна сама

Анна під вікном мотає пряжу на мотовило й числить нитки. Одинадцять, дванадцять, тринадцять, чотирнадцять, п'ятнадцять. Зупиняється. Сьомий день уже його нема. Чень нині прийде. І боюсь його, й жити без нього не можу. Мотає далі. Шіснадцять, сімнадцять, вісімнадцять, дев'ятнадцять, двадцять. Зупиняється, зажмурює очі й задумується. Який страшний! Який грізний! А що за сила! Здається, як би хотів, то так би й роздавив мене і того... мойого... халяпу. Поглядом одним прошиб би. І чим страшніший, чим гостріше до мене говорить, тим, здається, я більше люблю його. Всятримчу, а так і здається, що тону в нім, роблюсь частиною його. І нема в мене тоді своєї волі, ані своєї думки, ані сили, ані застанови, нічого. Все мені тоді байдуже, все готова віддати йому, кинути в болото, коли він того схоче! Ах! Мотає далі. Двадцять і одна, і дві, і три, і чотири. Зав'язує пасмо. Та й чи ж не віддала я йому все, все, що може віддати жінка кожному чоловікові? Навіть душу свою, честь жіночу, свою добру славу. Присягу для нього зламала. Сама себе на людський посміх

віддала. Ну, і що ж! Мені байдуже! Він для мене все: і світ, і люди, і честь, і присяга. Мотає. Одна, дві, три, чотири, п'ять, шість...

Я В А ІІ

Жандарм і Анна

Жандарм входить. Добридень, Анно! Ти сама?

Анна випускає з рук мотовило й веретено. Ах! То ти? Де ж це ти так довго? Чому не приходив тільки час?

Жандарм. Де чоловік?

Анна. А он у стодолі молотить.

Жандарм. Ну, що ж він?

Анна. Як то що?

Жандарм. Не дорікає тобі, не б'є, не сварить?

Анна. Він? Ані словечка. Навіть не питався, чому я не приходила до нього до арешту. Крутиться по хаті, нишпорить по господарстві по давньому.

Жандарм. Ну, а ти не почала з ним розмову?

Анна. Про що ж я буду з ним говорити? Обрид він мені. Лучше б був гнів собі в криміналі.

Жандарм. Ну, а як гадаєш, знає він про те, що зайшло між нами?

Анна. А хто його знає. Мені навіть натяком одним не дав цього пізнати.

Жандарм. Ну, але може сусіди наговорили йому?

Анна. Може бути. Та що це мене обходить? Я тепер спокійна, нічого не боюся: ні про що не думаю, нічого не знаю, тільки тебе одного.

Приближається до нього, боязно. Михайле, можна тебе обняти?

Жандарм обіймає її.

Анна. І поцілувати? Цілюються. Знаєш, давніше я, здається, була б умерла зі стиду, як би була подумала навіть, що яко шлюбна жінка можу так цілувати другого. А тепер! Цілує його без пам'яті. Любий мій! Тепер у мене ані крихіточки ніякого неспокою, ніякого сорому нема!

Микола відчиняє двері, але побачивши, що Михайло з Анною цілються, цофається назад і запирає двері.

Жандарм шепотом. Він був.

Анна. Нехай собі! Не боюсь я його.

Жандарм. Ну, я також не страшків син. Але тепер я не хочу з ним балакати. Я так тільки на хвилюку забіг. Мушу ще піти до війта віддати йому письмо, а відтак прийду до вас на кілька годин. Прощай! Забирає карабін і відходить.

Анна. А приходи! Ждатиму з підвечірком! Береться знов мотати. Так, він бачив нас. Ну, і що ж з того? Коли досі очі не повилазили, то мусів бачити. Не тепер, то в четвер був би побачив. Я ховатися від нього не думаю. Нехай робить зі мною, що хоче! Рахує потиху нитки, зав'язує пасмо.

У В А Ш

Микола та Анна

Микола входить з ціпом у руці. Ти сама, Анно?
Анна. Сама.

Микола. А той... шандар... пішов уже?

Анна. Пішов до війта, але за годинку, казав, що прийде. Або що, ти хотів з ним що побесідувати?

Микола. Я? Ну, ні... Хіба так... так... слів... Але ні! Що мені з ним бесідувати? От, бачиш, свірка в ціпі урвалася, то я прийшов звязати. Не маєш де мотузка?

Анна. Не маю. От на тобі прядива, та виплети собі.

Микола. Та хіба вже так зробити. Бере прядиво, вбиває в стіл шило, робить з прядива космики, наслинює їх і починає плести. Анна мотає далі, шепотом числячи нитки. Микола по хвилі. Анно!

Анна. Чого тобі?

Микола. Так цей шандар, цей Михайло Гурман...

Анна. Ну, чого тобі від нього треба?

Микола. Я знаю, ти ще дівкою любила його... і тепер любиш.

Анна перестає мотати і глядить на нього. Ну, і що ж з того?

Микола понуривши голову. Та нічого. Хіба я тобі що-небудь кажу! Хвилю мовчить, а відтак починає плакати і клонить голову до стола.

Анна. Так чого ж плачеш? Чого рвеш мое серце?

Микола. Бо... бо... мое рветься. Встає й наближається швидко до неї. Анно! Невже ж ти мене так... так ані крихітки не любиш?

Анна. Ні.

Микола. І ніколи не любила?

Анна. Ні.

Микола. І не можеш присилувати себе, щоб хоч жити зі мною по давньому?

Анна. Ні. Звішує голову. Пропало вже.

Микола відвертається. Га, видко божа воля така. Господи, по що ти вивів мене з криміналу? Чому не дав мені там зігнати? Я думав, що нема гіршої муки над неволю. А як прийшли

пани і сказали мені: „Миколо, ти вільний, бачимо твою невинність“ — господи, то мені трохи серце не трісло з великої утіхи. Я крил у бога просив, щоб додому як найскоріше залетіти, а тут застав таке... таке, що й язик не повертається сказати! Таке, що неволя в криміналі проти того видається мені раєм! Ридає. І за яку це провину мене господь так тяжко карає? Чим я його образив, чим прогнівав?

Анна. Цить, Миколо, не плач! І на мене вини не звертай. Ти ж знаєш добре, що й моєї вини тут мало. Силою віддали мене за тебе. Доки сила моя була, я була тобі вірною, хоч іншого любила. Але тепер не стало моєї сили.

Микола. Так що ж нам робити? Як жити?

Анна. Роби, що знаєш, що тобі сумління каже. Вбий мене, чи прожени мене, чи лиши мене при собі,—мені все одно.

Микола. Слухай, Анно! Я тебе розумію. Я люблю тебе. Мені жаль тебе, як власної душі. Я не хочу бути твоїм катом, бо знаю, що ти й без мене багато витерпіла. Тільки одно тебе прошу: вважай на людей! Не на мене — нехай уже я так і буду нічим для тебе,—але на людей. Щоб люди з нас не сміялися!

Анна. Хіба ж я їм забороню сміятися? Нехай сміються, коли їм смішно!

Микола. А все ж таки... Не показуйся прилюдно... з ним. Не топчи в болото моєї бідної голови. А ні, то вбий мене, щоб я не дивився на те!

Анна. Це не від мене залежить, Миколо! Я тепер одного пана знаю — його, так як досі знала тебе. Що він мені скаже, те й зроблю а більше ні на що не оглядаюся. Ганьба, то

ганьба; смерть, то смерть. З ним мені нічого не страшно. А ти роби, що знаєш.

Мик о л а хапається руками за голову. Господи, господи, вона зовсім одуріла! Говорить мов у гарячці. Це він, проклятий, дав їй якісь чари, якесь дання, він її з розуму звів, щоб насміятися наді мною! Ходить по хаті з виразом важкого болю, Анна мотає далі.

Я В А ІV

Ті самі й жандарм

Ж а н д а р м входить. Слава богу! Здоров був, Миколо!

Мик о л а понуро. Здоров був, Михайле!

Ж а н д а р м сміючись, б'є його долонею по плечі. А, прецінь хоч раз ти заговорив до мене, як до старого знайомого.

Мик о л а. Ліпше б нам було не знатися ніколи.

Ж а н д а р м. Чому? Тьфу, Миколо, як ти насовився! Немов би я тобі батька зарізав.

Мик о л а. Ти мені ще гірше зробив.

Ж а н д а р м. Ет, іди, не плети дурниці! От ліпше сідай тут! Садить його силоміць кінець стола, кладе карабін і шапку на другім кінці стола а відтак виймає з торби пляшку горілки. Ади, з цією ворожкою ми порадимось, як у світі жити. Анно, ану но найди там який наперсток! Анна встає і ставить на стіл чарку, хліб і сир.

Мик о л а. Спасибі тобі, я не п'ю.

Ж а н д а р м. Як то не п'єш? Що це ти видумуєш, Миколо? Нині тиждень пив, а тепер не п'єш! Ну, це ти пусте видумав! Наливає. На твоє здоров'я, Миколо! П'є. А!.. Бачиш, я сам п'ю. Наливає. На, випий! І не журися! Вдар лихом об землю! Нехай Мошкова кобила журиться, що велику голову має.

Микола бере чарку. Га, виджу, з тобою нема іншої ради. Здох-бись, Михайле! П'є.

Жандарм сміється. Ха-ха-ха! Здох-бись! Гарно ти мені здоров'я зичиш! Ха-ха-ха! Сміхованець з тебе, Миколо, бігме, сміхованець. Плеще його по плечах.

Микола. Що ж, Михайле, що кому належиться!

Жандарм. Так ти думаєш, що мені належалося би здохнути?

Микола. Думаю, що це було б ліпше і для мене, і для тебе і для оцеї. Показує на Анну.

Жандарм. І для оцеї! А, ми й забули про господиню! Наливає. Ну, Анно, випий за здоров'я свого чоловіка!

Анна. За твоє здоров'я, Михайле! П'є. V

Жандарм. Ха-ха-ха! Бачиш, Миколо, твоя жінка мені трохи інакше бажає, ніж ти! Ну, випиймо ж тепер за її здоров'я! П'ють.

Микола. Та й міцний же твій вишняк, Михайле. Від двох чарок вже й у голову б'є.

Жандарм. Не слухай того, синку мій! Це тільки твоя голова слаба, ось що! Міцної голови він і по десяти чарках не хапається.

Микола опирає голову на локоть. Слаба голова, кажеш? Правду кажеш! І без твого вишняку вона мені ходором ходила, а тепер ще гірше. Знаєш, Михайле, що я тобі скажу так, по приязні, по старій знайомості?

Жандарм. Ну, що?

Микола. Може би ти перестав у мене бувати?

Жандарм. А то чому, Миколо? Надоїли тобі мої відвідини?

Микола. Надоїли, не надоїли, а так. Мені здається, що воно було б ліпше, як би ти не показувався.

Жандарм. Не можу, братчику, їй-богу не можу. Служба моя така, що все попри вашу хату моя дорога йде. А при тім, серденько моє, ще одна річ припутана.

Микола. Яка?

Жандарм. Хоч то ніби урядова тайна, але що вже робити, скажу тобі. Але, насамперед, випиймо! Най усе зле минає! Наливає, п'ють. Так ось яка річ, небоже. Тебе ніби то пустили з криміналу...

Микола скапується. Ніби то? Як то ніби то?

Жандарм. Ну, ну, ти бо зараз усе так береш на правду, мов би ти справді почувався до вини! Е, Миколо! Адже ж ти сам відчуваєш себе невинним, правда? З притиском. Власне сумління каже тобі, що ти невинний? Правда? Глядить йому просто в очі.

Микола змішаний, крикливо. Богом небесним свідчуся, що правда!

Жандарм насмішливо. Ну, ну, Миколо! Так не говори! Особливо перед шандарем з такими словами не вихапуйся. Бо між нами, шандарями, брате, така думка, що як на кого підозріння паде, а він починає бога на свідка кликати, то значить, що в нього сумління не зовсім чисте. Щось там у нього негарно.

Микола переляканий. Так... значить... ти думаєш, що я...?

Жандарм сміється і клепле його по плечах. Ха-ха-ха! Дитина ти, Миколо, ось що я думаю! Ледачим тебе застрашити можна. Не бійся! Не такий чорт страшний, як його малюють. Те, що тобі тепер видається таким страшним, також не таке. До всього чоловік привикне!

Микола. Ти це про що закидаєш? Якось не зовсім я розумію тебе.

Жандарм. Порозумієш, братчику, порозумієш, як на тебе час прийде. А тепер знаєш, що я би тобі радив?

Микола. Ну, що?

Жандарм. Будь спокійний. Не роби ніякого галасу. Жий собі тихо, смирно, як бог приказав, і ні про що не дбай, що довкола тебе твориться.

Микола. Ні про що не дбати? А думаєш, що це можна?

Жандарм. А чому би не можна? Певно, що можна. Повір мені, друже! Я багато світа сховає, багато дечого видів і знаю. Так ось що я тобі скажу: тисячі людей живуть отак як ти, і не питають навіть, як воно склалося, відки пішло, хто винен? Де би чоловікові голови стало, щоби це все розібрати? Сталося, склалося — що порадиш? Треба брати життя яке є, треба жити, як можна.

Микола. І з розбитим серцем?

Жандарм. Дурниця серце! У кого воно ціле?

Микола. І на людським посміховищу?

Жандарм. Наплюй ти на людей! Чого тобі від них потрібно? А як ти з них будеш сміятися, то вони з тебе не будуть. Ще самі до тебе прийдуть.

Микола в задумі. Що ж, мудра рада. Тільки мабуть за міцна на мою слабу голову. Хапає себе руками за голову й починає ридати. Ой, за міцна, за міцна! Не видержить моя голова!

Жандарм. Не бійся, видержить. Я тобі поможу. Я кожному голову скручу, хто би посмів з тебе сміятися.

Микола. Багато буде скручених голів.

Жандарм. Не бійся, це вже моє діло! А тепер, друже мій, Миколо, знаєш що?

Микола. А що таке?

Жандарм. Я бачу, що ти дуже ослаб. Сон тебе клонить. Піди ти собі на тік та засни.

Микола. А ти?

Жандарм. Про мене не турбуйся. Я також трохи відпочину, а потім піду додому.

Микола. То може би, Михайле, ти сам пішов на тік і там заснув?

Жандарм. Ну, ну, не роби комедії! На тобі кожух, бере з жердки кожух і кладе йому на плечі, подушку й верету стягає з постелі подушку й верету і також кладе на нього. Іди! Випихає його за двері. Мовчанка. За сценою чути важке зідхання й повільні кроки Миколи.

Я В А V

Жандарм і Анна

Жандарм обіймає Анну. Ну, тепер ми самі.

Анна. Цить! Я боюсь, щоб він там собі якого лиха не заподіяв.

Жандарм. Не бійся! Він тепер занадто ослаб, розкис! Зариється в солому й засне.

Анна припадає до нього. Михайле, Михайле! Що буде з нами? До чого воно дійде? Чим воно скінчиться?

Жандарм. Дурна! Ось вона чим турбується! Ніби то хтось у світі знає, чим що скінчиться й до чого дійде? Жий та й дихай, доки живеш! Зле тобі? А коли не зле, то дякуй богу. Як буде зле, тоді час буде думати про те зле! Чим скінчиться! Нічим не скінчиться. Будемо жити, доки можна. Будемо любитися, доки можна. Будемо людям у пику сміятися, доки можна, доки вони нас під ноги не візьмуть. А потім? Потім один кінець: всі помremo й чорту в зуби підемо. Ось чим воно скінчиться, коли хочеш знати. Обіймає її.

Заслона спадає.

ДІЯ П'ЯТА

Хата Миколи. День. Стіл відсунений, за столом і на ос-
лоні селяни й жінки, між ними **Бабич і Настя**. **Микола**
підпитий з келішком у руці серед хати. На столі велика
пляшка горілки і хліб та сіль

Я В А І

Микола, Бабич, Настя, селяни, жінки.

Селяни п'яними голосами співають журавля:

Ой, там у лісі, ой, там у лісі плужочок,
Плужочок-чок-чок-чок (2) плужочок.
Ой, виорав він (2) ланочок,
Ланочок-чок-чок-чок (2) ланочок.
Ой, насіяв він (2) конопель,
Конопель-пель-пель-пель (2) конопель.
Та й занадився (2) журавель,
Журавель-вель-вель (2) журавель.
Ой, я тому (2) журавлю,
Журавлю-влю-влю-влю (2) журавлю
Та бучком ноги (2) поломлю,
Поломлю-млю-млю-млю (2) поломлю.

Селяни й селянки при останніх куплетах похитуються,
торкають одні одних плечима та кивають головами, пози-
раючи на Миколу, що стоїть зі звішеною головою й дер-
жить чарку в тримтячій руці. Коли спів скінчився:

Микола. Ну, куме, дай боже здоров'я! П'є.
Бабич. Дай боже всього доброго!

Микола. Ні, цього не кажіть! Чого доброго?
Я доброго нічого в бога не прошу. Досить

уже того доброго зазнав, буде з мене! Нали є
й передає чарку Бабичеві. Ну, прошу!

Б а б и ч. Дякуємо красно. Ні, кумцю, не гні-
віть бога! Що бог дасть, то не напасть. Нераз
чоловік гадає, що не знати яка на нього біда
впала, аж за день, за другий озирається, а воно
вже йому на добро вийшло. Ваше здоров'я,
сусідо! Обертається до іншого селянина і п'є.

Перший селянин. Дай господи й вам!

М и к о л а. Ну, вже ви мені цього не кажіть.
Уже я то на своїй шкірі витрібував, яке воно
добро виходить. Ні, кумове чесні, вірте мені
чи не вірте, а мені здається, що пан біг часом
собі сміх із нас робить.

С е л я н и. Бійтеся бога, куме, що ви говорите!
Таж то образа божа!

М и к о л а махає рукою. Одне мене ще в світі
держить—оця живиця! Бере чарку, наливає і п'є.

Н а с т я під вікном до другої жінки, киваючи головою.
Я то знала, що до того воно дійде. Бійтеся
бога, тота жінка ані стиду не має, ані серця.

Перша жінка. Ой, та певно. Мій старий
казав, що буде в раді о тім говорити, аби її
при всій громаді різками висічи, най не дає
злого прикладу.

Н а с т я. Певно, що варто би. Адже й нині
в церкві. Бійтеся бога! Та ж такого ще світ
не бачив. З чужим парубком аж до самої
церкви прийшла, а потім як сама стала, то
щоби вам до віттаря святого лицем обернулася!
Де там! До нього обернулася, до нього,
окаянна, молитви шепче. Жінки довкола неї
повідступалися, таке вам колесо зробили, мов
від зараженої тиснуть, а вона нічого, мов
і не бачить. Так усю хвалу божу й вистояла.
Та не всю, бо скоро „Достойно“ проспівали,

мій шандар із церкви, моргнув на неї, та й вона за ним вийшла.

Перша жінка. Та куди ж вони потяглися?

Настя! Мабуть до корчми. Там собі обое в ванкирі запиваються. Шепче.

Бабич. Кумо Миколо, так ви кажете, що жінка вас голодом морить?

Микола. Хто? Я? Коли я це казав? Де?

Бабич. Ну, я так чув.

Перший селянин. І я чув. Геть по селу чутка ходить.

Микола в п'янім запалі. Бреше тота чутка! Всі брешуть, хто її далі розносить. Кому яке діло до мене й до моєї жінки?

Настя. Ну, та певно, що нам діла нема. Але є хтось такий, що має до неї діло.

Микола. Кого то обходить, що ми їмо, що варимо, чи ситі, чи голодні?

Бабич. Та ви, куме, не гнівайтесь, що я вас спитав. Я прецінь не зі злої волі. Бо тут бачите, деякі хотіли на раді громадській...

Микосла. Що, що, що? Зась раді громадській до моєї жінки. Немає права!

Бабич. Ну, як ви собі не кривдуєте — то певно. Тільки що, бачите, люди собі дуже марикують, що вона дуже поганий приклад дає, вибачте, на публіку людську з тим Гурманом волочиться.

Микола хапає себе за голову. Ой, ой, ой! Люди! Не ріжте мене без ножа! Не мучте мене! Не бабрайтесь у моїм серці! Най вам моя жінка не стоїть ув очах! От пийте, колись-те чесні та добрі, щось-те до мене прийшли, частуйтеся й говоріть дещо веселішого. А то тьфу! Чоловікові й без вас тяжко, а ви ще додаєте.

Настя. Ой, кумочку, та чи то ми не знаємо, що вам тяжко? П'є.

Микола. Ой, тяжко, кумонько, тяжко! Наливає і п'є.

Настя. Та кажуть, що вона до вас по цілих днях не говорить?

Микола. Та що будемо говорити? Вона мовчить, і я мовчу. Отак цілий день мов тумани ходимо. А вона все тільки в вікно зазирає, чи він не йде. А до мене хоч би словечко сказала.

Настя. Ой, бідний ти, кумочку, бідний! Наливає і п'є.

Микола. Ой, бідний, кумочко, бідний, як той мак на четверо! Наливає і п'є. Як той горох при дорозі. Плаче.

Настя. Та хіба я не знаю, що ти нераз з голоду млієш, а вона що зварить, то тому поганинові держить. Куме, та я твоя близька сусіда. Все знаю, все бачу, хоч би нераз і не хотіла бачити. Нераз аж серце мені крається! Бігме, кумочку, крається. Плаче й обіймає його.

Бабич. Ну, ну, жінко, може нам пора додому?

Селяни. Та пора би йти.

Микола. Люди добрі, сусіди чесні! Посидьте ще трохи! Не кваптеся, не розходіться! Я радію, що людський голос у тих стінах чую. Поговоріть, почастуйтеся. Ну, прошу! От чарка стоїть! Що це такого? Пляшка порожня? Я зараз другу принесу. В мене барилка єсть, схована в половнику. Що має грішний чоловік робити? Коли вже таке на мою голову впало, то що діяти! Не береться мене ніяка робота, відійшла охота до життя, до господарства. Тьфу, на що воно мені? Взяв я, продав коня, гроші сховав, та й пропиваю по трохи. Най ідуть! Не стане тих, знов щось продам.

Ба б и ч. Ой куме, куме, зле ти робиш! Занадто собі до голови взяв таку дурницю, та ізза такої негідниці добро своє креваве марнуєш?

Микола. А на що ж воно мені? Хіба мені життя буде? Не буде, куме! Все пропало! Вже мені господарем не бути, так нехай же йде все! І поле продам і хату продам, нехай іде.

Ба б и ч. Говори, говори. Продам, кажеш. А потім що буде?

Микола. Коли потім? Як потім? У мене, куме, вже тепер потім. Вже тепер по всьому. Дальше вже нічого не буде. Нічогісінько. Так цур йому всьому! Виходить з пляшкою.

Перша жінка. Зовсім знівечили чоловіка! Зовсім з пантелику збили!

Друга жінка. Не много того розуму в бідолахи було, тай той вплив.

Настя. Я би не знати що дала, що вона його якимось зіллям упоїла.

Ба б и ч. А найгірше шкода господарства. Гарував чоловік, весь вік робив, аж йому очі з голови лізли, мучився, терпів—ой, господи, кілька натерпівся! Нарешті дохрапався кусника хліба, жити б та бога хвалити та діточок надіятися, а тут на тобі! Мов пожар наскакує, мов грім з ясного неба.

Перша жінка. Говоріть, куме, говоріть! Кажете: дітей надіятись. Тото й уся біда в тім, що в них дітей нема. Як би в неї були діти, то вона б на таке не пустилася. Скажу я слово й за неї.

Перший селянин. А я тому не вірю. Вже як котра жінка така вдасться, то ти її й ланцюм до дому не прикуєш. І дітей покине.

Перша жінка. Не слухай того, куме, бігме не слухай! Діти—велика річ. Діти по-

ловина матери. Одна половина може би й рада піти, дозволити собі, а друга не пускає, кричить: „А ми, мамо! А що з нас буде?“ І не пускає тамтої половини.

Мик о л а входить з пляшкою і ставить її на столі, Ось вона! Ось наша радість! Ось самотня потіха. Піднімає пляшку, телепає і знов ставить. Повна, вистане нам! Ану, кумове чесні, сусіди мої приємні — дай нам боже здоров'я! Наливає, п'є й пускає чарку кружляти.

Б а б и ч. Куме Миколо, гей куме!

Мик о л а. Га!

Б а б и ч. А я би тобі, куме, щось сказав, та боюся, щоб ти на мене не огидався.

Мик о л а сідає коло нього, обіймає його за шию плачучи. Кажи, кумочку, кажи! Ти в мене найближчий сусіда та мій порадник. Говори!

Б а б и ч. Ти, куме — не в гнів тобі кажучи — занадто м'який, занадто податливий.

Мик о л а хитає головою й тяжко зідхає. Ой так, так, занадто м'який, занадто податливий.

Б а б и ч. А вони бачуть, що ти такий, та й тобі кілля на голові тешуть.

Мик о л а хапає себе за голову. Ой тешуть, тешуть! Аж у мізку лунає! Плаче.

Б а б и ч. Цить, куме, фе! Не плач! Не будь дитиною!

Мик о л а. Не бути дитиною? А то як?

Б а б и ч. Ти б узявся до своєї жінки трохи гостріше. Похрупостів би на неї, погрозив би, а то й ударив раз, другий. Знаєш, жінка так як коняка, любить батіг, а без нього зовсім ледащіє.

Мик о л а. Ой, ледащіє, ледащіє.

Б а б и ч. Ну, і до цього Гурмана ти постався. Що то він завоював тебе, чи що? Покажи

йому, що ти в хаті господар. Закажи йому
бувати у себе.

Микола. Ой, просив я його, та де тобі,
ще й сміється.

Бабич. Просив! Бійся бога, куме, хто ж
такої річи просить? Та то певно, що він
просьби не послухає. А ти гостро до нього!

Микола. Ой, кумочку, боюсь я його! Страш-
ний він такий, як кат.

Бабич. Фе, куме! Ти ж чень не дитина.
Чого тобі боятися? Адже він тобі нічого не
може зробити!

Микола випростовується. Та то правда! Чого
мені його боятися?

Бабич. Ти йому погрози, що підеш до суду
на скаргу, що він тобі жити з жінкою не дає.

Микола. Та то правда! Адже й над ним
є старший! На скаргу!

Бабич. Що в цілім селі соблазнь робить,
сором на цілу громаду.

Микола. Га, таж за це тяжка кара!

Бабич. А ти думав як? Зараз його відси
перенесуть! А ти вже собі потім з жінкою
даси якось раду. Коби лиш його відси мара взяла.

Микола. О, певно, що з нею я собі по-
раджу. Адже ж ви, сусідоньки, знаєте, яка вона
була добра, щира та вірна, заким його зла
доля на мій дім навернула! До рани можна
було її приложити, не то що! Плаче.

Настя. Ти, куме, його до хати не пусти,
ось що! Двері йому перед носом замкни.
Ціпом по голові заїдь! Так би я на твоїм
місці зробила!

Микола. Так, так, так! Ціпом по голові!
Мундур на шкамаття! Нехай мене скаржить!
Я вже буду знати, як боронитися!

Баби ч. Нас, куме, на свідків клич. Ми посвідчимо, як вони з тобою обходилися!

Селяни. Так, так! Усі посвідчимо! Його зовсім зі служби проженуть, а тобі нічого не буде!

Микола схапується. Добре! Все зроблю, візьму на відвагу. Або що, хіба я не чоловік, не господар? Ану, випиймо, сусіди! Біг за-
платить вам за раду. Побачимо, хто тут буде старший.

П'є і частує їх за чергою

Я В А ІІ

Ті самі. Входить **жандарм і Анна**

Жандарм трохи підпитий. Го, го, го! А тут що? Празник якийсь, комашня чи поминки?

Микола. Та поминки, поминки справляю.

Жандарм. А по кім?

Микола. По собі самім. По своїй честі, по своїм супокою, по своїм життю.

Жандарм іде до стола — люди розступаются перед ним, він сідає. Анна також сідає на припічку. Ага, ти, бачу, вже трохи тее... язиком путаєш!

Микола. Як то путаю? Я не путаю, я правду говорю! То ти, Михайле, моє життя попутав, так що й кінця не найду.

Жандарм. От, Миколо, не молов би-сь дурниць, та й ще при чужих людях, а радше частуй гостя.

Микола. Ой, участував ти мене! Не такого ти частунку від мене варт!

Жандарм схапується й підступає до нього. Що ти говориш, що? Якого частунку?

Микола плює йому в лице. Ось якого, коли хочеш знати.

Жандарм б'є його кулаком у голову. Ось тобі за це! Микола падає на землю. Люди кидаються до Миколи, Анна до Михайла.

Анна. Михайле, спокійся, що ти робиш?

Жандарм. Я спокійний і нічого більше не роблю, але плювати на себе не дам! Не бійся, це йому не пошкодить. Трохи свічки в очах стали, але це байка. Протверезиться швидко. А я й так хотів із ним розумне слово поговорити.

Микола з трудом підноситься, його садять на лаві. Так ти ось як мені платиш за мою доброту?

Жандарм. Не за доброту, Миколо! За доброту тільки бог заплатить. А я за дурноту. За те, що ти плюєш на цісарський мундур.

Микола. Я не на цісарський мундур плюю, але на того огидника, що ганьбить образ божий. Ти його знаєш? Михайла Гурмана!

Селяни. Так, так!

Жандарм гне в собі злість. Знаєте ви що, панове свідки, я тут хочу з Миколою розумне слово говорити. Вас тут не потрібно. Може б ви пішли собі до дідька?

Микола. Ні, сусіди! Сидіть, не відходьте! Я вас прошу. Я вас тут запросив, він не має права вас виганяти.

Жандарм зіскакує й хапає за карабін. А я вам кажу, п'яниці погані, геть відси! Хто зараз не відступиться, той ось тут кольбою в груди дістане. Марш!

Селяни й селянки сквапно виходять. Де - котрі ристяться і плюють

Я В А ІІІ

Микола, жандарм і Анна

Микола прискакує до нього. Яким ти правом смієш моїх гостей з моєї хати виганяти, га? До тебе прийшли? Твою горілку пили?

Жандарм відтручує його набік. Мовчи, дурню! Слухай, що я тобі буду казати. Сідай ось тут. Микола неохітно сідає. Слухай, Миколо, що ти собі гадаєш?

Микола. Як то що?

Жандарм. Чого ти сам собі шкоду робиш? Роботу покинув, господарство занедбав, коні продав, та все тільки з п'яницями водишся та своє добро розкидаєш? Чи то ладно так, га?

Микола. Ладніше, ніж чужу жінку на гріх наводити.

Жандарм. Миколо, Миколо, не повинен би ти й згадувати про те.

Микола. Он як! Не повинен і згадувати від чого серце рветься й голова тріскає? Спасибі за ласку. А скажи ти мені, Михайле, про що я маю згадувати? Для кого маю дбати? На кого робити?

Жандарм. Хоч би на себе самого.

Микола. Не бійся, на себе самого я дбаю! Продаю, роздаю, розкидаю, пропиваю те, що мені непотрібне, а беру лиш те, що мені потрібне. А потрібне мені тепер лиш одно — ось що! Теліпає пляшкою.

Жандарм. Фе, Миколо, стидайся!

Микола. Я маю стидатися! Ха-ха-ха! А ти стидаєшся? А оця негідниця стидається, що по селу раз-у-раз з тобою волочиться? Ви маєте стид?

Жандарм. Зась тобі до нас.

Микола зривається. Кому зась? Мені? А ти хто тут? Яке ти право маєш мені заськати?

Жандарм силою саджає його назад. Ну, ну, не решетися! Я тобі скажу, яке я маю право. Слухай, Миколо! Ти знаєш, хто я був колись, ще там, у нашім селі?

Микола. А хто? Урвитіль, забіяка.

Жандарм. Брешеш, друже мій! Я був чесний парубок, може трохи за гарячий, за палкий. Але кривди я не любив, неправди не міг знести — і то було моє нещастя.

Микола. Було де що й більше.

Жандарм. Правду кажеш. І я тобі зараз скажу, що ще причинилося до мого нещастя. Я полюбив оцю бідолаху, Анну, сироту, поштуркувану та кривджену нелюдами братами. Ця любов була моїм самотнім найдорожчим скарбом, вона могла би була з мене зробити доброго, порядного чоловіка. А ти, Миколо, ти до спілки з тими нелюдами вкрав мені те самотнє щастя.

Микола зривається. Я? Вкрав тобі... Хапає себе за голову. Господи, що це зо мною? Чи весь світ до гори ногами перевертається? Я, втопаний у болото, обдертий з чести, супокою й поваги, зруйнований, зарізаний без ножа — я по твоєму виходжу ще злодієм?

Жандарм. Не хапайся за голову, Миколо! Адже твоє сумління само тобі каже, що моя правда.

Микола. Ні, брешеш! Я її не силував! Вона ще вдячна мені була...

Жандарм. Адже бачиш її вдячність.

Микола. Вороже, це ти її звів, одурив, причарував!

Жандарм. Ти мав три роки часу причарувати її до себе. Чому цього не вчинив?

Микола. Бо я не чарівник — ось чому!

Жандарм. Бо ти віхоть, а не чоловік, — ось чому!

Микола. Хто віхоть? Я віхоть?

Жандарм. А вже ж не я.

Микола. Отже я зараз покажу тобі, що я не віхоть. Марш мені з хати! Хапає його за плечі.

Жандарм відтручує його. Іди спати, Миколо! Ти трохи п'яний.

Микола. П'яний, чи не п'яний, не твоя річ. Але ти мені геть із хати забирайся!

Жандарм. Отже не вступлюся. Тут і заночую, коли мені схочеться.

Микола лагідно. Вступися, Михайле! Не доводи мене до лютости.

Жандарм лагідно. І ти не доходи до лютости, небоже, це нездорово. А я справді у тебе заночую. А завтра оба разом підемо до міста.

Микола. Оба разом? По що?

Жандарм виймає папір і показує. Ади, знаєш оцей папір?

Микола. Чорти б його знали, а не я!

Жандарм. То зле, Миколо! Не вадило б тобі його знати. Тут і про тебе дещо написано.

Микола. А що там про мене написано?

Жандарм. Наказ із суду, аби тебе приставити. Я ще нині маю його доручити війтові. Там знов на тебе в суді щось наговорили.

Микола. Га, Юдо! Так ти знов з того боку підомною риєш? Зовсім мене доконати хочеш! Вириває йому з рук папір і рве на куски. На, маєш, маєш, маєш!

Жандарм. Дурню! Що ти зробив? Чи ти знаєш, що тобі буде за це?

Микола. Не мені, а тобі.

Жандарм. Ні, тобі! На маєш раз! Б'є його в лице. Це на завдаток! На маєш два! Замахується.

Микола хапає карабін. На тобі також раз! Кидається на Михайла.

Анна кидається між них. Миколо, набік!

Микола відтручує її. Ти сама набік!

Жандарм. Пусти його. Анно! Я його й так не боюся. Хапає за карабін, хоче вирвати Миколі. Пусти, дурню! З тим не жартуй!

Микола. Ось тобі мій жарт! Пускає карабін, хапає сокиру і втоплює в груди жандармові. Той падає.

Анна. Господи! Що з тобою, Михайле? Кидається до нього.

Жандарм вхопився рукою за груди, з котрих бухає кров. А, це так! Нічого. Нічого мені не треба.

Анна. Кров! Кров! Ти ранений, Михайле, забитий! Голубчику! Де рана?

Жандарм. Нічого, Анно, нічого! Це лиш жарт був. Трохи поболить та й перестане. Годі, Миколо! Чого став та й трусишся? Дай руку!

Микола кидає сокиру. Та... та... невже воно нічого...

Жандарм слабіше. Дай руку! Простягає йому закривавлену руку, Микола дає свою. Спасибі тобі! Ти зробив мені прислугу, і я не гніваюсь на тебе! Я хотів і сам собі таке зробити, та якось рука не піднялася.

Анна. Михайле, серце моє, скажи, що тобі? Де в тебе рана?

Жандарм. Кажу тобі, що мені зовсім добре. Навіть і ліків не треба! А ось і свідки! Ну, слава богу! Слава богу!

Я В А І V

Ті самі **війт, Бабич, Настя**, селяни

Війт. Гей! А тут що такого? Хто тут галасує?

Настя. Ой, лишенько! Шандар забитий.

Війт. Невже неживий? Миколо, Анно! Що це таке? Говоріть, чого стоїте, як остовпілі?

Жандарм слабо. Пане вийте! Дайте їм спокій! Вони не винні. Я... я сам...

Війт. А тобі що таке сталося? Пощо на себе руки наложив?

Жандарм. Так було треба. То моя річ... Анно! Миколо... бувайте здорові... і простіть. Умирає.

Анна кидається до трупа. Михайле, Михайлику! На кого ти мене покидаєш? Що я без тебе на світі зачну?

Микола. Анно, успокійся, хіба ти не мавш для кого жити?

Заслона спадає.

Жанна. Дайте їм тро-
хи! Вони не вичи-
ли. А тобто така ситуація!
Микола. Ось тобі, як хочеш!
Жанна. Так було треба. То моя річ.
Микола. Дуже важко, дуже важко!

Жанна. Дайте їм тро-
хи! Вони не вичи-
ли. А тобто така ситуація!
Микола. Ось тобі, як хочеш!
Жанна. Так було треба. То моя річ.
Микола. Дуже важко, дуже важко!

Микола. Дайте їм тро-
хи! Вони не вичи-
ли. А тобто така ситуація!
Микола. Ось тобі, як хочеш!
Жанна. Так було треба. То моя річ.
Микола. Дуже важко, дуже важко!

Жанна. Дайте їм тро-
хи! Вони не вичи-
ли. А тобто така ситуація!
Микола. Ось тобі, як хочеш!
Жанна. Так було треба. То моя річ.
Микола. Дуже важко, дуже важко!

В А К Т

Жанна. Дайте їм тро-
хи! Вони не вичи-
ли. А тобто така ситуація!
Микола. Ось тобі, як хочеш!
Жанна. Так було треба. То моя річ.
Микола. Дуже важко, дуже важко!

СОН КНЯЗЯ СВЯТОСЛАВА

ДРАМА-КАЗКА В 5 ДІЯХ

ПОСВЯТА

У сні турботному, млякому
І я отак моллюсь дечай,
Без діла—діла я бажаю,
Без труду—туд у ділі стелю.

Кругом мені клубляла "града"
І званим-гадним човала;
Ні рибарні добря і гай,
Мене держала мрій припаса.

В тім сні, а тім соннім отупінням
Твій анд знавсь мені параз
І серцем моїм він потряс,
Мене ударив по сумлінням!

Пронята розквітнем і жазом
Душа обсятежиласть укоря,
Почула крики "Встий! Встий!
Спиши до ділі-темним шалашом!"

Я пізнавсь, пробитий дряквом,
В твоїх очах, в твоїх дніх
Найкраше все, що на світі
Добрий і в полюбити могу.

І був я собі такий потужний
І розжар був у твоїх очах,
Що паремі мій сніх і жаж
І жажу мене у вир кинутий.

У вир жажу і труду й бою
Богдан твій ажупий і цінов,
Віджугу й жажу віддайшов,
Хоч сам ішов і не я тобою.

Приблиз ж, несуджений Доло,
Оці злестоя я моїх рук,
На спомог тих учів і жук,
Що вкляломо тебе дола!

Стор

COH KHERA CBRTCLABA

ДВАМА-КАРА Б-2 ДИК

ПОСВЯТА

У сні турботному, важкому
І я отак колись лежав,
Без діла—діла я бажав,
Без труду—чув у тілі втому.

Кругом менé клубилась зрада
І зависть-гадина повзла;
На рбзграні добра і зла
Мене держала мрій принада.

В тім сні, в тім соннім отупінню
Твій вид явивсь мені нараз
І серцем моїм він потряс,
Мене ударив по сумлінню!

Пронята розкішшю і жахом
Душа збентежилась украй,
Почула крик: „Вставай! Вставай!
Спіши до цілі темним шляхом!“

Я пізнавав, пройнятий дрожжю,
В твоїх очах, в твоїм лиці
Найкраще все, що на віці
Любив я й полюбити можу.

І був огонь такий могучий
І розказ був у тих очах,
Що переміг мій сон і жах
І пхнув мене у вир кипучий.

У вир життя і труду й бою
Вогнем тим пхнутий я пішов,
Відвагу й силу віднайшов,
Хоч сам ішов я не з тобою.

Прийми ж, несуджена Доле,
Оці листочки з моїх рук
На спомин тих утіх і мук,
Що виплодило наше поле!

Автор

О С О Б И:

Святослав—великий князь київський, 60 літ.
Гостомисл—воевода, приближений князя,
50 літ.

Запава—його жінка, 30 літ.

Овлур—боярин, ізгой, 40 літ.

Предслава—його жінка, 35 літ.

Діти Овлурові—німі особи.

Путята—боярин, приближений Гостомисла.

Кунаш—вояк Гостомисла.

Гарниш—слуга Святослава.

Васюта

Панюта

Трубай

Чурило

Чепіль

} розбійники.

Ангел, вояки, розбійники, слуги,
народ.

Діється в початку XII віку в Києві й околиці.

ДІЯ ПЕРША

Спальня князя Святослава. В глибині сцени направо ліжко за котарою¹, наліво на стіні ікона матері божої в золоті, а перед нею горить лампа. Напереді з правого боку столик, зліва піч з коминком. По стінах висять мечі, панцирі, шоломи і зброя. На столі велика книга. Вхід спереду з лівого боку. Вечоріє

Я В А І

Гарниш у дверях шемечеться, не пускаючи когось до середини.

Не можна тут! Чого вам? Гей, ви, служба!

Це що тут за порядок?

Предслава за дверми. Ні, я мушу!

Вривається до спальні з троїма малими дітьми. Всі вони одягнені в жебрацьку одіж.

Я мушу до князя!

Гарниш. Нема князя!

Предслава. То я зажду.

Гарниш. Не тут вам місце ждати.

Тут княжа спальня.

Предслава. Я хіба не знаю?

Не бійся, ще ти в горах стадо пас,

Як я тут знала кожний кут! Плаче.

О, боже!

Що сталося зо мною! До чого

Дійшла я нині! Тулить дітей до себе.

Діти, милі діти!

¹ Котара — важка заслона.

Ось тут колись бувала мати ваша!
 Їй кланялись, давали честь бояри,
 Сам князь із нею любо розмовляв,—
 А нині що ми всі? Ми жебраки,
 Нещасні, без кута, без кусня хліба!
 Гарниш. Не розумію, жінко, що ти говориш!
 Твоя одежа вказує жебрачку,
 Слова ж твої... Та хто ти? І чого
 Сюди вдираєшся?
 Предслава. Де князь?
 Гарниш. На ловах.
 Та швидко верне, ось що лиш не видно.
 Предслава. Я мушу бачити його.
 Гарниш. Про мене,
 Тільки не тут.
 Предслава. Ні, тут! Я маю діло
 Таке до нього...
 Гарниш. Це мені байдуже.
 Я твому ділу не суддя. Та тут
 У княжу спальню під грізбою смерти
 Не смію я нікого допускати.
 Предслава. Ти й не пускав мене — і будь
 спокійний.
 Гарниш. Вступися, жінко! Адже можеш хвилю
 Заждати в сінях.
 Предслава. Ні вже! П'ятий день
 Чекаю я і все ніяк не можу
 Князя побачить.
 Гарниш. Але ж я не можу
 Тебе лишити тут! Та ж князь, як скоро
 Тебе побачить, не захоче й слухать
 Твоєї мови, а велить відразу
 Тебе й мене закинути в тюрму.
 Вступися, не доводь мене до лиха!
 Предслава. Дарма! Ось тут при вогнищі
 святому

Сідаю. Діти, тут при мні сідайте! Сідають.
Тепер не смієш силою мене
Відсіля гнати. Відси я не вступлюсь,
Аж князь прийде. А що потому буде,
Про се мені байдуже!

Гарниш заламує руки. Жінко! Жінко!
Чи ти безумна? Господи, пропав я!
Ось князь надходить!

У розпуці бігає по покою, ламаючи руки.

Я В А ІІ

Ті самі, **Князь** і два слуги.

Князь у дверях, обернений до слуг.
А догляньте коней!

Не зараз до води! Нехай відсапнуть.

А витріть добре! Соколи є всі?

Слуга. Усі. Я взяв їх під свою опіку.

Князь. Гляди ж! До другого.

А ти, приглянь там за хортами!

У Босого скалічена нога.

Покличте Власа, щоб оглянув рану!

Слуга. Я вже казав покликати його.

Чи ще що нам прикажете?

Князь. Досить

На нині. Ви втомились. Відпочніть!

А завтра суд у нас! Пришліть мені

Варнаву! Чи полагоджено все,

Що треба?

Гарниш. Я доглянув, пане! Все

Готове: і шатро й лавки й столи.

Слуги відходять.

Князь. А, ти тут! Оглянувся й побачив Предславу.

А се що?

Гарниш. Кидається йому до ніг. Карай мене

Чи милуй, княже! Се моя вина!

Не міг опертись їй. Така могутча,
Що виперла плечима двері спальні,
Мене зіпхнула і вийшла сюди.

Князь. Се хто такий?

Гарниш. Не знаю пане! Жінка
З дітьми. Жебрачка з виду, та говорить
Чудне таке...

Князь. Гей, жінко! Хто ти є?
Ходи сюди!

Предслава. Сидить. Не встану відси я!
Ось тут при вогнищі святому буду
Сидіти, під опікою його,
Аж доки слова не даси мені,
Що вислухаєш річ мою.

Князь. Пек! Пек!
Якийсь знайомий голос! Темно вже —
Лиця не бачу, тільки очі чорні,
Мов вуглі два, там жевріють. До Гарниша.
Світи!

Гарниш креше вогню.
Уперта дуже! А про себе й слова
Сказати не хоче. Світить.

Князь зо свічкою наближається до неї. І лице якесь
Немов знайоме. Встань!

Предслава. Не встану, княже,
Аж поки слова не даси...

Князь. Це що знов?
Ти думаєш, що перепреш мене?

Предслава. Грізьби твоєї не боюсь я, княже.
Нехай бояться ті, що мають ще
Що тратити. Я все, що тільки мала,
Все втратила. А те, за чим сюди
Прийшла я, те мене не доторкаєсь,
А лиш тебе.

Князь. Мене? А хто ж ти?

Предслава. Слово!

Вперед дай слово, про котре благаю!
Князь. Здуріла жінка! Ну, нехай і так,
Даю те слово.

Предслава. Що спокійно все
Те вислухаєш, що скажу тобі.

Князь. Все вислухаю.

Предслава. Сам на сам зо мною.

Князь підозрено глядить на неї.

Предслава. Що, славний князь, великий наш герой
Побоюється баби?

Князь. Чорт не баба!

Та ну, нехай і так! А то її

Позбутись годі! Ну, вставай! Балакай!

Предслава встає.

А цьому повели... показує на Гарниша.

Князь сплеснув у долоні.

Ах, це Предслава!

Овлурова...

Предслава. Так, княже, я Предслава!

Нещасного Овлура бідна жінка.

Спасибі, що пізнав мене нарешті,

А то сама я швидко вже не зможу

Себе пізнати.

Князь. Що з тобою дієсь?

Предслава.

Що ж? Пропадаю! З цими хробаками

Скитаюся поміж людьми, бідую,

Слізьми вітаю ранок і слізьми

Постелю мочу вечером.

Князь. Де муж?

Предслава.

Хіба ж я знаю? Як би не те важне

І пильне діло, що мене до тебе

Сюди пригнало, я б тебе спитала:

Де муж мій? Плаче.

Князь. Жінко, я його не маю.

Предслава. Ти засудив його, обдер із чести,
З маєтку, з всіх заслуг, з усяких прав.

Ти пхнув його могутчою рукою

Із сонячних вершин життя людського

В безодню темну, там де вічний страх,

Де мука, ганьба. Він ізгоем стався,

Безправним між людьми, мов вовк у лісі,

Без імени, без роду, без маєтку.

Все, все відняв ти в нього! Мов кропиву

З города, вирвав з між людей його,

А ще мене питаєш: „Де твій муж?“

Князь. Ну, бачу, горе не зломало ще

Твоєї вдачі гордої, Предславо!

Язык твій гострий, як і був.

Предслава.

Бо горе

І кривда люта все гострять його.

Князь. Про кривду, жінко, говорить не смій!

Твій муж убив Добриню воеводу

І заслужив на смерть. Не мій був суд,

А всіх бояр, що засудив його.

Предслава.

О, так! О, так! Князі святі, безгрішні!

Вони ніколи не скривдять нікого,

Бо як захочуть щось таке зробити,

То все знайдуть услужних, що за них

Візьмуть на душу гріх.

Князь.

Безумна жінко!

Невже ти думаєш, що блюзнячи

Отак мій суд і праведні закони,

Осягнеш те, за чим сюди прийшла?

Предслава хапається за голову.

Ох, накипіло в серці моїм горе,

Немов отрута, й тиснесь на язык!

Та ні! Мовчу вже! Я ж не задля себе

Прийшла сюди. П'ять день уже чекаю

Отам під брамою, щоб бачити
Тебе! П'ять день страшенної тортури,
Непевности!.. А тут ніхто не хоче
Мене до тебе завести! А діло
Велике, важне.

Князь. Що за діло, мов¹!

Предслава. Кажі оцьому геть іти!

Показує Гарниша.

Князь. Не бійся,

Він вірний в мене.

Предслава. О, у тебе всі,

Всі вірні! Але я не вірю їм.

Як би про мене йшло, мені б байдуже,

А це ж про тебе, княже, діло йде.

Князь. Про мене? Ну, коли про мене, жінко,

То я зажду до завтра. Що мене

Самого доторкаєсь, це для мене

Не так то важне.

Предслава. Княже! Богом милим

Благаю тя! Не відправляй мене!

Князь. Уперта ти, то й я упертий буду.

Веди її до гридниці, Гарнишу,

Кажі погодувать її й дітей

І місце дай, щоб мали де проспатись.

А завтра рано, поки суд зачнесь...

Предслава падає перед ним на коліна.

О, княже! Батьку! Вислухай мене!

Це діло — не тебе лишень самого,

А всього краю доторкаєсь!

Князь. Так?

Гарнишу! Є ще Гостомисл в палаті?

Як є, поклич його. Коли таке

Це діло, то при нім скажи!

Предслава. Ні, ні!

Ні за що в світі! При слугі отім

Скоріше, ніж при нім.

¹ Мов — говори! (від мовити).

Князь. Ти, жінко, п'яна,
Або з ума зійшла. Іди, проспись!
Ш Я втомлений і також спати хочу.
Веди її, Гарнишу!

Предслава на колінах. Княже, слухай!

Князь відвертається. Ні слова більше!

Предслава повзе за ним. Тут страшенна...

Князь. Годі!

Не хочу слухать! Що ж ти став, Гарнишу?

Веди її!

Гарниш. Ходіть, ходіть! Чи ж завтра

Не буде час сказати все, що треба?

Предслава встає, ламаючи руки.

Пропало все! Я чую, серцем чую:

Пропало все! Добраніч, княже! Завтра...

Що ж, може й завтра ще прийдеш сказати

Те, що сьогодні слід було. А може...

Князь. Добраніч!

Предслава з дітьми і Гарниш відходять

Я В А ІІІ

Князь сам

Князь. Тьфу! Ото скажена жінка!

Мов дикий звір із ланцюха зірвавшись,

Так і вона тут шарпаєсь і рвесь.

І що за діло це таке у неї?

Мене дотичить! Що там може бути

Між нею й мною? Ну, я не цікавий.

До завтра не далеко, будем знати!

Ходить по кімнаті, потім зупиняється коло стола і глядить
в кут коло печі, де перед тим сиділа Предслава.

Яка страшна вона отут сиділа!

Лиця невидно... Сірі лахи¹, чорний
На голові платок, лиш чорні очі,
Мов вуглі два там жевріють в затінку.
І голос... голос той шпигнув мене
Відразу в серце, щось таке у ньому
Збудив... О, боже! Із за неї в тямці
Зринає образ дорогий, коханий
Моеї жінки. Адже це вона
Предславу цю любила як дитину,
Ховала і пестила і навчала
І за Овлура замуж віддала!
Я ж сам її малою ще не раз
І на руках гойдав і спати клав,
Як власною дитиною втішався,
Бо власних бог не дав мені дітей!
А нині що вона? Жебрачка! Жінка
Ізгоя! Хапається руками за голову.

Скільки це одніське слово
Нешастя, горя, муки в собі має!
А я й не думав досі так про це!
Забув про неї, засудивши мужа!

Сидить у задумі

Я В А ІV

Князь і Гостомисл

Гостомисл.

Даруй, мій княже! Вже зовсім зібравшись,
Щоб їхати додому, я почув,
Що ти вернув із ловів і приходжу
Тобі добраніч дати.

Князь встає, радісно підходить до нього й подає йому
руку, котру Гостомисл цілує.

Друже мій!

¹ Лахи — порвана стара одежа.

Спасибі за все добре! Дуже в пору
Навідавсь ти. Чи все готове в нас
Для завтрішнього суду?

Гостомисл. Все готове.

І до бояр гінців я розіслав.

Князь. А вісті не прийшли які?

Гостомисл. Нічого

Так важного. Лиш жалувались тут
З поблизьких сел боярські тивуни,
Що по лісах розбійницькі дружини
Волочаться.

Князь. Оп'ять те давнє лихо?

Чи мало ще повішали ми їх?

Прийдесь оп'ять...

Гостомисл. Та сі не нападають

На мужиків, лиш на двори боярські
Та на купецькії валки.

Князь. Значить,

Це мужики?

Гостомисл. Здається ні, мій княже.

Оружні, в панцирях.

Князь. Ну, скоро суд

Скінчиться, ми візьмемося до них.

А про половців не чувать нічого?

Гостомисл. Бог милував, не чуть нічого.

Князь. Добре.

Так прощавай же, друже! Поклонись

Дружині своїй! Але завтра рано

На суд прибудь!

Гостомисл. Це ж обов'язок мій.

Князь. То-то бо й є! Без тебе не зачнуть.

А знаєш, нині повернувши з ловів,

Мав я ось тут пригоду незвичайну —

Ну, та про це ми завтра!..

Гостомисл. Незвичайну

Пригоду... А не можна б... як твоя,

Мій княже, ласка...

Князь. Ні вже! Я втомлений,
А діло, бачиться, пuste! Не стоїть
Балакати. Добра ніч!

Гостомисл. Мій поклін!

Відходить, вагуючись і озираючись, чи князь не заверне його.

Я В А V

Князь сам

Князь. Розбійники знов завелись. Ну що ж,
Прийдеться вішати. Вже що як що,
А цього я подарувати не можу.
Тут милосердя, зглядів я не маю.
Пора нам до порядку привикати.
Русь двигаєсь. По тихих хуторах,
По городах укріплених народ
Працює, здобува добро. З далеких
Сторін, із Греції, з-за моря їдуть
Купці до нас, з Венеції, з Морави,
Заморські скарби і достатки йдуть
На Русь... А ті поганці тут гадають
Під мурами столиці пліндрувати!
Чужою працею кормитись, нам
Робити встид по всіх чужих краях!
Ні, цього я не потерплю ні за що.
Розбоям, крадіжам не дам ширитись.
Коб тільки суд скінчивсь! Ходить по кімнаті.

Я В А VI

Князь, Гарниш

Гарниш. Ридає дуже

Та жінка, княже!

Князь прокидається із задуми. Га, це ти Гар-
нишу?

Ридає, кажеш?

Гарниш. Ми дали їй хату,

Дали їй постіль, подали вечерю...

Дітей погодувала, а сама

Ні в рот нічого. Спать дітей поклала,

Сама ж по хаті біга, мов безумна,

І наче по покійнику голосить.

Князь. Не розумію, що все це значить.

Боюсь, що бідна з горя одуріла.

Гарниш. Мені здається, княже, що не так.

Вона при розумі, та щось страшне

У неї на сумлінню.

Князь. Муж її

Колись був моїм близьким боярином,

Слугою найвірнішим уважався.

Вона ж при нас ховалась, виростала.

Не диво, що тепер, коли нещастя

Її зіпхнуло так глибоко, їй

У голові мішаєсь. Ну, та я

Не дам їй пропадати. Гріх мій був,

Що досі якимсь я забув про неї.

Гарниш. Вона не нарікає, княже мій,

Не скаржиться на власне горе. Раз,

Один лиш раз сказала: „Прийде час,

Побачить князь, хто вірний був йому.“

Князь. Жаль, жаль говорить це її устами.

Овлур був вірний, не перечу того.

Та що ж робить! В якійсь безумній сварці

Вбив воєводу. Не моя вже сила

Була його від суду вберегти.

Гарниш. Про що ж він з воєводою сварився?

Князь. Цього ми так і не дізнались в суді.

Овлур мовчав, немов заклятий, ну,

А воєвода той, мовчав, як труп,

А більше свідків не було при тому.

Та годі вже, я спать хочу, Гарнишу,

Втомився, бігаючи за ведмедем.

Гарниш здіймає з князя зброю й верхню одіж, роззуває чоботи.

Чи маю стіл присунути к постелі?

Князь. Так, так, присунь! Я в ліжку прочитаю

Ще дещо з цієї книги.

Лягає, Гарниш присуває стіл з книгою до постелі і ставить на ньому світло.

Добре, добре!

Тепер вже можеш спати іти.

Гарниш кланяється.

Добраніч! Відходить.

Я В А VII

Князь лежить у ліжку, котара відслонена.

Ах, слава богу, що по трудах дня
Отак простягнесь чоловік! Заснути б!

Та ні! Помолимось святому богу!

Бере книгу й мовчки читає, по хвили:

А все мені ота Предслава з думки
Не сходить. Троє дитинят дрібних!
Вона ж їх мати! Як то їй дивитись
На них, як в лахах, у жебрацькім стані,

В недолі, в голоді нераз, сльотою

Та снігом биті так ростуть вони!

Що буде з них? О, боже! Відверни

Оті думки від мене! Затверди,

Замкни від них моє нещасне серце!

Від цих думок, бач, одуріти можна

Мені чужому! Що ж то мусить бути

У серці матері! А я поганий,

Я окаянный і забув про неї!

Закон! Судили! Що значить сказати

Одне маленьке слово те: ізгой!

Невинне слово! Ще здається навіть,

Що ласку чоловікові зробили,

Бо він на смерть, бач, заслужив. Ізгой

Та й годі. А піди ти, зміряй сам
Хоч думкою безодню сліз і горя,
Що криється в тім слові!

Читає знов. По хвилі замикає книгу й кладе її на столі.

Не можу більше! Господи, прости
Лінивому рабові! Верх бере
Над духом втома. Мовчанка.

Отакі маленькі,
А вже ізгої! Без вини своєї,
За батьків гріх, а мусять пропадати!
Ні, ні, не дам! Павза.

А скільки то крім них
Так само йде! Ізгої! І чи ж зможу
Я всіх спасать? О, господи! Вложив ти
На мене хрест тяжкий, те князювання!
Коли на те твоя святая воля,
Щоб хрест цей так болюче в саму душу
Мені вгризався, га, нехай так буде!
Це може й ліпше так!

Заслонює котару, гасить світло й засипляє.

Я В А VIII

Якийсь час павза. На сцені зовсім темно. Чути віддих князя й з дхання крізь сон. Часом вирветься йому крізь сон якесь слово невиразне, раз чути: „ізгої!“ Нараз сцена роз'яснюється ярким світлом, являється Ангел і відхиляє котару. Видно на ліжку сп'ячого князя. Ангел бере його за руку й будить

Ангел стиха. Вставай, вставай,
О, княже Святославе! Прокидайсь!

Князь крізь сон. Ні, ні, не дам тим дітям
пропадати.

Ангел. Вставай, вставай! Не час тобі дрімати!
Князь прокидається. Га! Що це? Хто тут?

Ангел. Я! Хіба не бачиш?
Князь. Хто ж ти такий?

Ангел. Ану лиш, придивися!
Князь сідає на ліжку.

Знайоме щось в очах твоїх, в лиці,
В устах — скажи ще слово!

Ангел. Пізнаєш?

Князь. Ах, ти це, ти! Моя єдина, люба!
Моя дружино!

Хоче обняти його, але зараз же опускає руки.

Ні! Хтось інший ти!

Лице розумне і поважне, щире,
Мов брата мого! Ну, промов ще слово!

Ангел. Пізнав?

Князь. Мій брате рідний! Де це ти...

Та ні! Ті строгії черти, уста

Так міцно стиснені, ота печать

Рішучости й твердої волі

На твоєму чолі — промов ще слово!

Ангел. Пізнав?

Князь. Мій батьку! Голубе! Яка ж це —

Та ні! Ті очі сині як васильки,

Ті ніжні уста, солодкий усміх,

Ті дитські рученьки, що обіймали

Мене за шию, поки бог покликав

До себе їх — ох, слово лиш промов,

Нехай ще раз почую звук солодкий!

Ангел. Це я!

Князь. Це ти! Це ти, моя єдина,

Моя сердечна, незабутня доню,

Котру мені на радість бог послав,

Та на тяжкеє горе та печаль

По трьох роках оп'ять забрав. Ох, дай

Поглянути ще раз на себе! Дай...

Та ні! Оп'ять не те лице я бачу!

Оп'ять якась кохана, люба постать

Зринає мов із мгли і за собою

Всю душу тягне, розкіш всю і тугу.

Так хто ж ти справді, дивная появо?

Ангел. Я той, кого ти бачив.

Князь.

І один

І другий, третій і четвертий?

Ангел.

Так!

Я образ всього гарного, що тільки

Зазнав ти на віці. Що лиш було

Для тебе любе і святе й шановне,

Що радувало серце, підносило

Дух до добра, будило ясні думи,

Скріпляло чисті пориви й бажання,

Все те в мені пізнаєш і найдеш.

Князь. Чого ж бажаєш ти від мене нині?

Ангел.

Приходжу з розказом до тебе. Зараз

Вставай і одягайся і надівай

На себе чорну зброю і оружжя,

Сядь на коня і їдь у чисте поле.

Князь. Куди?

Ангел. Про це вже не турбуйсь. Твій кінь

Сам понесе тебе, куди потрібно.

Князь. Куди ж мені потрібно так у ніч?

Ангел. Ти мусиш їхати красти й розбивати.

Князь. Що ти сказав? Не можу вірити власним

Ухам. Скажи ще раз!

Ангел.

Ти добре чув:

Ти мусиш їхати красти й розбивати!

Князь. Та як же це? Я князь! Я голова

Всіх руських владників! Я, що вважав

За свій найперший обов'язок—нищить

Без милости розбійників, злодіїв

У моїм краю, я повинен сам...

Ні, це не може бути! Хто ж тебе

Прислав до мене з наказом таким?

Ангел. Поглянь на мене!

Князь глядить, лице його виражає німий перестрах
Боже!

Ангел. Що ж, чи віриш?

Князь. О, боже! Серце в грудях наче віск
Потало на той вид!

Ангел. Не думай довго!

І не питай і не міркуй багато!

Вставай і одягайся, надівай

На себе чорну зброю і оружжя,

Сядь на коня і їдь у чисте поле:

Ти мусиш їхати красти й розбивати.

Князь. Ні, ні! Не може цього бути! Не можу!

Ангел. Як не послухаєш, страшне нещастя

На тебе впаде і на весь твій край! Ще зає.

В покою робиться знов темно.

Я В А IX

Князь сам

Князь. Нема його. І темно. Чи це сон був?

Наскрізь мене тривога пройняла

І б'є лихорадка. Я певно в лісі

Перестудивсь... Та ні, не був це сон!

Я ж бачив тут... отут... і чув слова...

І тямлю їх... Мов гострії ножі

Вони мені у саму душу вбились.

„Не думай довго! Не міркуй багато!

Вставай і одягайся“... Зривається з ліжка.

Дарма! Заснути

Не зможу вже. Якась рука таємна

Жене мене... Аж душно... Мов ось-ось

Щось висить наді мною. Світла! Світла!

Креше вогонь і запалює свічки.

„Вставай і одягайся і надівай

На себе чорну зброю.“ Мушу! Мушу!

Не можу не послухатись тих слів.

Одягається.

От, Гарниша б покликати! Та ні!
Я ж мушу їхать, красти, розбивати,
Значить—і тайком вибратися треба,
Як злодій, з власної втекти палати,
Дивнее диво! Аж холоне серце,
Аж в голові мішається мені,
А чую, що не можу не послухать,
Що мушу їхать! Ось і чорна зброя,
Дар половецького грізного хана!

Надіває зброю.

Як раз мов для розбійника! Без жодних
Знаків, лиш сталь тверда, міцна. І меч!
Немов для ката! Припоясує його. Я готов! Іду!
Коли це дьявольська мені покуса,
То бачить бог, з яким я чистим серцем,
Без лакомства, без заміру лихого
Іду на цю дорогу. А коли
Від бога наказ цей мені, то хай же
Він і веде мене, куди сам знає. Відходить

Заслона спадає.

ДІЯ ДРУГА

Ніч. Гримить і блискає. Ліс, через котрий іде дорога.
На переді сцени край дороги великий дуб

Я В А І

О в л у р у шоломі, панцирі, зі списом у руці і з мечем
при боці; надходить із гущавини і стає під дубом.

Хоч око виколи! Не видно! Ніч
Мов сажа чорна. А напевно ж мусів
Хтось їхати на тім коні, котрого
Я переймив! Сідло таке багате,
Вудила срібні! Хтось не простий їхав
І певно впав з коня. Значить, він мусить
Десь бути тут. Десь близько. Певна річ,
Вже добре й те, що я коня дістав,
Та може би їздець його для мене
Був ще цінніша добича! Тут
Край шляху я зажду. Коли він десь
Тут близько впав, то, певно, ось туди
Прийде й мені попаде просто в руки.

Надслухує.

Гов! Чути знов, хтось їде на коні!
Зближаєсь. Два їх? Ні, один мабуть!
Підносить спис і намірюється із-за дуба

Я В А ІІ

О в л у р. Кунаш на коні чвалає через сцену.

О в л у р. Стій! Хто ти є?

Кунаш шарпає коня.

Ой, лишенько! Розбійник!

О в л у р наближається.
Злізай з коня!

К у н а ш тне його нагайкою.

Ось на тобі: злізай!

Б'є коня острогами й пускається тікати.

О в л у р. А! Ось як ти! Так на тобі за це!
Кидає за ним коп'ям.

К у н а ш за сценою.

Ой! Ой! Рятуйте!

Чути тупіт кінських копит.

О в л у р.

А! Значить, дістав!

Тепер чень не втече мені. Там далі
Під мостом пару хлопців моїх є,
То переймуть коня. А може той
Їздець упав де близько тут? Здавалось,
Що щось мов гелнуло. Піду погляну.

Відходить

Я В А ІІІ

Хвилю сцена пуста. Темно. Гримить і блискає. З протилежного боку входить князь, списом нащупуючи дорогу

К н я з ь. Ну, злий мабуть розбійник з мене буде!

Лиш що за браму міста перебрався —

І як це сталося, що ніхто не бачив,

То й сам не знаю! Брама на стежинь

Розчинена була! От би Половцям

Або Всеславові набігти! Ну,

Та я про те вже завтра з вартовими

Порозмовляю! Тільки що за браму

Я вибрався, аж разом так стемніло,

І грім загоготів і чимсь таким

Повіяло в повітрі, чимсь таким,

Мов запах трупів! Аж мені мороз

Пройшов по тілі. А мій кінь нараз

Як шарпнеться, як кинеться тікати,

Як кинеться скакати, та в боки,
Немов скажений, битись!.. Що вже я
З ним бори́кався! Бідний кінь! Страшне
Щось мусів бачити перед собою,
Бо трясся весь і так пищав, немов
У вовкових зубах. Аж врешті разом
Як шарпнувся, я стратив рівновагу
І впав, а він, що вискочити міг,
Втікати кинувся і щез за хвилю.
Я впав на пень якийсь-то головою
І довго там, здаєсь, чмелів я слухав,
Аж поки знов прийшов до себе. Ось
І перша вдача в розбійницькій штуці:
Мій кінь пропав, а голова тріщить.
Зупиняється край дуба.

Та де ж це я? Хоч око вийми! Темно,
Лиш шум стоїть глухий, мов моря рев,
Здається, ліс довкола! Так, ось видно
Якесь грубезне дерево. Щупає дуб. Еге,
Я в лісі. От тобі й талан злодійський!
Замість піти та грабувати других,
Я швидко й сам розбійникам у руки
Попасти можу! Та куди його
Тепер іти? Хоч вбий мене, не знаю!
І Це хоч би кінь був, я би попустив
Йому вудила, хай іде як знає!
А то як раз і кінь пропав! От ще
Я видумав дурне та неподобне
Із-за пустого сну зриватись з ліжка
І гнатись з города бог зна куди!

Я В А ІV

Князь під дубом і **Овлур** у глибині сцени

Овлур. Пропав їздець, немов піна на хвилі.
Чи на коні помчався, чи де в гушаві

Сховався? Ніч. Куди його тепер

Нащупаєш? Наближається до дуба.

Князь. От хтось іде! Невже
Розбійник?

Овлур. Що це? Чую голос чийсь!

А гов! Ти хто тут? Озивайся! Де ти?

Князь. От дурень! Наперед питає: хто тут?

А потім: де ти? Ти б вперед спіймав,

А потім би дивився, що спіймав.

Овлур. От лишенько моє! Не маю списа!

А то я зараз би відбив тобі

Охоту роздебендювать оттут.

Князь. Не маєш списа? Бідний ти, небоже!

Чи маю я позичити тобі?

Ходи сюди!

Овлур наближається до дуба.

Ага, ти тут! За дубом!

На моїм місці!

Князь. Так ти тут господар?

Овлур кидається на нього з мечем.

Ти той їздець, що ось туди промчався?

Князь. Го, го! Як бачу, ти не даром в лісі

Живеш! Навчивсь лицарства від ведмедів.

Хіба ж так чесний лицар нападає?

Видобуває меча й відбиває його удари.

Овлур, напіраючи дужче.

Я не є чесний лицар! Я плюю

На честь лицарську! Ось тобі за те,

Що пригадав мені її! Вдаряє на князя.

Князь, відбиваючись.

А прецінь

Рука твоя про честь лицарську знає

Ще більше ніж твої уста. Ти б'єшся

Як бравий лицар!

Овлур.

Смерть тобі за те,

Що похвалив мене отак! Ось на! Нападає.

Князь відбиває.

Га, як господар цього місця, маєш
Все перший хід! Давай іще, давай!

Овлур нападає але слабше.

Чи чорт якийсь! Стоїть немов скала!

Мої найтяжчі, лютії удари

Він відбиває, немов пером махає.

Та ні! Ще є в руках моїх потуга!

Ось на ще це! Нападає, б'ються завзято.

Князь. Й цього мені ще мало.

Ось дай тепер мені сказати слово.

Чи так у вас рубають, як у нас? Нападає.

Овлур. Ні, ти не чоловік! Ти біс якийсь!

Таких ударів я ще не видав! Б'ються.

Князь. Ану-ко так!

Овлур. Ще бог поміг відбити.

Князь. А це!

Овлур. І з цим дамо собі ще раду.

Князь! Ну, а тепер досить уже! Піддайсь!

Вибиває йому меч з руки.

Овлур. От на тобі! Мій меч! Та ні, поганче,

Не дочекаєш того, щоб Овлур

Тобі піддався живцем!

Видобуває ніж і хоче пробитись.

Князь хапає його за руку.

Безумний! Стій!

Так ти Овлур? Скажи!

Овлур. А вже ж Овлур.

А ти хіба чував про мене що?

Князь. І не одно!

Овлур. Хто ж ти?

Князь. Про це потім

Дізнаєшся. Тепер скажи мені,

Що ти тут робиш?

Овлур. А ось бачиш сам

Прогнав мене наш князь, відняв мені

Все, що я мав, усе чим жив на світі —
Так що ж мені було тоді робити?
Я скликав гарних хлопців кільканадцять
І заснував собі отут у лісі
Своє осібне князівство.

Князь. Своє...

Овлур. А так! На їх закони та прикази
Ми плюємо, а хто з них в наші руки
Попадеться, той певно легший вийде
Чи то кишенею, чи навіть кров'ю.

Князь. Значить, ти став...

Овлур. Ватажко розбишак.
Дарма, мій друже! Чоловік хапаєсь,
За що лиш може. А хто тоне, кажуть,
Той і за бритву вхопиться рукою.
От так і я.

Князь. Ну, богу мому слава,
Що дав мені зустрітися з тобою!

Овлур. Чому ж це так?

Князь. Чи бачиш, я оце
На тім самому шляху, що і ти.

Овлур. Це що ти кажеш? Ти б хотів...

Князь. Пристати
До твоїх хлопців — це моє бажання.
Воно мене сьогодні й завело
Сюди в той ліс.

Овлур. Яка ж тебе причина
На це напхнула?

Князь. Князівська неправда.
І я ізгой! Зруйнований мій дім,
Побиті слуги, згibli жінка й діти!
Й моє ім'я з ряду живих істот
Ізмазане, а честь моя і слава
Затоптані в болото. Що на мні —
Це й є моє усе добро! Цей меч,
Це вся моя будущина. Ну, що ж,

Приймеш мене до себе? Надіюсь,
Що сам ти бачив пробу, чи тобі
Рука моя і меч придатись можуть.

Овлур. Дай руку, друже!

Князь подає руку.

Ось моя рука!

Овлур. Та хто ти? І за що таке страшно
На тебе лихо впало?

Князь. Ох, даруй!

Занадто свіжі ще ті люті рани
У моїм серці! Надто ще болить
Моя душа, щоби уста могли
Спокійно все те розповісти!

Овлур. Бідний!

Я розумію мовчанку твою
І докучать тобі не буду! В нас
Устрій свободний. Хочеш — говори
Ім'я своє і всі свої пригоди,
А хочеш, то мовчи. До твого серця
Нам мало діла!

Князь. Я перед тобою
Таїтись не гадаю... Тільки нині...

Овлур стискає його руку.

Досить, досить! Я розумію!

Князь. Ну,

А є у вас якийсь закон, якісь
Товариські вузли?

Овлур. Це, звісно, є!

Весь наш закон — присяга на мій меч.
Присяга, що до смерти вірний будеш
Мені і всьому товариству, що
Ні люті муки ані смерть тебе
До зради не наклонять, що мої
Всі накази сповнятимеш послухно.
На це мені ти мусиш присягти.

Князь. А як би не хотів?

Овлур. То ти мій ворог
І мусиш згинуть, як втекти не зможеш.
Князь звільна цідить.

Значить...

Овлур. Вагуєшся, як бачу.
Князь. Звісно.

Присяга, бачиш ти, страшнее діло,
А чоловік, хоч і ізгой, та все ж
Още ступає на нову дорогу.
Страшна дорога! Людська кров, пожари,
Грабовання і сльози...

Овлур. Га, коли
Боїшся...

Князь. Стій! Минуло вже! Нехай
І так! Присягну.

Овлур. Так і слід! Не бійсь!
Така сама присяга в'яже також
Мене. І я для товариства все
Віддать готов в потребі, й тільки те
Приказувать повинен, що для всіх
Вважаю добрим, або що всі ви
Прирадите. Не бійся! Хоч ізгої,
Ми між собою чесні всі. Та впрочім
Побачиш сам!

Князь. Досить! Коли вже раз
Пустився я на цю дорогу, друже,
То годі вже вертать. Давай свій меч!

Овлур виймає з піхви меч, князь доторкається його
пальцями. Овлур проводить присягу, котру князь повторяє.

Клянуся богом і оцим мечем,
Що буду вірно я служить Овлуру
І товариству, без вагання все
Сповнятиму, що лиш мені прикажуть,
І жодні муки ані жодні знади
Мене не склонять до невіри й зради.

Ховає меч.

Ну, так тепер ти наш! Тепер ти брат мій!
Обіймає його.

Скажи, як звать тебе? Не мусиш конче
Своє ім'я правдиве виявлять.

Князь. Як так, хай буду я для вас Ставур.
Овлур. Нехай і так!

Князь. А що ж, ватажку, нині
У вас вже рішено, куди іти
І що робить?

Овлур. Нічого ми на нині
Не думали. Там кілька моїх хлопців
Сидить під мостом, — прочі розійшлись
По селах.

Князь. І чого ж під мостом їм
Сидіти?

Овлур. Бачиш, тут цим шляхом нині
Якісь їдці невідомі спішать
То вроздріб, то купками. Всі оружні,
На добрих конях.

Князь. І куди прямують?

Овлур. До Київа.

Князь. А ти ж не міг пізнати,
Чи з княжої вони дружини може,
Чи деякі чужі.

Овлур. Здаєсь, чужі.
Та здалека пізнати годі.

Князь. Диво!

Овлур. От то то й є! Й мене це здивувало.
От я й засів ось тут, а хлопців своїх
Під мостом посадив. Бажалось дуже
Спіймати хоч одного з тих їдців.

Князь. І що ж?

Овлур. Спіймав насамперед коня —
Весь чорний, срібнії вудила і сідло
Таке багате...

Князь. Ах, це певно мій!

Овлур. А перед хвилею, заким ти тут
Явився, я одного з тих їздців
Поцілив списом. Скрикнув, бачилось,
Що впав, та я не міг його найти.

Князь. Ну, як твій спис його поцілив,
То вже йому не вискочить цілому.

Овлур. Я думаю, він скрився десь отут,
Як впав з коня. А як не впав, то певно
Його на мості хлопці переймуть.

Князь. А як ти думаєш, що це за люди?

Овлур. Вже що я думаю про них, нехай
При мні це лишиться! Це, бачиш, діло
Потрохи політичне. Ну, а я
Ізгой, то що мені вже там мішатись
В політику! Нехай собі про мене
І голови ламають!

Князь. А про те
Не бійсь, цікавий! І спіймати хочеш
Одного з тих їздців.

Овлур неохітно.

От слабість людська.

Ти знаєш, чоловік як та собака:
Привикне, кажуть, бігати за возом,
То біга й за саньми!

Князь. Та цур їм всім!

От краще думаймо, куди б іти,
Щоби добуть яку добичу нині?

Овлур. Ти, може, маєш дещо на умі?

Князь. Найшлось би. Бачиш, я тепер вночі
Підкравсь під саму київську браму.
Представ собі: відперта на стежинь!
Сторожа спить уся немов побита.
Хоч викради весь Київ — не почують!
Ну, що, як би ми рушили та прямо
У княжий двір? Оба дорогу знаєм

І знаєм там всі ходи й переходи.

Там швидко б ми набрали...

Овлур. Годі, друже!

Це добра думка, тільки не для мене.

Князь. Чому ж це так?

Овлур. Хоч скривдив князь мене,

Та все ж таки йому я присягав

Буť вірним. Хоч служить йому тепер

Не можу, та проте моя присяга

Не позволя йому робити шкоду.

Князь.

Та й дивний ти! Чи ж він завагувався

Тебе самого знищити до тла?

Овлур. Даруй, мій друже! Дуже вагувався,

Та що ж, не міг інакше. Тут була

Ціла історія. Колись за дня

Я розповім тобі—тепер не час.

Та як сьогодні йти нам на добичу,

То ось тобі моя порада! Відси

Найближчий нам є замок Гостомисла.

Князь. Що? Воеводи княжого?

Овлур. Еге!

Князь. І думаєш, що зможемо до нього
Війти?

Овлур. Я вже віддавна маю око

На нього. Дещо й підготував. Маю

Надію, що ця штука нам удасться.

Князь. Нам двом?

Овлур. Еге! У мене хлопці добрі,

Та все ж не те, що ти! А там потрібно

Немного спільників, найліпш одного,

Та доброго, щоб вмів мечем рубати.

Князь. І думаєш, що я...

Овлур. Підем оба!

Я знаю вхід! До замку я піду,

Ти вартуватимеш при вході.

Князь. Добре!
Овлур. Для безпеки я покличу ще
Двох хлопців своїх, щоб за муром замку
На нас чекали.

Князь. Добре! Тільки живо!
Вже північ буде, щоб ми не спізнилися!
Овлур. Ось зараз! Свище голосно.

Я В А В

Ті самі, **розбійник**

Розбійник. Ти це кличеш нас, ватажку?

Овлур. Так, я.

Розбійник. Це хто при тобі?

Овлур. Наш новий
Товариш, а ім'я його Ставур.
Ти був на мості?

Розбійник. Був.

Овлур. Спіймали там
Їздця?

Розбійник. Спіймали лиш коня самого.
Кров на сидлі, їздця нема.

Овлур. Значить,
Їздець десь мусить бути тут. Я списом
Посяг його. Так, слухай, друже! Зараз
Біжи на міст і накажи від мене...
Вас скільки там?

Розбійник. Всіх п'ять.

Овлур. Нехай один
Лишається на мості вартувати.
А два нехай ідуть шукать ось тут
За тим їздцем. Найдуть його, то взять
Живого, рану зав'яжуть і, очі
У нього зав'язавши, завести
У нашу стоянку.

Розбійник. Гаразд, ватажку!

Овлур. А ти візьми одного ще з собою,
На коней! Враз поїдете із нами.

Розбійник. Чи за добичею?

Овлур. Еге, в Білград.

У замок Гостомисла.

Розбійник. Оце славно!

Біжу! От буде радість товариству!

Відходить.

Я В А VI

Князь і Овлур

Князь. Прудкі вони у тебе!

Овлур. Бо я з ними

Товариш, брат. Вони це добре знають,

Що я для себе зисків не гребу,

А де погано, небезпека, там

Я перший груди наставляю.

Князь. Дивно!

Сліпий той князь наш, що таких людей

Так легкодушно відпиха від себе.

Овлур. Ти, брате, не прогнівайсь, а одно

Тобі сказать я мушу: про князя

Ти надто так не говори... нечемно.

Я добре знаю, князь тепер на мене

Гнівний за ті розбої і коли б

Мене дістав у руки, то напевно

Мене б казав повісити без пощади.

Та що ж, тепер я того й варт—розбійник.

Та князь проте—мій пан! Князеві

Я присягав і не дозволю, щоб

У моїм товаристві шарпав хтось

Його повагу.

Князь. Добре, мій вагажку!

Спасибі за науку.

Овлур. А тепер

Зажди ось тут хвилину! Я піду
По коні. Твій тут недалеко. Як би
Наспіли хлопці, хай заждуть при тобі!

Відходить.

Я В А VII

Князь сам

Ось я й розбійник! Диво! Диво! Диво!
Присягою звязався не покинуть
До смерти розбійницької ватаги
І слухати Овлура. Боже! Що це
Зо мною діється? Невже це ти
Навіки пхнув мене з престола в цю
Бездню? Спирається на спис.

Ех, та що тут міркувати?
Присяг— пропало! А що далі буде,
На тее божя воля! Дивний цей
Овлур! І скільки літ при мні він був,
А я не міг його пізнати так добре,
Як ось тепер за кілька тих хвилин.
От що значить: недоля спільна! Як
Вона людей зближає! Надслухує.

Стугонять

Копита! Їдуть! Це мабуть ті два
Розбійники, що з нами мають їхати
До Гостомисла красти! Боже! Боже!
Чи я би був подумав, в сні прибаг,
Що нині в ніч в компанії такий
Поїду—де? До Гостомисла красти!

Я В А VIII

Князь і два **розбійники**

1 розбійник. Гов! Хто тут?

Князь. Я, новий товариш ваш.

1 розбійник. Як звать тебе?

Князь. Ставур.
 1 розбійник. А відки ти?
 Князь. Із Київа.
 1 розбійник. Боярин, гридень, смерд?
 Князь. Боярин.
 2 розбійник. Злі часи, коли бояри
 Позавиділи бідним людям навіть
 Злодійського зарібку, і на той
 Ідуть!
 1 розбійник.
 Прийдеться нам оп'ять податись
 На чесних горожан.
 Князь. А що ж, це, може,
 Не було б так і лихо.
 2 розбійник. Звісна річ,
 Як би поріг не був такий високий.
 Князь. Який поріг?
 2 розбійник. Галузка й шнур коніпний.
 Князь. Ну, це далеко чень¹ від вас.
 1 розбійник. Далеко!
 Сьогодні зловлять нас, сьогодні й висим.
 Тут вже дарма проситись.
 2 розбійник. А у мене
 Є жінка й діти. Знаєте, нераз
 Така мене за ними дика туга
 За серце вхопить! Аж киплю, аж рвусь,
 Щоби піти до них, хоч здалека
 Побачить їх, хоч словечко сказати,
 Одне, одніське перед смертю!
 1 розбійник. Ех,
 Що то про це й гадати!
 Князь. Та хіба
 Так і не можна?

¹ Чень — мабуть.

2 розбійник. Звісно, можна б, та
Ватажко не пускає. Дуже гострі
Тепер сторожі. Виявишся з ліса,
То й зловлять. Дуже гострий князь
тепер

У Києві, а вже для нас, злодіїв,
Розбійників зовсім без милосердя.

Князь. Погано це.

1 розбійник. Для нас погано, певно!
Та люд по селах і містах за те
Благословить князя.

2 розбійник. Для нас погано!
Сиди в лісах! Та я вже, сяк чи так,
Колись та вирвусь! Хоч на певну смерть,
А вирвуся, щоби рідню побачить.

Князь. Ей, чень то ще так страшно це не буде!

Я В А ІХ

Ті самі і **Овлур**. За сценою тупіт коней

Овлур кличе за сценою. Гей, ви там! Чи готові?

Розбійники. Вже готові.

Овлур входить.

Гайда на коней! Двадцять кроків з-заду
За нами! Перед замком зупиніться
У скритім місці. На мій свист біжіть
До мене.

Розбійники. Ми це знаємо, ватажку. Виходять.

Овлур. І нам пора, Ставуре!

Князь. Де ж мій кінь?

Овлур. Ось тут край шляху, разом з моїм.

Князь. Ну,

Пора в дорогу! Ти провадь!

Овлур. Дай руку!

Бере його за руку. Князь нащупує ратищем. Оба відходять.

Заслона спадає.

ДІЯ ТРЕТЯ

Спальня в замку Гостомисла. Ніч. При дверях два хлопці зі смолоскипами, перед іконою лампа

Я В А І

Гостомисл, Путята, бояри, вояки, слуги

Слуги виносять із сусідньої кімнати оружжя, мечі, кульбаки, ратища й подають Гостомислові, а той роздає їх по черзі боярам та воякам

Гостомисл до вояка.

Тобі меча потрібно?

Вояк.

Так, меча!

Гостомисл дає.

Ось, на! Гартований в Тматорокані!

Носи його на славу!

Вояк відступає на бік, пальцем трибуючи вістря.

Ось є панцир!

Кому потрібний?

Путята.

Дай мені! Бере й надіває.

Гостомисл.

Ось спис!

Вояк. У мене ще немає списа!

Гостомисл.

На! Дає.

Ну, всі воружені?

Путята озираєсь.

Здається всі.

Гостомисл. Значиться, можна вам в дорогу.

Путята.

Дуже.

Пора. Вже північ близько.

Гостомисл.

Много вас?

Путята. Тут двадцять. На подвір'ю ще дві сотні,

А сотня різними шляхами вже
До Київа уроздріб подалась.
Гостомисл. Це добре. Думаю, що тої сили
Досить для нас.

Зближається до Путяти і клепче його по плечі.

Ти, друже мій, веди
Цей відділ! План весь нашої роботи
Тобі вже звісний.

Путята. Що вже й говорить!
Гостомисл.

Яка безсмертна слава жде тих смілих,
Що діло це сповнять, про це я також
Тобі й вам всім не буду говорити.
А іншу річ скажу: весь княжий двір,
Всі скарби, на Половцях ним здобуті,
Усе те ваше. Я для себе з того
Ні зерна не візьму. Одного тільки
Мені потрібно, щоб дістати в руки
Самого Святослава, хоч живого,
Хоч би й мертвого.

Путята. Що лиш буде можна,
Ми зробимо, щоб виконать твій план.
Боюсь лишень...

Гостомисл. Нічого вам боятись!

Путята. Ти знаєш, воеводо, ті Кияни—
Дурний народ! Вони за Святослава
Готові у вогонь і воду. Ну ж
Дізнаються, ударять на тривогу!..

Гостомисл. Не бійтеся! Дізнаються тоді,
Як буде все готове і ніхто
На світі вже не зможе розробити
Того, що зроблене.

Путята. А в брамі міста
Не спинять нас?

Гостомисл. Сьогодні сторожами
На білоградській брамі є мої

Повірники. Вони є з нами в змові
І пустять вас, як тільки шепнеш їм
Моє ім'я. А містом сміло йдїть
Простісенько до княжого двора.
Там завтра суд; хто вас побачить, зараз
Подумає, що судова сторожа.

Путята. Гаразд! Коли все виконання буде
Так гарне, як твій план і як усе,
Що досі зроблено, то завтра може
Всеслав могучий вже засісти на
Великокняжому престолі.

Гостомисл. Нуте
В дорогу! Поспіх, лад і згідність в ділі,
Рішучість тут і смілість нам потрібні.
Нехай провадять вас щасливі зорі!

Бояри, вояки і слуги відходять.

Я В А ІІ

Гостомисл, два отроки з похідними

Гостомисл до одного хлопця.

Віддай йому ось другу похідню!

Хлопець дає.

Запри ті двері!

Хлопець запирає двері зброївні.

Поможи мені

Знять панцир і оружжя!

Хлопець помагає.

Положи

Ось тут на столику мій меч! Тут обік

Постав мій панцир! Шолом де?

Хлопець вносить із сусідньої кімнати. Ось є.

Гостомисл.

Постав на панцирі! Чекай! Ті кінські

Хвости, то знак военний! їх мені

Не треба завтра. Завтра суд, то треба

Заткнуть на шолом мирний знак—га, га!
Видобуває зі скрині китицю з пір'я й застромлює на
шолом.

Ось як! Ця китиця із пір'я, знак
Спокою, а й вона для мене завтра
Повинна бути щитом! До хлопця:

Ну, що ти став?
Чого так витріщивсь на мене? Ти
Повинен бути у мене і глухий
Як стовб, сліпий, німий і глупий, чуєш?

Хлопець. Так, пане.

Гостомисл. Де є булава моя?

Хлопець показує на стіну. Чи ця?

Гостомисл. Ні, це воєнна! А мені

Потрібно тої, що з дзвінками, що
Держу на вічах та на судах княжих.

Хлопець. Вона у скрині. Нині ваша пані
Давала нам її почистити.

Гостомисл виймає зі скрині булаву й потрясає
нею, вона дзвонить.

Так!

І це моє оружжя буде завтра!
Таким оружжям жоден полководець
Не вигравав ще битви з так могучим
Противником, як завтра вчиню я.
Кладе булаву на столі обік меча, до хлопців:
Тепер ідіть і спіть. А завтра рано,
Лиш засвітає, збудите мене.
І будьте всі готові до дороги,
Бо рано в Києві нам треба стати.

Хлопці кланяються і виходять.

Я В А ІІІ

Гостомисл сам ходить по покою.

Готове все! Заставлені всі сіті,

Обсаджені стежки, нап'яті луки.
Сам бог, здаєсь, не вирве з рук моїх
Оцього звіря! Ще цю ніч він спить
На пухових перинах, ще колишесь
Безпечно у колисці слави й власти
Великокняжої, і сам не знає,
Що вже при корені його сокира!
О, завтра він пізнає все, та буде
Вже пізно! Мов залізним обручем
Я обкрутив його, приспав його
Славутню бачність, вколисав його,
І здушу, здушу, як дитя в колисці.

Я В А І V

Гостомисл. **Запава** входить у нічному вбранні з свічкою, котру ставить на столі

Гостомисл. Ти ще не спиш, Запаво?
Запава. Що ж то? Чим ти
Мене вважаєш? Чи ж то я не жінка
Твоя? Чи не дружина? Чи ж то, пане,
Не обов'язок мій допомагати
Тобі у твоїх замислах?

Гостомисл. Так ти
Ще й досі в кладовій була?

Запава. А вже ж!
Хіба ж я можу допустити, щоб слуги
Без мене там порядкували? Ну,
Вони б мені ладу там зробили!

Гостомисл цілує її в чоло.

Моя ти славна господине!

Запава обіймає його.

Що там!
Втомилась трохи, та зате так рада,
Що все зробилось швидко і порядно.
Всіх вояків я хлібом наділила

І м'ясом на дорогу. Це для діла
Не менше важне, як хороша зброя.
Голодний вояк сил не має, тратить
Охоту й віру в добру вдачу діла.

Гостомисл.

Чи бач, як гарно ти про це міркуєш!
Запава. Я чую, друже мій, що вся росту.
Здаєсь, летіти б рада десь кудись,—
Так тішусь тим, що ти нарешті зваживсь
На це велике діло.

Гостомисл. Як дасть бог

І діло вдасться — а що вдасться певно,
Про це вже й я не сумніваюсь нині —
То в тім найбільш твоя заслуга буде.
Ти видумала план, ти підняла
Мою слабую волю, ти прогнала
Мій страх...

Запава. Бо ви, чоловіки, як воли:
Впряжуть вас у ярмо, то й тягнете,
І не подумаете навіть, що
У вас є сила більша десять раз
Ніж того, хто запряг вас.

Гостомисл. Ви ж, жінки,
Як оводи: літаєте кругом і жалите.
Часом здаєсь, що тільки кров ссете,
А інколи уколи ваші нас
Наперед гонять — к щастю або згубі.

Запава сміючись, б'є його по плечі.
Встидайсь, старий! І як ти можеш так
Балакати, маючи жінку молоду,
Хорошу — адже ж я хороша, правда?

Гостомисл обіймає її.

Мое ти сонце ясне!

Запава. А в додатку
Ще й князівського роду! Адже ж мій
Отець повинен був сидіти нині

Там, де той клятий Святослав сидить!

І я повинна нині бути... Затулює очі.

Гостомисл.

Запава!

Голубонько! Не плач!

Запава.

Не гнівайсь, друже!

Ти знаєш, силою віддав мене,

Безрідну сироту та беззахисну,

За тебе Святослав. Ти знаєш, як

Я плакала, як рвалася від тебе,

Я проклинала день своїх уродин,

Людей і світ і бога і його,

Його, грабівника мого наслідства!

Не гнівайсь, друже! Я дурна була!

Минулося. Тебе пізнавши ближче,

Я полюбила зо всіх сил тебе

І бачу нині в тобі пана свого

І мужа й бога й пімсту за все те,

Чим був затрутий вік мій молодий.

Гостомисл. Моя ти бідна запахуща квітко!

Як рад би я тобі здобути все,

Все, що ти втратила!

Запава.

І ти здобудеш!

Я знаю, що здобудеш! Лиш нехай

Удасться те, що статись має завтра!

Гостомисл.

Ну, та щоб те вдалось, мені потрібно

Спочити трохи!

Бере з вікна клепсидру¹ й заглядає.

Бач, вже цівніч, люблю,

А я втомився нині! Добрий шмат

Важкого діла нині я зробив.

Спочити треба, щоб на завтра мати

Знов свіжі сили.

¹ Клепсидра — годинник пісковий.

Запава. О, і я втомилась
Чимало! Та боюсь, що не засну
Спокійно цієї ночі! Кров моя
Шалено б'ється в жилах, мов огонь
Горить, коли подумаю, що завтра,
Так швидко вже, за п'ять, за шість годин
Рішитись має те, над чим так довго
Працюємо обоє.

Гостомисл роздягається.

Я думками
Вперед не забігаю, мріями
В майбутнє не вгризаюсь, та зате
Холодним розумом міркую, що
І як робить, щоби дійти до ціли.
Для того кров у мене супокійна,
Та тіло й мозок відпочинку просять.
Лягає на ліжко й заслонюється кота́рою.

Запава. Ну, спи! А рано я тебе розбуджу.

Роздягається, гасить свічку і також лягає. В кімнаті
майже зовсім темно, тільки маленька лампа в головах
у Запави перед іконою блимає. Хвилю тихо. Здалека
чути гуркіт грому. Потім за сценою притишений стук
кроків. Запава ворухиться на своїм ліжку за кота́рою

Запава. Спиш, Гостомисле?

Гостомисл крізь сон.

Сплю! А що таке?

Запава. Здаєсь, немов по снігах хтось ходив.

Гостомисл. То, певно, вартовий.

Запава. Ага, то правда!
А я й забула, що цю ніч у нас
У замку варта!

Гостомисл. Ну, так спи!

Запава. Добраніч!

Ті самі, Овлур

Довгу хвилю на сцені пусто. Тиша. Звільна й без шуму відхиляються двері, входить Овлур у зброї, босий і без стуку: ледве чутно, помаленьку робить кілька кроків наперед, потім стає і звільна розглядається по кімнаті, щоб розпізнати, де що є. Нараз Запава кидається на ліжку і кричить страшенним голосом

Запава. Ах!

Овлур моментально присідає й ховається за стінку її ліжка.

Гостомисл переляканий.

Господи! Запаво! Що тобі?

Вихиляється з-за котари.

Запава прийшовши до себе.

О, боже, вся дрожу! О, боже! Боже!

Гостомисл. Та що таке?

Запава.

Поглянь, нема нікого

У кімнаті?

Гостомисл. Та бог з тобою, жінко!

Хто має бути?

Запава.

Не стоїть ніхто

При дверях?

Гостомисл глядить.

Хто ж би там стояти мав?

Запава. Високий лицар, весь у чорній зброї.

Гостомисл. Танікогісінько нема! Погляньсама!

Запава. Ох ні, ні-за-що в світі! Досі ще

Трясуся вся!

Гостомисл.

Та що таке? Скажи!

Запава.

Значить, це сон був, та такий страшний,

Що серце похолело, вся душа,

Мов прут сухий, розламана надвое.

Гостомисл.

Ну, що ж тобі таке страшнее снилось?

Запава. Як тільки що заснула, ба, здавалось,
Що ще й зовсім не сплю, коли це враз
Тихенько відчинились двері і ввійшов
Високий лицар весь у чорній зброї.
Ішов нечутно, мов повітрям плив.
Серед кімнати став, зирнув довкола,
А потім в мене впер вогнисті очі,
Я, мов мертва, лежу, дихнуть не можу,
Гляджу на нього й мучуся згадками:
Хто це такий? Нараз з лиця цього
Спада візір і бачу — ох, і досі
Мороз по мні проходить!..

Гостомисл. Та успокійся!

Це ж сон, мара!

Запава. Боюсь, щоб та мара

Не вішувала нам якого лиха.

Бо слухай: в лицарі тім пізнаю

Покійного вітця. Та ж борода,

Ті вуси, тільки очі в десять раз

Яркіш горять, аж серце прошибають.

Глядів на мене, далі звільна-звільна

Покивав головою. Аж тепер

Я вздріла, що лиця на нім нема,

Лиш кість. Підняв угору праву руку

І помахав, мов звав мене до себе, —

А та рука була зовсім без м'яса.

А бачучи, що я лежу, він звільна

Почав зближатися до мене — ах!

Тоді я скрикнула і пробудилась.

Гостомисл. Це дивний сон.

Запава. Зовсім він вбив мене,

Зломав мою всю силу.

Гостомисл. Ну, так зараз

Нема чого йому і піддаватись.

Запава. Ні, Гостомисле! Нам якесь страшне
Нещастя грозить.

То завтра ж він про це дізнатись може,
І певно нас тоді не пощадить.

Запава.

Значить, пропасти нам! Я добре знаю!

Гостомисл.

Запаво, серце! Сном марним не муч
Себе й мене! Хто знає ще, чи він
Значить що небудь. А коли й значить,
То може власне не таке, як ти
Ворожиш? Може батько твій тобі
Хотів вказати: „Лиш сміло йди тим шляхом,
Котрим ідеш! І стань на тее місце,
Де я стояти мав!“

Запава.

Нехай і так!

Дай бог, щоб так було, як ти говориш!

Гостомисл.

Вспокійсь! Не бійся! Все ще добре буде.
Я чую це, бо розум мій мені
Говорить, що усе я обчислив,
Про все подумав, все устроїв так,
Що діло мусить вдатися. Тепер
Позволь заснуть мені й сама засни!

Обое заслонюють котари. По хвилі чути сонне сапання
Гостомисла. Запава ще якийсь час неспокійно кидається
на ліжку. Потім тихо Овлур підноситься і звільна прямує
до дверей. При дверях нащупує столик, на котрім лежить
булава. Приглядаєсь їй і бере в руку. Булава дзвонить.
Овлур швидко ховає її за рукав, вона дзвонить сильно,
та він з булавою вибігає

Я В А VI

Гостомисл, Запава

Запава прокидається від брязкоту дзвоників, сідає
на ліжку, відхилила котару і вдивлюється довкола, потім
говорить стривоженим голосом, зразу тихо, потім дужче

Ей! Гостомисле! Чуєш, Гостомисле!

Гостомисл крізь сон.

Чи чорт якийсь! Хоч гинь, не дасть
заснути!

Запава.

Прокинься, друже мій! Тут щось непевне!

Гостомисл.

Ну, що таке? Знов бабський сон якийсь.

Запава таємничо.

Тут є чужий хтось.

Гостомисл зривається й сідає на ліжку.

Що? Чужий хтось тут?

Запава як вище.

А ти ж хіба не чув?

Гостомисл.

Що мав я чути?

Запава як вище.

Як хтось дзвонив твоєю булавою?

Гостомисл. Моею булавою? Що тобі

Причулося?

Запава.

Ні, друже мій! Цим разом

Я добре чула. Булаву твою

Хтось мав тепер в руках, вона дзвонила.

Гостомисл. Не може бути!

Вискакує з ліжка і навпомацьки йде до столика.

Тут вона! Та гов!

Це що таке? Її нема!

Запава.

Я чула,—

Гостомисл злий.

Ей, замовчи ти вже з своїм: я чула!

Чекай, я пошукаю!

Бере лампу з-перед образа й шукає.

Ні, нема!

Це що за диво?

Запава.

Тут хтось був чужий!

Буди всіх слуг!

Гостомисл б'є палкою о шолом, на той стук по хвилі
вбігає слуга

Я В А VII

Ті самі і **слуга** вбігає

Гостомисл. Де варта замкова.

Слуга. Мабуть вартує!

Гостомисл. А тут в сінях є хто?

Слуга. Та я там був.

Гостомисл. І незвичайного

Нічого ти не бачив?

Слуга. Ні, не бачив.

Запава. Ти певно спав?

Слуга. За дня втомився, пані,

То, грішний чоловік, здрімався трохи.

Гостомисл. Ото-то й є! На вас і сподівайся!

На брамі варта, в коридорі варта,

А тут з моєї спальні біс якийсь

Вкрав булаву.

Слуга. Вкрав булаву?

Гостомисл. Ось тут

Лежала, та з дзвінками!

Слуга. Та з дзвінками!

Бігме не бачив!

Запава. Ти б не бачив, певно,

Як би й тебе хто вкрав!

Гостомисл. Біжи, буди

Всю варту, всіх хто в домі є! Шукайте

По всіх усюдах! Як чужий який

Тут злодій був, то ще втекти не міг

Із замку, ще тут мусить бути. Живо!

Слуга вибігає.

Я В А VIII

Гостомисл і Запава

Гостомисл поспішно одягається.

Ну, це нечуване! Це диво! Ще

В життю мені подібне не траплялось!

Запава також одягається.

А я успокоїлась!

Гостомисл.

Після чого?

Запава.

А тямиш? Після мого сну страшного.

Тепер я бачу: це не був мій батько.

Це в полусні я мусіла побачить

Отого злодія.

Гостомисл.

Та й справді! От

Який я дурень! Тільки б встать було

Та пошукать, він мусів тут десь бути.

Запава. І певно все те чув, що ми з собою

Балакали.

Гостомисл.

Це ще пусте. Багато

Не зрозумів він з того. А хоч де-що

І зрозумів, то що він нам пошкодить?

Я надіюсь, за хвильку будем мати

Його в руках.

Запава надслухує. Ось вже ведуть його!

Я В А ІХ

Ті самі, **слуга, вояк**

Гостомисл. Ну, що?

Слуга.

Ось вартовий із брами.

Гостомисл.

А,

Ти бачив щось?

Вояк.

Страшенне щось, мій пане!

Гостомисл. Страшенне? Що таке, говори!

Вояк. І сам не знаю, як вам це сказати.

Як тільки наші рушили в похід,

Заперто браму, я засів у будці

Над брамою та й трохи задрімав.

Гостомисл. Оце то й є! Така то в мене варта!

Все з того й почина, що задрімаєсь.

В о я к. Втомився, пане, я за дня страшенно!
Не витримав, хвилинку головою
Склонивсь на стінку. Прокидаюсь—що це
За диво? Крізь густу нічну тьму
Виразно бачу: по подвір'ю хтось,
Мов вартовий, помалу-малу ходить
Сюди й туди. Не чути стуку кроків,
Не чути віддиху, не чуть нічого,
А ходить, ходить, ходить... Придивляюсь:
Високий лицар, весь у чорній зброї,
З довжезним ратищем, з мечем при боці.
Я помертвів увесь. За горло щось
Немов здавило. Я згори хотів
На нього коп'ям кинути, та де там!
Рука моя здеревіла. Наче стовп
Стояв я в будці і очей не міг
Від нього відвести. Мов чорна хмара,
Отак ходив він по подвір'ю.

Г о с т о м и с л. Ну,

І що ж в тім є таке страшне?

В о я к.

Не знаю,

Та я увесь мов помертвів.

Г о с т о м и с л.

І що ж

З ним далі сталось?

В о я к.

Так з годину може

Ходив.

Г о с т о м и с л. Ну, варт ти сто різок, мій друже,

Що за той час не взявся за відвагу

І не зловив його.

В о я к.

Ні, пане. Я

Не трус, та тут не просте щось було.

Я й думать не посмів про те, щоби

На цю появу руку міг підняти.

Г о с т о м и с л.

Ну, ну, кажи, що далі сталось? Де

Вона поділась?

Вояк. От тепер як раз
Страшне приходить! Якось та поява
Зайшла за угло¹, так що тільки крихту
Я міг її ще бачить. По хвилині
Вертає й бух², розділюєсь надвое.
Чи то сама надвое розкололась,
Чи друга подібнісінька поява
З землі десь виросла, чи з неба впала,
Цього не знаю. Бачу—їх вже дві.
Шугнули по-за угло і пропали.
В тій хвилі чую з коридору крик
Слуги, що це злодії.

Гостомисл. Чом же ти
Не біг за ними, не тримав?

Вояк. Куди ж я
Мав бігти? Ми оба з оцим слугою
Оббігли замок весь довкола—де там!
Нема й душі живої!

Гостомисл. А на мурі
Від заходу хіба не має варти?

Вояк. Ах, правда! Є! Про неї ми й забули!

Гостомисл.
Біжіть! Чень там стоїть хто розумніший,
Що не підшитий трусом!

Я В А Х

Ті самі, 2 вояк впадає без духу

2 вояк. Пане, пане!
Щось робиться недобре коло замку!

Гостомисл. Ну, що таке?

2 вояк. Якись чужі появи
Мотаються. Ось тут від ліса, в корчах

¹ Угло—угол, ріг хати.

² Бух—раптом, дивись.

Я чув, як коні форкали. Потім
Якісь дві постаті, немов гадюки,
Підповзли аж під мур і щезли.

Гостомисл. Що?

Від ліса? Корчами? Де тайний вхід?

2 вояк. Чи є там вхід який, про це не знав я.
Та постаті там щезли. Та мабуть
Про тайний вхід вони не знали також,
Бо швидко я побачив їх оп'ять
В долині поміж корчами.

1 вояк. А тих
Не бачив, що снували по подвір'ю?

2 вояк. Ні, тих не бачив! На подвір'я я
І не дививсь. Я з ока не спускав
Тих там у корчах. І не розумію,
Чого вони там чатували?

Гостомисл. Чом же
Ти не сполошив їх, не постріляв?

2 вояк. Я ждав, що дальш робитимуть вони.

Гостомисл. І що ж робили?

2 вояк. Та нічого, пане.

Лишень нараз — я на момент кудись
Зирнув, аж бачу, вже чотири їх
Снується там. На коней посідали,
Легенький свист роздався, й чотири їх
Мов штири¹ хмари рушили і щезли.

Гостомисл. Куди погнались?

2 вояк. Бачиться, у ліс.

Гостомисл.

Значить, розбійники! Та диво тільки,
Що на таку відвагу піднялися!
І мусів хтось такий між ними бути,
Що добре знає замок цей. Ну, це
Ми вислідимо! Гей, біжіть, будіть

¹ Штири — чотири.

Усіх, хто в замку є! Вони далеко
Вночі лісами не поїдуть. Швидко
За ними рушимо в погоню. Вже
Світатиме за хвилю, то їх слід
Побачимо по зшибаній¹ росі.
Ану спішіть!

Слуга й вояки відходять.

Запава. І ти туди ж?

Гостомисл надіває панцир і шолом.

А вже ж!

Не бійся, не спізнюсь до свого діла.

Удасться нам зловити їх, то добре,

А ні, то це відложимо на потім.

Запава. Я тимчасом зготую вам снідання.

Обоє відходять.

Заслона спадає.

¹ Зшибаний — струшений.

ДІЯ ЧЕТВЕРТА

Ніч. Під кінець дії починає світати. Поляна серед густого ліса. В глибині сцени кілька колиб¹ з галуззя та кори, на серед сцени вогонь горить. Над вогнем висить котелок, в котрім вариться м'ясо. Коло котла пореється один розбійник. Кілька розбійників сидить коло вогню, інші лежать у колибах, так що видно їх голови

Я В А І

Васюта кухар, пореється коло котла. **Розбійники** при вогні

Панюта.

Ну, що, Васюто! Швидко вже там буде Вечеря? Ми втомились, спати час.

Васюта. Ще хвильку потерпіть. І так ватажка Нема.

Чепіль. А де ж він дівся? Далі ніч Мине! Ми стільки сел оббігли, стільки Страху наїлись, а його нема.

Васюта. Страху наїлись? Ну, значить, ви ситі.

Чепіль. А щоб такий був ситий ти і князь І ті вояки, що їх нині стільки Довкола шляєсь, наче міх із ними Розсипався!

Васюта. Які вояки? Адже ж Війни нема у нас! Хіба Половці Напали несподівано?

¹ Колиба — рід куреня.

Панюта. Та де там!

Це наші. Дивно тільки, що вночі
Юрбами в Київ їдуть, наче тайком
Прокрадуються.

Чепіль. Щоб вони сказалися!

Мене захопили на чистім полі,
Ще й з бараном. Я думав, що погоня
І в балку кинувся насліпо. Сам
Не знаю, як ребер не поламав
Та голови о скали не розтріскав.

Панюта. І я боявся зразу, і сховався
В корчі. Та швидко я переконався,
Що їм до мене мов немає діла.
Спішать, щось шепчуть. Це не княжі люди.

Васюта. Гей, братчики! Це щось несамовите!
А наш ватажко! Де він? Адже ж ще
Як вийшов відси вечером, то й досі
Ніякої не дав про себе звістки.

Панюта. Ну, не такий він, щоб у небезпеку
Та самохітно йшов.

Чепіль. А хто є з ним?

Васюта. Не знаю. Бачиться, із наших п'ять
З ним вибралось, та жодного ще досі
Нема.

Панюта. А гов! Чи чуєш? Щось тріщить
У лісі!

Чепіль. Коні тупотять!

Васюта. Погоня!

Панюта зривається і свище, з колиб вибігає кільканад-
цять розбійників

Розбійники. Що? Що таке?

Панюта. Хтось їде. Розбіжіться
По лісі вартувать!

Розбійники біжать і зникають у лісі. З глибини ліса чути
триразовий свист.

Чепіль. Еге, це наші!
Васюта. На конях? Наші? Це не може бути!

За сценою чути гомін, переклики, далі входять два розбійники, провадячи звязаного Кунаша. У нього зав'язані очі, на одержі видно криваві плями

Я В А ІІ

Попередні, два розбійники, Кунаш

Трубай кричить за сцену.

Попутай коней, хай пасуться! Збрюю

І сідла поздіймай! Обертається на сцену.

Здорові браття!

Розбійники. Здорові й ви!

Васюта. Це що за диво? Ви

На конях, мов бояри!

Чурило. Ну, а що ж.

Хіба це гріх? Нехай і не бояри,

Та на боярських конях!

Панюта.

Де ж це ви

Уполювали?

Трубай.

На містку, на шляху,

Що в Київ.

Панюта.

Певно, це від тих вояків,

Що ніччю шлялися?

Чурило.

А вже ж, від них!

П'ять коней вполювали і одного

Невольника. До Кунаша.

Гей, ти! Давай, нехай

Тобі розвяжу очі! Розв'язує очі.

Кунаш копає його ногою так, що розбійник аж падає на землю.

Ось тобі

За це!

Чурило зривається й хапає за сокиру.

Ах, псе! Ти так мені? Стрівай!

Ось я тобі покажу! Замахується.

Трубай зупиняє його. **Стій, безумний!**

Хіба забув, що це ватажків плінник?

Що він казав нам берегти його?

Розбійники й Васюта.

Ватажків плінник? Ну, а де ж ватажко?

Трубай. Еге ж! Ватажко копієм зранив

Його, зіпхнув з коня, то ми відтак

Коня спіймали, а потім найшли

Оцього панича у корчах.

Кунаш. Люде,

Чи нелюди! На що я вам потрібний?

Пустіть мене!

Чурило. Го, го, який прудкий!

До любки, певно, квапишся? О, маю

Надію в бозі, що ще цієї ночі

Повиснеш тут на дубовій гілляці.

К у н а ш. Пустить мене! Я ж вас не заціпав!

Я не із княжих. Скарбів ні добра

Не маю,—по що ж вам мене тримати?

Трубай. Та й справді, нам тебе до хрину треба.

Та що, небоже, наш ватажко нам

Казав тебе зловити, завести

Сюди і берегти, аж поки він

Не вернуться.

К у н а ш. Щоб він пропав, проклятий!

У мене кожна хвиля дорога!

Ч у р и л о. О, скорше сам пропадеш ти, поганче!

Кунаш. Та розв'яжіть мене! У мене рана

Болить. Я вміру, заким його діждусь.

Панюта. Давай, я гляну, що за рана в тебе.

Це справді не по-божому так мучить

Чужого чоловіка.

Розв'язує йому руки, оглядає й перев'язує його рану.

Поки він поряється коло Кунаша і той лежить на землі,

тихо стогнучи, розбійники розмовляють

Васюта. Ну, а ватажко?

Де він? Що з ним дієсь?

Трубай. Го, го, ватажко наш сьогодні хват!

Таке придумав, що не знаю й відки
Воно взялось!

Розбійники обступують його.

Ну що? Ну що? Скажи!

Трубай. Та, перше те, що на отих вояків

Рішився сам напасти. Адже ж їх

Там сила їхала, то як би всі

На нас ударили, було б нам круто.

Васюта. Зовсім безумний чоловік! І по що

Чіпати їх, як нас не зачіпають?

Трубай. Та це не все! Десь в п'ятні, серед ночі

Товариша нового роздобув,

Якесь страшило чорне, все закуте

В залізі. Ми поглянули на нього,

То аж мороз по нас пішов. Мара,

Чортяка! А ватажко мов здурів

Із радости. „Це — каже нам — новий

Товариш наш, Ставур.“

Розбійники.

Ставур! Якийсь

Боярин!

Трубай. Хто його там знає! Ждеш

Годину, поки вищидить слівце.

Я все своє говорю, що це чорт.

Васюта. Ну, бог з тобою! Що це за страхіття

Балакаєш? У мене аж мороз

По шкірі дре!

Трубай.

Та слухайте лишень,

Що далі сталось! Одурів зовсім

Ватажко наш і разом з тим Ставуром

І з нашими двома пішов... Перериває й над-
слухає.

Розбійники нетерпливо.

Куди?

Трубай. У Гостомислів замок красти.
Васюта плеще в долоні. Боже!
Розбійники. Вони пропадуть там!
Чепіль. Сьогодні я
Слідив довкола Гостомисла замку,—
Там війська повно.

Васюта. О, це певно зрада!
Пропав ватажко наш!
Трубай надслухує.

Гей! Чуєте?
Розбійники слухають, хто притуливши долоні до
вух, хто прилягши до землі.

Так! Їдуть! Коні стугонять!
Трубай. Ватажко
І той Ставур і наші два на конях.

Панюта до Кунаша.
Не бійсь, небоже! Рана не тяжка.
Сідай ось тут і будь спокійний! Наш
Ватажко добрий чоловік. До розбійників.
Ну, хлопці!
У ліс! Хтось їде! На свої місця!

Розбійники розходяться. На сцені лишаються тільки Панюта, Васюта й Кунаш. Та коли розбійники обернулися в інший бік, Кунаш зривається й одним скоком зникає за сценою

Я В А ІІІ

Васюта, Панюта, потім розбійники і Кунаш

Васюта. Ой, батечки! А де наш полоняник?
Панюта. Го, го! Так ось який він птах!
Кричить. Гей-гей!
Агов, хлоп'ята! Кілька розбійників вбігає.

Плінник наш утік!

Біжіть, шукайте!

Розбійники розбігаються. По лісі шум, хрускання гілляк, крики. По хвилі розбійники ведуть за руки Кунаша, що скажено борониться, б'є ногами й кричить.

Кунаш. Пустіть мене! Я мушу, мушу бути
У Києві ще цієї ночі!

Чурило. Будеш
У чорта на гостині, вражий сину! Б'є його.

Панюта. Еге, небоже! Ти втікати трібуєш?
Це, знай, у нас не звичай! Ну-ко, хлопці,
Візьміть його і прив'яжіть до дуба,
Щоб був спокійний!

Кунаш. Іменем господнім
Благаю вас, пустіть мене! Самі ви
Не знаєте, що робите, коли
Мене ось тут тримаєте в неволі.

Розбійники. Ходи! Не час балакати з тобою!
Тягнуть його, він кричить.

Панюта. Щоб не кричав, то зав'яжіть і рот!
Розбійники і Кунаш відходять.

Васюта. Ну, що його до Києва так тягне?

Панюта. Панич! То звісно, краще ночувати
У Києві у теплих подушках,
Ніж між розбійниками в лісі.

Васюта. Ні,
Здається, тут щось інше! Щось там є
У нього на душі. Я трібував
Йому заглянуть в очі. Мов ті миші
У пастці, так ті очі бігають
У нього неспокійно, ні на хвилю
Не міг я їх спіймати. Так і видно,
Що він боїться, щоб йому крізь очі
Хто в душу не заглянув.

Слухай! Свист!

За сценою чути гомін розбійників.

Так!

Безумне діло він цю ніч почав!

Я В А IV

Ті самі Овлур, Князь, розбійники

Розбійники кричать.

Гурра! Ватажко наш! Гурра!

Ну, годі!

За нами!

Е, ми тут не боїмось

Ніякої погоні!

Особливо,

Як ти при нас.

Ну, годі! Супокій!

Його довкола, князь віддалік під дубом.

Що? Всі ви тут?

$$Y_{ci}.$$

А не було

Кому за дня якої де пригоди?

Розбійники. Бог милував.

А що, того їздця

Найшли, що я ранив?

Найшли.

Де ж він?

Панюта. Я оглядів і зав'язав порядно

У нього рану — не страшна ні раз.

Та він зате пустивсь, було, втікати.

Ну, хлопці зараз тут його зловили

Та силою прийшлося його тягти.

Усе кричить: „Пустіть мене! Я мушу

До Київа, цю ніч ще мушу бути.
Ну я й казав його для безпеки
До дуба делікатно прив'язати
І рот йому легенько зав'язати.

О в л у р. Ведіть його сюди!

Кілька розбійників виходять, а по хвилі ведуть звязаного
Кунаша з зав'язаним ротом.

Я В А В

Ті самі й **Кунаш**

О в л у р. Здійміть із рота
Ту пов'язку.

Розбійники здійсмають. Кунаш важко віддихає і глядить
довкола, мов остовпілий.

Ти, сину, як зовешся? Кунаш мовчить.

Панюта туркає його в плече.

Ну, це ватажко! Говори до нього.

Кунаш. Ти їх ватажко? Слухай ти, ватажку,
Ппусти мене! Чого від мене хочеш?
Я не займав тебе, спокійно їхав
Дорогою. У мене діло пильне,
Я мушу перед світом ще дістатись
До Київа.

О в л у р. Помалу, синку мій!
Ще маєш час. До рана ще не близько.
Як звать тебе?

Кунаш. Кунаш.

О в л у р. А чий ти муж?

Кунаш. Я воєводи Гостомисла муж.

О в л у р. Оце то й гарно! Так я й міркував.
А можна нам спитать, чого так пильно
До Київа тобі потрібно?

Кунаш. Це

Не ваше діло.

О в л у р. А як би ми дуже
Тебе просили...

Кунаш. Навіть не трудіться!

Овлур. А як би я так приказав тобі?

Кунаш. Ти? Смерде! З твоїх розказів сміюся.

Не твій слуга, щоб мав тебе я слухать.

Овлур. Не забувай, небоже, що ось тут

Я пан, я самовладний цар у лісі,

А ти в моїх руках.

Кунаш. То вбий мене!

Овлур. Твоєї смерти я не потребую,

А хочу правду знать: чого цю ніч

Так багато уоружених у Київ

Поїхало, я знаю, що вони

Всі Гостомислом вислані.

Кунаш. Це знаєш!

А не чував, що завтра княжий суд?

Овлур. Так що, що суд?

Кунаш. А князь на суд виходить

Окружений дружиною і військом.

Овлур. Настільки війська має князь при собі.

Вас кілька сот поїхало,—так багато

Для суду непотрібно.

Кунаш. Це вже діло

Князя і воєводи, князь казав,

А воєвода робить.

Овлур. Брешеш, брате!

Кунаш. Брешеш ти сам, коли мені не віриш.

Овлур. Чекай, не тої зараз заспіваєш!

Гей, хлопці! Чоботи здійміть із нього

І голими ногами у вогонь

Встроміть. Як припече його, то він

Співатиме, аж любо буде слухать.

Розбійники зачинають поратися коло Кунаша.

Кунаш. Ватажку! Стій! Не муч мене! По що

Тобі моєї муки? Так і будь,

Я розповім усе.

Овлур. Отак найліпше.

Кунаш. Я ж думаю, що князь цей, Святослав
І вам усім немало досолив.

Та ж ви розбійниками не родились,
Вас викинено з дому, із громади,
Вас княжі люди гонять, травлять, мов
Тих звірів диких, а кого попадуть,
То вішають без жодної пощади.

Васюта покиває головою.

Це правда, правда! Дуже прикра річ!

Кунаш. Значить, яке ж вам діло обставати
За цим князем? І чи не ліпше вам
Іти зо мною враз і з Гостомислом?

Овлур. Іти? Куди?

Кунаш. У Київ. Знайте, люде,
Що Гостомисл задумав нині рано
Велике діло доконать. Цей князь,
Старий наш кривдник Святослав, ще нині
Повинен згинуть.

Розбійники. Боже! Он що дієсь!

Кунаш.

Так, мусить згинуть! Не втече від смерти.
Мов звір у сіть, так він опутаний
Довкола хитрощами Гостомисла.
Оті оружні, що цю ніч стяглись
У Київ, всі ввійдуть безпечно в город,
Бо брам пильнують Гостомисла слуги.
Відтак простісінько у княжий двір
Усі ідуть, та так, щоби Кияни
Не завважали. Це народ дурний,
А Святослав у них як рідний батько.
Ну, та тепер вже не спасуть його,
Бо скоро лиш з своєї спальні князь
У сіни вийде, тут йому й амінь.

Овлур. Придумано не кепсько! Ну, а що
Як би про це дізналися Кияни
І вдарили у дзвін свій вічевий

І вас усіх посікли б на капусту?
Яка тоді вам користь?

Кунаш. Ну, й на це
Ми приготовані. То заpremось
У княжому дворі й боронимось,
Нехай нас облягають. День чи два
Ми видержати можемо облогу,
Аж поки поміч не прийде.

Овлур. Яка?

Кунаш. Могучий князь Всеслав із Новгороду.

Овлур. Так ось кому ви Київ продали!

Кунаш. Воліємо Всеслава-чародія,
Ніж цього скупиндрягу без душі!

Овлур. А все ж цей скупиндряга нас водив
І на половців і в Литву і всюди
Своїм мечем писав він руську славу!
Цей скупиндряга лад завів у краю...

Кунаш. А скільки вас повішав!

Овлур. Що ж, небоже!

Таке вже наше ремесло нещасне:

Гуляй, поки гуляєш, а попадеш

У руки—не прогнівайсь, на гілляку!

А ось бояр приборкав він, це правда!

Всім воєводам, дукам крил притяв.

Ну, та за це йому лиш дякувать.

Кунаш. З тобою говорить, то треба б, бачу,
Наїстися гороху! Чорт з тобою!

А ось до цих людей я обертаюсь.

Послухайте мене, брати! Ходіть

Зо мною, допоможіть нам скинути

Цього князя! Подумайте, за це

Яка вам нагорода буде! Ви

З розбійників відразу зробитесь

Приятелями нового князя!

Ви обдаровані багатим скарбом,

Свобідні від усіх старих провин

Відразу зробитесь панами! Дурень,
Хто не зуміє користати з хвили.

Васюта.

Та й справді, братчики! Чого нам думать?
Чудесна нагода трапляєсь нам!

Чепіль. Що ж, я готов.

Трубай.

І я піду, як тільки
Ватажко з нами.

Розбійники.

Е, як так, то й я!

І я! І я!

Овлур по хвилевім ваганню.

Так ось як хлопці? Ви
Готові йти скидять князя старого?

Васюта. Яке нам діло до князя, ватажку?

Старий чи молодий—одне нам лихо.

Та ось трапляєсь нагода—проскочить

Із цього клятого життя назад

Між люди. Ось що!

Розбійники.

Так, так, так! Це діло
Для нас велике!

Овлур.

Що ж, не хочу я
Стояти вам на перешкоді, діти.

Коли така вже ваша воля...

Розбійники.

Так!

Овлур. То й я йду з вами.

Розбійники.

Славно! Славно!

Кунаш хоче стиснути його руку.

Дай

Свою правицю, мій ватажку любий!

Тепер я бачу, що ти муж як слід.

Овлур. Стрівай! З тобою ще розмова буде.

Скажи, коли ось так ми прийдемо

І схочемо пристать до вас, то, може,

Не схочуть нас пустити?

Кунаш.

Чом не схочуть?

Я ж буду з вами.

О в л у р. Ну, ми ж купою

Не підемо, а треба розділитись.

Кунаш. Це правда, щоб не зуздріли Кияни!

В такому разі треба вам усім

Запам'ятать клич тайний: Гостомисл.

З тим кличем наші всюди вас приймуть.

О в л у р. Оце то гарно! За оце спасибі!

Ну, а тепер хлоп'ята...

Розбійники.

Що таке?

О в л у р встает з сиджіння.

Візьміть оцього зрадника, на шнур

І на гіллю!

Васюта. Що? Ти би хтів...

О в л у р громовим голосом.

Мовчать!

Я ще ватажко ваш! Беріть його!

Чурило підходить до Кунаша.

А видиш, що я добрий був пророк!

Остовпілого Кунаша виводять з шнуром на шиї.

О в л у р. Тепер же слухайте, що вам скажу.

Всі враз до Київа рушаймо! З тим

Кличем, що нам той зрадник передав,

Ми вкрутимось між них. Нам треба конче

Спаси князя, пекельний замір їх

Перевернуть. Спішімо!

Коли розбійники стоять нерішучі:

Що ж, чи ви

Не розумієте, що Святослав

Побачивши, що ми, розбійники,

Йому лишились вірні, скорше нам

Дарує всі провини, ніж отой

Всеслав, братоубійця і дерун?

Розбійники.

Це правда ти розумно радиш нам!

Веди нас! Всі з тобою йдем! Гурра!

Овлур підходить до князя, що весь час стояв під дубом осторонь, криючи своє зворушення.

А ти, Ставуре, що про все те скажеш?
Мовчиш? Чи не подобалось тобі
Все те?

Князь кидається йому на шию.

Мій друже! Я іду з тобою!

Заслона спадає.

ДІЯ П'ЯТА

Муром обведене подвір'я княжої палати. В глибині сцени видно фронт палати з ганком, до которого йдеться сходами. З правого боку куліси представляють причілок княжої гридниці, з лівого боку вихід до стаєн. Світає, а в протягу дії робиться цілком день

Я В А І

Предслава боязливо вихиляється з-за угла гридниці й озирається по подвір'ю, потім виходить далі, все ще держачися близько стіни

Предслава. Мої дітусі сплять. Мої біднятка!
Набідувались, голодом намлілись,
Від стужі натряслись, в сльоті
намоклись!

О, господи! Вже рік життя такого!
Страшений рік! Нечувана покута
За гріх несповнений! Помилуй нас!
Скінчи цю пробу! Сил моїх уже
Не стане! Серце трісне в моїй груді!

Поступає трохи далі, все озираючись.
Нема нікого! Як же це? Чи то
Зловіщий сон манив мене? Та ні!
Всю ніч я й ока не стулила. Дика
Тривога била, мучила мене—
І не пуста тривога! Я виразно,
Виразно чула стук копит і брязкіт
Оружжя, кроки, голоси глухі
Отут і тут і тут, кругом цих стін!

Вони тут є—чекають—поховались,
Готові на страшне, прокляте діло.
О, боже! І невже ж нема рятунку?

Наближається до ганку.

Князь спить, не знає, що навколо нього
Чатує зрада, що мов дикий звір
Чяпить уже, щоб скочити з криївки
І розірвать його. Сьогодні суд,—
О, так! Я добре чула, як змовлялись
Ті зрадники, Добриня й Гостомисл:
В день суду буде смерть для Святослава.
Добриня не дожив, та смертю ще
Своею люто він помстивсь на мні
І на нещаснім моїм чоловіці.

Та другий ворог наш живе й не спочиває.
Я добре знаю, він на нині все,
Все приготував, щоб сповнити зраду.
Нещасний князь! Немов орел у клітці
Безсильний, беззахисний він попаде
В ворожі руки! Боже! З ним пропаде
Й моя надія! Та ж від Гостомисла
І від Всеслава нам не ждять добра!
Та що ж! Бажала я спасти князя,
Та завзялась зла доля! Вчора вже
Останніх сил добула, вже здавалось,
Що ціль осягнена—аж ні! А нині?
Чи вже запізно? Хвилю мовчить і думає.

Певна річ, цей двір

Обступлений навколо, відси в город
Жива душа дістатися не може.

В палаті слуг немного, та й із них,
Хто зна, чи деякі не є у змові
Із Гостомислом. Господи, хто зна,
Чи вже в тій хвилі діло їх прокляте
Не сповнене? Вбігає на ганок.

Га! Все одно! Біжу

В палату, в княжу спальню знов вірвусь.
Як князь живий—остережу його,
Тут є підземний хід із цих палат
Аж на Дніпро, туди втікти він може.
А неживий—то хай і я загину!

Потихо входить у палату.

Я В А ІІ

За передньою правою кулісою чути скрип важкої брами
й калатання дерев'яних засувів. По хвилі входять на сцену
Гостомисл уоружений. Запава по жіночому вбрана та
з кольчугою на грудях і з списом у руці, а за ними па-
рами вояки, Путята, Овлур, розбійники і князь

Гостомисл.

Тихенько! Не стучить! Не гомонить!
Справляйтесь жваво! Чи постягані
Всі відділи, що крились через ніч
В церковних огорожах та садах?

Путята. Здається всі.

Гостомисл побачивши розбійників.

А це ось що за люди?

Путята. Кунаш здобув нам несподівану

Підмогу: розбійницьку дружину

Підмовив, щоб ішла нам на підмогу.

Гостомисл. Це славно! До розбійників.

Гей, ви люде, а вам звісно,

Чого ви тут прийшли?

Васюта виступає наперед.

Одне нам звісно:

Робити те, що ти прикажеш, пане.

Гостомисл.

А як би це небезпеченством пахло?

Васюта. Ми там у лісі смерті що година

Привикли в очі заглядать, то вже

І відучилися її боятись.

Гостомисл клепче його по плечі.

Гаразд, хлоп'ята! От люблю таких!

А чи не з вас котрий пожартував

Цю ніч у мене в замку?

Васюта.

Ні, мій пане!

Цю ніч Кунаш, твій вірний муж, між нас

Зблудивши, розповів нам, що за діло

Задумав ти. І нам той князь старий

Ненависний, бо наших без ліку

Замучив та побив, зовсім зо світа

Зігнати нас завзявся. І ми всі

Відразу радісно пристали к ньому.

Прийшлось готуватись в дорогу, щоб

На час поспіти.

Гостомисл.

Ну, а де ж Кунаш?

Васюта. Від нас він рушив у другу ватагу,—

Я надіюсь, що надійде ось-ось,

Бо наші всі, будь того певний, пане—

По твоїм боці стануть.

Гостомисл.

Много вас?

Васюта. Всіх тридцять мужа. Та ще п'ять пішло

Із Кунашем.

Гостомисл.

Ну гарно! А тепер

Обставте двір! Щоб з гридниці в палату

Ніхто не смів ходять, ані з палати

Не випускають душі живої! Браму

Запріть! На всіх рогах кріпку сторожу

Поставте!

Путята, вояки, розбійники з Овлуром і князем відходять.

Часть їх уставляється під вікнами, при гридниці і в лівих кулісах, а головна купа, з Овлуром і князем, обсаджує ганок. На переді сцени лишаються Гостомисл і Запава.

Гостомисл.

Ну, здається, все, як слід!

Доходить до мети все наше діло.

Запава. Здається! І сама це бачу. Та проте

Немов кліщами зимними стискає

Тривога груди мою! Ой, Гостомисле!
Боюсь чогось! Боюсь, щоб у самій
Останній хвилі вся твоя робота,
Весь труд твій не розвіявся, як дим!
Гостомисл. Жіноче серце і жіночий ум!
І бачить же сама на власні очі,
Що все як слід іде, що наш противник
Немов залізним обручем з усіх
Боків обхоплений, що город спить
І не спасе його — та ні! У неї
Важніший глупий сон! Вона боїться
Тих мар пустих, що сплodiла вночі
Стривожена уява.

Запава. Мужу, мужу!
Ти не кепкуй із моїх снів! Ти ж знаєш,
Що булава твоя пропала! Це ж
Не сонні мари вхопили її.

Гостомисл.

Ну, що ж, якийсь злодюга. Важне діло!
Ти тут гляди! Показує на палату.

Скрізь наші! Ми тепер
Цілої Руси долю держимо
В своїх руках! Це хвиля і великий
Престол порожній буде, і піде
По всіх країнах руських шум і гомін!
Зворушиться від моря аж до моря
Народ. Подумай! Встануть супротивні
Могучі хвилі, а ми поверх них
Понесемось. Лиш з Гостомисла рук
Прийме великокняжюю корону
Наслідник Святослава! Ось що я
Держу в руках! На це я довго літ
Трудився, це я підготовлював,
До того йшов, і біг, і повз, і дерся.
Тепер держу цей плід моїх зусиль, —
Сам бог мені його не вирве з рук!

Ті самі і Предслава

Зразу чути за сценою її крик, потім вона появляється
в дверях палати

Предслава за сценою.

Нема його! Нема! Убили! Вкрали!

Запава. Га, що це? Крик якийсь в палаті?

Гостомисл.

Справді,

Голосить хтось. Обое йдуть до ганку.

Предслава з розпущеним волоссям, ламаючи руки
вибігає з палати.

Нема! Нема! О, господи! Це що?

Вояки. Стій! Хто ти є? Невільно далі йти!

Предслава. Пустіть мене! Убийці! Розбишаки!

Чи вже поквапились? Чи вже зробили

Свое прокляте діло?

Гостомисл. підходить до неї.

Жінко, хто ти?

Предслава.

Я знаю, хто ти! Гостомисл! Постій,

Не бійсь мене! Дай руку, хай погляну,

Чи є ще свіжа кров на ній?

Хоче хопити його за руку, Гостомисл цофається взад.

Гостомисл.

Якась,

Здається, божевільна. Жінко, слухай!

Що сталося там в палаті? І чого

Ти так кричала?

Предслава.

Ти мене питаєш?

Сам ліпше знаєш. Нелюде поганий,

Скажи, де князь?

Гостомисл.

Де князь? Хіба його

Нема в палаті?

Предслава.

Каїн! Каїн! Каїн!

„Хіба я, боже, сторож брата мого?“

Скажи, ти вбив його чи заховав
В яку тюрму підземну?

Гостомисл. Схаменись,
Що ти говориш, жінко? Ми князя
Не бачили. Він, певно, спить іще.

Предслава.

О, певно, спить, та вічним сном! У спальні
Нема його, нема й сліду по нім.

Гостомисл збентежений.

Не може бути. Ти мабуть не знаєш,
Де княжа спальня! Стій! Держить її
Ось тут! Не дайте їй кричати! А я
Піду погляну сам.

Запава. І я з тобою.

Путята. Я думаю, що добре б і мені
Ще з кількома піти. Не може бути,
Щоб князь отак з палати шез вночі.
Він мусить бути тут. Сховався може.
А ну зо мною двадцять наших! Треба
Перешукать усю палату.

Предслава. Юди!

Пішли Христа шукать! Та ні, нема
Його! О, боже! Чи ти чудом виніс
Його вночі із цієї западні?

Гостомисл, Запава, Путята й їх дружинники входять у
палату. Розбійники лишаються зібрані довкола князя й
Овлура.

Я В А І V

Князь, Овлур, Предслава, Розбійники

Розмова ведеться уривано, шептом

Овлур обіймає Предславу.

Голубочко моя!

Предслава перелякана.

Геть, геть від мене!

Овлур. Предславо! Що, не пізнаєш мене?
Відхилює візір.

Предслава. Овлур! Мій милий!

Кидається в його обійми—та зараз виривається й відтручує його.

Геть від мене, геть!

Ти тут! Між Юдами, що сприсяглись
Князя убить, свій край продать чужому?

Овлур. Ми тут прийшли, щоби князя спасти.

Предслава. Запізно вже! Нема його.

Овлур. Чи справді
Нема в палаті? Ти шукала всюди?

Предслава. Нема у спальні. Що деінде він
Не заховався, це певно. Не такий він,
Щоби ховатись в хвилі небезпеки.

Він радше б вийшов з голими грудьми
Поміж мечі і списи, ніж ховатись.

Овлур. Так де ж він є?

Предслава. Чи справді не брехав
Цей Гостомисл? Чи справді він його
Не вбив, не вкрав, не закував в кайдани?

Овлур. Ні, люба. Він недавно тут прибув,
І ми всі враз у двір цей увійшли.

Предслава. Як так, то я зовсім не знаю, що
І думати.

Князь підходить до них.

Так слухайте мене!

Овлуре, не теряй ані хвилини:

Бери із наших половину, йди

До брами, Гостомислову сторожу

Нападьте нагло, муж на мужа, всіх

Душіть, коліть, щоб жоден ані крикнув.

Тоді біжіть у город, бийте в дзвони,

Зовіть народ, ведіть його сюди.

А я вже буду тут робить, що треба.

Овлур.

Та князь! Де князь? І що ми без князя?
Князь. Не бійся! Лиш роби, що я казав!

Овлур, Предслава й часть розбійників відходять наперед
сцени в кулісу направо. По хвилі чути там у сутінку глу-
хий лоскіт, приглушені викрики і стогнання. Потім тихо.

Я В А V

Князь, Розбійники на ганку, потім **Гостомисл** і **Запава**

Запава ламаючи руки, виходить із палати.

Пропало все! Сповнились сні мої!

Князя нема, він спасся, він утік!

Пропали наші голови! О, горе!

Гостомисл.

Запавочко, мовчи! Кріпися духом!

Іще ж не страчена надія! Ще

Путята перешукує палату.

Не може бути, щоб князь вночі у спальні

Дізнався про все, щоби з двора утік

Так, щоб ніхто його й не запримітив!

Князь став перед ним і здійсмає візир.

Не може бути? А бачиш, що утік!

Га, зрадники! Утік, не знавши ще

Про твою зраду! Втік у темну ніч,

По божому показу. Гей же, хлопці!

Візьміть їх зараз, пов'яжіть і рот

Заткайте кожному, щоб не кричали!

Гостомисл і **Запава** остовпілі з перестрашу, а поки можуть
отямитися, вже розбійники затикають їм роти й в'яжуть
руки.

Розбійники з переляком.

О, господи! Це князь! Ставур—це князь!

Падуть перед ним на коліна.

О, князю наш! Змилосердись над нами!

Не погубляй нас!

Князь. Встаньте! Не лякайтесь

Нічого! Ще нам грозить небезпека!

Розбійники встають.

Все, все для тебе ми зробить готові.

Останню крові крапельку проллем,

Щоб на твоє прощення заслужити.

Князь. Цих двоє треба заховати! Сюди

Ведіть їх ув оцю комору темну!

Кілька розбійників відводять Гостомисла й Запаву до
палати, князь говорить до них.

Два вас при них лишіться! Скоро б з них

Котре металось, стукало, кричать

Хапалось, бийте в голову обухом!

Розбійники з Гостомислом і Запавою зникають у сінях палати

Тепер три пари з вас хапайтеся живо!

До цих сіней дверей провадить трое.

Позамикайте їх! При кожних дверях

Ставайте два і підопріть плечима,

А бердиші в руках держіть. Нікого

Не випускайте, доки тільки можна.

А хто б протисся, бийте в лоб обухом!

Кілька розбійників знов входить до палати.

Тепер ідіть по двох і замішайтесь

Між тих, що по-під вікнами вартують!

Нікого з Гостомислових людей,

Тих, що в палаті є, не випускайте!

Хто б ліз на двір, валіть обухом в лоб!

Ну, а про мене й згадувати не смійте!

Часть розбійників сходить з ганку й розсипається по-під
вікна.

Багато нас ще тут лишилось?

Васюта.

Десять.

Князь замикає візір.

Га, скоро що, будемо боронитись!

За сценою чути голосне биття в дзвони, далі крики, гомін
і тупіт.

Го, го! Працюють наші вже по місті!
Кричить.

Тепер, хлоп'ята, бачність!

Я В А VI

За сценою дзвони, глухий гомін. Внутрі палати чути стук,
біганину. Гримують до дверей

Путята за сценою.

Гей, воеводу Гостомисле! Що це?
У місті дзвонять!

Князь кричить у сїни.

Так, у місті дзвонять.

Путята за сценою.

Це хто говорить? Що за чорт замкнув
Ті двері? Одчиніть там із сїней!

Розбійник.

Заждіть, бо десь ключі нам загубились!

Путята в середині.

Ламайте двері!

Розбійники.

Стійте! Не ламайте!

Сюди, брати! Там тиснуть! Не давайтесь!

Путята в середині.

Що за чорти? Де Гостомисл? По що
Позамикали двері?

Голоси внутрі.

Зрада! Зрада!

З усіх боків чути змішані крики. До ганку збігаються
прихильники Гостомисла з добутиими мечами.

Вояки. Де Гостомисл? Що дієсь тут?

Князь.

Стривайте!

Чи чуєте, у місті дзвонять?

Вояки.

Зрада!

Де Гостомисл?

Князь.

Чи він не межи вами?

Розбійники. У нас його нема.

Путята внутрі. Ламайте двері!
Рубайте келефами!

Вояки на ганку. Що за крик
Отам у сінях? Де Путята?

Розбійники у сінях. Стій!
Хто перший випресь із дверей, той труп!

Вояки на ганку.
Там бійка в сінях! Що це?

Голоси з підвір'я. Зрада! Зрада!

Князь з розбійниками стає у дверях і добуває меч,
громовим голосом.

Проч відси! До сіней ніхто із вас
Не втиснеться, допоки ми живі!

Прихильники Гостомисла товпляться в ганку.

Розбійники в сінях. Бий! Бий!

Путята внутрі. О, боже! Смерть моя!
Крик, лускіт оружжя, стогнання.

Вояки в ганку. Це голос
Путяти! Вбитий! Проч з дверей! Пускайте!
Хто б'ється там? Напирають на розбійників.

Князь відслонює візір.

Це я б'юсь! Князь ваш б'єсь

Із зрадниками!

Вояки. Господи! Це князь!

Цофаються в перестрахи. В сінях ще йде бійка і крик.
За сценою дзвони. З правої куліси впадає юрба народу,
а по-переду всіх Овлур і Предслава

Я В А VII

Ті самі, **Овлур, Предслава**, народ уоружений чим хто
міг, а також розбійники

Овлур летить до ганку.

Тут б'ються! Де Ставур?

Князь. Нема Ставура.

Овлур. О, боже! Князь! Паде перед ним на коліна.
Так ось хто був таємний
Товариш мій цю ніч!

Предслава кидається до ніг князеві.

О княже! Пане!

Як багато я за тебе протерпіла

Цю ніч!

Князь. Господь це відплатить тобі,
Душе правдива! Встань! І ти, Овлуре,
Вставай! Скінчилось чорне лихоліття.
Ще вчора ти ізгой був і ходив
До Гостомисла красти, а віднині
Ти будеш паном в замку Гостомисла.

Овлур стискає його коліна.

О, княже, в карі й милуванню ти
Однаково великий!

Князь. Ні, Овлуре!

Я в карі був несправедливий трохи,
Та не без твоєї вини. Чому ж ти
Мовчав уперто про причину вбивства
Добрині?

Овлур. Не без власної вини мовчав я.
Була у мене на Добриню злість,
Чи зависть може. То ж як в п'янім стані
Він раз почав облесними словами
Мене на зраду підмовлять, щоб вбити
Тебе й Всеславу Київ передати,
Я замість відповіді вхопив меч
І розкріїв йому надвое череп.
Протверезившись, я почав не вірить
Своїм ушам, чи справді чув такі
Слава огидні від Добрині. Совість
Мне страшенно мучила за вбивство,
А тут прийшлося би в власній обороні
Ще пам'ять вбитого знеславить. Ні! —
Подумав я, — вже сам перетерплю

Всю кару за свій вчинок, а не буду
Ім'я покійника топтать в болото.

Князь подає йому руку.

По тім я пізнаю твою натуру!

Мій друже! Цілує його.

Нині я здобув два царства:

Одно, що зрадників позбувся хитрих,

А друге те, що серце віднайшов

Таке хоробре, шире, благородне!

Овлур. Де ж Гостомисл, Запава, де Путята?

Князь. Путяту вчистував один із твоїх

Людей почерез тім'я бердишем,

Та так, що більше вже йому не треба.

А Гостомисл і та його горда

Запава — звязані, чекають кари. До Киян.

Гей, діти! Обступіть цей двір довкола

І всіх оружних, хто тут є, візьміть

І пов'яжіть і в тюрми посажайте!

Суд розслідити мусить все це діло!

Часть народа розходиться в різні боки купками.

Та не минула ще нас буча, діти!

Ці зрадники Всеслава завізвали

На нашу землю. Треба як найшвидше

Нам готуватись всім до оборони.

Крик народа.

Всі підемо, старі й малі! Не буде

Над нами панувати князь, що руки

Свої у братній крові полоскав.

Овлур кидає залізну рукавицю на землю.

Хай згине, хто кривавить Русь роздором!

Заслона спадає.

1895 р.

КАМ'ЯНА ДУША

ДРАМА В ОДНІЙ ДІЇ

Присвячую пам'яті

пок. Олени Доброграєвої

О С О Б И:

Пан Крайник — Делятинський, 60 літ.
Ілько Марусяк — ватажко опришків, літ 30.
Маруся — його любовниця, літ 28.
Степан Бойчук — опришок, літ 45.
Марко Цар } опришки.
Семен Грім }
Іван Баюрак — парубок літ 20.

Опришки, пушкарі, селяни.

Діється в Карпатських горах при кінці XVIII в.

Сцена представляє дику гірську околицю. Довкола видно гори, порослі темними лісами. З ярів підіймаються клуби білої мряки. В глибині сцени скала, в ній обширна печеря, спереду загороджена загатою з плота обшитого яловою корою так, що посередині лишено тільки двері, крізь котрі можна бачити нутро печері. На переді сцени, на поляні, велике вогнище розбійницьке, докола нього каміння, на котрім сидять розбійники. Ліва куліса являє причілок розбійницької колиби, зложеної з молодих смерічок і покритої корою та гілляками. День. Вогнище вигасло

Я В А І

Край вогнища на землі лежить ранений **Бойчук**. **Маруся**
перевиває його рани

Бойчук. Марусе!

Маруся. Що тобі?

Бойчук. Яка ти добра!

Маруся. Болить нога?

Бойчук. Як лиш твоя рука

До неї доторкнеться, то хочай би
Пекельний біль був, зараз утихає.

Маруся.

Встидайсь, старий, такі плести дурниці!

Бойчук. Що правда, любо! Дай лише води!

Маруся подає йому воду в дерев'янім черпаці, він п'є.

Гляджу оттак на тебе й жаль мені

Тебе стає! Така хороша, добра

І молода і в оттаке життя

Попала!

Маруся махає рукою. Ет!

Остерінь починає мити котел.

Бойчук.

Та як би ще хоч він

Та шанував тебе!

Маруся.

Пусте говориш!

Мені не кривда, що ж тобі за діло?

Бойчук. Та звісно, що мені за діло! Тільки

Що жаль мені. От я: вже двадцять літ

В опришки ходжу, тисячу разів

Міг висіти чи іншу смерть прийняти,

А хай би раз, хоч раз один таке

Мені всміхнулось щастя, як йому!
Не маю щастя до жінок! Такий
Удався вже! А бачиться, коли б
Отак яка — та що то вже й гадати!—
Як би мене яка так полюбила,
Їй-богу, кинув би те ремесло,
Пішов би де в Волощину, в Молдаву,
Прожив би ще старі літа спокійно
У теплій хаті! Є у мене дещо
Приховано по криївках — було б
З чого прожити...

Маруся гордо. Що це ти мені
Балакаєш? По що мені це чути?
Чи може думаєш, що я з тобою...

Бойчук поспішно, хапається за зранену ногу. Ой, ой!

Ой, ой! Як страшно заболіло!
Та ні, Марусе! Хай господь боронить,
Щоб я тобі... Я ж знаю, що ватажка
Ти вибрала...

Маруся. От тож і знай і більше
Мені й балакати не смій такого!
Відходить у яскіню.

Я В А ИИ

Бойчук сам

Угнівалась! А славна молодиця!
Відважна, добра... Та тверда душа,
Не подаєсь! Як креміль. Як прийшла
Сюди, то щоб згадала про свій дім,
Про мужа, про рідню — ані словечка.
Ніхто не знає, відки й хто вона,
Хіба ватажко? Наче темний бір
Мовчить. Вже ж певно, що в душі у неї
Невесело, бо не всміхнесь ніколи,
Не зажартує, пісні не співає.

Мовчить. Чи то горда така, чи може
Який великий біль чи жаль чи встид
Замкнув їй серце?.. А ось видко й наші!

Я В А ІІІ

Бойчук, Маруся, Цар, Грім і інші розбійники уоружені
в стрільби, ножі й пістолети; два розбійники ведуть
Баюрака з зав'язаними очима і з руками, зав'язаними
назад

Марусяк.

Здоров, Бойчуку! Що? А як там рана.

Бойчук. Та гоїться помалу.

Марусяк. Дике м'ясо

Не показалось?

Бойчук. Ні, славити бога.

Марусяк. А де Маруся?

Бойчук. Тут в печері. Бач,

Вона виходить.

Марусяк іде супротив неї. Ну, здорова, любко!

Я В А ІV

Ті самі й **Маруся**

Маруся подає руку Марусякові.

Здоров, мій милий!

Марусяк. Що ж ти поробляла?

Маруся. Та шила трохи, ось котел помила,

Та хорому перев'язала рану.

Марусяк міниться в лиці. Марусе!

Маруся спокійно. Що тобі?

Марусяк. Чи я тобі

Не говорив, щоб ти мені держалась

Від усіх їх осторінь?

Маруся. Але ж слабій,

Скалічений...

Марусяк. Не бійсь, іще не гине!

А хоч би й гиб, то не твоє це діло.

Маруся покійно.

Прости, мій милий! Більш цього не буде!

Марусяк п'яно. Я надіюсь. Бо знай, небого, я

На вітер говорить не вмію. Раз,

Два рази по добру скажу, а потім—

Не доведи мене до злости!

Маруся стоїть спокійно, не змигнувши з нього оком і мовчить. Тимчасом на сцену входять ще нові розбійники. Один несе на плечах поставець сукна, другий бочівку, інший мішок. Усе те вони скидають на купу перед ватажком.

Марусяк до Марусі. Іди в яскиню¹.

Маруся відходить.

Я В А В

Ті самі без **Марусі**.

Марусяк до розбійників.

Ну, ви всі вже, хлопці?

Розбійники. Усі, ватажку!

Марусяк.

Пощастив нам бог

Цим разом. Ті угорські купці

Як раз нам в пору надійшли. Сукна

Для всіх нас вистане на сердаки².

Є й хліба дещо, бриндзі бербениця³—

Грім. Ну, а про гроші ти забув, ватажку?

Марусяк трохи гнівно.

Як би й забув, то не твоє це діло

Мені нагадувать.

¹ Яскиня — печера.

² Сердак—верхня суконна одежа.

³ Бербениця—бочівка, кадка.

Грім. Як не моє?

Чи ж ми не всі ходили на добичу?

Не всі за неї важил і життям.

Значить, всі маємо до неї право.

Марусяк. Без мене всі ви варті торби січки.

Як би не я, не бачити вам, певно,

Ні грошей, ні сукна.

Грім. Це хто ще знає!

Були опришки і перед тобою!

Марусяк. Мовчать! Ось гроші!

Розперізує черес, скидає сердак, стелить його на землі
потім витрясає з череса гроші. Розбійники, крім тих двох,
що держать звязаного Баюрака, товпляться довколо нього

Він мовчки числить гроші

Тут є сто дукатів

І тридцять талярів. На всіх дванадцять,

Значить, від кожного дукат для мене,

А вам по вісім.

Грім. Як то? І хорого

Числиш до паю?

Бойчук. А по твою хорий

Вже не товариш ваш?

Грім. Ти ж не ходив

У діло.

Бойчук. Може завтра доведеться

І тобі не йти, то я, будь того певний,

На твій не буду наставати пай.

Грім. А таляри! Що з ними?

Марусяк. По два нам,

А решту для Марусі.

Грім. Для Марусі?

Чи і вона до паю?

Марусяк. Чи ж вона

Не хоче жить? Хіба ж вона не робить?

Ість дармо хліб? А в разі небезпеки

Чи їй не грозить тее ж, що і нам?

Грім бере гроші, сердито.

Тьфу на таке! Коли прийде до діла,
То все: Йди, Громе! Стань отутка, Громе,
А крикни, Громе! Перескіч-но, Громе!
Мов тим чопом, так Громом затикають
Всі діри. А до поділу прийдешь,
То леда баба Громові рівня!

Відходить у колибу.

Я В А VI

Ті самі без Грома

Марусяк. Ну, розбирайте гроші!

Розбійники беруть кожний по купці грошей і ховають їх
у чересі. Бойчукові один розбійник подає його купку.

А тепер

Ведіть сюди прибуду!

Два розбійники ведуть наперед Баюрака.

Розв'яжіть

У нього очі й руки!

Розбійники розв'язують. Баюрак озирається довкола. Мару-
сяк сідає на камені, креше вогню й закурює люльку, потім
звільна до Баюрака:

Як зовешся?

Баюрак. Йван Баюрак.

Марусяк.

А відки?

Баюрак.

З Богородчан.

Марусяк. А що ж тут робиш в горах?

Баюрак.

Я навмисно

Пішов, щоб до вас пристати.

Марусяк.

Може

Тебе хто вислав?

Баюрак.

Так.

Марусяк живо.

А хто такий?

Баюрак. Моя біда, моє гірке сирітство,
Моя тяжкая кривда.

Марусяк. Он яке!

Баюрак. Я з Богородчан родом, та служив
В Делятині у пана фервальтера¹.

П'ять літ служив я. Що вже клятий німець

Назбиткувався наді мною! Скільки

Набив мене, бо знав, що я на світі

Самісінський, що сирота безрідний,

Що не впізнесь ніхто за сиротою.

Я пас його воли оце п'ять літ.

Та три дні тому вбив ведмідь одного.

Почув це пан і каже: „Баюрак

За той вола мені заплатиш ти!“

І не досить, що всю мою сембрилу²

Зарахував собі, а ще й мене

Хотів заперти до арешту.

Марусяк. Он як

Збиткуються погані вороги

Над нами!

Цар. О, на того фервальтера

У нас закарбовано чимало!

Колись у нас з ним буде обрахунок,

Хіба би я не Цар був!

Баюрак. Що ж я мав

Робити — втік від шваба, та й до вас.

Вертають до Богородчан — це значить:

Ставай на панщину! У службі вже

Не міг я видержати довше. Дай —

Гадаю — закоштую ще свободи!

Пристану до опришків. Доведеться

Повиснути, так що ж? Не перший я

¹ Фервальтер — завідуючий.

² Сембрила — заплата наймитові (здебільша — в пастухів — натурою).

І не останній! А хоч пару хвиль
Пожить на волі! З тим я й вибрався
До вас: прийміть, як ласка, а як ні,
То не пожалуйте хоч кульки в лоб.
Волю отут загинуть, ніж вертати
В те пекло, із котрого вирвався нині.
Маруся к. Лишись у нас! Побачимо, який ти.
Не всякий здатний в наше товариство;
Прийдеться витрібувати¹ тебе!
Баярак кланяється.
Спасибі і за те, ватажку! Проби
Я не боюсь! Відходить між розбійників.
Маруся к кричить. Марусе! Иди сюди!

Я В А VII

Ті самі і **Маруся** виходить із яскині.

Маруся к кидає їй під ноги гроші.
Оце твій пай! Візьми! Ходи сюди!
У тебе є горілка щ?
Маруся. Найдеться.
Маруся к. Давай сюди! Ідіть один за нею
І внесіть боклаг!

Маруся з розбійником входить до яскині, по хвилі вертає
розбійник, несе боклаг і ставить його перед Марусяком.

А осьде хліб,
Мука і сало й бриндзя. Уділи
Нам скільки треба, решту заховай!

Маруся порається мовчки коло мішка та бербениці, один
розбійник відтикає боклаг, із котрого Марусяк наливає до
черпака горілку й роздає розбійникам. Маруся дає кожному
по чвертці хліба й по пригорщі бриндзі

¹ Витрібувати — випробувати.

Цар випивши.

А я, ватажку, яко цар тих гір,
Повинен другу порцію дістати.

Марусяк наливає.

На, пий! Покличте Грома? Що у біса
Він видумав бурчать перед обідом!

Грім входить, Марусяк дає й йому горілки, а Маруся хліба.
Обділивши всіх, Марусяк бере боклаг, Маруся мішок, а
один розбійник несе за нею бербеницю; обое входять
у яскиню, котрої двері по виході розбійника запирають.

Я В А VIII

Розбійники без **Марусяка й Марусі**

Грім їсть. Заперлися! Обое п'ють вино,
А нам горілки жалують!

Цар їсть. Їй богу
Це не по правді! Вже коли кому
Вино тут пити, то мені. А я
Його й на нюх ніколи не дістану.

Бойчук. Такий ти й цар!

Цар. А ти б мовчав, каліко!

Бойчук. Нога слаба, за те язик здоров,
Та й в голові всі дома, то чого
Мовчати? А вино, що вас обох
Так коле, це хто знає ще, чи й є?
Я не видав його й не пригадаю,
Де б наш ватажко взяв оте вино?

Грім. У купця угорського він сам відбив.

Бойчук. Він сам відбив? Ну, так же й говори!
Як сам відбив, то хай же сам і п'є!

Грім гнівно.

Ей, ти премудрий! Скільки заплатив
Тобі ватажко й та його княгиня,
Що так торби за ними носиш?

Бойчук. Громе!
Отямся! Що плетеш? Чого мені

Торби за ким носити? А що правда,
Те я й говорю і не розумію,
Чого тобі бурчати на ватажка,
Котрого сам ти вибрати помагав!

Грім. Чорт вибирав його, не я!

Бойчук. І чом ти,
Коли тобі нелюбо так під ним,
Не йдеш собі до іншого ватажка,
Або свою дружину не збереш?
Та ж Марусяк за ніжку не прип'яв
Тебе до себе!

Грім. І піду! Їй-богу,
Ще нині йду відціля в Чорногору!

Цар. І я з тобою! Не подоба нам,
Яко цареві, та служить такому,
Що бабським є слугою!

Бойчук. Гріх тобі
Таке балакати, Царю! Баба ця,
То щире золото! Її слугою!
Та ти б тоді аж чоловіком став,
Як би зробивсь її слугою!

Цар. Бачиш!

Я те казав відразу, як лише
Вона явилась тут в лиху годину:
„Це чарівниця, відьма!“ Вже мене
Не здуриш, вмію я таку пізнати.
Погляньте лиш, як тії очі в неї
Блищать несамовито і який
На щоках рум'янець грає! Бідний
Бойчуку! Швидко буде смерть твоя,
Бо відьма вже тебе втяла у серце!

Бойчук.

Тьфу, тьфу! Безумний! Що це ти плетеш?

Цар. Ага! Чекай, побачиш, чи не правда!

Кому кров з серця відьма ссати стане,
Той зразу почина її любити:

Вона весь світ заслонить перед ним,
Весь розум помутить. Сам вид її
Бентежить душу, заставляє серце
У груди битись. Та недовго це
Триває! Хто попався відьмі в руки,
Той довго жить не буде.

Розбійники. Правда! Правда!

Баюрак тихо підходить до Грома.

Так ви пан Грім?

Грім. А вже ж, що я, не хто!

Баюрак. Я стільки чув про вас...

Грім. Мені байдуже!

Баюрак. Я мав би дещо вам сказати...

Грім. Мені?

Ну, говори!

Баюрак. Ні, я б хіба самому.

Грім. Підіть, товариші, в колибу! Час вам

Спочить. Я зараз надійду.

Розбійники відходять; два ведуть попід руки Бойчука.

Я В А IX

Грім, Баюрак

Грім. Ну, що там?

Балакай!

Баюрак чухається в потилицю.

Ей, коли-бо й сам не знаю,

З чого почати.

Грім. Починай з кінця!

Баюрак.

Не дай то, боже! У нас, опришків, пане,

Один кінець. Не дуже він приємний.

А я боюсь, щоб він нам усім не був

Ще нині.

Грім. Що?

Баюрак потихо. Послухайте, ватажку!

Я вас прийшов тут перестерегти.
Цей Марусяк продав вас усіх! За мною
З Делятина страшенна вийшла ровта¹:
Сто пушкарів, сам Крайник, а селян
Тьма тьменна. Зрадив їм сам Марусяк
Оце гніздо. В тій хвилі, певно, вже
Вони цей ліс довкола обступили,
Обхопили залізним обручом.

Грім хапає його за груди.

Проклятий! Що це ти говориш?

Це не може бути правда!

Хоче кричати, Баюрак зупиняє його благальним жестом.

Баюрак.

Богом вам

Клянусь, що не брешу! Ще хвиличку
Послухайте! Я ж тут прибіг що духу,
Щоб рятувати вас. Для себе тільки
І для своєї любки Марусяк
Пощаду випросив, а вас усіх
Зате віддасть у руки пушкарям.

Грім. О, не діжде! Проклятий! Я в тій хвилі
Його тут на капусту посічу!

Баюрак.

А я б вам радив з ним не заходитись,
А швидко з товариством утікати.
Лишіть його самого і рятуйте
Себе самих! Ще хвилька, і вже може
Запізно бути.

Грім. Щоб ти стікся², хлопче!

Це правда! Йду! Біжу! Нехай собі
Цей Марусяк до чорта пропадає!

Вибігає до колиби.

¹ Ровта — військовий загін.

² Стікся — сказився.

Я В А Х

Баюрак сам

Ну, це чень вдасться! Банда розіб'єсь.
Та як її остерегти? О, боже!
Що сталося з нею! У якеє пекло
Вона попала! Пані! Крайникова!
Покинути дітей дрібних і мужа
І розкоші й панування, і тут
Піти між цих людей! Ні, мусів бог
За чийсь тяженький гріх її скарати!
Відняти розум, серце заглушити!
Ах! Відхиляє двері хтось з нутра
Яскині! Скриюсь тут за деревину.
А ну ж це він! А з ним я не бажаю
Стрічатися! Ховається за дерево.

Я В А ХІ

Баюрак, Маруся

Маруся тихесенько на пальцях виходить з яскині.

Вся дальша розмова йде шепотом.

Він спить! Нарешті я

На хвильку вирвалась! О, боже мій!

Лихорадка знай б'є мене! Трясусь

Уся, горю, внутрі немов кліщами

Щось рве, а мушу перед ним вдавати

Спокійну! Що за знак, що Баюрак,

Слуга мій давній, тут явивсь? Значить,

Мій муж дізнавсь, де я? Мене шукає?

Чи може вмер? А діти-сиротята,

Мої маленькі соколята бідні—

Що з ними? Ох, коли б мені тепер

Найти його! Хоч хвилечку свobodно

З ним побалакать! Ах!

Баюрак виступає з-за дерева. Я тутка, пані!

Маруся.

Ти тут! Що це значить? Чи Крайник знає!

Баюрак.

Дізнавсь. Вівчар доніс йому, що тут
У полонині з вівцями гостив
І вас десь бачив.

Маруся.

Так, ходила я
До нього сира й вурди¹ купувати.
І що ж мій муж?

Баюрак.

Пан Крайник зараз же
Почав збивати ровту.

Маруся.

Що, він хоче...

Баюрак. Не тільки хоче, але йде сюди.

Мене післали передом, а вслід
За мною йдуть самі — та не самі,
А з пушкарями, з купою хлопів.

Маруся. Пропала я! Та так мені і треба!

Баюрак.

Ні, пані! Що ви! Хай господь боронить!
Пан Крайник хоч лихі на вас, що правда,
Казали вам оце переказати:

„Нехай покається, хай зробить так,
Щоб віддала мені Марусяка
Живого в руки — я її прощу.“

Маруся. Усе однакий! Ох, брудна душа!

Він лакомиться на тих сто дукатів,
Що визначені тому, хто дістане
Марусяка! Та ні! мене на це
Не зловить!

Баюрак.

Пані! Стямтесь! Я вам ще
Не все сказав. Пан Крайник наказали
Сказать вам ще, що як не згодитесь
На тее слово, то значить, що й ви
Тут винуваті, що не силою

¹ Вурда — сир, виварений із сироватки.

Вас вхопив Марусяк, як говорили,
А що ви добровільно з ним втекли.
Маруся. Так он як! Говорили, що насильно
Украв мене опришок?

Баюрак. Розумієсь!
Бо хто ж би смів подумать, що самі ви
По добрій волі кинули дітей...

Маруся. Дітей! О, боже! Дітоньки мої!
Що з ними? Говори! Добий мене!

Баюрак. Та що вам маю я про них казати?
Ще й досі плачуть, згадуючи вас,
І кожного, хто до двора прийде,
Питаються: ти бачив нашу маму?

Маруся хапається за голову.
О, мати божа, порятуй мене!
Закам'яни те серце, щоб не трісло!

Баюрак. Та ще одно пан Крайник наказав
Вам дати знать. Коли вона, мовляв,
Не схоче нам опришка того в руки
Віддати, то значить, що винувата.
Тоді вона мені не жінка. Зловлю
З розбійниками, з ними ж і повішу.

Маруся. Нехай! Нехай!

Баюрак. Дітей її зречусь.

Маруся. Що?

Баюрак. Це пан Крайник так сказали, пані.

Маруся.

Що? Що сказав? Ти ще раз повтори!

Баюрак. Дітей її зречуся, як щенят
Прогоню з дому, викину, не хочу
І знать про них, так як вона від них
Втекла.

Маруся важко дихає.

О, боже! Цього вже занадто!
Це вже над людські сили! За один
Фальшивий крок! За хвильову оману.

Чуття! За хвилю забуття — і стільки
Страшених розчаровань і унижень,
І мук і сліз пролитих не очима
А серцем! Що мені тепер чинить?

Баюрак. Не бійтесь, пані! Адже він заснув.
Ну, хай і спить. Годинка ще — я певен,
Пан Крайник близько вже.

Маруся розпучливо. О, чую, чую!
Він близько вже! А він — то смерть моя.
Мовчи, мовчи! Я знаю! Слухай, Васю!
Скажи йому — ні, що йому? Нічого
Йому не мов! А от що: поклянись
Мені, що зробиш те, про що тебе
Проситиму!

Баюрак вагаючись. Або ж я знаю, пані?
Маруся. Не бійсь! Нічого я не зажадаю
Такого, що б тобі було над силу.
Клянись! Клянись!

Баюрак. Клянусь вам божим днем.

Маруся. Хрестом святим!

Баюрак цілує хрест. Хрестом святим.

Маруся. Що зробиш
По совісті, без хитрости і зради
Те, що тебе тепер просити буду.

Баюрак.
Хоч би життям прийшлося приплатити,
А зроблю все.

Маруся здимає з шиї з-під сорочки великий золо-
тий хрест на ланцюзі й дає йому.

Оце, оце — чи бачиш?

Це для моїх дітей! Це бережи.
Як око в голові! Я знаю, Крайник
Без серця, він готов їх відречись,
Їх вигнать з дому. От тоді візьми
Їх ти і заведи до мого тата,
Ти знаєш, де?

Баюрак. Та знаю, чом не знати?

Маруся. Мій тато вбогий, але ти не бійся!

Цей хрест... Лиш, чуєш, Крайникові ти

О нім ні слова! Ані слова, чуєш?

Цей хрест...

Баюрак. Продати?

Маруся. Борони вас боже!

Ти розлупи його! У нім папір —

Мій тато прочитає... Пам'ятай!

Віддай його...

Баюрак. Ой, пані! Бачте! Бачте!

Скаче в бік за дерево й щезає в гущавині.

Я В А ХІІ

Маруся, Марусяк

Марусяк підчас останніх слів Марусі потихо одчинив двері яскині й з топірцем у руці кидається за Баюраком, та коли побачив, що Баюрак скочив у ліс, кидає за ним топірцем. Топорець відбивається о дерево й падає на сцену. Марусяк підіймає його і з заціпленими зубами стає перед Марусею, котра стоїть зовсім рівнодушно.

Хвилю мовчанка.

Зміє! Я вб'ю тебе.

Маруся. Убий!

Марусяк б'є її обухом топірця в плече.

На маєш!

Маруся падає на землю.

Чому ж не в голову? Скінчи, коли

Зачав!

Марусяк кидає топір і голосно ридаючи, припадає перед нею на коліна.

Марусечко! Душе моя!

Чи я здурів, чи що зо мною дієсь?

Здурів! Здурів! Та ти мене доводиш

До того! Господи! У тебе кров

Тече з плеча!

Маруся. Нічого! Не болить!

Маруся як підносить її.

Встань, серденько! Води! Гей, хто там є?

Маруся.

Не клич нікого! Не потрібно! Що там,
Нема що й згадувати.

Маруся кдивиться на неї. Жінко! Що ти

Зо мною робиш? Кам'яна душе!

Скажи, про що ти розмовляла тут

З тим парубком?

Маруся. Цього я не скажу.

Маруся як здивований. Не скажеш? Як то?

Маруся. Так, що не скажу.

Маруся як. Ти з ним знайома?

Маруся. Так, знайома трохи.

Маруся як. Це, може, муж твій?

Маруся. Ні!

Маруся як. Коханок?

Маруся. Ні.

Маруся як. Чи справді ні?

Маруся. Ще раз кажу, що ні.

Маруся як.

А що ж ти з ним так довго розмовляла?

Маруся. Значить, було про що.

Маруся як. Я хочу знати.

Маруся. Тобі про це зовсім не треба знати.

Маруся як. Не треба?

Хапає її за шию й помічає, що нема хреста.

Гадино! А де мій хрест?

Маруся. Сам знаєш, де.

Маруся як. О, так! Йому дала!

Я бачив! Зраднице! У тім хресті

Душа моя, життя моє! У нім

Є списані всі наші криївки,

В котрих ми скрили гроші. Як же ти

Посміла хрест цей дати?..

Маруся. Бо посміла.

Тобі його не треба.

Марусяк. Чом не треба?

Маруся. Тих криївок ти більше не побачиш.

Марусяк. Вовчице! Відьмо! Що це ти говориш?

Маруся лагідно. Ілашу! Слухай. Цеї ночі сон

Мені такий приснився...

Марусяк. Чорт з тобою

І з твоїм сном! Скажи, яким ти правом

Мій хрест дала оцьому заволоці?

Маруся лагідно. Послухай лиш! Я все скажу!

Я В А XIII

Ті самі, **Бойчук** стогнучи й підпираючись палицями,
з трудом входить

Бойчук. Ватажку!

Це що значить? Куди пішли всі наші?

Марусяк. Пішли? Хіба в колибі їх нема?

Бойчук. Нема нікого! Все своє забрали.

Я був на хвиличку здрімався. Прокидаюсь,

В колибі пусто.

Марусяк. Я нікуди їх

Не слав. Мабуть по лісі розійшлись.

Маруся. Мабуть, що ні. Я думаю, що вже

їх більше не побачиш.

Марусяк. Що це ти

Говориш нині?

Маруся. Як би ти хотів

Послухати хвилю!

Марусяк. Загадки якісь!

Ну, слухаю.

Маруся. Сідай ось тут!

Марусяк. Та може

Не час сідати? Може треба де

За ними бігти?

Маруся. Це було б даремно.

Не доженеш уже.

Марусяк. Прокляття! Жінко!

Не муч мене! Кажи: нам грозить щось?

Маруся. Сідай ось тут! Вспокойсь!

Марусяк сідає.

І ти, Бойчуку,

Сідай. Хоч жаль тебе, та що ж, мабуть

Судилось так тобі, що ти не втік.

Бойчук. Не втік? Куди мені втікати?

Маруся. Туди,

Куди всі прочі.

Бойчук. Та чого?

Маруся. А того,

Що за годину, за малу хвилину

Тут буде ровта.

Марусяк зривається. Грім і пекло! Відьмо!

Ти зрадила мене! Запродала!

Так на ж тобі за це!

Добуває ножа і пробиває її.

Бойчук кидається, щоб його спинити, та запізно.

Ватажку! Боже!

Ти що зробив? Кидається до Марусі.

Маруся, котра від удару повалилася на землю й зомліла, тепер прокидається; ослабленим голосом.

Спасибі, любий! Так

Було і треба! Ох, та видно ти

Не дуже то любив мене, не трафив

Відразу в серце.

Марусяк припадає до неї. Боже! Ще жива!

Заходиться спиняти кров, що тече з рани.

Не трафив в серце! Справді ні! Жива!

Марусечко! Скажи...

Маруся. Я... я невинна.

Марусяк.

Невинна! Боже! А я, нелюд клятий,

Убив її! Ти, певно, це від того
Приблуди взнала?

Мар у с я. Так.

Мар у с я к. І хто ж це йде
За нами? Хто нас вислідив?

Мар у с я. Мій муж.

Мар у с я к. Твій муж? А хто ж він? Багатир який,
Що ровту міг таку велику збити?

Мар у с я. Він... Крайник... Із... Делятина...

Мар у с я к. О, боже!

Так ти... Ти Крайникова жінка! Ти
Не є селянка?

Мар у с я кидается. Ох, болить! Пече!
Води!

Марусяк приносить з яскині й подає їй води, вона п'є,
держачися за груди. Марусяк і Бойчук піддержують її.

Так, Ілька! Слухай. Молоду
Дали мене за Крайника старого.
Брудна душа... Я рвалася думками...
Ти в крайній хаті зимував, недужий...
Я часто вечорами, потаємно
Перебиралася за молодицю
І йшла на передмістя прясти. Там
Тебе побачила. Ти тямиш сам,
Що ти мені балакав, що ти легінь,
Багацький син з Угорщини, що любиш,
Готов зо мною на Молдаву... Я
І піддалась, рішилась... Ох, пече!
І опинилась тут!

Мар у с я к. Так от хто ти?

Мар у с я. Дітей жаль... Двоє ангелят... Ох, серце!..
Ні, не побачу вже!.. Для них твій хрест...
О, мати божа! Радуйся... Маріє!.. Умирає.

Я В А XIV

Ті самі, **Крайник, пушкарі, селяни**

При останніх словах Марусі чути з усіх боків голоси рогів, хрускання гілляк і тупіт кроків. Крайник, пушкарі й селяни впадають з усіх боків і кидаються на розбійників

К р а й н и к до розбійників.

Піддайтеся! В'яжіть їх!

Пушкарі в'яжуть Бойчука. Марусяк клячить над трупом Марусі. Пушкарі, побачивши трупа, цофуються й обступують Марусяка довкола.

Га! Це що?

Підходить ближче й пізнає трупа.

Умерла? Вбита? Хто це вбив її?

М а р у с я к клячучи, підводить голову. Я, пане!

К р а й н и к. Псе! За це три дні й три ночі

Задам тобі я найстрашніші муки,

Заким, як пса, повісити велю.

М а р у с я к. Та поки це ще буде, я тобі

Стрілу затроєну запусу в серце,

Котра його до смерти гризти буде.

Знай, що з любови вона пішла за мною

І вмерла добровільно, щоб тебе

Не бачити на очі.

К р а й н и к.

Хлопці, нуж!

В'яжіть його!

М а р у с я к встає.

Помалу! Поки ще

Цей ніж в моїх руках, не наближайтесь.

Ти, пане Крайнику, гамуйся трохи!

І замість мук видумувать для мене,

Придумай краще, як його збрехати,

Щоб вийшло так, що жіночку твою

Розбійники спіймали, завели

В ліси і вбили, бо вона не хтіла

Тебе їм в руки видати. Бреши,

Що бідна так тебе любила вірно,
Що згинуті воліла в лютих муках,
Ніж зрадити тебе! Це буде гарно,
І може навіть дехто і повірить.

Крайник люто.

Поганче! Розбишако! Нуте, хлопці!
Чого ви стали? Вам конечне треба
Його дістать живого в руки!

Марусяк. — Звільна!

Ще я тут пан і ось вам мій одвіт!
Пробивається ножом і падає при трупі Марусі.

Крайник копає його в голову.

Щоб ти сказивсь! Пропало сто дукатів!
Повісьте цього збуя¹ тут при них,
А я перешукаю їх криївку!

Відходить до яскині. Пушкарі закидають Бойчукові шнур
на шию.

Заслона спадає.

Скінчено 12 лютого 1895 р.

¹ Збуй — розбійник.

КОМЕДІЯ В ТРЬОХ ДІЯХ

О С О Б И:

Омелян Ткач, учитель, літ 35, високий, худий, покашлює, з чорною бородою та окулярами.

Юлія, його сестра, панночка літ 20.

Іван Хоростіль, учитель, здоровий, сильний парубок, літ 28.

Микита Сойка, вїт, Бойко літ 50, з короткими стриженими вусами, довгим волоссям, що спадає на плечі, в свитці повище колін, з шкіряною торбою через плечі й невідступною люлькою в зубах, котру курить і все спльовує.

Вольф Зільберглянц, високий, статний, літ 40, орендар, підприємець і лихвар.

Ілько Товкач,
Семко Загонистий, } Бойки, господарі.

Марина Пасічна, вдова, господиня.

Возний.

Жандарм.

Селяни, жінки, парубки, діти.—Діється в глухім гірським селі в недавніх часах.

Між другою і третьою дією минають три роки.

ДІЯ ПЕРША

Подвір'я перед школою. В глибині сцени школа під гонтами, з ганком. Насеред сцени стовп із дзвінком у горі. Направо огородець, засаджений яриною. Бокові куліси показують вид на гори, зарослі лісами, і на частину села над берегом річки

Я В А І

Юлія; голова легко покрита хусточкою, в домовім чистенькім убранню, пореється в городці, копаючи картоплю, а опісля рвучи фасолію

Омелян стоїть під стовпом і довго дзвонить у дзвінок

Омелян перестає дзвонити й кашляє. У, та й втомився! Добре то кажуть: худа парафія, де ксьондз пробош дзвонить. Таке й моє.

Юлія з городця. Але як ти, Мілечку, міг так спуститися на цього війта¹? Я тобі зараз казала, що він тільки на словах такий щедрий. Бачиш, навіть нікого не прислав, щоби школу замести та дров нарубати.

Омелян. Ну, та що ж я мав зробити? Адже ж за ковнір його не візьму та не прислужу, щоби прислав.

Юлія. Але ж бо тобі належиться прислуга.

Омелян. Та що з того? Належиться, то певно, та їм, бачиш, не пильно діється.

¹ Війт—так називається в Галичині сільський старшина.

Юлія. Але ж то так не можна плазом¹ пускати. Ти до староства² вдайся. Адже ж вони нас так у зимі голодом заморять і заморозять.

Омелян. Та ти, Юлечко, не гарячися. Якось то буде.

Юлія. Я тебе, Мільку, не розумію. І де в тебе той спокій, ота холодність береться! Восьмий раз оце тебе перенесли, як клубком з місця на місце кидають, а ти все нічого. Все своє „якось то буде“ та й „якось то буде“!

Омелян. Що ж робити, сестричко? Вже коли чоловік на таке пішов, то треба терпіти. А як би я почав собі все до серця брати, то давно б одурів.

Юлія. А я не можу! Як бачу кривду та неправду, то, здається, зі шкіри вискочила б. Все нутро в мені перевертається.

Омелян сміється. Ну, то треба тобі відси чим скоріше втікати, небого! Вже я бачу, що тут нам такий горіх на зуби дали, що треба добрих вилиць, щоб його розкусити. Ади, скільки дзвоню та й дзвоню, і щоб тобі одна дитина до школи прийшла. Треба ще раз стрібувати. Дзвонить.

Юлія. Та покинь! І що тобі за неволя? Не йдуть діти, то як собі хочуть. Маєш виказ³ і всіх подай на кару—от тобі й усе.

Омелян. Ні, Юлечко, це не буде добре. Подавай на кару! Хіба це вчительське діло? Хіба я на те вчився й на те сюди прийшов?

¹ Плазом пустити — даром пустити, дарувати.

² Староство — повітова управа.

³ Виказ — список.

Я прийшов сюди вчити, просвіщати людей, а не за здекуційника ¹ бути.

Юлія. Омельку, Омельку! Невже ти й досі, по восьмих переносинах, не вилічився зі свого ідеалізму? Просвіщати людей! Це дуже добре, але як вони самі того не хочуть? І ввійт тобі виразно казав зараз по наших приїзді, що: „Ви нас, пане, до школи не гніть“.

Омельян. Е, п'яний був! Плів щось таке, що й купи не держалося.

Юлія. А проте його правда. Адже ж сам бачиш, за ці три дні, що ми тут, крім ввійта ані одна жива душа до нас не заглянула. Як би не оцеїй городець і не те, що твій попередник в ньому насадив та нам лишив, то нам би прийшлося із голоду гинути.

Омельян. Е, та чень то якось зміниться. Все так зле не буде. Адже мій попередник п'ятнадцять літ ось тут прожив, поки не вмер. І маєток по собі лишив.

Юлія. Не бійся, ти певно нічого по собі не лишиш! Бере кошик з картоплею й фасолею в одну, а мотику в другу руку й через перелаз виходить із городця.

Я В А ІІ

Ті самі й **Війт** у гуні ² повище колін, з борсуковою торбою через плечі, з льюлькою в зубах, котру раз-у-раз пихкає. Говорить ліниво, звільна, мов неохітно, з довгими павзами

Війт. Слава Сусу Христу!

Омельян. Слава на віки!

¹ Здекуційник — той, що за незаплачений податок забирає речі з хати.

² Гуня—суконна свита.

Війт підходить ближче, оглядає будинок шкільний, стукає чоботом о сходи ганку й сідає на них.

Юлія. Пане начальнику! Ви нам обіцяли когось до прислуги, а оце вже третій день і нікого немає. Бійтеся бога, як це може бути? Та же треба і дров урубати й замести і порядок у школі зробити.

Війт шкробається в голову. Та я—казав. Ось Ількові Товкачеві казав.

Юлія. Ну і що ж? Чому не прийшов?

Війт. Видно не хоче.

Юлія. Ба, але ж ми без прислуги не можемо бути. Це нам належиться.

Війт. Та належиться.

Юлія. Ну, то як же буде?

Війт. Або я знаю.

Юлія. Ну, та хтось мусить знати. Як ви накажете, то так мусить бути.

Війт. Та я його не всилую.

Юлія. То може хто інший схоче.

Війт. А може й схоче. Зачекаємо, аж зголоситься.

Юлія нетерпеливо. Е, вам чекання, але ми тимчасом можемо з голоду і з холоду згинути.

Війт. Е, чень так зараз не згинете.

Юлія з плачем. Господи! Та це якась колода не чоловік. Аж тут нам певно прийдеться пропасти! Хапає кошик і мотику і втікає до школи.

Я В А Ш

Омелян, Війт

Війт довго, байдужно глядить на Омеляна, що все ще з виразом утоми стоїть під стовпом, держачи шнур віддзвінка в руках. То ваша жона?

Омелян. Ні, сестра.

Війт. Гарячка! По хвилі. А ви з жидів¹?

Омелян. Я? Та з яких жидів? Я такий українець, як і ви, хлопський син.

Війт. А ви бороду носите, як жид.

Омелян. Ну, що ви! Хіба тільки жиди бороди носять?

Війт. У наших селі тільки жиди. Як зголите бороду, тоді вам повірю, що ви українць.

Омелян. А то що знов? Що вам до моєї бороди? Ви би подивилися по селі! Дзвоню вже півгодини, й ані одна дитина до школи не йде. Адже ж нині я маю розпочати школу.

Війт. Ви, паночку, не мучтеся. Хоч до вчора дзвоніть, а дитина вам жодна не прийде.

Омелян. А то чому?

Війт. Бо так, що не прийде. Ми до жида своїх дітей на науку посилати не будемо.

Омелян. Пане начальнику! Та що вам за жид до голови приплив? Ну, та коли вже так, то хай буде по вашому. Зголю ту нещасну бороду.

Війт. І добре зробите. І Товкач казав: я, богу дякувати, господар. До жида usługувати не піду. Зголите бороду, то він прийде.

Омелян. Ну, а діти?

Війт. На що вам дітей?

Омелян. Та до науки.

Війт. А на що їм наука?

Омелян. На що наука? То я ще маю вам це в'ясняти. А на що школу в селі маєте?

¹ Слово „жид“, „жидівський“ в Західній Україні і в творах Франка вживається не в образливому значінні. Вживається теж як польське „żyd“, німецьке „der Jude“.

Війт. Староство казало. Ми аж бунтувалися—ба не ми, а наші тати. Аж восько¹ до нас приходило. Через ту прокляту школу село на біду зійшло. Обдерли!

Омелян. Але ж не школа вас обдерла. Школа для вашого добра заведена. Щоб ви між людьми люди були.

Війт. А хіба й без неї ми пси?

Омелян. Пси не пси, а темні. Хто не хоче, то вас ошукає, отуманить, одурить.

Війт. Овва! Ось ви такі вчені та просвічені, а гинете з голоду в селі й мусите чекати нашої ласки, темних Бойків²! Ну трібуйте й одурить нас! Га?

Омелян. Пане війте, я не розумію, до чого має вести наша розмова. Ви знаєте, що я не з власної охоти сюди прийшов, а надала мене рада шкільна. Ви знаєте, що мій обов'язок учити, а ваш обов'язок зробити так, щоб діти ходили до школи.

Війт. Е, пане навчителю! Ті всі обов'язки, то там у вас у письмах та в паперах. А ми люди прості. Хочете з нами жити, то жийте так, як бог приказав, як небіжчик навчитель жив.

Омелян. Ну, а як же він жив?

Війт. Та як жив? Робив собі в полі та в городі, воли та свині годував, писарством займався, а дітей наших до книжки не конопадив³.

Омелян. Не конопадив!

¹ Восько — військо.

² Бойки — українці, що живуть в стрийському й самбірському повітах, уже в горах, говорять своїм діалектом.

³ Конопадити — силувати, гнати.

Війт. А, ні. Котрі схотіли, то часом у неділю сходилися до школи. То він їм образки якісь показував, співанок їх учив співати.

Омелян. Та й тільки всеї науки було?

Війт. Та тільки.

Омелян. Ну, а пан інспектор хіба ніколи до вас не заїздив?

Війт. Та за тих 15 літ був може зо п'ять раз. Ой, ой, біди скільки було! Треба було аж із сусіднього села школярів позичати.

Омелян. Що, що, що ви мовите? Школярів позичати?

Війт. Та же не як, а так! Позичали ми по 10 хлопців, домішали трохи своїх, таких що хоч літери розпізнати вміли, тай так якось від пана шпектора обганялися.

Омелян. Господи! До нинішнього дня я був би не повірив, що б таке в нашім краю могло діятися. Ну і що ж, ви гадаєте, що й далі так має бути?

Війт. Гадаю, що так.

Омелян. Що я буду собі господарювати, за вчительство гроші брати, а на показ для інспектора хлопців із другого села позичати?

Війт. А чому ж би ви не мали так робити? Що вам за неволя наші діти мучити і від господарської роботи відривати?

Омелян. Але ж вийте, я мушу! Чи ви не розумієте, що значить обов'язок? Я даром хліба їсти не хочу. А хочете мати такого вчителя, щоб по вашому робив, то зараз подавайте до ради шкільної, щоб вам іншого дала.

Війт. Е, стрібуємо ще з вами.

Омелян. І не зачинайте! Кажу вам крайне слово: як мені нині—ну, завтра, діти до школи не прийдуть, то всіх на кару подаю.

Війт. Та куди подасте?

Омелян. До староства.

Війт. А як?

Омелян. Як то як? На письмі.

Війт. А ваше письмо має ноги або крила, щоб до староства дійшло?

Омелян. Що це ви? Як то?

Війт. А так. Відси до староства п'ять миль возовою дорогою, а три милі верхами. А як я знаю, що ви хочете нам шкодити, то жодного вашого письма до почти не передам.

Омелян. Як то? Ви би сміли урядові письма...

Війт. А чи я знаю, котре урядове, а котре ні? Жодного з села не пушу. Хіба би ви хотіли самі пішки нести, бо фіри не дістанете. А пішки йти відси й назад, то треба трьох річей: добрих ніг, добрих грудей і трьох днів часу. А як підете, то ми вас заскаржимо, що ви школи не пильнуєте, а до міста без потреби волочитесь. Омелян, що підчас розмови з війтом увесь час неспокійно кидався з місця на місце, нараз підбігає до стовпа й починає що сили дзвонити. А вам що, пане навчителю? Чого дзвоните?

Омелян задиханий. Пане війте! Або йдіть відси... або заріжте мене зараз!.. Не можу слухати... Господи! Що це зо мною? За які гріхи ти мене вкинув у цю западню? Як пророка Данила в львину яму! Та я одурію тут! Я зовсім... зовсім страчуся!..

Війт встає, підходить до Омеляна і плече його рукою по плечах. Слухайте, пане навчителю! Ви так дуже не мечіться! А теє... Знаєте що? Ліпше з нами по добру! Задретесь зо мною

¹ Метатися — кидатися, нервуватися.

з другим, з третім — і нічого не виграєте, бігме нічого. А так... послухайте моєї ради! Бороду оту жидівську зголіть! Не подоба вам з нею. Дітей нам не невольте! Нас карами ніякими не лоточте¹, то найліпше буде.

О м е л я н розлючений. А я вам покажу, що по мойому буде! Не смієте мене неволити! Я не ваш слуга! Я мушу робити те, по що мене тут прислали. З голоду згину, а на своїм поставлю!

В і й т виймає люльку, плює. Га, трібуйте! Звільна відходить.

Я В А І V

Омелян, Юлія

О м е л я н якийсь час ходить прудко по подвір'ю, взявшись обома руками за голову, потім іде на ганок і стукає до дверей. Юльцю, гей Юльцю!

Ю л і я виходить із сокирою в руках. А чого тобі треба?

О м е л я н здивований. А ти що?

Ю л і я. Та треба дров врубати. Хотіла розпалювати, та не знайшла ані полінця дрібного. А пару грубших колод є.

О м е л ' я н бере від неї сокиру. Та дай мені! Це не твоє діло дрова рубати.

Ю л і я не дає. Е, що ти знаєш! Лиши! Омелян таки бере сокиру. Ну, про мене. Я тобі принесу зараз одну колодку, та полупай², коли вже так наперся! Відходить і вертає з колодкою, котру Омелько зараз починає рубати. Але ти мене чогось кликав, Мільку. Чого тобі треба?

О м е л я н перестає рубати. Ага! Маєш іще муку?

Ю л і я. Та маю.

¹ Лоточити — нищити.

² Полупати — розбити (на тріски).

Омелян. Спечи мені хліб. Мушу йти до міста.

Юлія. До міста? Йти?

Омелян. Так. Знаєш, чим мене вїт потішив? Скоро я йому сказав, що хочу подати до староства виказ дітей, котрі не ходять до школи, він мені відповів, що жодного мого письма не подасть на псчту. Хіба, каже, самі собі занесете.

Юлія. Але я тебе не пушу, Мільку! Це далека дорога. Горами. Ще тебе пересядуть і вб'ють де в лісах.

Омелян. Не бійся! На таких, що пересідають, у мене є револьвер. А я цього стерпіти не можу. В клітку як горобець заперти себе не дам! Зачинає знов рубати.

Я В А В

Ті самі, Товкач і Загонистий

Товкач. Слава Сусу Христу!

Юлія. Слава на віки!

Мужики наближаються, знявши капелюхи, з укоса глядять на Омеляна, потім підходять до Юлії, що стоїть у ганку.

Товкач. Чи то пан навчитель?

Юлія. Так.

Товкач. А ви його жінка?

Юлія. Ні, сестра.

Товкач глядить на неї довше. Сестра. Гм! Сестра.

Юлія. А чого вам треба?

Товкач. Та так. Ми до пана навчителя.

Юлія. Мільку, тут люди до тебе.

Омелян, котрий досі рубав, перестає й обертається. Ви до мене?

Товкач. Рубайте! Рубайте! Ми зачекаємо. Оба сідають на ганку. Омелян рубав.

Юлія. Ви тутешні господарі?

Товкач. А так.

Юлія. І не соромно вам отак сидіти й дивитися, як ваш учитель сам дрова рубає?

Товкач. Що ж, робота не сором.

Юлія. Дуже красно! Громада з'обов'язалася дати вчителю прислугу, а оце вже три дні як ми сюди приїхали, і ніхто до нас ані не загляне! Ми могли би й погинути тут.

Товкач. Гм! А може то ваша річ була насамперед до нас заглянути?

Юлія. Так? Щоби ви потім казали, що ходимо до вас жебрати! Знаємо ми вже таке!

Товкач. Ну, а як би хто й так сказав, то би вам коруна з голови не злетіла. Може би й рацію мав. Адже не ми на ваш хліб прийшли, а ви на наш.

Юлія. Господи! Дай мені святу терпеливість з тими людьми, а то я готова одуріти!

Вбігає до хати, лускаючи дверима.

Я В А VI

Ті самі без Юлії. Омелян рубає

Товкач. Гаряча панна!

Загонистий. Та що! Молоде. Оговтається ще. Ну, та може би зачати з тим професором говорити?

Товкач встає і кличе з ганку. Пане навчителю! Та буде того рубання! Ходіть сюди, щось вам маємо сказати!

Омелян затинає сокиру в колодку й підходить до них. Дай боже час добрий! Ну, що там, господарі?

Товкач і Загонистий кланяються. Та дай господи!

Товкач. Та ми тут до пана навчителя з антересом.

Омелян. Ого! А то з яким?

Товкач. Ну, говоріть, куме Семку! То ваша справа.

Загонистий жестикулюючи, розлізло. Та то, бачите, така справа. Я держав Вовкових дві парі волів. Так той рік літом ведмідь у полонині¹ пару вбив. Друга пара на Спаса в Лютовиськах пішла за п'ять-двадцять. То на такі гроші мені Вовк на ґрунт сів. Тепер я хочу знов дві парі в нього взяти. А він жадає поруки. Я даю ось кума Товкача, а він каже: „Це мало“. Каже: „Йдіть до нового навчителя. Як він за вас поручить, то добре“. Такий то наш антерес.

Омелян витріщив на нього очі. Ану стрельте мені в лоб, чи хоч що в зуб розумію! Що ви, чоловіче, говорите?

Загонистий. Таже по українськи та й по людськи до пана говорю, не як!

Омелян. Вовк, ведмідь, дві парі волів, порука, і я тут якогось біса приплетений! Нічогісінько не розберу.

Загонистий. Та що тут розбирати? Кажу вам ще раз. Вовкових пара волів угубла², то я йому за це п'ять-двадцять у довзі. Хочу взяти знов дві парі, бо без худоби чоловік як без очей. Ну, а Вовк каже конче³, аби й ви за мене поручили.

Омелян. Я! За вовка?

Загонистий. Та не за Вовка, а за мене. Вовк каже.

¹ Полонина — пасовисько високо в горах.

² Угубла — пропала.

³ Конче — обов'язково.

Омелян. Вовк каже? Та я вовкові маю за волів ручити?

Загонистий. Та не за волів, а за мене.

Омелян. Я за вас? А ви хто такий?

Загонистий. Та газда¹ тутешній, Семко Загонистий зовуть.

Омелян. Так що ж ви з вовками за інтєреси маєте? Ловите вовків, чи що?

Загонистий. Та яких вовків, преч² би ся казало!

Омелян. Ну, адже ось воли для вовка берете.

Загонистий. Та не для вовка, а від Вовка, нашого орендаря.

Товкач. То в нас, пане навчителю, орендар такий є: Вовк називається.

Омелян. Агій на вас! А відки ж я це маю знати? Говорите: вовк, воли, ведмідь, а я стою як туман³. Так чого ж той Вовк хоче?

Загонистий. Та хоче, щоб ви поручили за мене.

Омелян. Я за вас? Але ж я вас не знаю! Перший раз вас бачу. То як я можу знати, хто ви і який ви?

Товкач. Ні, пане навчителю! На кума Семка можете спуститися. Я за них ручу.

Омелян. Ви ручите? А ви хто такий? Я вас також не знаю.

Товкач. Та я Ілько Товкач, ваш близький сусід.

Омелян. Ви Товкач? Може той самий, що мав мені порядок робити в школі?

¹ Газда — хазяїн.

² Преч би ся казало — бодай не згадувати.

³ Туман — темний, дурень.

Товкач. радісно. А той, той!

Омелян. І маєте ви сумління? Війт вам каже, а ви ані ду-ду!

Товкач сміється. Е, пане навчителю! Що то говорити? Війт мені каже! Або то я війтів слуга? Як схочу, то буду робити, а ні, то війт мене не всилує. В нас по сусідськи. Які ви будете для нас, такі ми для вас. Зробіте ви нам вигоду, то ми вам і дві зробимо.

Омелян. Але я не хочу вашої вигоди. Дайте мені те, що мені належиться. А не схочете, то я буду шукати інших способів. Ну, скажіть по правді, чому ви досі не приходили?

Товкач шкробається в голову. Та чому не приходив? Так випало, що не приходив. Не було коли.

Омелян. Ні, неправду говорите. Я вас часто видав, як ви сиділи на подвір'ю або над рікою. Ну, признайтеся: війт вам не казав?

Товкач живо. Війт? Ні! Ховай боже!

Омелян. Ну то хтось інший?

Товкач шкробається в голову. А не скажете нікому? Ну, то вам скажу. Вовк не казав. Довірливо. Бо треба вам знати, пане навчителю, що Вовк у нас у селі найстарша особа. Чи то війт, чи паламар, чи хто будь, усі його слухають. О, бо то сила! Він що хоче, те зробить. Кажуть, що він три хованці має.

Омелян. І він оце післав вас до мене?

Загонистий. А я, так.

Омелян. Щоб я за вас поруку йому дав?

Загонистий. За мене, пане навчителю.

Омелян. Гм! То диво! Що це може значити?

Товкач. Не знаємо.

Омелян. Адже ж я ані вас не знаю, ані його. В мене маєтку нема, то що ж моя порука варта? Й інтересу вашого зовсім не розумію. То що ж це все за комедія?

Товкач. Або я знаю? Знаю тільки, що нам виразно сказав: „Ідіть до нового навчителя! Як він з вами разом дасть свою поруку, то я вам бички дам“.

Омелян. Не розумію, хоч мене застрільте.

Загонистий. Так що ж, не хочете мене порятувати? Адже ж без худоби мені загибіль!

Омелян. Чоловіче добрий! Мені борше¹ між вами загибіль буде. Як же я вас порятую?

Товкач. Пане навчителю! То не по-сусідськи! Не відмовляйте нам тої просьби. Вовк мудра голова. Вже як йому вашої поруки треба, то видно, що треба. А як нам цього відмовите, то не буде вам життя в селі.

Омелян. Люде! Ну, нате, з'їжте мене живцем, але не жадайте від мене чогось такого, чого я зовсім не розумію. Хто знає, може це якесь циганство? Вовк, воли, ведмідь, порука... Тьфу! Знаєте що? Підіть ви до Вовка й кажіть йому, хай сам прийде до мене. Може я з ним якось ліпше розмовлюся.

Загонистий. Е, знов ходи! Знов лазь! Ще хто знає, чи Вовк схоче прийти до вас?

Омелян. Ну, то я інакше нічого для вас не можу зробити. Насліпо в ваші інтереси влазити не думаю.

Товкач. Та ні, куме! Їх правда. Ходімо до Вовка. Не бійтеся, він прийде! В ласці божій, пане навчителю! Відходять.

¹ Борше — скоріше.

Омелян знов береться рубати, **Юлія** у вікні

Юлія. Пішли вже ці люди?

Омелян. Пішли.

Юлія. Та чого хотіли?

Омелян. А дідько їх знає, чого! Слухав їх, слухав і нічого не розумів. Вовк, воли, ведмідь, п'ять-двадцять, порука—а гій на вас! Одне тільки я зрозумів, що тут у селі є орендар Вольф—усьому селу голова й що той Вольф скаже, те всі й роблять. Знаєш, один із тих людей то той Товкач, що мав нам usługувати.

Юлія. І спокійнісенько дивився, як ти дрова рубаєш.

Омелян. Предобродушно признався мені, що це той самий Вовк чи Вольф не казав йому йти до нас. А тепер той Вовк підіслав їх, щоб я йому ручив за якісь воли чи бики, чи за ведмедя, чи за що—сам не знаю.

Юлія. Ну, то пропадемо ми тут. Уже як орендар на нас розставляє свої сіти, то пропадемо. Краще втікаймо завчасу!

Омелян. Ну, втікаймо! Хто знає, чи є чого втікати? Може цей Вовк не такий страшний. Я післав тих людей до нього, щоб йому переказали, що хочу з ним самим розмовитися.

Юлія. Он мабуть він іде! А як же, завертає до нас. Чи вийти й мені до розмови?

Омелян. Ні, Юлечко. Дай спокій! Можеш поспувати.

Юлія. Як гадаєш. Ну, то подай мені тих патиків, що ти нарубав. Буду розпалювати. Вже далі полудне, а ми й не снідали. Омелян подає їй у вікно оберемок полін, вона щезає в хаті.

Омелян, Вольф

Вольф зупиняється на-серед подвір'я.

Омелян підходить до нього і глядить питаючими очима. З ким маю — — ?

Вольф поважно. Маєте честь говорити з Вольфом Зільберггянцом, тутешнім орендарем і підприємцем. Я не є простий жид. Я з різними панамі інтерес проваджу і всюди мені честь дають.

Омелян. Я вам, пане Вольф, чести не уймаю. Може позволите ближче, ось тут на ганок, у холод. Прошу, сідайте! Вольф входить на ганок і сідає на лабі. Я чув, що ви тут у селі маєте великий вплив.

Вольф. Ну, що ж. Люди мене знають—вірять мені. Я їм вигоду роблю, то й вони мене слухають.

Омелян. Даруйте, пане Вольф, що я казав вас просити до себе. Ви тут прислали до мене людей. Щось вони мені плели таке—про волів, про ведмедів, про поруку, що я ані дрібки не зрозумів. Може будете ласкаві вияснити, про що ходить?

Вольф. Видно, що ви ще не знаєте наших інтересів. Ну, добре. То так було. Той чоловік, Семко Загонистий,—так собі, п'яничка!—держав мої дві парі биків.

Омелян. Як то держав?

Вольф. Та так держав. Я купив малі, річняки, а він узяв на вигодовок. Мав вигодувати, по трьох роках ми мали їх продати й зиском поділитися.

Омелян. Ага! Ну, що ж далі?

Вольф. Ну, торік пара пропала. Каже: ведмідь побив. Може й побив, то мене не обходить.

Омельян. Вас не обходити?

Вольф. Ні. Угода така: що пропаде, то його.

Омельян. То ніби: ваш тільки зиск, а страта тільки його.

Вольф. Так, так, так! Ну слухайте ж! Другу пару ми продали за п'ять двадцять.

Омельян. За 25 ринських пару волів?

Вольф. Ну, так! За 125.

Омельян. Ага, за 125! Так же й говоріть.

Вольф. Ну, то й тамта пара була би стільки ж варта. То я собі 62 срібла з тої пари стягнув, а 62 заінтабулював на його ґрунті¹.

Омельян. А багато в нього ґрунту?

Вольф. Та де там багато! Всього з десять моргів буде, та й то по горах. Корчі, ялівці. Ну, а тепер він приходить до мене, щоб я знов дав йому дві парі бичків.

Омельян. Знов на такий самий вигодовок?

Вольф. Так, так.

Омельян. Тепер розумію! А ви не хочете йому повірити?

Вольф. Таки ні.

Омельян. Не маєте певности?

Вольф. Не маю.

Омельян. Жадаєте поруки?

Вольф. Жадаю.

Омельян. Ну, пане Вольф! Тепер я міг би без дальшої розмови взяти вас за оцей ваш атласовий ковнір і викинути за ворота, але на перший раз цього не зроблю, а тільки кажу вам словами: геть мені відси! І не смійте мені тут показуватися!

¹ Заінтабулюватися на ґрунті—записати землю в застав за борг.

В о л ь ф зривається. Що, що, що? Ти до мене смієш так говорити?

О м е л я н. Такому тикай, як ти сам, а не мені, розумієш? Марш мені звідси!

В о л ь ф. Коли мені не хочеться! Овва, що мені за пан! Кікімун!

О м е л я н хапає за сокиру. Гей ти! Не доводи мене до стеклости¹! Вступися, бо не життя твоє і моє!

В о л ь ф тримтить і звільна, взадгузь, цофається, падає зі сходів і опісля бігцем утікає зі сцени.

В о л ь ф за сценою. Чекай, чекай! Ти розбійник! Ти опришок! Я тебе навчу!

Я В А ІХ

О м е л я н з сокирою, зі школи вибігає Юлія, з другого боку входить Хоростіль з клунком на плечах, у полотнянім плащі й брилі, через плечі перевішена пушка ботанічна

Юлія. Омельку! Що це ти? Де орендатор? Побачивши Хоростіля, радісно. Ах! Чи бачиш, що за гість до нас.

О м е л я н. Господи! Та це Іван!

Біжить до нього, обнімаються й цілуються, потім Хоростіль входить на ганок і гаряче цілує руку Юлії.

Хоростіль. Здорові були! Та поздоровляю на новій посаді!

О м е л я н і Юлія. Спасибі! Спасибі!

Хоростіль. Я, як бачите, ще по своїй природничій екскурсії волочуся. Тільки випадково в одного знайомого довідався, що вас із Лепехова взяли й перенесли сюди. І так зрадів, довідавшись!

¹ Стеклість — сказ.

Юлія віддувши губки. Було чого радіти! Видно, що дуже вам наше сусідство в Лепехові навкучило.

Хоростіль. Ай, панно Юліє! Які ви недобрі! Зараз он куди підхапуете. Я зрадив того, що мені через оце село дорога лежала до моєї Кременівки. Але коли погадав, що ми вже з вами не сусіди, що від Кременівки до нас цілих десять миль, то аж заплакав, бігме заплакав.

Омельян. Міг би ти, брате, ще й над нашою долею заплакати. Знаєш, я думаю, що нам тут прийдеться пропасти. Зовсім дике село й дикі люди.

Хоростіль. Чув я дещо про них, та й загалом шляючися що вакацій¹ по горах, знаю трохи цей нарід. І дуже вас жалую. Не такого тут треба чоловіка, як ти, Омельку, от що я тобі скажу.

Юлія. А я гадала, що ми з вами вже й не побачимося. Так нас раптово перенесли, не було навіть коли розвідатися, де ви обертається. Я тільки пару слів написала і в переїзді через ваше село лишила в тої баби, що школи пильнує.

Хоростіль. Які ви добрі! Значить, ви пам'ятали про мене! Ну, та це ви, хіба не знаючи мене, могли думати, що ніколи не побачимося.

Юлія. Ай, господи! Та що це я! Гість з дороги прийшов, брат ще досі без снідання — знаєте, в нас таке, що нема кому й дров раз урубати! Сам пан учитель мусів рубати. Але

¹ Вакації — канікули.

я зараз Біжить у двері, зараз вертає. Ага, а може схочете тут на ганку снідання пити?

Омелян. Що ж, це можна.

Юлія. Ну, то ходи, винеси столик! Сідайте, пане Іване! Омелян і Юлія виносять столик і пару крісел. Юлія накриває столик скатертю, приносить філіжанки, й наливає каву. Прошу! Тільки за булки вибачайте! Не напекли.

Хоростіль. Певно цигани лопату вкрали?

Юлія. То то є, що вкрали! Та прошу брати хліба! І масла! Це ще наше лепехівське.

Хоростіль. Ну, а ви, пані? Та сідайте й ви з нами?

Юлія наливає й собі. А ви думали, що як? Не бійтеся, я також парою не живу. Сідає коло брата, проти Хоростіля, всі п'ють каву, хвиля мовчанки.

Хоростіль. Ну, а тепер розкажи мені братчику, що це у тебе за історія була з орендарем? Власне входжу на твоє подвір'я, а проти мене він мов із пращі летить, ледве хлипає зі страху. А ти за ним із сокирою!

Юлія. З сокирою? Омелько з сокирою! Господи, це мабуть кінець світа буде.

Омелян. Не можете собі представити, що тут за відносини. Я б і в сні такого не прибаг. Адже подумай собі...

Я В А Х

Ті самі, **Війт, Товкач, Загонистий**

Війт звільна, але рішуче наближається і стає перед самим ганком у грізній позі. Пане навчителю, а то що таке?

Омелян. Яке що?

Війт. Як ви сміли образити нашого орендаря й радного громадського?

Омелян. То той Вовк у вас радний у громаді?

Війт кінчить. І презуса¹ місцевої ради шкільної?

Омелян. То він мій начальник? Бігме, я не знав! Я гадав, що він простий собі вовк.

Війт. Але я вас питаю, пане заволоко, як ви смієте ображати такого чоловіка? Чи вас на те сюди прислали?

Омелян встає звільна, силується бути спокійним. Пане начальнику! Тут, на тім обійстю, я господар і ображати себе не дозволю. А коли ваш пан вовк чує себе ображеним, то хай мене подає до суду і хай скаже, за що я його образив? А ви до того не маєте права мішатися.

Війт. Я не маю права? Зараз побачимо, чи маю право? А будьте ласкаві, скажіть мені, що це тут за гість у вас?

Омелян. То моя річ, а не ваша. Не бійтеся, я знаю приписи мельдункові². Як буде час, то вам його замельдую, а поки ні, то не маєте права мене самі питати.

Війт здержує свою лютість. Чи так? Ну, зараз ми те будемо бачити. Відводить Товкача на бік і шепче йому щось до вуха.

Загонистий входить на ганок. То так, пане! Такі ви добрі! Так мене хочете порятувати?

Омелян. Але ж чоловіче божий! Орендар вас хоче зі шкіри обдерти, оциганити, а я маю ще своєю порукою мішатися в ту погану справу? Адже ж тут видима річ, що орендар хоче мене в лапку зловити, щоб мати мене в руках.

¹ Презус — председатель, голова.

² Мельдуватися — заявлятися, мельдунок — заява.

Загонистий. Але я через вас пропаду без худоби! То вам це нічого, га? Небіжчик пан навчитель ручив за нас, а ви не хочете! Тимчасом війт і Товкач входять також на ганок. Юлія неспокійна встає від столика і стає при дверях. Хоростіль сидить спокійно, роблячи папіросу.

Війт стає перед Хоростілем. Ви, пане, хто такий?

Хоростіль спокійно. Називаюся Іван Хоростіль.

Війт. Хоростіль! Хоростіль! Хоростіль може встати, коли з начальником говорить.

Хоростіль. Хоростіль устає тільки перед такими, що того гідні.

Війт флегматично. Куме Ільку! А підійміть но того шана, щоб знав морес¹.

Товкач наближається до Хоростіля.

Хоростіль відтручує його. Геть від мене!

Війт. Так? А будьте ласкаві сказати нам, хто ви такий?

Хоростіль. Коли мені не хочеться.

Війт. Так? То власті громадській так відповідаєте?

Хоростіль. Не власті, а напасникам, що мене без дання рації² чепаються.

Омелян. Пане начальнику, знайте, я вам цього плазом не пушу! Не маєте права мого гостя в моїм домі напастувати.

Війт. Вже я буду бачити, чи маю право чи ні. Але вам насамперед покажу, чи ви маєте право приймати в себе бунтівника, сициліста та шпіга московського.

Юлія. Ой, господи! От тобі й на!

¹ Морес — пошана.

² Дання рації — подання причини.

Хоростіль. Не бійтеся, пані! Будьте спокійні і смійтеся з цієї дурної бесіди.

Війт кричить. Я вам покажу, чия тут дурна бесіда! Покажи мені пас! Маєш пас?

Хоростіль показує йому фігу.

Війт. Так ти без паса? А! добре! Люде, в'яжіть його!

Омельян заслонює його. Пане начальнику! Чи ви вдурили? Що це ви робите?

Загонистий відпихає його. На бік! Ми з вами тепер не так поговоримо!

Хоростіль сидить і курить. Омельку, успокойся! Хочете паса, пане начальнику? Я вам зараз покажу. Схапується живо й заступає вихід ганку. Омельку, стань у дверях! Видобуває з ботанічної пушки величезного вужа. Ось вам мій пас.

Війт цопається переляканий, люди теж. Ой, господи! Чарівник!

Товкач. Гадина! Матінко, яка страшенна!

Загонистий. Пек, пек! Оссина їй. Ховається за Товкача.

Хоростіль наближається з вужем до війта. Хочете? Хочете? Придивіться! Війт цопається аж до дверей, в яких стоять Омельян і Юлія. Знаєте тепер, хто я?

Війт. Ой, паночку! Змилуйтеся! Дамо вам спокій, не губіть нас!

Хоростіль. Дасте мені спокій? Хіба я вас боюся? Ви мене спитайте, чи я вам дам спокій? Хочете, я тільки раз свисну, то будете таких пасів мати повну хату, комору й обору.

Війт. Ой, господи! Панчику любий! Що хочете, дамо вам, тільки нам того не робіть!

Хоростіль. Ні, я вас мушу навчити розуму, як з людьми обходитися! Вас і отих ваших чесних сусідів.

Товкач і Загонистий. Ой-ой-ой!

Всі три вискакують із ганку в бік і тікають.

Я В А ХІ

Омелян, Юлія, Хоростіль

Хоростіль сміється. Ха-ха-ха! А то драпуює! Пане начальнику, гов!

Омелян. Іване, бійся бога! Що ти наробив?

Хоростіль. Нічогісінько! Ані гадки не май!

Омелян. Але ж він зараз скличе всю громаду, й тебе тут палками вб'ють як чарівника.

Хоростіль. Не бійся! І не покажуться.

Омелян. Може би самі не посміли, але орендар їх підбунтує.

Хоростіль. Та не лякайся ти за мене. Адже ж я не дурний на них чекати. Я й так спішуся, то й зараз собі піду. Дороги по тих горах я знаю добре, ніхто мене не догонить. А як би до тебе чіпалися, то навіть не признавайся, що мене знаєш. Скажи, що перший раз мене бачив.

Юлія. То ви хотіли б уже йти від нас?

Хоростіль. Га, що робити! І рад би лишитися, та годі. Обов'язок.

Омелян. Слухай, Іване! Адже тобі дорога через Турку.

Хоростіль. Так.

Омелян. То можна через тебе передати деякі письма на пошту?

Хоростіль. І овшім¹.

Омелян. Адже знаєш? Як я сказав війтові, що подам на кару тих, чиї діти до школи не

¹ І овшім—прошу, звичайно.

ходять, то він відповів мені спокійнісенько: „А я жодного вашого письма на пошту не передам.“

Хоростіль. Вали на нього скаргу! Родичів подавай на кару! Не даруй ані крихітки! Покажи їм свою енергію. Ставляться вони до тебе, постався й ти до них! Як вони зм'якнуть, тоді й ти можеш.

Юлія. Добре вам так говорити! Ви — здорові, сильні, а брат що проти вас? Хрущ.

Омелян. Так слухай же, брате! Зажди ще тут хвилю. Я зараз усе приладжу. Спис дітей в мене вже готов. А решту я за хвилинку...

Хоростіль. Добре, добре.

Омелян відходить у школу.

Я В А XII

Юлія, Хоростіль

Юлія. Ну, та й відважний ви чоловік! Знаєте, як вас оті Бойки обступили, я гадала, що так і кинуться на вас, задушать...

Хоростіль. Ну, це не така легка річ мене задушити.

Юлія. Не можете собі уявити, як я боялася за вас і за брата. Знаєте, я вже так надумала: як скоро вони схочуть котрому з вас що злого зробити — схоплю за сокиру й валю першого-ліпшого по голові.

Хоростіль. Ну, та й рішучі ж ви, панно Юліє!

Юлія. А мій бідний брат хорий, безсильний, згризений... Знаєте, він часами кров'ю плює, тільки таїться з цим від мене.

Хоростіль. Не для нього вчительський хліб! Не для нього це місце!

Юлія. Знаєте, я не раз боюся, щоб із ним щось злого не зробилося. Адже ж оце восьмий раз його переносять. І як би за які небудь непорядки або провини! Та де там! Учитель він прекрасний, всюди похвальні свідоцтва мав, люди були з нього задоволені. Так що ж, усе винаходять в нього щось „політичне“! В однім місці (війтові шахрайства відкрив, у другому з сільськими лихварями задерся, в третьому читальню заложив, у четвертому касу позичкову до порядку допровадив—оце й були його гріхи. І все найшлися темні духи, що за такі речі його вигризли з села.

Хоростіль. Думаю, що й тут він не продовжить. Самі бачите, що тут темні духи сидять як у бога за дверми. Тут їх цілі стада, цілі легіони. Ой, не Омелька тут потрібно!

Юлія. От такому сильному та енергічному та дотепному як ви...

Хоростіль. Ах, і не говоріть мені! І мені це вчительство давно вже вухами ллється! Та правду кажучи, я давно б його покинув—адже в мене по батькові є свій ґрунт і хата, господарство таке, що можна жити. А при тім, знаєте, я з третього року прав пішов на вчительство. Тоді мені параграфи вухами ллялися; думалось, що відітхну після них у чистій атмосфері педагогії та праці позиточної для загалу. А нині стидно й признатися, іноді по просту тужу за параграфами, за університетом. Та дві річі держали мене досі.

Юлія. А то які?

Хоростіль. Одна—людська біда. Став чоловік тим учителем, і зараз як та верба

мусів пустити коріння. Цей приходить за порадою, і другий і десятый. Тому напиши, цьому розповідж, з тамтим піди до пана, з іншим до війта, а то й до староства і до уряду податкового і до лікаря. І як раз чоловік у все те втягнеться, то потім й вилізти годі.

Юлія. Це справді таке діло, що затягає чоловіка в себе немов вир у ріці. Я не вам пара — що я можу й що я знаю! А як живеш отак у селі й познайомишся з жінками та дівчатами, то ні відси ні відти стільки набереться різного діла, що аж голова тріщить. Тут шити вчиш, тут у слабості допоможеш, там хоч словом потішиш або з власної мізерії чим будь порятуєш... І бідуєш отак рік або два в селі, мов на терні, а виїжджаючи плачеш, мов би рідню прощала.

Хоростіль. Ну, а друга причина, що мене досі держала при вчительстві, тепер уже мабуть не буде держати.

Юлія. Ов, а це що за причина?

Хоростіль. Ваше сусідство. Як учитель, я міг бувати у вас, говорити з вами...

Юлія. Це могли б і не будши вчителем.

Хоростіль. Я знаю, що ви і ваш брат не мали б нічого проти того, але інші! Але власті!

Юлія. А я й не знала, що вам наше сусідство таку пакість чинило, приковувало вас до вчительської тачки.

Хоростіль. Не говоріть цього, панно Юліє! Але коли я довідався, що вас перенесено... Ех, та що буду про це говорити? Хіба ви не знаєте, як я вас люблю?

Юлія. Пане Хоростіль! Я вас просила не говорити більше про це! Я вам казала, що

і я вас... що після брата ви для мене найсимпатичніша людина...

Хоростіль. І чому ж би вам в такому разі не вислухати мене? Чому б не бути вам моєю? Я покинув би вчительство, пішов би на університет... Я скінчив би ті права, став би адвокатом, а потім осів би в себе на селі, на ґрунті і провадив би хлопські справи, воював би з хлопською кривдою.

Юлія. Це дуже гарні думки, і я не знаю, чому б вам їх і без мене не виконати.

Хоростіль. Бачите, бракує мені когось, хто б мене піддержав, додав мені духа. Чоловік трохи лінивий. Вас мені бракує, Юліє. Як прийду додому, як погляну в свої чотири пусті кути, то так мені відразу, мов би хто крила обскуб. Так і пропадають усі мої наміри...

Юлія. Дуже мені вас жаль, пане Хоростіль, але вірте мені... невже ж ви думаєте, що я могла б чим будь допомогти вам?

Хоростіль. Ах, пані! Сам ваш вид, сам ваш голос додає мені енергії, смілости й відваги. Отак собі подумати, щоб така розумна, енергійна, щира людина була моєю товаришкою в житті! Господи! Та в мене аж дух захопує на саму думку про таке щастя.

Юлія. Ей, пане! Поетизуєте занадто. Творите собі в фантазії чудові образи, любите ці образи, впиваєтеся ними, а потім, коли маєте при собі живу людину з її хибами, приходить розчарування, приходить розлад між ідеалом і дійсністю — і готове нещастя. Вірте мені! Я дуже добре знаю сама себе і свої хиби. Що я? Проста, мало освічена дівчина. І чим я зможу бути для вас?.. Ах, пане, як би ви знали... Плаче.

Хоростіль бере її за руку. Що ви, панно Юліє? Що вам?

Юлія не віднімаючи руки. Як би знали, яким жалем наповняють мене ваші гарячі слова! Як рвуть мою душу, показуючи, як мало я придатна на те, щоб бути вам такою дружиною, якої вам хочеться, якої вам треба й якої ви справді варті!

Хоростіль. Ну, пані! Це вже, їй богу, з вашого боку пересадна скромність. Не бійтеся, я не такий ідеаліст, за якого ви мене вважаєте.

Юлія. А коли ви не такий ідеаліст, то як же це ви не можете на хвилину ввійти в моє положення? Адже ж бачите самі, в мене брат бідний, безпомічний, слабовитий... без моєї помочи йому зовсім пропадати. Правда, гріх би я мала, кажучи, що він хоче мене спиняти при собі. Противно. Та все ж таки подумайте, він одинока людина близька мені на світі. Для нього мені й праця не страшна й нужда й горе й турботи. Виходячи замож, прийдеться покинути його. Боюсь подумати, що з ним тоді буде. Ну, а коли й заможем щастя не знайду, коли сумління що хвилі буде мені шептати, що я поступила легковажно — ні, сама думка про таке життя могла б мене вбити!

Хоростіль. А я думав усе таки, що пані за той рік нашого сусідкування потрохи пізнали мене... що про легковажне рішення з вашого боку не може бути й мови.

Юлія. Що ж, пізнала! Та самі бачите, що мала рацію, коли не можу досі рішитися. Хіба ж ви самі перед хвилиною не призналися, що вам бракує ініціативи, що ви трохи ліниві? Правда, ви скажете тепер, що вам бракує під-

держки, але потім можете сказати: жінка мен заваджає... Як не одне, то друге.

Хоростіль. Але ж ви гостро судите, пані! Юлія. Та скажіть, чи не маю рації?

Хоростіль понуривши голову. Так значить, нема для мене ніякої надії?

Юлія зриває цвіт фасолі і б'є його по голові. От тобі й лицар! Зараз голову понурив і починає трагічним тоном! Передразнює гробовий тон. Нема для вас надії! Йдіть у монастир! Весело. Слухайте, пане Хоростіль, що я вам скажу. Здобудьтєся на енергію! Кидайте вчительство, їдьте до Львова, кінчіть університет, а потім...

Хоростіль випростуваній. Потім...

Юлія. Ну, що потім? Потім робіть адвокатські чи які там екзамени, реалізуйте свої ідеали...

Хоростіль. А ви?

Юлія. Я? Що ж я? Я на університет з вами не піду.

Хоростіль. Але будете ждати на мене?

Юлія. Здається, не втікаю нікуди.

Хоростіль. Але можна до вас потім зголоситися?

Юлія. До нас зголошуйтеся що вакацій, ми гостям усе будемо раді.

Хоростіль. Ех, пані, не хочете мене розуміти...

Юлія. Ех, пане, занадто далеко ви своїм розумом забігаєте. Буде з вас і того, що досі сказала. Он брат іде.

Я В А XIII

Ті самі й **Омелян**

Омелян з запечатаною ковертою в руці. Оце, друже мій, даси на пошту. То виказ дітей.

А зі скаргою на війта, знаєш, я роздумав. Бог з ним! Не буду задиратися. Хто знає, чи така скарга мені самому б і більше не пошкодила.

Хоростіль. Га, як собі міркуєш. А знаєш, я там у Турці знайомий де з ким із урядовців. Можна їм про твою біду розповісти?

Омелян. О, це інше діло! Розповідж! Коли такий один урядовець, хоч би дрібний, нашому війтові до чола натуркає, то це зовсім інакше має значіння, як моя скарга.

Хоростіль сховавши листа. Ну, а тепер, друже мій, бувай здоров!

Омелян цілується з ним. Дуже жаль, що не можеш у нас довше лишитися... А не забудь про листа!

Хоростіль стискає руку Юлії. І ви, пані, будьте здорові! Чого вам більше бажати? Щоб ваша рішучість і енергія не покидали вас ніколи!

Юлія. А напишіть нам, як вам живеться. Нам тут у тій пустині кожне слово з-поза тих гір буде за малину.

Омелян. А куди ж думаєш іти?

Хоростіль. От сюди твоїм огородом, та через потік та стежкою просто уверх. То ніхто в селі й не побачить, куди я пішов. Ну, здорово оставайтесь!

Бере плащ і пушку на себе, бриль на голову, кланяється й виходить. Юлія, сперта на ґанок, глядить довго за ним.

Заслона спадає.

ДІЯ ДРУГА

Шкільна заля. Лавки, таблиця, стіл, крісло, на столі глобус, на стінах мапи й малюнки звірів та риб. У куті в глибині сцени піч. Три вікна і двері повідчиняні

Я В А І

Пасічна, потім Юлія

Пасічна замітає школу, плаче й час від часу втирає сльози.

Юлія з шиттям входить. Ой, господи! Що тут пороху! Яка тут задуха! А ви, жіночко, чого плачете?

Пасічна неохоче. Та так, своєї біди плачу.

Юлія. Що ж вам за біда?

Пасічна. Ет! Що то pomoже говорити!

Юлія. А хіба що зашкодить? Ану скажіть!

Пасічна втираючи сльози. Та бачите! Вигнали мене нині, ніби то на шельварок¹ та й казали сюди йти.

Юлія. А вам хіба не належалося йти на шельварок?

Пасічна. Та чому би ні? Належалося. Адже ж богу дякувати газдівство, хоч невеличке, а є.

Юлія. Ну, то може тратите собі пильну роботу?

¹ Шельварок — обов'язкова громадська робота.

Пасічна. Та ні! Яка там у нас тепер пильна робота? Вівсик у горах ще не достиг, то нема що жати.

Юлія. Ну, то може дітей дрібних маєте, та мусіли їх самих лишити?

Пасічна. Е, ні! Діти в мене вже, богу дякувати, підхопилися. Найстарша дочка вже замужем, а наймолодший хлопець воли пасе.

Юлія. Ну, то яка ж вам біда, що так гірко плачете?

Пасічна. Та не знаю, панечко, як вам і сказати. Сидно мені дуже.

Юлія. Та чого вам сидно?

Пасічна. Ну, та же я газдиня, з роду з віку в такім не була.

Юлія. В якім такім? Хати не замітали?

Пасічна. Е, я не про тее.

Юлія. Води не носили?

Пасічна. Ні, панечко! Роботи мені не сидно. А ось того сидно, що тепер усе село на сміх мене підійме.

Юлія. На сміх? А то за що?

Пасічна. Скажуть: жидівська помивачка.

Юлія. Жидівська?

Пасічна. Адже ж ви — не проти вас кажучи — жиди?

Юлія. Що це ви? Хто вам це сказав?

Пасічна. Ну, та вїйт сказав. І Вовк потвердив.

Юлія. Та смійтеся з того, жінко! Ми з братом такі ж русини і християни, як і ви.

Пасічна. То це ваш брат, пан навчитель ніби? А то казали, що ви з ним на віру живете.

Юлія. Господи! І чого ті люди на нас звзялися? Ще далі розголосять, що ми вам

холеру або яку іншу хворобу до села принесли. А ви, бідні, аж розплакалися!

Пасічна. Ну, та якже не плакати? Вигнали мене ніби на шельварок, а потім кажуть: „Ну, Марино, досі ти була порядна газдиня, а віднині будеш у нас за жидівську помивачку. Маємо в школі нового навчителя—жида бородатого, що живе на віру з якоюсь панею, а тебе громада визначила, щоб ти їм услуговувала.“ Як я це вчула, то мало не зомліла, а далі як не кинуся вийтові в ноги, як не зачну голосити, та плакати, та благати, щоб не робив з мене публіки... Та де там, навіть слухати не хотів. Мусиш іти та й мусиш! І скажіте ж самі, як я не мала плакати?

Юлія зворушена схапується з крісла. Ні! Цього так не можна пустити! Не досить, що нас на всі боки кривдять, ще оббріхують! Кличе в вікно. Мільку, гей Мільку! А ходи лишень сюди!

Я В А ІІ

Ті самі й **Омелян**

О м е л я н кладе паличку й капелюх на столі. Добрий день, сестричко! Але то я чудесно пройшовся! Яке тут повітря! Яка вода! Чудо та й годі! Я ледве оперся покусі, щоб не скупатися.

Юлія. А які тут люди! Навіть думкою не прибагнеш.

О м е л я н. Ну, що? Знов якась нова пакість.

Юлія. Таже ось жінка прийшла рано до услуги. Води принесла, попрятала, почистила дещо, та й пішла ось тут школу замести. Входжу сюди, а вона плаче.

Пасічна втираючи очі. Таже так, паночку. В гіркий череп дурна я плакала.

Омельян. Та чого?

Юлія. Війт і орендар наговорили їй, що ти жид і що ми обое на віру живемо. Ну, чи чував хто таке?

Омельян. Та війт мені вже вчора говорив, що я жид. От темнота!

Юлія. Ні, Омельку! То не темнота, то підлота! Ти того не повинен дарувати. А головно, тут орендарська справка.

Пасічна. Ой певно, панечко, що орендарська. Він у нас цілим селом трясе. Адже мого небіжчика хто вігнав до гробу, як не він? Адже газда був на все село, мав свого досить, ще й другому міг дати, не то щоби позичати мусів. Ні, підліз вражий син, візьміть та й візьміть гроші в позику, п'ятьсот срібла, чи що! Купуйте воли, випасайте — і ваш зиск буде і мій. Не хотів небіжчик, не хотів, далі підкусила сотона. Купив щось п'ять пар бичків, пігнав у полонину на пашу. Не минуло й місяця, прибігає пастух з полонини: ого, нема наших бичків! Якись венгерці всі п'ять пар украли. Ой, бідонько ж наша! Зібрався мій газда, пішов на Венгри, ходив щось два тижні, ще своїх три п'ятки стратив, та й вернув з порожніми руками. Прийшла осінь, орендар натискає: верніть мені гроші! Мусіли ми пів ґрунту продати на ті гроші. Як мій старий йому з кривавими сльозами ті гроші віддав, як вернув додому, як став гризтися та банувати, та головою о стіну бити, то ще таки в осени розболівся, а по Різдві й богу душу віддав. А в селі люди й досі голосно говорять, що ці венгерські злодії з Вовком у спілці.

Омельян. Господи! Що тут діється! І не-
вже нема ніякого способу, щоб тим безправ-
ностям кінець зробити?

Юлія. Ти, Омельку, мусиш до них узя-
тися! Адже ж це остання річ! І за що вони
на мене нечисть кидають? Коли ти своє да-
руєш, то я свого не дарую. Пішки піду в Турку,
а завдам їх до суду.

Пасічна. Га! А ми мусимо все терпіти.
І ніхто за нами на світочку божім не уйметься.
Ну, та розбалакалась я! Пора мені додому.
Як би вам ще чого треба, то кликніть через
пліт, я ось тут, друга хата від вас, Марина
Пасічна.

Юлія. Добре, добре. Ну, а не стидно вам
уже?

Пасічна. Ой, господи! Та чого стидатися?
Коли ви хрещеної віри, свої люди, українські,
то я й овшім. Послужу вам, чому ж би ні.
Ну, будьте здоровенькі!

Юлія. Дай вам, боже, здоров'я. А так над
вечір, як не будете мати що ліпшого робити,
то навідайтеся до нас. Побесідуємо.

Пасічна. Та добре, добре! В ласці божій!

Кланяється й відходить.

Я В А ІІІ

Юлія, Омелян

Юлія. Ні, Омельку! Ти не повинен їм цього
плазом пустити!

Омельян ходить по школі. Добре, добре.

Юлія. Як тебе ображають і кривдять, то
про мене, можеш їм дарувати, коли тобі це
любо. Але моєї зневаги ти не смієш їм да-
рувати! Чуєш, не смієш!

Омелян. Добре, добре!

Юлія хапає його за плечі й зупиняє, говорить гнівно, а кінчить плачем. Дерево ти, а не чоловік! Добре, добре! А я певна, що ти про щось інше думаєш! Навіть не слухаєш, що я говорю!

Омелян. Правда твоя! Я думав власне про тебе.

Юлія плачучи. Як би ти про мене думав, то інакше дбав би про мою честь, хлипає, про мою добру славу!

Омелян. Слухай, Юлечко! Я чим раз сильніше переконаюся, що тобі тут годі жити.

Юлія. Я ж це від першої хвили казала.

Омелян. Що ти не привикла ані до тих сторін, ані до тих людей.

Юлія. І ніколи не привикну. І не дай господи привикати!

Омелян. Що побут твій тут буде тільки мукою для тебе...

Юлія. І пекла не треба!

Омелян. І для мене.

Юлія. І для тебе? Так? Значить, тобі обридла моя присутність?

Омелян. От жіноча логіка! Ні, сестричко, зовсім цього не хотів сказати. Адже ж сама знаєш, що я без тебе не дав би собі ради. Але тут я за тебе мушу більше турбуватися, більше гризтися, ніж за себе. Без тебе я був би свободніший з цими людьми.

Юлія. О, певно! Дав би собі кілля на голові тесати!

Омелян. Не знаю вже, що я би зробив, але те знаю, що твій побут ось тут тяжить як камінь на моїм сумлінні. І за яку кару тобі тут мучитися? Свій вік молодий закопувати в цих горах?

Юлія бере його обома руками за плечі і глядить йому в очі. Слухай, Омельку, що це ти говориш?

Омелян. Правду говорю. Адже ж ти молода, здорова, тобі життя всміхається... Можеш вийти заможж...

Юлія прудко. Мовчи, мовчи! І не говори мені про це!

Омелян. Ні, Юлечко! Мушу говорити! Гріх би мені був, як би я із егоїзму для власної вигоди та став на перешкоді твоєму щастю. Адже я знаю, що Хоростіль тебе любить і що ти його любиш, і тільки за для мене не хочеш іти за нього заможж.

Юлія. Омельку! Коли мене хоч крихточку любиш, не згадуй мені про це ніколи! Чуєш? А то я тебе покину. І за Хоростіля заможж не піду. В монастир піду.

Омелян. Ні, сестричко. Це ти зовсім не мудро робиш. А я тобі раджу і навіть прошу тебе: не зважай на мене! Йди за поривом свого серця!

Юлія. Але моє серце власне каже мені бути при тобі.

Омелян. Ні, Юлечко, не дури сама себе! Серця не одуриш. Воно тягне тебе туди, де йому мило, а тут тебе держить тільки пересадне почуття обов'язку. І коли не послухаєш голосу серця—вір мені, сестричко, що й мені не допоможеш і своє життя занапастиш.

Юлія. А я тобі кажу крайнє слово: не смій мені про це говорити, бо я й слухати тебе не хочу, і за Хоростіля ані за нікого іншого не піду, і тебе не покину, і тут буду, й не дам тебе кривдити, і мусить по моєму бути, та й годі! Цілує його.

Ті самі, Війт і Вольф

Війт. Слава Сусу Христу. А красно, красно! Зараз видно, як брат із сестрою любляться.

Омелян. А вам яке діло до того?

Війт. Та ніяке. Нам і овшім. Але може пан шпектір буде мати про це якесь слово сказати. Вже ми йому напишемо.

Омелян. І що ви йому напишете? Не бійтеся, пан інспектор знає, що це моя сестра. Я ні перед ким з цим не криюся й нічого не маю стидатися. Але ви скажіть мені, пане війте, відки ви смієте розпускати про мене і про мою сестру якісь небилиці?

Війт. Які небилиці?

Омелян. Що я жид, що ми на віру живемо...

Війт. Були вже такі, що нам доповіли.

Омелян. Затямте ж собі, хто вам це доповів, бо я вас ще нині до суду подам.

Війт. Подавайте, я не боюся.

Омелян. Дуже добре. Я також не боюся. А пан суддя в Турці також знає добре і мене й мою сестру.

Війт. Може там дехто й мене знає. А в тім так нагло ви того до суду не подасте. А подасте тоді, коли мені схочеться.

Омелян. Пане війте, пам'ятайте, що ось тут при свідках говорите! З такими річами не жартуйте.

Вольф. Я навіть не чув, що вони говорили. Торгає війта—тихо. Дайте спокій!

Війт. А ми прийшли до пана навчителя з антересом.

Омелян. З яким?

Війт. А от перший антерес: як називався цей ваш знайомий, що тут учора був?

Омелян. Знайомий? Хіба я казав, що він мій знайомий? Я його вчора перший раз бачив.

Війт. А одже ж ви казали, що то ваш гість.

Омелян. Ну так. Іде подорожній, проситься до мене відпочити, то я його і вважаю за гостя.

Війт. Так? То ви навіть не знаєте, як він називався.

Омелян. Я його не питав. А він вам на ваше питання сам сказав своє ім'я.

Війт. Коли бо я забув.

Омелян. Я також.

Війт. То шкода. Ну, але чень ми це якось дійдемо. А другий наш антерес із тими дітваками. Ми нині скликали громаду. Ніхто ані руш не хоче посилати дітей до школи.

Омелян. То значить, що ви оба їм відрадили. Робіть, як знаєте. Я вже вчора через того подорожнього подав виказ до староства до Турки.

Війт. Так! А бодай же вас! Ба, та що ж нам тепер робити?

Омелян. Моя рада така: пришліть на разі хоч кільканадцятро, щоб я міг школу розпочати.

Війт. А ми би інакше сказали. Таже ми знаємо, як то в світі йде. Ви також хочете жити. То ми вам від одної дитини по п'ять шісток¹ та по чвертці збіжжя дамо, а ви її зо спису вимажіть.

¹ Шістка — коло 10 копійок.

Омелян. Що? Ви на такі способи беретеся? Пане вийте, шаную вас яко власть громадську, а то б я вас зараз за такі слова за двері викинув.

Війт кланяється. Та ви, пане навчителю, не гнівайтесь. В нас така була встанова за небіжчика. То ми гадаємо, що й ви того будете держатися.

Омелян. І в думці собі цього не покладайте. Хіба мене отут на місці вб'єте або з села виженете, а ні, то школа мусить бути й діти мусять ходити, так як приписано. Чужих звичаїв ані установ я ані знати не хочу.

Війт. Га, коли так, то добре. Хай вам буде й так. Хочете з нами задиратися, то ми вам також заграємо. Вже ми вам тут пришлемо діттаків.

Омелян. Це найліпше зробите.

Війт. Ходімо, пане Вовк!

Вольф. Пане навчителю! Я ще словечко хотів вам сказати. Будьте ласкаві, покажіть мені свої зуби.

Омелян. Що? Що? Що?

Вольф. Нічого! Нічого! Я тільки хотів побачити, чи міцні маєте зуби, чи потрафите мене згризти?

Омелян. Вас?

Вольф. А так. Я громадський чоловік! Хто з громадою задирається, той зо мною має діло. Я за громаду постою, а хто хоче громаді докучити, той мусить, насамперед, мене згризти. Але в вас, пане навчителю, слабі зуби, о, слабі зуби! Поламаються! Відходить.

Війт. Бувайте здорові! А не трудіться дзвонити. Я зараз сам задзвоню.

Виходить — по хвилі за сценою чути голос шкільного дзвінка.

Я В А V

Юлія, Омелян

Омелян радісно. А що, Юлечко? Бачиш? Мої дикі Бойки починають потрохи укуськуватися.

Юлія. Зовсім того не бачу.

Омелян. Як то ні? Адже ж обіцяв дітей прислати до школи.

Юлія. Боюся, що вони якусь нову пакість видумали. Не даром оба з орендаром прийшли.

Омелян. Ну, орендар председатель місцевої ради шкільної.

Юлія. А ти хіба не бачив, як вїт лукаво всміхався, коли говорив, що пришле дівчаків?

Омелян. Не бачив. Та байдуже мені до його усміхів. Нехай тільки дітей присилає.

Юлія. Добре, добре! Рада й я побачити цих дітей. Ах, здається, ось і вони!

За сценою чути гуркіт кроків, голосні розмови та сміхи. Вкінці до школи входять кільканадцять парубків з дрючками, луб'яними звитками, мазницями та дошками під пахами.

Я В А VI

Юлія, Омелян, Парубки

Парубки гуртом. Слава Сусу.

Омелян. Слава навіки.

1 парубок стає перед ним. Ми тут до школи прийшли.

Омелян. А так, тут школа.

2 парубок показує дрючок. Ось мій оливець.

3 парубок показує луб. Ось мій папір.

4 парубок показує дошку. Ось моя книжка.

Омелян стає перед ними. А це що знов таке? Напад? Розбій? Чи жарт собі з мене робите?

Парубки. Нас тати до школи прислали.

Омелян. Ідіть і скажіть своїм татам, хай собі з таких жарти строять, як вони самі, а не з мене.

1 парубок. Скажіть їм це самі, а ми до школи прийшли. Вчіть нас! Сідають у лавках.

Омелян. Геть відси! Виносіться!

Парубки. Овва! То ви такий учитель?

Омелян. Юлечко, йди геть відси. І я піду й замкну школу. Я їм покажу, як зо мною жартувати.

Парубки заступають йому дорогу. Ні, ми вас не пустимо. Мусите нас учити! Хіба ми не дітваки?

Омелян. Геть від мене! Парубки шарпаються з ним, один хопив за полу сурдута й роздер. Омелян розлючений виймає револьвер. Геть! Бо першому з вас у лоб стрілю!

Парубки. Ой, братчики! Пістолет! Тікають хто дверима, хто вікнами.

Я В А VII

Омелян, Юлія

Юлія. От тобі й школа! От тобі школярі! Ну, чи бачив хто таку публіку? Адже це попросту розбій.

Омелян. Це орендарська справка, бачу це добре! Але на таких річах він мсже карк скрутити. Я їм цього не подарую!

Я В А VIII

Ті самі, **Жандарм** входить

Жандарм. Добрий день панству!

Омелян. Доброго здоров'я пану!

Жандарм. Чи пан учитель?

Омелян. Так. Маю честь представитися. Новий учитель тутешній Омелян Ткач. А це моя сестра.

Жандарм. Омелян Ткач... Ткач... Ткач... Придивляється йому. З одним Ткачем я колись ходив до школи в Дрогобичі, у Василян¹...

Омелян придивляється жандармові. А! Паславський! Стефане! Невже це ти? Цілуються. Ну, не надіявся тут у тій пустині найти колишнього приятеля! Та скажи, де ти, що з тобою?

Жандарм. Та бачиш, при жандармах служу. Та ось недавно мене тут до Борині за постенфірера надали. А що ж у тебе чувати.

Омелян. Та бачиш, учителюю. Гірке мое вчителювання. Знаєш, як то латинська приповідка каже: *Quem di odere, paedagogum facere*². Чи можеш подумати: це вже восьмі переносини сюди! А тут сама патока!

Жандарм. Та скажи мені, що це тут у тебе? Йду дорогою й бачу: якісь парубки вікнами вискакують зі школи, з дрючками! Я аж перелякався, думав, що розбій який...

Омелян. Таже й справді недалеко від того було! Показує роздертий сурдут. Ади, братіку! Адже ж кинулися на мене. Тільки як побачили револьвер, то тоді повтікали.

Жандарм. Але чого ж вони хотіли?

Омелян. Представ собі, тутешні люди ані руш не хочуть дітей до школи посилати. Школа вже щось двадцять літ у селі, а вони її гірше бояться, як лихого. Чудеса мені розповідають

¹ Василяни — монахи.

² Кого боги зненавиділи — зробили вчителем.

про давнього вчителя, що для інспектора на показ із сусідніх сіл хлопців позичав.

Жандарм. Чув і я дещо трохи про ці практики.

Омелян. Ну, знаєш. Я чоловік простий, на таких штуках не розуміюся. Почав жадати, щоби сповнювали свій обов'язок, а вони ані руш. Та ще люди може би й не упиралися, але я підозріваю, що їх тут хтось бунтує.

Жандарм. Думаєш? А хто ж би такий?

Омелян. Тут орендаре, вони його Вовком називають...

Жандарм. Ага, ага! Як то він називається? Заглядає до книжечки. Зільберглянц! О, це відома фігура на всі гори! Я тут власне з ним нині маю невеличке діло. Так ти думаєш?..

Омелян. Я думаю, що все це його справи. Йому добре з тим, що нарід темний. Уяви собі, визискує цих бідних Бойків найбезстыднішим способом і ще видає себе за їх добродія.

Жандарм. Це ти певно про ту худобу говориш, що на вигодовок дає?

Омелян. Я тільки вчора дізнався про цю штуку. Вухам своїм вірити не хотів. І ще яке диво. Присилає до мене чоловіка, котрий хоче в нього взяти дві парі бичків на вигодовок, і каже, щоб я йому за того чоловіка ручив. Очевидно лапку на мене заставляє, втягає мене в свої лихварські справки, щоб опісля мати мене в руках.

Жандарм. Ну, і ти пристав?

Омелян. Пристав? Та я його мало заковнір не викинув. І за те він на мене лютий! Зараз по селі вість пішла, що я жид, що з сестрою на віру живу, чорт зна які дурниці! А нині оба з війтом сюди приходили й хотіли

мене підкупити, щоб я вичеркував зо спису дітей, обов'язаних до школи. Я й на те не пристав, і ось вони мені наслали до школи парубків, та й ще в додатку мабуть підпоєних.

Юлія. Знаєте, пане, ми тут тільки четвертий день, але стільки гризоти зазнали, що й на рік би вистарчило. А після цього, що тепер сталося, то я вже не знаю, що діяти. Адже вони нас уб'ють, підпалять...

Жандарм. Не бійтеся, пані! Чень то так зле не буде. Коли б ми тільки дізналися, котрі то парубки були.

Омельян. Не знаю ані одного з них—перший раз їх бачив.

Жандарм. Я ще також недавно тут, мало кого знаю. Ну, але чень ми то якось помаленьку дійдемо. Вже ви будьте спокійні... За сценою чути гомін селян і стук кроків на ганку. Ого! Идуть сюди! Оце до-бре! Зараз усе виясниться. Тихо! Бере шапку й карабін і ховається в лавку.

ЯВА IX

Ті самі, **Війт, Вольф, Товкач, Загонистий** і ще кілька селян з палицями входять до школи.

Селяни. Що? Стріляти до наших дітей? А то по якому?

Вольф. Ні, того не можна дарувати! Адже він у саму голову мірив.

Війт. Пане навчителю! То ви так свій обов'язок сповняєте? Так дітей учите?

Омельян. Пане начальнику! При людях вам кажу, в кепські жарти собі зо мною заходите!

Війт. То я з вами жартую? Чекай! Щоб ти бачив, що я не жартую! Гей люди, звяжіть його й заведіть до арешту громадського! Зав-

тра його як розбійника відставимо під вартою до Турки. Люди зближаються до Омеляна.

Жандарм встає. Зараз! Помалу!

Всі в переляку. Ой, господи! Шандар! Задні кидаються тікати.

Жандарм грізно. Стійте всі! Ані з місця! Хто там у сінях? Ага, Федько Зозуля! Записує. А ви як зоветеся?

Селянин. Та пане шандар! Я нічого... Я прецінь...

Жандарм. Як зоветеся?

Селянин. Та Грицько Зозуля.

Жандарм пише; до третього. А ви?

Селянин. Та я Микола Гуркало.

Жандарм. Чекайте! Я вам загуркаю! Пише. А ви—Товкач, вас знаю! Ви—Загонистий—також знайомі.

Загонистий. Та я пана шандаря в Турку возив.

Жандарм. Добре, добре, але то вам нічого не допоможе. Пише. А ви також тут пане війте? Та й ще як комендант тому нападові?

Війт. Та, пане шандар, то не є жоден напад. То ось пан навчитель... Ну, хто таке прибаг—пістолетом дітиськам грозити.

Жандарм. То ви будете мені також ті байки розповідати? О, пане війте, кепсько буде з нами! Ви гадаєте, що я не бачив, які то дітиська були? А хто пустив обмову про пана вчителя та його сестру?

Війт. Та яку обмову? Я про ніяку обмову не знаю.

Юлія. Так? То таку коротку пам'ять маєте? О, але я вам не подарую.

Жандарм. Хай пані будуть спокійні. Вже я це візьму в свої руки. Війте, щоб ви знали,

що я ще нині подаю на вас рапорт до пана старости.

Війт шкробається в голову. Га, що ж робити? Як лепорт то лепорт. Але я тут нічого не винен.

Жандарм. Так? А хто ж винен?

Війт. Сам пан навчитель винні. Від самого першого дня з громадою задираються, не по-сусідськи собі поступають. Нині громада зібралася — ну, що врадили, те й зробилося.

Юлія. Чуєш, Мільку, чуєш? Не досить, що тебе кривдять, що тобі грозять, що тобі пакості роблять, ще й на тебе всю вину звалюють!

Омелян. Ну, скажіть, як це я з громадою задираюся? Що дітей кажу до школи посылати?

Війт. А ви сусідам ось не хотіли прислуги зробити, поруки дати.

Омелян. То це моя провина, що я не пішов у лапку, поставлену мені от цим паном Вовком?

Вольф. Яку лапку? Що за лапку? Чого пан від мене хочуть?

Жандарм. А, і ви тут, пане Вольф? Вольф... Як то вам? Заглядає в книжечку. Ага, Зільбергглянц! Так собі у куточку скромненько стали, що я вас і не запримітив. Ну, що чувати?

Вольф. Гаразд, богу дякувати.

Жандарм. Гаразд? Ну, дійсно! А що ви тут поробляєте?

Вольф. Я? В школі? Ну, як презус місцевої ради шкільної...

Жандарм. Ага, правда! Ви в нас просвітитель! Го, го, пан Вольф! Велика риба! Ну, пане Вольф, подайте мені руку!

В о л ь ф подає руку. A güt Jur!

Ж а н д а р м одною рукою стискає його руку, а другою виймає з торби кайдани й закладає йому на руку.

В о л ь ф шарпає руку. Ай вай! Що пан роблять?

Ж а н д а р м. Нічого, нічого! Я так тільки. А покажіть-но ще другу руку!

В о л ь ф шарпає руку. Як то? Що це? Я нічого не винен. За що мені пан такий стид роблять? Я на пана скаргу подам!

Ж а н д а р м строго. Руку сюди! Заковує його. Вмієте читати? Погляньте на цей папір! Показує папір. Знаєте, що це?

В о л ь ф. Ай вай мір! Болить! Болить! Дуже мені пан стиснули! Нічого я не знаю! Нічого не розумію! Ай вай!

Ж а н д а р м. Ну, ну, тихо будьте! Ша! Я ще з вами маю слово поговорити.

В о л ь ф. Ай вай мір. Я не чую жодного слова! Болить!

Ж а н д а р м виймає нотатку. Чуєте, чи ні, що маєте бути тихо? Слухайте й відповідайте на мої питання! Знаєте Онишка Козуба?

В о л ь ф. Ай вай мір! Онишка? Козуба? Якого Козуба? Що то за Козуб такий?

Ж а н д а р м строго. Відповідайте на моє питання! Знаєте Онишка Козуба, чи ні?

В о л ь ф. Ні, ні, ні! Ніякого Козуба не знаю. Ані Онишка, ані Прокопа, ані Олекси.

Ж а н д а р м заглядає в папір. А Йоська Шпіцкопфа?

В о л ь ф. Йоська? Шпіцкопфа? Гм... Ні, не знаю.

Ж а н д а р м. А Мендля Дуфта?

¹ Добрий рік вам!

Вольф. Що то значить? Пощо мене пан питають про якихось людей, котрих я не знаю?

Жандарм. Не знаєте? Ані Микити Туманюка, ані Гершка Люкса?

Вольф. Пан з ними бачилися? Пан їх питали?

Жандарм. Війте! Пішліть по присяжного й по свідків. Мусимо зараз зробити докладну ревізію¹ у пана Вольфа.

Вольф. Ай вай мір! Ревізію! Ревізію? Ай вай!

Війт. Та присяжний ось тут близько, по дорозі, а за свідків ось сусіди можуть бути.

Вольф. По що ревізія? За що ревізія?

Жандарм. Оці всі люди, що я вас про них питаю, творили шайку злодіїв. Тепер нам удалося їх усіх приловити, а вони всі згідно кажуть, що ви їх голова, що вони вам служили й усе крадене добро у вас складали.

Вольф. Ай вай мір! Пане шандар, то неправда! То брехня! Аf тапе Mupes², брехня!

Жандарм. То дуже легко може бути. Але в таким разі пощо вам боятися ревізії?

Вольф. Ну, але пощо вам мучитися? Щоби я так добрий рік мав, що нічого не знайдете!

Жандарм. І те може бути. Дуже може бути, що ті злодюги на вас набрехали, так само, як ви на пана вчителя і його сестру. Але мій обов'язок — зробити у вас ревізію.

Вольф. Ну що ж, я не буду противитися, але кленуся вам, що я нічого не винен!

Жандарм. Це зараз покажеться. Ходімо!

¹ Ревізія — трус.

² Клянуся всім святим.

Вольф. Пане шандар! Я не можу йти! Ай вай, як болить! Адить, аж руки попухли! Ви не маєте права так мене мучити!

Жандарм. Та що вам за мука? Що трохи бранзолети тісні?

Вольф. Ні, я не піду! Хоч мене вбийте, а не піду, поки хоч трохи не попустите!

Жандарм. Фе, пане Вольф! Стидайтеся! Із-за такої дрібниці такий вереск підіймати! Ну, нехай уже буде по-вашому! Звільняє трохи наручники. Ну, досить? Легше вам? Підете тепер?

Вольф плаксиво. Ай вай! Що маю робити, коли бог на мене таке чудо зіслав. Ох, десь тут був мій капелюх!

Крутиться по школі. Коли жандарм на хвилю відвернувся, він зриває один наручник з руки й вискакує крізь вікно.

Війт. Го, го! Наш Вовк тільки хвостом махнув!

Жандарм. Утік! Біжить до вікна з карабіном Ага, скочив за вугло! Гей, люде! За ним! На коні, а за ним! Не дайте йому в ліс ускочити!

Люди. Е, до ліса далеко! Ми його духом догонимо! Вибігають.

Жандарм до Омеляна. Ну, це гарно! Знаєте, вже половина слідства так як би зроблена.

Омелян. Як то?

Жандарм. Це мій спосіб. Я попустив йому навмисне. Адже ж невинний чоловік не буде отак вікном скакати. А коло пана Вовка видно дуже не ладно, коли аж на таке зважився. Втекти він не втече, а оцей його скок, то вже половина признання.

Омелян. А видите, пане війте, що то за чоловік той ваш порадник, той презус ради шкільної. І не встид вам, не ганьба такому чоловікові коритися.

Війт. Ба, пане навчителю, коли його всі боялися!

Жандарм. Боялися? А то чого?

Війт. А хто знає, чого? Казали, що в нього очі недобрі. На що погляне в недобру годину, те мусить звестися ні-на-що: худібка вгине, хата згорить, збіжжя град виб'є. А інші ще інакше говорили.

За сценою крик: „Га, га! Спіймали! Ведуть! Га, га! Сюди, сюди“!

Жандарм. Ну, спіймали нашого арештанта! Ходімо на ревізію! Прощайте, пані! Здорові будьте, пане вчителю!

Омельян. Бувайте здорові! Та спасибі вам за все добре!

Жандарм. Нема за що! Це наш обов'язок, наша служба! Ану, пане війте! До роботи!

Оба з війтом виходять, Омельян обіймає Юлію.

Заслона спадає.

ДІЯ ТРЕТЯ

Декорація та сама, що в першій дії. Рано.

Я В А І

Товкач і Загонистий носять лавки зі школи й уставляють на подвір'ю

Омелян дає порядок. Ось тут! Ось тут! Присуньте ближче! Це вже остання?

Товкач. Та вже.

Омелян. От бачите! Робота невелика, а все таки для екзамену ліпше буде.

Загонистий. Ну та певно. Там і для дітей задуха, а ще як старші посходяться.

Омелян. Це тільки таблицю винесіть.

Товкач. Я зараз. Іде в школу й по хвилі несе таблицю. Тільки де ми її поставимо?

Омелян. А ось на стовпі кілок, а там наверху я прибав дві гвіздками ремінець. Тут її повісимо.

Товкач. А справді, тут добре буде! Вішає таблицю. А ви, куме, біжіть по столики!

Омелян. Коли б тільки нам дощ нашого екзамену не попсував. Щось Магура¹ ніби хмуриться.

Загонистий. Е, ні. Буде гарно. Адить пара вгору йде. Підбереться. Йде в школу.

¹ Магура — одна з високих гір у Карпатах.

Омелян. А як гадаєте, багато господарів прийде на екзамен?

Товкач радісно. Е, пане навчителю! Я гадаю, що ціле село прийде! Всі з ким тільки здиблешся, ні про що більше не говорять, як тільки про екзамен.

Омелян. Як так? Чому?

Товкач. Ну бійтеся бога! Адже ж у нас уже більш двадцяти літ школа. Зразу нас били та мучили, щоб ми школу закладали. Добре. Ми заложили. Тоді нас обдерли до сорочки на будову. Добре, ми збудували. Тоді показалося раптом, що для нашої школи нема вчителя й вона три роки стояла пусто. А врешті надали вчителя, той жив у нас 15 літ і нічого не вчив. Сам орендарові вислугувався, на людей скарги писав, а прийшлося що до чого, як бувало пан шпектор на візитацію¹ приїде, то з сусіднього села хлопців позичав. А такого екзамену, як ви оце нині робите, ми ще зроду не видали.

Омелян. Ну, та екзамен нічого такого великого не є. Не те головне, що на екзамені, а те, що за весь рік діти вчаться.

Тим часом Загонистий вийшов зі столиком і ставить його близь стовпа на подвір'ю, прислухаючися розмові.

Загонистий. Ні, пане навчителю! Ви вже нічого не кажіть. Три роки ви в нашій селі вчите, й ми хоч темні та неписьменні, а не бійтеся, також дещо розуміємо й добре бачимо, що робите й як ви робите. Ми добре бачимо, скільки наші діти за ті два роки скористали.

¹ Візитація — оглядини.

Омелян. Я дуже рад, що ви це бачите. Це прецінь мій обов'язок, щоб діти зі школи туманами не виходили.

Товкач. Е, ба! Обов'язок! А чому ж не кожний професор розуміє цей обов'язок так, як ви?

Омелян. Не моя річ судити інших, любі мої. Я так розумію, і досить мені.

Товкач. Знаєте пане навчителю, що нам ще й досі соромно, коли собі пригадаємо, як ми вас прийняли. Господи, як нас було за-сліпило!

Омелян. Ну, що вже про те згадувати! Дав бог, минулося.

Загонистий. Ой, не було би це так швидко минулося, як би нам Вовка не були з села взяли.

Омелян. І не знаєте, де він?

Товкач. Та кажуть, що в криміналі сидить.

Загонистий. А інші кажуть, що щось трохи сидів, а потім викрутився.

Товкач. Е, говоріть, куме! Викрутився! Та як би викрутився, то вернувся би в село.

Загонистий. Та його жінка щось таке бомкала. „Мій Вольцьо — каже — не в криміналі. Най бог боронить! Він у Бориславі, якийсь там інтерес має.“

Омелян. Ну, коли так, то певно незадовго будемо мати ту радість, що його знов у себе побачимо.

Товкач. Е, чень бог дасть, що йому там десь і без нас голову скрутить.

Омелян. Але розкажіть мені докладно, як це сталося, що ви до інспектора ходили?

Загонистий. Та попросту. Оногди були ми в Турці — я, кум ось та війт. Війт пішов до староства. Вертає тай каже: чуєте, сусіди, пан

спектор із Дрогобича приїхав, є тут. А мені немов щось блисло в голові. Ей — кажу — кумове! Ходімо до нього! Чого? — питають. — Як то — кажу — чого? Адже три роки, як нам надали нового вчителя, а ще в нас ані разу не були. Оце в четвер у нас екзамен, — запросимо й пана шпектора, хай приїде подивитися та послухати.

Товкач. А ми, довго радивши, взяли та й пішли.

Омелян. І що ж? Як вас прийняв?

Товкач. Та що, ховай боже! Ладно. Говорив так по-людськи, делікатно.

Омелян. О, він дуже делікатний!

Загонистий. Розпитував про вас, як живете, як з громадою поводитеся, як учите?

Товкач. Чи ми контенті¹ вами? Розуміється, ми один наперед другого вас вихвалювали.

Загонистий. Видно було по нім, що йому це дуже подобалося. Все потакував, аж нам слова піддавав.

Товкач. Дуже чемний та людяний пан! — Конечно — каже — приїду до вас на екзамен. Аби там не знати що, то приїду.

Омелян. Га, дай боже. Про мене може приїжджати й кожного дня.

Я В А ІІ

Ті самі й **Юлія** виходить зі школи, з глатком на голові й засуканими рукавами, з ножем у руці. Чула останні слова

Юлія. А про мене не може! Та я зовсім пропала би, як би так частіше прийшлося для нього гостину ладити².

¹ Контентий — задоволений.

² Ладити — готувати.

Товкач. А ви, панночко, не дуже мучтеся! Хоч то ніби великий пан — пан шпектор! Ну, але він чень бідному навчителеві в селі в горах не подивується.

Юлія через перелаз входить до городця, рве ярину, ріже зрізованець і говорить. Не подивується? Може й не подивується, але мені самій неприємно. Побачивши Пасічну, що здалека надходить. А, ось моя сусідка! Ось моя помічниця! Ну, господи тобі слава, що ви приходите, Пасічна, а то я зовсім не можу собі ради дати!

Я В А ІІІ

Ті самі й **Пасічна** несе щось у фартусі

Пасічна. Слава Сусу Христу!

Товкач. Слава на віки!

Пасічна до Юлії. Ей, панночко! Та що ж би то було, щоби я не прийшла вас у таким ділі порятувати. Та ви даруйте, що я трошки припізналася. Знаєте, як то при господарстві. То одне, то друге. Бахудоба, ба слуга, ба це, ба те...

Юлія. Та спасибі вам, що хоч тепер приходите!

Пасічна. Я вам тут дещо принесла, може придасться.

Юлія. О, спасибі вам! Та ходімо до хати! Там у мене в кухні горить. Ходіть! Обі відходять до хати.

Я В А ІV

Омелян, Товкач, Загонистий; оба селяни сидять у лавках, курячи люльки

Товкач. Господи! І чому чоловік ще раз не може бути молодий, щоб міг отак у лавку засісти та за книжку взятися?

Загонистий. Бігме, я хоч старий, але як чую, коли мої малі читають та розповідають, що їх у школі вчили, то й мене самого охота зносити на старість за книжку засісти.

Товкач. Як би так можна, то гадаєте, що я би цього не зробив?

Омелян. А чому ж би не можна? Ось чекайте, тепер мої перші школярі вже виходять із клас, то ми по вакаціях заведемо з ними недільну школу. То там будуть могли й старші приходити і вчитися.

Загонистий. Ей, чи на правду?

Омелян. А вже ж що не жарт.

Загонистий. А бог би вам, паночку, здоров'я дав! Та я не знаю, ми вас озолотимо за вашу роботу, за ваше добре серце.

Товкач. То то й є, куме! Добре серце, то ґрунт. Інший робить, і видно, що силується добре робити, та що: як йому та робота з душі, з серця не пливе, то все воно якось так виходить, як не ївши танцювати.

Я В А В

Ті самі, **Війт** і купа парубків і дітей втягають з криком і гамором до половини на сцену віз із купою смеречини

Війт. Ну, гов! Та куди тут далі! Дайте спокій! Хай віз тут стоїть, бо не буде куди рушитися! Обертається до Омеляна. Слава Сусу!..

Омелян. Слава на віки! А це що, пане начальнику?

Війт з люлькою в зубах. Говоріть: що? Наперлася хлопчівня: дозвольте та й дозвольте, пане начальнику, на громадській толоці смерічок нарубати та на нинішній аґзамент школу об-

маїти! Ну, та я смерічок не бороню. До парубків. Ну хлопці! Маєте маїти, то звивайтесь швидко!

Парубки. Ми зараз, пане начальнику! Тільки чи пан навчитель дозволять?

Омелян. Та щовже з вами маю робити? Маїть! Парубки, діти і старші носять з воза смерічки і втикають їх у землю попід школу, обтикають ганок, вікна і т. д.

1 парубок в заклопотанні підступає до Омеляна. Пане навчителю!

Омелян. А що тобі, Максиме?

1 парубок. У нас от, парубоцтва, є до вас іще одна просьба.

Омелян. А то яка?

1 парубок. Та... Ми маємо маленький довжок.

Омелян. Довжок? У кого?

1 парубок. Ба, та у вас.

Омелян. У мене? Не тямлю, щоб я що у вас позичав.

1 парубок. А борони боже! То не такий довжок. Ми у вас... І не то щоб позичили. А знаєте, тоді, коли ми вам у школі таку субернацію зробили... Ви були такі добрі, що за нами просили. А ми... тямите, ми тоді шарпаючися з вами, сурдут вам роздерли.

Омелян. Нічого цього не тямлю.

1 парубок. Та... може ви й на тямите, але ваш сурдут тямить. Бере за полу. Адить, ось іще видно, де був роздертий, латка є.

Омелян зворушений. Ну... ну, то чого ж вам ще треба?

1 парубок. Та знаєте... тота латка в нас як гріх на сумлінню. То ви... не прогнівайтесь, пане навчителю... Бігме, що ми не хочемо вас образити! То ми зложилися і... і... і... Біжить до воза і приносить звиток. Ось вам нове убрання!

Омелян. Господи боже! Хлопці! Що це ви зі мною робите! Де ж це видано?

1 парубок. Пане навчителю! Не робіть нам того! Прийміть від нас цей дарунок. Ми вас полюбили, як рідного тата...

Парубки й діти обступають. Так! Так!

Війт. Пане навчителю! І я до них приєднуюся. Хай це буде наша відплата за ті прикrostі, яких ви в нас зазнали.

Омелян обнімає їх одного по одному. Браття мої! Діти! І хай же мені тепер хто скаже, що наш нарід невдячний! Що не варто для нього працювати і навіть життя своє для його добра віддати!

Я В А VI

Ті самі й **Вольф** входить звільна, озираючися

Вольф. Ну! Добрий день!

Всі. А Наш Вовк!

Війт. Дай боже здоров'я! О, давно невидані гості! А ви відки, пане Вовк? Де так довго гостювали?

Вольф. Так собі! Всюди був. Гешефти були.

Війт. А давно до нас загостили?

Вольф. Та от власне тепер приїхав. А бачучи з гостинця¹, що тут вас така купа, я зацікавився та й прийшов. Та дай боже щастя з празником!

Омелян. Та дай господи!

Вольф. А, пан навчитель! Ну, wie gehts?²

Омелян. Так собі. Гірше бувало.

¹ Гостинець—шлях, шосе.

² Як ведеться?

В о л ь ф оглядається. Та що тут, жените когось чи віддаєте заміж?

В і й т. Та де там! Нині, пане Вовк, агзамент у нас. Пан навчитель так нам красно дітей учать, що диво. Незадовго вся громада тут на агзамент зійдеться, то ми загадали робити його на дворі, а не в хаті.

В о л ь ф. А це вільно?

О м е л я н. А хіба заказано?

В о л ь ф. Я не знаю, але я про таке ніколи не чував.

О м е л я н. Е, ви може й про таке не чували, щоб хлопи взагалі читати, писати знали. Та що діяти, пане Вовк, треба й до цього привикати.

В о л ь ф. Ну що ж, яюсь привикнемо! А в мене до вас маленьке діло, пане навчителю.

О м е л я н. У вас до мене?

В о л ь ф. Не бійтеся! То не жодна порука! Я вчора в Турці бачився з паном інспектором. Говорив з ним про всякі речі. Він і про вас згадав і просив мене передати вам оцеї білет. Добуває з портфеля й дає білет у конверті.

О м е л я н. Ну, дивних листоносів вибирає собі пан інспектор.

В о л ь ф. Почтаря не було, а він казав, що діло пильне.

О м е л я н розпечатує й читає. От тобі й на! Юльцю! Юльцю! А ходи-но сюди!

Я В А VII

Ті самі й Юлія виходить із дому

Ю л і я. Чи ти мене кликав?

О м е л я н. А так! Ади, білет від пана інспектора.

Юлія. Білет? А що він пише?

Омелян. Дуже перепрошує, що не може нині приїхати до нас на екзамен, бо перешкоджений.

Війт і селяни. Ова! То шкода!

Юлія. Ба, а для кого ж я з обідом лагоджуся? І стільки заходу!

Омелян. Ну, сестричко, дарма! Якось ми тому обідові дамо раду. А заходи так само як соус — задармо.

Юлія. Добре тобі жартувати, але я ніг і рук собі не чую.

Омелян. Ну, Юлечко, я тобі тому не винен. Хіба схочеш пану інспекторові процес о відшкодування виточити. Та й то не виграєш, бо він у тебе обіду не замовляв.

Юлія нетерпеливо. Ну, пішов уже торочити! А мені ніколи й слухати!

Я В А VIII

Ті самі без Юлії

Омелян. Ну, що ж, люде добрі. Коли пан інспектор на нас не ласкав, то може б ми могли зачинати екзамен?

Війт. Та що ж, діти всі тут. А ми раді послухати.

Вольф. А мені дозволите?

Омелян. Що ж, кожному вільно, то чому ж би й вам не було вільно? Слухайте. Ну, діти, сідайте в лавки!

Хлоці й дівчата сідають у лавки й розкладають книжки, скрипки й т. і.

Я В А IX

Ті самі, **Хоростіль** у блузі й полотнянім плащі з пушкою через плечі

Хоростіль. Слава Ісусу Христу, люде добрі! Всі. Слава на віки!

Омельян. А, Хоростіль! Здоров був, Іване! Цілюються.

Війт до Товкача. Куме! Це той самий, тямите?—що тоді так нас був перепудив.

Товкач. Ой, ой! Чарівник! Той, що з гадиною...

Хоростіль. А, панове господарі! Ми вже колись бачилися! Стискує їм руки, Товкач зі страхом. Я гадаю, що ви не гніваєтеся на мене за тодішній жарт?

Товкач. Ой, панцю! Я від вашого жарту тоді мало не розхорувався.

Хоростіль. Ба, людонькове! А ви зі мною також не дуже чемно хотіли жартувати. Ну, але хай це з тим часом іде! Чи як ви кажете?

Війт. Та ми на пана не гнівні. Нам потім пан навчитель розповів про вас. Ну, що вже це й згадувати!

Хоростіль. Оце й найліпше! Ну, але що це у вас, празник якийсь нині?

Війт. Та таки так, що празник. Агзамент, панцю. То в нас рідка річ.

Хоростіль. А, коли так, то дуже добре! І я послухаю.

Війт. Просимо, просимо!

Хоростіль. Ну, а як же тобі, Омельку, ведеться? Давно ми бачилися! Як твоє здоров'я.

Омельян кашляє. Та так, посередині. Працюю, то й не маю часу думати про здоров'я. Атутешне повітря, братіку, то половина здоров'я.

Війт. О, в нас повітря славне!

Хоростіль. А що ж сестра? Здорова!

Омельян. Спасибі, здорова.

Хоростіль. А що? Все ще не може привикнути до цих гір?

Омельян. Ні, богу дякувати, привикає по-трохи!

Хоростіль розчарований. Та-а-ак? А, та ось і вона! Йде напротив Юлії.

Я В А Х

Ті самі й Юлія

Хоростіль. Добрий день вам, пані! Здорові були.

Юлія. А, пан Хоростіль! Подає руку. От рідкий гість!

Хоростіль. Коли б тільки впору!

Юлія. А то чому? Сама пора. Бачите, в нас сьогодні екзамен. А ви знов зі своїм природництвом? Певно, знов якусь вужаку в пушці маєте?

Хоростіль. А хай бог боронить! Пару рослин, кільканадцять родів хрущів...

Юлія. Ну, надіюся, що цим разом побудете в нас пару день. Та про це нема що й говорити. Ми вас не пустимо.

Хоростіль. Що ж, коли так, то буду вашим невольником. А хрущі збирати пустите?

Юлія. І сами з Омельком та з вами разом підемо. В час є дуже гарні. Там за закутом смереки рубують, то я колись на стятих смереках дуже гарні хрущі бачила. Такі великі з довгими рогами.

Хоростіль. От цікаво. Зараз першу екскурсію туди зробимо.

Омельян. А знаєш, братіку, яка нам неприємна пригода лучилася? Обіцявся був до нас на екзамен пан інспектор, і власне перед хвилиною дістаємо від нього білет, що не може прийти.

Хоростіль. А, так! Там у Турці нині якийсь бенкет—на честь старости, чи що. Це вже й йому не випадало виїздити. Але знаєш, я вчора бачився з ним у Турці. Балакали. про тебе розмова була.

Омельян. Про мене? А то яка?

Хоростіль. Я аж уха свої забув. Пан інспектор так тебе хвалив, так хвалив! Це, каже, найліпша в нас учительська сила в цілім окрузі.

Юлія. Ну, це певно знова якийсь клопіт буде.

Хоростіль. Що? А то для чого?

Юлія. Чую вже, що ця похвала для Омелька не добром пахне.

Омельян. Але ж Юлечко! Як же можна так говорити? Ми повинні тішитися.

Юлія. Ну, то тішся, коли маєш охоту.

Хоростіль. Я там невеликий знавець тайників людської душі, але не можу сказати, щоб у розмові пана інспектора було щось нещирого. Ще як би я був учителем, його підвладним—ну. А то я відразу представився йому як укінчений юрист і доктор прав, то пан інспектор відразу став сердечний...

Юлія. Е, коли ви така велика риба, то дозвольте й нам зложити вам ґратуляції¹. Юлія й Омельян стискають йому руку.

Хоростіль. Ну, що там! Ми старі знайомі, то можемо обійтися без цих церемоній. Ну, Омельку! Твої школярі чекають, починайте екзамен!

Омельян. А й справді, маєш рацію. Стає перед лавками. Ну, діти. Нині в нас празничний

¹ Ґратуляція — побажання.

день. Мої перші школярі виходять зі школи. От тут при їх татах і мамах можу сказати, що не жаль мені цієї роботи, того часу, що ми разом провели в школі. Правда, скупенька моя наука. Самі початки. З того ще людина мудрою не буде. Але я старався подати вам спосіб, як собі далі радити, як далі вчитися. Бо вчитися, діти мої любі, треба й далі, раз-у-раз, весь вік. А тепер, щоби з богом почати, заспівайте ту пісню, що вивчилися для екзамену!

Діти встають, за ними й старші — хор.

Боже великий, єдиний,
Ласку свою нам пошли,
Щоб ми добра і науки
Все набираться могли!
Дай нам все добре любити,
З злом не брататися нам,
Розум дай ясний і волю,
Силу робучим рукам.
Боже великий, єдиний,
Молимо щиро тебе,
Дай, щоб росло і міцніло
Сім'я науки слабе! Діти сідають.

Товкач. Ото, куме, пісня! Аж мені сльози в очах стали.

Загонистий. І в церкві би можна заспівати.

Омелян до першого хлопця. Ну, Андрію, зачнемо від рахунків. Скажи мені, як тобі тато дасть 25 горіхів, а мама до того додасть ще п'ять, то скільки будеш мати разом?

1 хлопець. Пів копи.

Омелян. То значить скільки?

1 хлопець. Та тридцять.

Омелян. А як тебе брат попросить, щоб ти йому дав 12, то скільки тобі лишиться?

1 хлопець. 18.

Омелян. А як до тебе прийдуть іще Михайло і Сень і Олекса і скажуть: поділи нас тими горіхами всіх по рівній часті?

1 хлопець. Ба, а то як? Щоб мені нічого не лишилося?

Омелян. Ну, ні. І собі лиши.

1 хлопець подумавши. То я їм дам по 7, а собі лишу 9.

Усі сміються. Чи бач, як мудро поділив! Не треба й Саламона.

Омелян. Ну, а як би вони хотіли по 8?

1 хлопець. Е, то моя кривда буде, бо мені лишиться лише 6.

Омелян. Добре. Ну, а тепер прочитай нам децю. Розгортає буквар. Оце!

1 хлопець. Що є на землі, в землі і під землею? Живемо на землі. На землі бачимо села й міста, потоки, ріки і стави, поля, сіножаті й ліси, рівнини, долини й гори. Всюди на землі живуть люди, звірята й рослини. В землі є вода, сіль, нафта, залізо, глина, пісок і каміння.

Омелян. Ну, досить. Сідай! До другого хлопця. А тепер ти, Олексо, скажи мені, що таке читав Андрій.

2 хлопець. Та про землю, що є на ній, і в ній.

Омелян. Візьми книжку! Розповідай мені докладно, що там написано.

2 хлопець. Живемо на землі. Не все, що живе, живе на землі. Риби живуть у воді, птахи в повітря. На землі бачимо села й міста. Я ще міста ніякого не бачив, але сел бачив кілька: Довге, Красне, Висіцьке.

Омелян. А що ж то таке село?

2 хлопець. То так багато хат, stodil, стаєн, оборогів, при хатах садки, річка, посеред них іде дорога, буває й церков, школа, корчма — і це називається село.

Омелян. Ну, а що ж то таке місто?

2 хлопець. Та й там є хати, але кажуть, такі великі, муровані, гонтами побивані. Мої татуньо робили в лісі гонти й возили до міста продавати.

Омелян. А ти видів, як вони робили?

2 хлопець. А чому ж би ні? Я й помагав їм клинці бити та пилою колодки різати.

Омелян. Ну, а що ж там далі в книжці?

2 хлопець... Потоки, ріки і стави. Потоків у нас у горах багато. То така маленька вода, біжить по камінню, і з яру збігає до ріки. А ріку маємо одну, Стрий. А ставу я ще не бачив. У нас у горах нема ставів.

Омелян. Чи тільки тота одна ріка є на землі?

2 хлопець. Е, та де там! Багато їх!

Омелян. Ну, а ти про які чував?

2 хлопець. Та тут недалеко за горою Сян іде, а там коло Лімни Дністер. Він геть там на долах збігається зо Стриєм. А є ще, кажуть, велика ріка Дунай.

Омелян. Ну, а що ж то таке стави?

2 хлопець. Та то так роблять: як є потічок або річка не дуже велика, а пливе широкою долиною і не високо й має береги, то возьмуть і півперек долини поставлять таку гать із дерева, глини, каміння й зіпруть тоту воду й вона залле дно долини і так стоїть, тільки верхом витікає.

Омелян. А на що ж то таке роблять?

2 хлопець. Ну, та вода млин жене, а в ставі рибу держать.

Омелян. Добре. Можеш сідати. Хлопець сідає. А тепер...

Я В А ХІ

Ті самі і **Возний**

Возний входить. Слава богу!

Всі. Слава на віки!

Возний. Чи тут пан професор Омелян Трач?

Омелян. Тут? Що там таке?

Возний. Прошу, тут до пана професора письмо, розпорядження із шкільної ради. Ось тут, прошу поквітувати. Омелян підписує в книзі. Так. Дякую. Не хочу переривати пану професорові заняття. Дай боже здоров'я! Відходить, кланяючися.

Я В А ХІІ

Ті самі без возного, Юлія й Хоростіль збігають із ганку й наближаються до Омеляна. Цей поквапно розгортає листа, читає, хитається на ногах і сідає на лавці

Юлія. Омельку! А тобі що? Що це таке?

Хоростіль. Господи! Він поблід як стіна! Бере за руку. Рука зимна! Омеляне! Що це?

Омелян важко дихаючи, добуває хустку й тулить до уст, а другою рукою хапається за груди—по хвилі кашляє й опускає руку з хусткою. Юлія заглянула на хустку і скрикнула.

Юлія. Ой, господи! Кров! Омельку, ти слабий! Що тобі?

Омелян глухим голосом. Нічого, нічого! Вже легше! Вже пройшло! Встає і знов сідає.

Хоростіль. Ви б, панно Юліє, принесли йому води шепче й ошту трошки долийте! Юлія відходить.

Омелян. Нічого, нічого! Це так було, хвиля така. Ну, діти, будемо далі.

Хоростіль. О, ні, брате! Цього не можна. В тебе кров з горла показалася, тепер тобі треба супокою, відпочинку. Я не дозволю, щоб ти себе без часу губив.

Омелян. Але ж мені нічогісінько не сталося...

Війт. Ні, пане навчителю! Коли вам таке трапалося,—най то господь усе лихо відвертає на гори та на дебрі!—то ми вже вам дякуємо. Та й так ми бачили, як наші діти красно відповідали. Буде нам на тепер.

Омелян. Але ж ні, ні! Будемо кінчати! Встає—знов хитається і знов сідає.

Юлія входить. На, братчику! Випий води, освіжишся трохи! Омелян п'є. Господи! І що це таке? Пане Іване, а погляньте но, що це він за письмо дістав!

Омелян держить письмо в руці. Ні, брате, чекай! Піднімається з лавки, опертий на Хоростіля й Юлію. Пане начальнику, панове громада, і ви діти! Слухайте, яка мене ласка спіткала нині, підчас вашого першого екзамену!

Всі. Та що таке? Що?

Омелян. Ласка! Велика й незаслужена. Ось на, читай!

Хоростіль читає голосно. „З огляду на ваші заслуги коло розвою школи народньої, на ваш талант педагогічний і на ваше уміння кермувати школою поручається вам засновання й дальше ведення школи в Волосатім, з підвищеною пенсією і всякими добродійствами.“

Юлія. Ах, значить аванс!

Омелян. І дев'яте перенесення.

Хоростіль. Та й ще до Волосатого. Ти знаєш, що це таке Волосате?

Омелян. Чував про нього, чував. Як кажуть по латині, ultima Thule¹.

Юлія. Що таке, що?

Хоростіль. Крайнє село під самою угорською границею, в недоступних горах, без тракту, без комунікації. Що відносини там, коли можна, ще дикіші від тих, які ви тут застали, про це нема що й говорити. Більше як десять літ уже власті заходилися, щоб там заснувати школу — годі та й годі. Врешті вислано військову екзекуцію й якимось з тяжкою бідою школу збудовано. Та що з того, вже п'ять літ, як у ній шинок міститься, бо ніякий учитель не хотів там подаватися.

Юлія. І це тебе, слабого, туди переносять! І ще пишуть, мов на сміх, що це роблять, признаючи твої заслуги! Господи, що ж це значить? Що про те думати? Адже ж ти не витримаєш самої дороги в цю пустиню! Ні, я на це не дозволю! Я зараз до Ради шкільної пишу. Адже ж це вбивство, не аванс!

Товкач. Ми вас не пустимо! Ми всі підемо до pana шпектора за вами просити.

Війт. Так, так! Ми від громади за вами просьбу подамо!

Омелян. Братчики мої! Робіть, що знаєте, але я не думаю, щоб мені це щось допомогло. Добре чую, що лиха доля висить наді мною!

Юлія. Ні, брате! Не трать надії. Я тебе не покину.

¹ Найдальше місто.

Хоростіль. А я хіба такий уже далекий тобі, щоб ти й на мою поміч не міг числити?

Юлія. Люде добрі! Прошу вас! Він тепер трохи недужий... Будьте ласкаві, розійдіться. Йому треба спокою.

Люди мовчки й сумно розходяться.

Вольф підходить до Омеляна. Ну, пане навчителю! Що вам таке? Може вам доктора треба?

Омелян. Від вас мені нічого не треба!

Вольф. Як то нічого не треба? Ви мною не гордуйте! Не бійтеся, я не такий! Я злого не пам'ятаю!

Омелян. Чоловіче! Не муч мене! Нічого від тебе не хочу, дай мені спокій!

Вольф киває головою. Все однакий! Все впертий українець! А чи я вам не казав зараз на початку, що у вас занадто слабі зуби, щоб мене згризти? Га? А можна було без того всього обійтися й жити собі спокійно. Ви самі не хотіли, на себе самого й нарікайте! A gut jug¹! Доторкається рукою капелюха й гордо відходить.

Я В А XIII

Омелян, Юлія, Хоростіль

Омелян. Чи бач! Гадина! Вкусила, ще й насміхається! Ще й благородного Самарянина хоче вдавати!

Юлія. Ходи, Мілечку! Ми тебе підведемо. Ходи до школи та положиися.

Омелян. Ні, сестрице! Мені вже ліпше! Ади, я вже можу йти. Йде спертий на Юлію й Хоростіля й сідає на ганку. Ось тут посиджу. Тут

¹ На добрий рік!

ліпше. Та ти, Юлечко, не бійся, це ще нічого такого страшного нема.

Юлія глядить на нього. От тобі життя! От тобі аванс! От тобі працєю, посвячуйся, дослугуйся! О, я це передбачувала, серце мое говорило мені, що панська ласка не добром для нас пахне. Плаче. Братіку мій, братіку! І що ж нам тепер робити? Адже я з самої турботи за твоє здоров'я й сама занедужаю.

Омелян. Але ж Юлечко! Що ти говориш!

Хоростіль. Панно Юліє! Гамуйтеся! І як вам не стидно своїм плачем, своїми словами ще додавати болю братові? Адже ж бачите, що ваші сльози його ще гірше мучать!

Юлія втирає сльози. Коли мені жаль! Страшений жаль. До всього світа й до нашої долі. Адже ж обое з братом працюємо чесно, ненастанно, сповняємо все, що нам велить обов'язок, всю душу вкладаємо в свою працю, — а за це ось яка нам надгорода! І весь вік отак: немов на хвилечку всміхнеться доля, немов виходить так, що наша щира праця зачинає приносити плоди, — аж тут на тобі! Мов іронія якась, мов насміх злої долі! Якась незрима рука одним замахом усе нищить, усе перевертає й валить, що ми збудували, і спихає нас знов у долину, заставляє знов зачинати наново.

Хоростіль. Ну, пані, це ви трохи пересяджуєте. Адже ж тепер брат ваш одержав похвалу за свою працю, одержав місце з ліпшою пенсією.

Омелян. Ой, брате! Бачу я добре, що значить цей аванс. Promoveatur, ut amoveatur¹.

¹ Підвищують, щоб усунути.

Якимсь темним силам не сподобалося те, що я тут роблю й постаралися, щоб мене усунути. Я чую добре, тут я, проломавши перший лід, здобувши собі довір'я людей, міг би був зробити чимало доброго. А там... зачинати наново... боротися... ні, чую добре, що мені не стане сили.

Хоростіль. В такому разі одна тільки для тебе рада: покинь учительство.

Омелян. Покинь учительство! Легко тобі сказати. Та хіба ж я можу це вчинити? Адже я й без хвороби згину, коли покину свою працю. Знаєш, Іване, дало мені це вчительство стільки клопотів і гризоти, підкопало моє здоров'я, пожерло мій молодий вік, — а проте чую добре, що зжився з ним, зрісся з ним усіми своїми думками, і без нього мусів би згинати, як риба без води.

Хоростіль. А я думаю, що й це в тебе пересада, нерви. Певна річ, тобі хочеться працювати, ти втягнувся в цю шлію й не можеш подумати життя без неї. Але мені здається, що можна придумати й іншу позитивну працю.

Омелян. Яку? До якої праці я здібний?

Хоростіль. Ну, тепер я би по совісті не радив тобі до жодної братися, поки не поздоровшаєш. Тепер тобі треба спокою, вигоди і свіжого повітря.

Омелян. Ну, вакації... за той час чень поправлюся.

Хоростіль. Дай боже! Та тільки те лихо, що як тебе перенесли до Волосатого, то швидко скажуть відси забиратися. А в Волосаті тобі тепер ніяким світом їхати неможна.

Юлія. Та я йому й подумати про це не дам!

Омелян. Ба, а куди ж нам подітися? Наша власна вілля з жалісним усміхом ще не готова.

Хоростіль. Я вас забираю до себе. Пару день пробудемо ще тут разом, а потім і не говоріть нічого — поїдемо на моє господарство.

Омелян. Спасибі тобі, брате, за добре серце! Але я не знаю, як воно буде? Ти знаєш...

Хоростіль. Нічого не знаю і знати не хочу. Це діло рішене. Їдете до мене й живете доти, доки ти зовсім не виздоровієш.

Омелян. Е, то може буде довга гостина.

Хоростіль. Це вже твоя річ. Виздоровлюй як найшвидче — от тобі моє крайнє слово. А впрочім pardon! Тут ще одна інстанція мусить сказати своє слово.

Юлія. А то хто?

Хоростіль. Видно, що пані почувається самі до того, що за вами черга.

Юлія. Не розумію, що я тут можу сказати, окрім подякувати вам сердечно за вашу добру волю.

Хоростіль. А забули пані своє слово, що ви мені дали ось тут на тім ґанку, перед трьома роками?

Юлія. Яке слово?

Хоростіль. Як бачу, забудько з вас, панно Юліє! Мушу вам пригадати. Ви казали: „Їдьте до Львова, кінчіть університет, робіть екзамени.“

Юлія. Ну так, це я сказала, й тішить мене, що ви мене послухали. Здається, ви й самі того не жалуєте.

Хоростіль. Так, пані, не жалую. А знаєте чому? Тому, що все те робив для вас, робив у тій солодкій надії, що осягнувши свою ціль, здобувши собі незалежне становище або хоч можливість дійти до нього, я зможу сміло стати перед вами і сказати вам: панно Юліє, я вас люблю, щиро, гаряче, надо все на світі! Я знаю,

що й ви для мене не зовсім байдужні. Будьте моєю!

Юлія. Що ж, пане Хоростіль! Це все дуже гарно, та здається, що ви запізно приходите.

Хоростіль. Як то запізно? Ви полюбили другого? Не любите мене?

Юлія. Ні, я не про те... Але бачите самі, брат тяжко недужий. Як же ж мені, що йому так багато завдячую, думати тепер про своє щастя, покидати його слабого та безпомічного?

Хоростіль. Але я думаю, що власне з огляду на слабкість брата, на потребу для нього вигоди, спокою й довшого урльопу ви повинні прийняти моє пропозиція. А впрочім боже мій! Це ж залежати буде тільки від вашого брата, щоб він покинув у такім разі вчительство й лишився при нас, допомагав нам у спільній роботі, допомагав боротися з людською кривдою.

Юлія. Брат на це не пристане.

Хоростіль. Брат? Омельку, невже ти мав би стати на перепоні здійсненню моїх найсвятіших надій?

Омельян подає йому руку. Братіку мій! Всім серцем бажаю тобі щастя. Нехай Юлія сама тобі скаже, чи я їй давно не говорив, щоб не загірбала зо мною свого віку молодого, щоб ішла за поривом свого серця. Адже ж я давно бачив, що ви любите одне одного.

Хоростіль. Але ж вона й тепер не хоче тебе покинути, і я того не жадаю. Значить, підеш до нас жити? Покинеш вчительство?

Омельян. Слухай, Іване! Пощо нам забігати в майбутнє? Будемо задоволені тим, що дає теперішня хвиля. Подайте собі руки! Юлія подає руку Хоростілеві, котрий гаряче цілує її. От так! Вірте

мені, з душі, з серця благословлю цю хвилю. Вона сповняє мої гарячі, давні бажання. А коли ви такі добрі й хочете прийняти до себе такого інваліда, як я... Втирає сльози.

Юлія й Хоростіль кидаються в його обійми. Братіку! Як же ж ти можеш так говорити? Ти для нас будеш батьком, порадником!

Омельян. Ну, ну, досить того! Значить, усе в порядку. Юлечко, пора до обіду. Я голодний.

Хоростіль. Е, панно Юліє! Омелько голодний! Має апетит! Значить, з його здоров'ям не так іще круто. Ну, та ми швидко лікаря спровадимо. А тепер ходіть, я вам поможу стіл накривати! Обое відходять до середини.

Я В А XIV

Омельян сам. Любі мої! Щирі душі! Золоті серця! Благословлю тебе, нинішня хвиле! Благословлю тебе, моє нещастя, моя недуго, ти що гадюкою підповзаєш до серця, ворушишся в грудях, підточуєш—чую це добре—звільна та ненастанно підточуєш корінь мого життя! Благословлю вас, бо ви допомогли мені звести до купи отих двоє людей, дорожчих для мене над усе на світі. Що мені власне життя! Рік муки більше чи менше! Нема чим так дуже дорожити. Щоб тільки ви були щасливі! А я... я таки піду до Волосатого!

Заслона спадає.

ДРАМА В ОДНІЙ ДІЇ

О С О Б И:

Панько Середущий — будник, літ 50, високий, з повною стриженою бородою, в синій блюзі, в шапці з ознакою залізничного функціонера¹.

О л е н а — його жінка, літ поверх 40, згорблена, зморщена, передчасно зів'яла.

З о с я — їх дочка, літ 18, гарна дівчина, в сільським, чистеньким убранні.

Прокіп Завада — багатий господар, удівець, літ 45, невеликий, кремезний, трохи лисий, зі шпакуватими, коротко стриженими вусами.

Гнат Сиротюк — парубок, літ 24.

К с е н я — жебруча баба.

Діється в недавнім часі.

¹ Функціонер — урядовець.

На авансцені видно від правої куліси до лівої штреку залізної дороги. Коло правої куліси високий сигналовий стовп, коло лівої рампа¹ й ліхтарня на стовпі. За штрекою² піднімається скісно в гору насип також через цілу сцену, а на ньому невеличка площа, до котрої від штреки ведуть сходи з поруччям. У глибині сцени залізнична будка з чорним написом на стіні: 27. Перед будкою телеграфічний апарат у формі дощаної сторч поставленої домовини, від нього йде дріт до будки. В будці два вікна й двері. Над одним вікном видно напис — „Каса“. О стіну оперта будкарська кругла віха. Попід стіною йде лавка, збоку направо — друга. Декорація показує в глибині вид на поле, здалека село між вербами та садами; бокові куліси — вид на поля, полукіпки, з права далеко лісок. На протязі дії вечоріє.

Я В А І

Коли має піднятися завіса, чути гуркіт воза, що переїздить через штреку, лускання батога, крик: „війо! війо!“ Коли завіса підноситься, воза вже не видно, тільки Панько, з люлькою в зубах, залишає рампу. За рампою Гнат з батогом

Панько і Гнат

Панько. То напевно вже всі? Ти останній їдеш?

Гнат. Та кажу ж вам, що останній. Добуває з-за халяви тютюн і крутить цигарку. От дайте вогнику, коли ласка. Зраня здому вибирався, та й забув із собою сірничків узяти, прийшлося цілий день коло сіна робити не куривши. Закурює. Тютюн є, а вогню ані руш!

¹ Рампа — переїзд на залізниці.

² Штрека — залізничне полотно.

Панько. Невелика біда, що трохи пропустився. Менше грошей з димом пішло. Я, парубче, в твоїм віці ще й не знав, як смакує тютюн.

Гнат. Е, дядьку, ви в моїм віці певно й сном не снили, що колись будете будником при залізниці.

Панько. Та воно то правда. Поступає світ, нема що казати, тільки не все до доброго.

Гнат. А я гадаю, що не все й до злого. А по що ви питали, чи вже всі з сіном поїхали?

Панько. Та бачиш, рампу замикаю. Мушу ще йти на штреку, там три мости оглянути, бо о дев'ятій тягаровий їде, а зараз за ним поспішний. То як би ще які над'їхали, мусіли би чекати, поки не верну.

Гнат. Ну, а хіба ваших нема дома?

Панько. Та то то й є, що нема. Пішли обіжати до Завади. Наперся старий рано: конче та й конче ходіть! Порятуйте, мовить, мене цей раз, може й я вас коли чим порятую. Ховай боже, він і справді нераз стає нам у пригоді. То я й казав своїм іти.

Гнат. Ну, бувайте здорові! Не хочу вам часу збавляти. Мої коні також трохи відсапались. Добрий вечір вам!

Панько. Ідь здоров, небоже! Гнат відходить.

Я В А ІІ

Панько сам, поправляє люльку, йде горі сходами до будки, відчиняє двері, виносить із сіней лопату і взявши її на плече, йде знов на штреку й починає йти за шинами, десь-не-десь поправляючи лопатою насип, стинаючи зілля, відгортаючи камінець. Далі зирнувши в напрямі правої куліси, підносить лопату вгору, махає нею і кричить:

Панько. Гей, гей! А чого вас там занесло! От іще погана дітвора, не має де бавитися,

та на штреті! Геть мені насип поспують! А не підеш ти відтам один з другим, га! Біжить з піднесеною лопатою і щезає.

Я В А ІІІ

Якийсь час на сцені пусто. По хвилі з противного боку, від рампи, на насипі показується Олена й Зося, з серпами на головах, з вузликами в руках, за ними йде Прокіп

О л е н а. Бігме, кумоньку, аж мені прикро! Сама не знаю, як вас дякувати. Не стільки ми вам там і напрацювали... Їй же богу, яка вже з мене робітниця! А ви нас так ударували, так ударували!..

З а в а д а. Е, що там, кумо! Ударував! Ударував! Гріх би мені був, як би я таких щирих, таких добрих людей не пошанував. Я вам кажу, ви мене нині так урадували тим, що мене послухали! А того вже, кумо, не говоріть, що ви не заробили! Правда, ви слабонькі, але проте жнете добре, а вже що панна Зося!..

З о с я. Та яка я вам панна, дядьку Прокопе?

П р о к і п. Для мене ти, дівочко, панна. Не гірша від тих, що в панському дворі, а може ще й ліпша.

Тимчасом Олена вийшла до будки, зложила там свій вузлик і зараз виходить.

О л е н а. Ну, спасибі вам, кумоньку, що нас аж до самої хати довели! Але тепер уже вас так не пустимо. Прошу, зайдіть на хвиличку до середини. Мого старого немає дома, певно пішов штреку оглядати. Ну, та він зараз прийде. Прошу!

З а в а д а сідаючи на лавці під стіною. Ні, кумо-чко! Дякую вам! У вас там тісненько в будці. А тут так чудово. Сонечко саме на заході, похолодніло трошки, повітря тут у вас серед

піль чисте. Ах! Спочину трохи. Ніби то чоловік так тяжко не робить, а проте за цілий день набігається, намотикається, нагризеться то з тим, то з другим, то з десятим, і прийде вечір, то так би й сидів та дихав отим божим повітрям, та запахом, та тишею.

Олена сідає на другій лавочці. Правда ваша, кумочку! І я втомилася! А в будці справді трохи душно. Зосю, а йди но, сину¹, та винеси дечого, щоби кума погостити. Знаєш, того вишняку, що два роки тому наливаний! Іди, йди! Та й закуски не забудь, хоч із того, що нам кум сам дав сьогодні. Зося відходить до будки.

Завада. Та що бо ви, кумо? Заходу² собі робите, дівчину трудите, а я би обійшовся.

Олена. Е, ні, то вже зовсім не випадає. Нечасто ви нам пороги оббиваєте, а коли вже нині така ваша ласка... Ні, мене би старий убив, як би я вас не приймила³, як бог приказав. Посидьте трошечка, він живо прийде, то побалакаєте. Вечір теплий, до села недалеко, а хоч би й що, то старий вас проведе.

Зося тимчасом виносить накритий столик, ставить на ньому хліб, миску з покраяним сиром і дві чарки, потім приносить велику пляшку з вишняком. Вона поряється мовчки. Завада не зводить із неї очей, очевидно килюється нею.

Завада. О, спасибі тобі, Зосенько! Велика рости, на весілля проси!

Зося. Хіба досі не велика виросла?

Завада. Досі ти росла як деревце, як

¹ Коли ніжно звертаються до дівчат, то говорять „сину“.

² Захід — турботи.

³ Не приймила — не вгостила.

вишенька, все вгору та вгору, а тепер тобі пора інакше рости.

Зося. А то як?

Завада. Як божа пшеничка: зразу колосок зелененький, а потім жовкне, наливається, золотими зернятками наповняється.

Зося б'є його хусткою по голові. Йдіть, ідіть! От що вигадали! Маю ще час колоситися! Відходить.

Завада. Та куди ти, Зосю? А з нами перекусити не ласка?

Олена наливає чарки. Дайте їй спокій! У неї там ще в хаті робота є, а вона собі й роблячи перекусить. Прошу вас!

Завада торкає чаркою до Оленої, обое п'ють. А! От смак! Люблю я ті ваші вишніки! Чудо, як гарно ви їх умієте робити! А в мене вишень повний сад, та що з того? Прийде літо, досягне оце—красота, аж глянути любо. А все для горобців. Так сирі їсти — чи багато їх з'їси? А зробити з того щось чоловік не вміє. Моя небіжка, царство їй небесне, ледве борщ та бульби¹ вміла зварити. Ніби то чоловік у достатку живе, всього має, а проте їсть не ліпше того жебрака. Смаку ніякого не зазнає. Звичайно, коли жінка недотепа!..

Олена. Оцей вишняк, то вже моя Зося наливала. Вона в мене ціле господарство провадить. Що я знала, того й її навчила. Та що її вчити! Раз побачить і все зрозуміє, всьому лад дасть і ще й ліпше їй усе вдасться, ніж мені. Що то, молоді руки! Наливає Заваді, цей п'є.

Завада. Славна вона у вас дівчина, кумо! І як виросла! Адже на моїх очах; здається,

¹ Бульба — картопля.

ще вчора от така дитина була, а нині подивись!

О л е н а. Вісімнадцятий рік скінчить на Покрову.

З а в а д а. І радісно і прикро на душі, коли дивлюсь на неї. Адже ж і я міг мати таку доньку. Та що, не дав господь... Мали ми з небіжкою одного хлопчика, та цей швидко вмер. Як раз був би тепер у тім віці що й ваша Зося.

О л е н а. Га, що ж, божа воля. Наливає йому. Прошу вас, кумоньку, не погордуйте ще одною!

З а в а д а п'є. Якже! Не погордую. Коли кажете, що це Зося наливала, то якось мені мов аж удвоє ліпше смакує! Аж на серці легше робиться. Яка то мусить бути радість для мами—мати таку донечку, бачити її день-у-день, як ходить, порається по хаті, чути її голос, любитися нею, як тою квіткою запашною!

О л е н а. Та ви би, кумоньку, й собі подбали про таке! Цього цвіту є по всьому світу. Чому б і вам не мати в своїй хаті такої радості? Ану ж, може вам ще тепер доля судилася? Таже ви ще не такі старі. Скільки вам буде?

З а в а д а. Та сорок і п'ять минуло в м'ясниці.

О л е н а. Ну, то що ж? Гадаєте, що першаліпша шіснадцятьлітка не піде за вас?

З а в а д а. Та піти би пішла, чому ні? Тільки я боюся. Піде не за мене, а за мій маєток. Аби з під вінця, почне мною помітати як старю мітлою. От чого боюся! Про біду не трудно, а позбутися її потім не легко. Як би то так знайти таку дівчину, щоб чоловік був певний, що буде шанувати мене й себе—господи! Та я би її озолотив! Я би її на руках носив!

Олена. Ай, куме! Таже люди не вовки, а дівчата не вовчиці!

Завада. Ідіть, кумо, йдіть! Знаю я їх! От як би така дівчина, як ваша Зося...

Олена. Моя Зося?!

Завада. Знаєте, кумо, признаюся вам по ширості, я головню про те й хотів з вами говорити. Дуже вона мені в око впала. Вже більше як рік, ще від смерти моєї небіжки, дивлюсь я за нею й чим раз більше мені подобається. І така в мене думка стала: або з нею оженюся, або з жодною.

Олена. Але ж, кумоньку!..

Завада. Розуміється, кумо, силувати її не хочу. Я хотів би мати на старі літа справді жінку, дружину при собі, а не наймичку, і не таку сороку, щоб чекала, коли я замкну очі, щоби посісти моє добро. Богу дякувати, в мене є на чім жити. До тяжкої роботи її не заставляю, аби доглянула мене та й себе — буде з неї. Хазяйства догляну я сам.

Олена. Га, що ж, куме! Як би на мене прийшло, то вірте мені, я би своїй дитині ліпшої долі й бажати не могла. Наливає. Прошу вас, випийте ще одну! Ось мій старий іде. Коли хочете, поговоріть із ним. Почуєте, що він скаже.

Я В А ІV

Ті самі, **Панько** входить з лопатою на терасу, ставить лопату під стіну, скидає шапку й обтирає піт із чола

Панько. Добрий вечір вам, куме!

Завада встає й подає руку. Доброго здоров'ячка! А ми тут у вас з кумою гостимосся, га?

Панько. Та спасибі, що не гордуєте!

А видно, що робітниці вони не мудрі, коли ви їх так вчасно з ниви зігнали.

О л е н а. Е, кум Завада зовсім мене пристидали. І робити не давали і ще й обдарували так, що аж...

П а н ь к о *жартом*. Чи ти, стара, буває, не напоїла кума деяким „любимене“, що так до тебе липне? Ей, небого! Вважай! А то ще обнесуть люди, що в будці ч. 27 чарівниця живе!

З а в а д а. Та хоч і не кажіть! А хіба не живе? Ще й яка чарівниця. Ми тут власне про неї з кумою де яким слівцем перекинулися. Але сідайте лише коло нас. Ви там десь намучилися, що вам піт цюрком із чола тече.

П а н ь к о сідає. Хоч і не кажіть, як намучився. Вже мені те літо! До недавна слоти, повені насипи псували, а тепер оті дітиська, пастухи, ніяк собі не можуть ліпшої забави видумати, як брати з насипу каміння й кидати в річку. Чиста напасть моя з ними. А ще й три містки мусів оглянути — не придумаєте, що то за мука! По воді і по баюрах налазквся, бо інженір казав добре оглядати, чи де фундамент не ушкоджений.

О л е н а. Ну, то випий і перекуси ось з кумом, а я піду до хати подивитися, що там Зося робить. Виходить.

Я В А В

Завада, Панько

П а н ь к о наливає собі й Заваді. Ну, за ваше здоров'я, куме! П'є. Знаєте, мені страшенно дивно було, коли ви сьогодні рано завітали до нас. Відколи живемо ось тут у будці — дванадцять літ, а не пригадую собі, щоб ви

коли до нас загостили. Хоч ми й куми собі й приятелі і старі знайомі з парубоцьких часів. Ну та пийте бо! Чи, може, не вдався моїй донці вишняк?

Завада п'є. Ей, чому не вдався! Я вже п'ю його та й п'ю. В устах солодко, а на серці все чогось важче та й важче.

Панько. Не говоріть такого! Хай бог відвертає все зле!

Завада. А мені здається, що від мене все добре відвернув. Особливо цими днями такі мене якісь думки розбирають... Тямите¹ Ксеньку?

Панько. Яку то?

Завада. А цю чорнооку, будникову дочку. В оцій самій будці жила.

Панько. О, чому ж би не тямив? Усі ми парубки в селі дуріли за нею. А вона, бестія, всім моркву терла, аж поки десь не наскочила на свого. О, тямлю й до смерти не забуду, як чутка пішла, що в ріці просто будки знайшли втоплену дитину. Гомін по селі, шандарі², плач, ведуть мою Ксеньку заковану. Повели і пропала. Не було більше й чутки про неї.

Завада. Оце то й диво. Чи судили її? Як би судили, то було би чутно, адже Самбір не така далека країна. Чи вмерла в криміналі³? Чи що з нею сталося?

Панько. Але що ж вам нараз, куме, так вона пригадалася? Це ж давня історія, буде зо двадцять літ.

Завада. Або я знаю! Останніми днями ні про що інше й думати не можу, тільки про

¹ Тямити—пам'ятати.

² Шандарі—жандарми.

³ Кримінал—тюрма.

неї. Зажмурю очі до сну, вже вона переді мною. Дивиться на мене своїми чорними, блискучими очима, здається, аж у душу заглядає. Моргає бровами, пальцем киває, кличе кудись... зриваюся зо сну, місця собі знайти не можу. А ще чоловік сам у хаті—ну, мука та й годі.

Панько жартом. Чи не було там у вас чого з нею тоді? Бо щось дуже сильно вона вам пригадується.

Завада. Та як тобі сказати, куме? Здається, що було де-що. А зрештою дідько її знає, чи зо мною одним. Тямиш, яка була, як той в'юн вертка, кожному баки світила, а ніхто не міг зрозуміти, де в неї правда, а де жарт. Аж тоді, коли вже показалося по ній, тоді почала до мене лашитися, далі плакати: бери мене та й бери, це твоє! Та я не вірив, а мої старі випхнули її з хати. І знаєш, її вели заковану через село—в самі м'ясопусти було, а я до шлюбу їхав. Перестріла мене й так на мене поглянула, такими очима, що в мені аж серце льодом стялося. До нині того погляду не можу забути.

Панько. То то й є, молодість, буйність! Гай, гай! Хто з нас не має на собі гріха! В життю як на ярмарку, не можна без того, щоб один одному на пальці не наступив. А кому наступили, того болить. Не можна без того!

Завада. Все вже я передумав, куме, та про те не легше мені. Може то самота, бездітність отак під душу підступає. Так знаєш, на чім я зупинився?

Панько. Скажіть, то буду знати.

Завада. Хочу оженитися.

Панько. Ну, що ж, боже помагай!

Завада. Я говорив із твоєю старою, не знаю, що ти скажеш.

Панько. Що я скажу? Хіба ж це від мене залежить?

Завада. То то, що від тебе. Я хочу твою дочку сватати. Твою Зосю. Може би це не випадало мені старому на таку молоденьку заглядатися, та що діяти? Скільки вже роздивлявся по селі — нема такої ні дівчини, ні вдови, щоб моє серце до неї хилилося. Бачу то по них, кожна би пішла, але знаю напевно, що кожна би мені пекло принесла до дому. Лише твоя дочка одна між усіми — та що я буду її хвалити? Ти ліпше знаєш, яка вона.

Панько. І я її не буду хвалити. Тільки богу дякую, що дав мені таку дитину.

Завада. Так що ж ти скажеш? Буде що з того, що я задумав?

Панько. Це куме, як бог дасть.

Завада. Певно, певно. Без його святої волі нічого не буде. Але ми говоримо не про те, що там кому бог судив, а про те, що наш короткий розум міркує. Чи присилати сватів до тебе?

Панько. Що ж, куме? Скажу тобі по правді, не надіявся я твого сватання. Ти багач, я бідний чоловік. Не дам за дочкою такого віна, якого би може тобі треба було.

Завада схапується. Та що ти, куме! Хіба я віна за нею хочу? Чи мені віна потрібно? Адже ж я маю, богу дякувати, свого досить, дітей ані родини близької нема. Коли хочеш, то я ще й нині, в інтерцизі¹, все своє добро по своїй голові на неї запишу. Аби тільки мене шану-

¹ Інтерциза — запис майна.

вала, аби мені на старості літ мою пустку зіркою освітила.

Панько. Га, коли так, то боже помагай! Знаю тебе не від нині. Чоловік ти чесний, не сукристий¹, господарний і маю в бозі надію, що моїй дитині буде добре з тобою. І тобі з нею.

Завада кидається до нього, обіймає й цілує. Кумочку! Любий мій! Бог би твоїми устами говорив! От порадував! От ущасливив ти мене! Коби ще лиш Зося згодилася.

Панько. О скільки знаю, вона досі про сватання не думала. А в тім не далеко за нею й шукати. Кличе до вікна. Зосю! Зосю. А ходи-но сюди!

Я В А VI

Ті самі й **Зося**

Зося заплакана, втирає очі фартушком. Чого вам треба?

Панько. Ого, а це що? Тобі вже якась муха на ніс сіла? Ти плачеш? Ну, чого мовчиш? Скажи, що тобі сталося?

Зося. Та нічого.

Панько. Ну, то чого ж плачеш?

Зося плаче. Та нічого.

Панько. От тобі й на. Нічого та нічого. Може тобі мама сказала, що тут нанашко² Завада про тебе говорить?

Зося. Та сказала.

Панько. Що хоче тебе сватати?

¹ Сукристий — важкий характером, сварливий.

² Нанашко — дядько.

Зося. Та сказала.

Панько. Ну, а ти що на те?

Зося. Та нічого.

Панько. Як то нічого? А от плачеш.

Зося. Та плачу.

Панько. Значить, не хочеш іти за нього?

Зося. Та не хочу.

Панько. А то чому?

Зося. Бо я вже іншому дала слово.

Панько. Ого! А то кому?

Зося. Гнатові.

Панько. Якому Гнатові.

Зося. А тому, Сиротюкові.

Панько. Он як! Чи бач, з ким знюхалась! Ну, нічого з цього не буде. Що тобі Гнат за пара? Його на весні до війська візьмуть.

Зося скоро. Не візьмуть. Він у батька одинак.

Панько. Ну то все таки мусиш іще чекати зо три роки, поки з клас не вийде¹.

Зося. Не три, а два.

Панько. Нехай і два. А за кумом Завадою будеш відразу своя господиня.

Зося. Я ще молода, таточку, можу почекати.

Панько. Е, моя дитино, а що, як Гнат за ті два роки інакше нагадається та іншу візьме?

Зося. Ні, таточку, він не такий. Він мене дуже любить.

Панько. Ой, Зосю! З великої любови так, як із раннього цвіту, дуже рідко потіха буває. Розуміється, я тебе не хочу силувати, але як твій батько, бажаючи твого добра,

¹ Вийти з клас — ставати до військової бранки після скінченого 21 року на протязі трьох літ що року — коли за третім разом не візьмуть до війська, значить звільнений.

раджу тобі, не спускайся на Гнатові обіцянки, бери долю, яку тобі бог посилав. Кум Завада чоловік хоч і не молодий, але й не такий уже старий. За старших дівчата замуж виходять і живуть щасливо. А два роки чекати, то довгий час. Ми не заможні, а не дай боже моєї смерті, то де ти з немічною мамою подінешся? Подумай про це, дитино моя, бо це нетрудно сказати: не хочу! Тут про ціле життя ходить, щоб потім не жалувала. З твого Гната ще не знати, що може бути, а кум Завада чоловік статочний, не зміниться.

Завада. Знаєте що, кумочку, лишіть нас на хвилюку самих, я ще їй скажу своє слово, а тоді хай робить, як її бог навчить.

Панько. Добре, добре. Поговоріть собі тут, а я йду. ще на штреку подивитися. Сходить на авансцену й щезає в напрямі наліво.

Я В А VII

Завада й Зося

Завада. Зосю, дитино моя — не гнівайся, що так до тебе говорю, але ти могла б бути моєю дочкою. Підійди сюди ближче, сядь собі коло мене й послухай, що тобі хочу сказати.

Зося. Говоріть і так. Я чую добре.

Завада бере її за руку, притягає ближче й садить коло себе на лавці. Ні, сядь ось тут! Не бійся! Дай подивитися на себе! Заглядає їй у лице.

Зося відвертається й закриває лице рукавом. Ну, чого вам дивитися на мене?

Завада. Скажи мені, дуже тебе любить твій Гнат?

Зося. Або я знаю! Здається, дуже.

Завада. Ну, як він тобі говорить? Присягається?

Зося. Е, що вам з того прийде? Пригадайте собі, як ви своїй небіжці говорили, коли були молоді.

Завада зідхає. Ой, дівчино, дівчино! Як би ти знала, яке ти болюче місце порушила в моїй душі! Двадцять літ тому на тім самім місці, де тепер сидимо, сиділа коло мене інша дівчина, гарна як зірка небесна, Ксенька чорноока, горнулася до мене, заглядала мені в очі, цілувала мене, присягалася мені, що до віку буде любити, що не проживе без мене — так як твій Гнат тобі присягається. І що ж з того? Не минуло півроку, а моя Ксеня пішла в світ з іншим, а я мусів нелюбу дівчину брати.

Зося. Мій Гнат мене не покине! Він не такий.

Завада. Хто знає, дитино? Нині чоловік сам за себе не може ручити, не то за другого.

Зося. І я його не покину, а вам, дядьку, ще раз говорю: шукайте собі іншої пари, бо ви не мій, а я не ваша. Встає і хоче йти геть.

Завада держить її за руку. Стій, небого! Я ще маю тобі щось сказати.

Зося. Говоріть, бо мені ніколи.

Завада. Ти кажеш: шукайте собі іншої пари. Гай, гай! Не знаєш ти, небого, Прокопа Завади. Не знаєш, що значить у моїм віці шукати собі пари! Отже слухай. Я полюбив тебе, одну тебе на всім світі. Полюбив в останнє в своїм віці, а часом мені здається, що ти заразом і моя перша любов. Що все, що було досі, то була мряка, дєбра, гушавина, а тільки бачучи тебе, я виходжу на ясний, рівний, божий світ. Остання любов, дівчино,

так як домовина — до віку не зміниться. Твій Гнат може ще десять разів зрадити тебе, — я не можу ніколи. Та я розумію — молоде до молодого тягне. І я не хочу ані намовляти ані силувати тебе, борони боже! Тільки хочу дати тобі пізнати, як я тебе люблю. Слухай Зосю — ти бідна, а Гнатові родичі багаті. Чи пристануть вони, щоб Гнат брав тебе?

Зося. Або я знаю? Гнат казав, що бере це на себе.

Завада. Так говорить кожний парубок. Не вдоволься тим, жадай, щоб зараз вияснив справу.

Зося. Маємо ще два роки часу.

Завада. Е, за два роки багато може статися. А я тобі кажу напевно, що Гнатові старі не пристануть на те, щоб Гнат сватав тебе.

Зося гнівно дивиться на нього. А! Ви певно самі підмовите їх!

Завада. Ні, небого. Але я знаю їх, що то за люди. А хоч би й пристали, то тяжке пекло чекає тебе в їх домі.

Зося плює на бік. Тьфу! На свою голову таке говорить, не на мене! Гнат мене любить, він мене оборонить.

Завада. Дай тобі боже всього найліпшого, але я остерігаю тебе як батько.

Зося. Обійдуся без ваших осторог. Бувайте здорові.

Завада задержує її. Та чекай бо! Ов, яка ж ти нетерпелива! Я ще найважливішого не сказав тобі.

Зося гнівно. Пустіть! Досить того, що досі наговорили.

Завада. Ні, не досить. Я остеріг тебе, а тепер дам тобі доказ, що не так люблю тебе,

як твій Гнат, що не туманю тебе словами. Ще сьогодні беру твоїх старих із собою в село, щоб у громаді підписали один папір.

Зося. Який папір?

Завада. Мій запис, що ним я записую тобі половину мого маєтку, поля, худоби, будинків і всього, що маю, і то не по моїй смерті, а від того дня, коли візьмеш шлюб чи з Гнатом, чи з ким хочеш іншим.

Зося стоїть мов остовпіла, витріщивши на нього очі. Що, що, що ви говорите?

Завада. Те, що чуєш.

Зося. Чи ви жартуєте, чи ви напrawdę одурили?

Завада. Ані жартую, ані не одурів, а святу правду говорю.

Зося. Але коли хочете таким способом зловити мене...

Завада гнівно відкидає її руку, що досі держав у своїй руці. Нічого від тебе не хочу, дурна дівчино! Ось твій батько надходить, я з ним поговорю, а ти йди собі, куди наперлася!

Зося стоїть пристиджена і зворушена. Слухайте, дядьку!

Завада мовчить, опершися головою на оба лікті.

Зося. Дядьку! Ви гніваєтеся на мене?

Завада мовчить.

Зося. Слухайте! Коли ви не дурите мене... І коли не будете ні силою, ні хитрощами розлучати мене з Гнатом... І коли би Гнат змінив свою думку—добровільно, розумієте... І коли би я... Ну, та що я! Даю вам слово, що в такім разі я готова би вийти за вас. Вибігає.

За той час уже смерклося, чути рехкіт жаб, крики пастухів за сценою. Завада якийсь час стоїть на краю платформи, кінець сходів. Панько надходить штрекою і звільна йде горі сходами.

Я В А VIII

Завада й Панько

Панько входить на платформу. Ну, богу дякувати, обійшов свою штреку. Все в порядку. Ну, а ви як? Договорилися до ладу з Зосею?

Завада. Договорили. І хочу вас просити, куме, вас і куму з собою в село.

Панько. Тепер зараз?

Завада. А так, зараз. І так у вас тепер свободний час. А в мене пильна справа.

Панько. Та що там за справа така, що аж ми обоє потрібні?

Завада. Збирайтеся лишень, я вам по дорозі все скажу!

Панько. Га, коли так, то нехай буде й так. Мені там і збиратися не багато, аби стара була готова. Входить до будки.

Завада тимчасом нетерпливо ходить по подвір'ю перед будкою. По хвилі виходять Панько, Олена й Зося.

Завада. Ну, от ви й готові!

Панько до Зосі. Слухай же, доню. За півгодини прийде тягаровий поїзд; ну цей тут не стає. Як би нас до того часу не було, то виставиш сигнал, що дорога безпечна. А до поспішного ми вже певно вернемо.

Завада. А не будеш тут сама боятися?

Зося. О, хіба ж то мені першина? Тільки вертайте живо!

Панько, Олена й Завада відходять. Зося дивиться хвилю вслід за ними, потім біжить неспокійно до будки, та зараз вибігає знов із неї, зазирає в противний бік, іде до рампі й вертає назад.

Я В А IX

Зося і Гнат

Гнат надходить з правого боку, стає коло сигнального стовпа і свище.

Зося вгорі на платформі. Хто там? Чи ти, Гнате?

Гнат. Я.
Зося. Ходи сюди! Не бійся, моїх нікого нема дома.

Гнат входить по сходах, обіймає Зосю, цілуються й довго держать одно одного в обіймах. Зосенько! Зіронько моя! Ти ждала мене?

Зося важко дихаючи. Ждала.

Гнат. Що з тобою, дитино? Виглядаєш, як коли би була заплакана?

Зося. Бо плакала недавно. Тулиться до нього. Гнатику, соколе мій! Нам грозить розлука.

Гнат. Що, що? Що ти говориш?

Зося. Правду мовлю. Знаєш, Завада Прокіп, отой багач сватається за мене.

Гнат. Отой старий, лисий?

Зося. Той самий.

Гнат. І що ж ти на це?

Зося. Відповіла йому, що не піду за нього, бо тобі дала слово.

Гнат пригортає її. От гарно! От славно! Тодесь стікався¹ старий дука!

Зося. Не вгадав, небоже! Зовсім не стікався. Говорив зі мною довго, а так сердечно, так сумно, що мені аж сльози на очі наверталися.

Гнат. Дурив тебе старий лис! Ой, та я йому ноги ламаю, щоби знав, як лисим чолом перед молодими дівчатами світити.

Зося. І я зразу думала, що дурив. Коли ж бо він не туди заїхав. Слухай, Гнате! Такого і придумати трудно. Потяг моїх старих у село, каже: аби ти знала, що я не дурю тебе, то я ще нині запишу тобі у придане половину всього свого добра: візьмеш шлюб зі своїм

¹ Стікався—казився.

Гнатом, тоді приходь і забирай. Ну, що ти на це скажеш?

Гнат. Та що? Здурів старий Завада та й годі.

Зося. Ба, на тім не кінець! Каже мені далі: „А за це лиш одно мені обіцяй: коли твій Гнат відречеться від тебе, покине тебе, зверне тобі дане слово, ти вийдеш за мене заміж.“

Гнат. О, старий дідько! Чи бач, яку він чортівську лапку заставив на наші душі. Ну, і що ж ти йому на це?

Зося. Що ж я мала сказати? По правді я страшенно перелякалася тих слів. Адже справді виходить так, як контракт з чортом за душу. Та потім, коли мене запевнив, що не буде тебе силувати ані намовляти проти мене, я сказала йому: нехай буде й так. Але ти, Гнатику, не покинь мене! Остерігаю тебе, яка на нас лапка заставлена. Пильнуйся, соколе мій! Не вір ніяким обмовам! Коли Завада дурить мене з тим записом, то нехай дурить. Сам себе одурить, а мені до його маєтку байдуже. А коли справді хоче дати мені придане, то я думаю, що ані ти, ані твої родичі не будуть мати нічого проти того.

Гнат. Боюсь, Зосенько, і Завади і його приданого. Ліпше нехай він собі голову ломить без нас!

Тимчасом, швидко по приході Гната, від рампи потиху вийшла на сцену Ксеня, з вузликом у руці, в жебрацькій одежі. Вона через весь час цієї розмови стояла під стіною в темнім куті. Побачивши на столику сир і хліб, вона вхопила по куснику в обі руки й почала пажерливо їсти, мов людина дуже голодна, та рівночасно пильно слухала розмову молодят, що стоять близько авансцени, обернені до неї плечима.

Ті самі й **Ксеня**

Ксеня при останніх Гнатових словах виступає наперед. Амінь цьому слову! Нехай ломить голову! Нехай, нехай, нехай ломить!

Зося і **Гнат** перелякані обертаються. Свят, свят, свят! А це що таке?

Ксеня. То я, діточки! Бідна жебруча баба. Не знаєте мене?

Гнат. А я вас бачив пару разів у селі. Оришкою вас називають. Ви недавно тут завандрували?

Ксеня. Так, так, синку. Оришкою мене називають, але я властиво **Ксеня**, **Ксенею** мене охрестили, а ось тут, у ті будці, жили мої родичі.

Зося. Господи! Так це, певно, про вас мені згадував **Завада**!

Ксеня. Тобі згадував? Ну що ж він тобі мовив?

Зося. Мовив, що вас дуже любив, а ви його зрадили і з іншим у світ повандрували.

Ксеня. Окаянник! Безсумлінний! Я його зрадила, я! Адже я три дні й три ночі, як собака, скавучала під його порогом, руки й ноги його цілувала, щоб не губив мене, щоб не ломав свого слова, щоб змилювався хоч над тою дитиною, що я від нього під серцем носила. Все дармо. Відіпхнув мене! Його мати помиями мене обливала, його батько палицю поламав на моїх плечах. Га, га, га! З іншим у світ повандрувала! Певно, певно! З шандарами, в кайданах, за те, що втопила ту бідну дитину. О, він масний на слова, щедрий на обіцянки, вміє вхопити за серце, розжалобити,

до сліз тебе доведе. Але не дай тобі боже повірити йому за макове зерно!

Гнат. Чуєш, Зосю, чуєш?

Ксеня до Зосі. Я чула, що він тебе сватає. Правда це?

Зося. Та правда. Власне був тут і говорив з моїми старими.

Ксеня. Знаю, знаю. Я ж уже від кількох днів слідком за ним ходжу. Хотіла б ще раз розмовитися з ним. Хотіла би розповісти йому все, все, що я витерпіла через нього. Боже! Як я могла витерпіти! Кайдани, тюрма, потім слабість, потім шпиталь, страшний шпиталь... казали, що я з розуму зійшла. Десять літ мене там мордували, та потім якось випустили. Увійшла я туди молодую дівчиною, здоровою, сильною, такою, як і ти, а вийшла зів'ялою, згорбленою бабою. Куди було йти? Тайком забігла сюди — тата ані мами вже не було, померли. Пішла на заробітки, до Борислава. Робила, поки могла, а далі пішла по жебрах. От так і сюди зайшла. Мушу з ним розмовитися. Чую, як у моїй душі відновлюється стара рана. Щось там шарпає, кланцає зубами... За що ж я терпіла? Для кого мучилась? А він тепер собі нової втіхи шукає, ще й твою молодість занапастити хоче! Боже, та невже ж ти допустиш до цього?

Зося. Вспокійтеся, тітко? Що ви говорите? Вас слухати страшно. Ходіть, я вам постелю, переспіться, завтра поговоримо.

Ксеня чим раз палкіше. Ні, ні! Хто знає, чие завтра! Я чую, що на мене знаходить щось таке страшне, чорне, безтямне, як тоді було, коли мене з тюрми звязану везли до шпиталю. Господи! Підожди ще хоч деньок, щоб я з ним

розмовилась! Щоб я всі свої муки, все своє розтрачене життя могла зібрати в одно страшне слово, в один позирк, і бухнути ним йому мов сокирою в саме серце!

Зося. Бог з вами, тітко! Не говоріть так! Ходіть лишень, ходіть!

Ксеня хапає її за руку. Слухай, дівчино! Він ще буде тут нині?

Зося. Не знаю. Хіба би хотів моїх старих відпровадити назад сюди.

Ксеня. О так, так! Він буде тут. Я знаю. Я чула, як він говорив з твоїми старими, стежкою йдучи... Я вас відпроваджу — казав. О, він такий! Як угледів собі жертву, то буде довкола неї крутитися день і ніч, не спочине, доки не затопить пазурів у душу.

Зося. На що ж вам його тут?

Ксеня. О! Тут нам найліпше розмовитися. Тут моє слово буде вдвоє, вдесятеро важке і зрозуміле. Га! Слухай! Коні стугонять?

Зося. Ні, це тягаровий поїзд десь далеко гуркоче. По росі здалека чути.

Ксеня до Гната. А ти, парубче, чого став? Не бійся нічого! Любися з нею, а слова не ламай. А тепер іди відси! Йди геть! А зрештою як хочеш. Тільки мені на очі не показуйся. Здалека ти дуже подібний до нього, такого, як був тоді. Особливо шия. Тікай, бо мене так і кортить впитися в неї пальцями й душити, душити. — А!

Гнат поступає назад. Зосю! Бережися! Вона божевільна!

Ксеня. Не бійся нічого, дівчино! Не бійся! Я божевільна, але ще при розумі. Не дай боже зовсім збожеволіти! Але слухай, я тобі щось скажу! Нахиляє її голову до своєї, голосно. Ходи зо

мною до хати! Я там тобі маю щось сказати.
Зося. Зараз, тіточко, тільки мушу вперед засвітити лампу й поставити сигнал. Швидко поїзд над'їде.

Ксеня. Ні, ні, нехай це зробить парубок, а ти ходи!

Тягне Зосю до будки й запирає двері.

Я В А ХІ

Гнат сам, стривожений стоїть нерішучо, не знає, що робити.

Зося з середини. Не бійся, Гнате! Засвіти лампу, настав сигнал. Я зараз вийду.

Гнат бере спід будки драбину, засвічує лампу, наставляє сигнал і знов надслухує. По хвилі виходить Зося.
Зосенько, це ти?

Зося. Я. Не бійся нічого.

Гнат. А де та божевільна?

Зося. Лягла в сінях на соломі. Чень засне. А як прийде Завада, то казала себе збудити. За сценою чути стук кроків і голосне кашляння. Ой, господи! Та невже це він? А де ж мої старі? Біжу до хати, сховаюся. Ти також сховайся, Гнате! Тільки не відходи, бо мені чогось страшно.

Гнат. Не бійся! Я тут за углом у тіні сховаюся. Та онде мабуть і твої старі з-заду йдуть!

Зося. Ну, господи тобі слава!

Вбігає до будки й замикає за собою двері. Гнат щезає за углом.

Я В А ХІІ

Завада сам, п'яленький, та держиться ціпко на ногах. Е, поки там старий Панько зі своєю Оленою дотюпають, то я тимчасом зі своєю пташечкою хоч двома-трьома словами перекинуся! Кричить до вікна. Зосю! Зосю! Це я! Завада!

А за мною зараз твої старі йдуть! Пробоє двері. Ов, зачинені! Зосю! Що це таке? В хаті світиться, а нікого не видно, ані не чути! Зосю! Зосю! Відчини! Це я, Прокіп Завада!

Я В А XIII

Двері відчиняються, входить **Ксеня**, одягнена як дівчина

Ксеня тихо. Прокопе! Де ти?

Завада не пізнавши її, наближається. От збиточна дівчина! Двері заперла й не озивається! Ну, якже ся маєш?

Ксеня глухо. Прокопе!

Завада відскакує. Боже! А це що? Та сама хустка... Та сама спідниця... Та сама корсетка...

Ксеня прискакує й хапає його в обійми, вищить. Це я, Прокопе! Ксеня твоя люба! Твоя одинока! Та сама, котру ти відіпхнув, як собаку! Котру жандарми в кайданах вели! Котру десять літ у шпиталі катували! Нахиляється до його уха і кричить що сили. Прокопе! Де ти?

Завада падає зомлілий.

Ксеня нахиляється над ним. Ага! Бачиш! А ми таки здибалися! І де? Ось тут на тім самім місці!.. Підводить його. Подивись лишень! На оцій лавочці ти присягав мені, що нікого не любиш крім мене, що не будеш жити без мене! Прокопе! А ось тут тягне його з собою в противний бік ось тут росла бузина — цвіла тоді, пахощами повітря наповняла — і ми обое — Прокопе! Тямиш, що тут було?

Завада. Господи! Рятуй мене! Хоче вирватись від неї, та вона з чим раз більшим завзяттям держить його.

Ксеня. Стій! Не втікай! Ми ще не все бачили! Я ще маю показати тобі одно місце! Он там, над річкою, на закруті! Ходи, ходи! Там

ще певно кривава калюжа відтоді буде! Тягне його до сходів.

Завада. Ні, ні, ні! Не хочу! Пустити мене!

Ксеня. Пустити тебе? Га, га, га! Тепер нагадався? О, ні! Не пушу! Сам бог з неба не вирве тебе з моїх рук! Ходи! Ходи!

Обоє шарпаються на верху сходів. Тимчасом гуркіт поїзду чути чимраз голосніше за сценою.

Завада знемагаючи. Гвалт! Рятуйте, люде! Хто в бога вірує!

Ксеня затулює йому рот. Мовчи, проклятий! Мовчи. Мусиш за мною! Далі!

Шарпає скажено, обоє сточуються вниз по насипу на штреку.

Завада підіймається на коліна. Господи! Поїзд надходить! Куме! Куме, рятуй!

Ксеня вскакує йому на шию, валить на землю і притискає голову до рельси. Мовчи! Мовчи! Бачиш калюжку крові? Пий! Пий! Пий!

Панько прибігає на крик, стає на краю насипу й хапає віху в руки. А це що таке? Хто там на штрці?

Завада хрипить. Куме! Рятуй!

Панько. Господи! Поїзд надходить! Кричить, махаючи віхою. Гов! Гов! Гов! З правого боку серед гуркоту показуються червоні ліхтарні й чорний тулуп локомотиви. Вона наближається без упину. Панько кричить: Гов! Гов! А далі кидає віху й хапаючись за голову, кричить: Запізно! Запізно!

Заслона спадає.

ОСОБИ:

Никифор Чирняк, майстер, швець, 65 літ.

Агафія, його жінка, 55 літ.

Даміян Гутак, цехмістер, 50 літ.

Здзіслав Завадський, майстер шевський
35 літ.

Клеофас Цимбальський, запряглий
знавець, 60 літ.

Владислав Шпіцкопф, редактор, 40 літ.

Англієць, 30 літ, джентльмен.

Мартин, } челядники Чирнякові.
Криштоф, }

Хлопець, термінатор (шевський учень).

Перший послугач публічний.

Другий послугач публічний.

Сцена представляє шевську робітню в Чирняка.

Діється в недалекій будучині.

Я В А І

Рано, хлопець замітає робітню. Мартин і Криштоф, що перед хвилиною прийшли, передягаються, надівають фар-
тухи, щоб засісти до роботи.

Мартин. Живо, ти малпо, живо! Восьма година, а ти ще не встиг тут попорядкувати!

Криштоф. Господи боже! Ти ще й виставу не вивісив! Роззяво. І про що ти думаєш, га? Замахується на нього поясом.

Хлопець. Прошу пана, я не можу сам виставу винести.

Криштоф. Мовчи, драбе! Бери, я тобі поможу.

Беруть оба шафку з чобітьми і черевиками й виходять.

Мартин сідає при варстаті. І де це наш майстер подівся? Служниця каже, що ще ранісінько кудись вийшов. Голову свою даю, що верне закроплений. А тут пильна робота, партії приходять по замовлення — що я їм скажу? Майже нічого готового нема!

Криштоф і хлопець вертають з двору.

Криштоф зазирає в бокові двері, до хлопця. Ти, майстрова вже встала?

Хлопець. О, давно.

Криштоф. Хоч би дала дещо поснідати.

Мартин роблячи. Пане Криштофе й ти, хлопче, прошу до роботи! Треба хоч оцю пару чобіт скінчити для пана радника — по обіді пришло по них.

Криштоф нерадо. Е, робота не втече!
Мартин. Але пан радник буде гніватися, коли чоботи не будуть готові! Шие.

Криштоф сідає до варстату. Та нехай собі гнівається! Хіба мені це що шкодить? Я тут не відповідаю, а майстер: коли він варстату не пильнує, то його страта, не моя.

Мартин. Ну, пане товаришу, все ж то наша вина буде. Адже майстер платить нам, а коли ми своєї роботи не пильнуємо, то яким же чином будемо брати заплату?

Криштоф кидає шило. Заплату? Ха, ха, ха! Ти це називаєш заплатою! П'ять ринських¹ на тиждень — це в тебе заплата! До хлопця. Ти, тумане! Не бачиш цього? Показує шило, що впало насеред покою.

Хлопець видивився на нього. Бачу.

Криштоф. І не знаєш, що це значить?

Хлопець. Що, прошу пана?

Криштоф б'є його кулаком у карк. Ось що, дурню! Подай! Хлопець зігнувшись від удару, схапується й подає йому шило. Фі, брате Мартине. Це не заплата й не життя жодне, яке ми тут маємо. Це прокляте, нужденне вегетування².

Мартин. Живемо. Інші й того не заробляють і мусять жити,

Криштоф. Ти філістер, от що я тобі скажу. Зовсім так, як той хробак, що заліз у хрін, а про моркву й не чував. І ще й до вдячності якоїсь почувається. Тьфу! А я, брате, інакше думаю. Я думаю, що чим швидше пропаде оце нужденне, дрібне ремесло, чим

¹ Ринський — приблизно карбованець.

² Вегетування — жовтіння.

швидше його з'їдять великі фабрики, тим ліпше буде і для нас.

Мартин роблячи. Хто знає. Може бути. Та поки що, ремесло ще є і дає нам кавалок хліба, — значить, мусимо його пильнувати.

Криштоф. Так і є! Філістер, заскорузлий, тіснозорий, та й годі. Як би всі так думали, то світ би і за сто літ не поступив наперед. Ми соціал-демократи думаємо інакше. Що має гинути, хай гине зараз! Значить, що хто може, хай до цієї цілі допомагає. Робімо трудності дрібному ремеслу, компромітуймо його, дискредитуймо!

Мартин. Наганяймо публіку до Медлінга — чи так?

Криштоф. А хоч би й до Медлінга — все ж таки поступ, фабрика.

Мартин. Так, тільки для нас із цього поступу стільки користи, як із торішнього снігу. Що мали би заробити ми, те піде в кишеню віденського фабриканта.

Криштоф. Не бійся, коли дрібне ремесло в Галичині буде зведене до руїни, то фабрики повстануть самі собою, з konieczності. Ти чув про Англіїця?

Мартин. Про якого?

Криштоф. Адже ж тут у Львові якийсь англійський капіталіст закладає фабрику обуви. На велику скалю¹. П'ять складів у самім Львові. Інші склади по всіх більших містах. О, брате, це буде для наших майстерків смертельний удар!

Мартин. Та я чув щось про це, але якось не вірив.

¹ На велику скалю — в дуже великому розмірі.

Криштоф. Не вірив! Адже ж ось тут зараз напроти нас один склад буде! А наш майстер!.. Хіба ти не бачиш, який він від кількох днів ходить?

Мартин. Адже правда! Роботу занедбав, раз-у-раз бігає по місті, то до цеху то по склепах, то по редакціях, мов би його шершені гонили. До йоти те саме повторюється, що було при заснованню складу Медлінга.

Криштоф. Го, го, тепер їм не Медлінг буде! Англієць їм попросту ніж до горла прикладає! І з'їсть їх! І коби як найшвидче!

Мартин. Ну, Криштофе, цього не говори! Адже ж перша річ — нам урветься зарібок, Англієць у своїй фабриці певно нас усіх не *помістить*.

Криштоф таємничо. Кого помістить, а кого й ні. Розумний і поступовий робітник ніколи не згине. А впрочім, що мені до того, що з нами буде? Мене тішить загальний поступ. Упадають останки середньовіччя, дрібна продукція пережила свій вік — капітал концентрується, продукція концентрується по фабриках, організується і росте — пролетаріят також організується, набирає свідомості, здобуває силу, а сила в руках пролетаріату, це початок нового ладу, нової епохи, початок загального людського щастя на землі.

Мартин. А щоби прискорити те щастя, треба за балаканням лишити сьогодні пана радника без чобіт.

Похиляється над роботою. Криштоф іронічно глядить на нього, потім приймається також за роботу.

Ті самі й **Агафія** з запечатаним листом у руці — вона держить лист обережно, крізь фартушок

Агафія. Добридень вам, панове! Добридень!

Криштоф. Доброго здоров'я, пані майстрова! Як ваше здоров'я?

Агафія. Спасибі вам, пане! От як то у старої баби: коли не одно, то друге, а все щось болить. Підходить до Мартина. Пане Мартине!

Мартин обертається до неї. Прошу!

Агафія. Та я до вас. Бачите, мого старого нема дома, а тут власне листа принесли. Здається, що то від нього, від могого Івасика... Серцем чую!.. Дуже рада би знати, що він *пише. Та що, знаєте, не вмію читати! Не вчили за молодих літ, а тепер уже не до того.*

Мартин бере лист і оглядає. Ого! Адрес його рукою писаний, але по німецьки! Стампіля¹ віденська! А це що? Я й не чув, що він уже не в Лондоні. Розпечатує лист.

Агафія. І я не чула. Ну, та читайте, читайте, що він там пише.

Мартин читає. „Дорога мамо! Не гнівайтесь, що я так довго не писав вам. Та не одержавши від вас ані слова відповіді на мій лист, в котрім я завідомлював вас про своє одружіння...

Агафія. Що! Про одружіння? Господи, він писав мені про своє одружіння, а я й листу не дістала! Що ж це таке?

Криштоф. Може лист де на почті пропав?

Агафія. Досі ніякий його лист не пропадав, аж цей мав би пропасти? Ні, то не може

¹ Стампіля — штемпель.

бути. Чи тільки мій старий не заховав його де від мене? Ой, господи! Плаче. Дитиночка моя! Одружився, ждав певно на благословенство від родичів—і нічого не одержав!

Мартин. Та годі бо, пані майстрова! Не плачте! Може бути, що лист направду на пошті пропав. Що ж на те порадите? Ось слухайте далі, що він пише. Читає. Повідомлював вас про своє одруження, я думав, що ви розгнівались на мене і для того боявся докучати вам своїм писанням.

Агафія. А що?—бачите! Думав, що розгнівались! Та воно й правда, старий мій і досі гнівається на нього, не може йому дарувати того, що кинув університет.

Криштоф. А для чого ж він покинув університет.

Агафія втирає сльози. Ой пане, ви ще недавно тут у нас, то й не знаєте, скільки в нас через те гризоти було. А от пан Мартин міг би вам розповісти, — він Івасів шкільний товариш і в нас від хлопця працює. Ну, та читайте далі, пане Мартине, читайте!

Мартин читає. — Та тепер випало так, що я мусив покидати Лондон і їхати сюди до Відня, де забавлю кілька день, а потім поспішу до вас, дорога моя мамочко, щоб по кількох літах уцілувати ваші руки.

Агафія плеще в долоні. Ой, господи! Сюди приїде, до нас! Ну, от радість! От утіха! А не знати, надовго, чи на коротко? Не пише там про це?

Мартин читає. Мушу вам при тім сказати, що часи моєї науки й вандрівки вже скінчилися і що я приїжджаю до Львова на постійний побут.

Агафія. Слава тобі господи! Ну, все таки я ще дождалася і в бога допросилася, щоб не дав мені вмерти без мого сина!

Мартин читає. Жінка моя дуже бажає вас побачити і вже тепер, хоч знає вас тільки з моїх оповідань, любить вас щиро. Більше вам не пишу, бо й так швидко побачимось. Цілую вас і поздоровляю тата, ваш Іван.

Агафія. Так ось як! З жінкою їде. Що ж, хай їх бог благословить! Коби тільки добра була і його любила. Ну, та вже би хіба сліпа і глуха й без серця була, щоб могла не полюбити мого Івасика. Лише то не знати — хто вона? Не пише нічого про це. Ану ж то яка англійка або французька, що й слова людського не зрозуміє. От тобі й щастя! Молила бога, щоб дав діждати невістки, а тепер і сама не знаю, чи зумію з нею й забалакати.

Криштоф. На яких же то науках, пані майстрова, був ваш син за границею?

Агафія. Та на яких науках? Чи я знаю, на яких! Таже власне із за науки вся біда вийшла. Він у школах дуже красно вчився — пан Мартин може вам сказати. Вже на університет ходив щось три чи чотири роки. — Я хотіла, щоб йшов на священика — не хотів. Батько каже „Йди на право, адвокатом будеш“. І того не схотів. Записався на натуральні науки, на якусь фізику та хемію. Батько гнівався, фукав, ну, але нарешті не боронив, — каже: хай буде професором. А тут нараз наш Івась приходить та й каже: „Тату, досить того дармоїдства, я хочу вчитися шевства, хочу бути шевцем“.

Криштоф. От іще дурень! Найшов церков богу молитися! Даруйте пані, що я так ви-

разився про вашого сина, але я справді не можу зрозуміти, як може хтось любити те наше огидливе ремесло.

Агафія. Ой, пане! Мені аж згадувати страшно, що тоді в нас діялося. Скільки я тоді наплакалася — бог один знає. Батько як почув такі слова, як кинувся на нього, то коли б я не була затримала його, був би, здається, вбив Івася. „Що, ти хочеш на мою мізерію зійти? То я за пліт викинув усе те, що дав на твоє навчання?“ Та й що говорити! Всього було. Зразу старий кричав, сварив, далі зачав ласкавіше говорити, навіть просити: „Сину, не роби мені того, то буде встид для мене!“ Ні, та й ні. Так як би хто клин забив хлопцю в голову. „Хочу бути шевцем, та таким яким в теперешніх часах швець повинен бути!“ Тоді старий, — знаєте, який він є, — розлютився страшенно. „Ну, — каже, — коли мене не слухаєш, то я й знати тебе не хочу! Иди мені геть із хати!“ А Івась спокійнісенько каже: „Розуміється, що піду. Бо хіба ж я у вас можу чогось навчитися?“ Це ще дужче розлютило старого й він знов кинувся на Івася. Втирає очі хусткою. Мусив бідненький утікати з хати. Вже я потім лиш потайно з ним бачилася, крадькома дала йому грошей на дорогу.

Криштоф. Куди ж він поїхав?

Агафія. Зразу був з рік у Відні, потім подався до Парижу, а відси перед трьома роками виїхав до Лондону. Добре йому там поводилося, нема що казати.

Криштоф. Ну, а що ж, батько перепросився?

Агафія. Та де там! Навіть згадувати про сина не хоче, особливо при чужих людях.

Мало що не проклинає його. А знаю, що старий його любить, бо не раз тайком витягає з моєї шухляди його листи й перечитує. Він думає, що я сплю, а я добре бачу, як він плаче. Та що, коли гордий такий, при людях любить показувати, що він усьому пан, що все мусить по його бути. Ой, господи! В дверях показується Чирняк, вона поспішно хапає від Мартина листа.

Я В А ІІІ

Ті самі, **Чирняк, Завадський**

Чирняк у дверях, до Завадського. Раз вам кажу, пане брате: я старого бога люблю. Не можу інакше! Волю пропасти, а від свого не відступлю.

Завадський. Ха, ха, ха! Упертий Русин, упертий Русин. Добрий день, пані майстрова! Добрий день, панове!

Мартин. Добре здоров'я!

Чирняк побачивши жінку з листом. А то що? Від кого це лист?

Агафія пробує швидко сховати лист, але руки їй трясуться й лист падає на землю, Чирняк підхоплює його.

Чирняк глянувши на адрес, строго. Жінко!

Агафія боязко. Та то від нього,

Чирняк. Від нього? Від якого нього? З ким ти смієш без мого відому переписуватися?

Агафія з докором. Але ж Никифоре! Дай спокій! Це ж мій син!

Чирняк. Твій син? Як ти смієш мати сина, коли я його не маю? Жінко, не доводи мене до стеклості¹! Раз я тобі сказав, що в нас нема сина! Нема й не було ніколи. І згадувати про

¹ До сказу.

нього не смій! І щоб... і щоб... на, бачиш? Дре лист на шматки й топче ногами. Бачиш, бачиш!

Агафія втираючи сльози. Господи! І це батько! Бійся бога, Никифоре! Відки в тебе така лютисть на свою власну дитину?

Чирняк. Мовчи, бабо! Коли ця дитина мене за батька не вважає, то вона мені не дитина. Хоче йти своїм розумом, хай же йде. Але на мої очі хай не показується! Я старого бога люблю, а бог приказав дітям шанувати батьків!

Агафія. Чим же ж він не шанував тебе?

Чирняк. Досить про це! Не хочу й слухати про нього більше! Тут важніша справа. Нам, нашому цілому станові, грозить нова небезпека. Несе дідько якогось Англієця. Хоче нам тут закладати велику фабрику обуви, п'ять складів у Львові, склади по всіх більших містах Галичини. Розумієте, що це значить? А те, що ми всі відразу — небіжчики. Со святими упокої господи і Чирняка й Гутака й Завадського і весь славетній шевський цех.

Завадський. Кленска, кленска¹. То вже не Медлінг! Той Англієць з мільйонами йде до нас, на певну побіду.

Криштоф. Ну, і що ж, панове майстри на це порадите? З'їсть вас як мух.

Чирняк люто. З'їсть? Так думаєте?

Криштоф. Не тільки так думаю, але думаю, що це буде найліпше.

Чирняк жвучи вус. Т-а-а-к? А не можна би знати, чому?

Криштоф. А тому, що все таки той Англієць внесе до нашого краю капітали, внесе уліпшений спосіб продукції, внесе поступ.

¹ Кленска—поразка.

Чирняк. Поступові ви, нема що казати! Тільки що ж ми при вашім поступі будемо їсти?

Криштоф. Хто буде мати хліб—той буде хліб їсти, а хто не буде мати, нехай постить.

Чирняк вибухає. Пане! Мовчіть! Від завтра не маєте в мене роботи! Забирайтеся до Англіїця!

Криштоф. І піду, певно що піду, тільки не завтра. Ви не маєте права виганяти мене й мусите мені вповісти місце на чотирнадцять днів наперед.

Чирняк мовчки відвертається від нього, до Завадського. І то челядь! Така нині челядь! Якихсь соціялістів дідько намножив! Ну, чи бачив хто таке! І воно тішиться з того, що його ремесло, те, що його живить, тепер упадає. Ох, нема на вас дисципліни! Я би то вас...

Завадський. Та що там, пане браце, чи то варто собі кров псувати задля такої марниці?

Чирняк. Але я не можу витримати! Мене аж підносить! Воно мене буде вчити!.. О, я старого бога люблю. Покора супроти старших, пошанування для віку, для сивого волосся! Дихає сильно, павза. Але що то я хотів казати? Ага про того сучого Англіїця. І чого він хоче від нас? Відки йому до голови прийшло як раз на нас напосідатися?

Завадський. Певно, думає, що ми піддамося йому без супротивлення.

Чирняк. О, не діжде того! Хіба мене би на світі не було, щоб я допустив до цього!

Мартин. Як то, пан майстер хочуть з ним боротися.

Чирняк. Пане! Мовчіть, прошу вас! Ніхто вашої думки не питає! Не сміє нам тут Ан-

глієць влязати. Вже рада міська внесла меморіал до міністерства проти уділення йому концесії, а завтра ми вносимо другий про неужду шевського стану.

Завадський. А про анкету не забувайте, пане браце!

Чирняк. Ах господи! Жінко! Та й справді, я зовсім забув, за чим прибіг додому. Жінко, на тобі гроші. Дає їй гроші. Бігай, посилай слуг, та живо!

Агафія. Куди? За чим?

Чирняк. Ти не чуєш? Анкета! За хвилю, майже що не видно, анкета буде в нас!

Агафія. Хто ж то такий? Якась пані? В гостину до нас?

Чирняк. Не пані, жінко, не пані, а анкета. Буде пан цехмістр, і пан запрясний знавець Клеофас Цимбальський і пан від газет, знаєш, той у золотих окулярах?..

Агафія. Той, що тягався з тобою тоді, як ви воювали проти Медлінга?

Чирняк. Той сам, той сам!

Агафія. А вже тобі віддав тих десять ринських, що тоді позичив?

Чирняк. Жінко! Ти мені не смій в такий спосіб говорити. Тут діло загальне, не моє особисте. Тут цілому шевському станові грозить руїна!

Агафія. Але тебе першого зруйнують ті пани!

Чирняк. Не смій говорити цього! Ті пани призначені магістратом вислідити стан шевського ремесла в цілім Львові й виробити про те книжку. А пан редактор до того єдиний чоловік.

Агафія. Та хіба він розуміється на шевстві?

Завадський. Ні, пані кумо. На шевстві розуміємося ми три: я, кум Чирняк і пан цехмістер. Ми ж також у тій анкеті.

Чирняк. І до мене першого має прийти та анкета. Вже я їм покажу, як стоїть діло! Ну, йди ж, іди і прилагодь нам яку закуску. І не забудь про бутельку кон'яку, — знаєш, пан Шпідкопф без нього не може обійтися.

Агафія, сумно хитаючи головою, відходить.

Я В А І V

Ті самі без Агафії

Завадський. А то не добре, пане куме, що ви так образили куму.

Чирняк. Я? Образив її? Чим я міг образити її?

Завадський. Трохи загостро ви накиннулись на неї за той лист.

Чирняк. А що ж я? Мав похвалити її за те, що потай мене, без моєї волі переписується з тим... з тим...

Завадський. Але це ж ваш син! І ще який син! Здібний чоловік, смілий, дотепний, такий, що кожний батько міг би гордитися ним.

Чирняк. півголосом. Сказати вам правду — і я його любив і ще люблю, і дуже за ним жалую. Та що ж, як такий непослушний. Ну, скажіть самі, чоловік тратився, руйнувався, щоб давати його до шкіл, а коли вже близько кінця, вже на правах, а тут на тобі! Стріляє щось хлопчиськові до голови: хочу бути шевцем.

Завадський. І що ж у тім злого? Я би тішився.

Чирняк строго. Я ні! Чи на те я руйнувався, щоб мій син не зазнав ліпшої долі, не бачив ширшого світу, ніж я?

Мартин. Ні, пане майстер — перепрошую, що вмішаюся в вашу розмову — ви не зовсім справедливо поступили з сином. Він же ж власне хотів бути шевцем з ширшим поглядом, хотів бачити світ.

Чирняк. Е, що там говорити про це! Пропало. Я його вирікся, він собі пішов у світ і нехай робить, що хоче. До Мартина скоро. Ви читали його лист?

Мартин. Читав.

Чирняк. Що ж він? Що пише?

Мартин. Нічого. Добре йому ведеться. Швидко надіється бути тут і побачитися з вами.

Чирняк. Зі мною? Хай мені не важиться! За двері випрошу! Жаль мені його, але для заховання батьківської поваги за двері його випрошу. Вже тут я не уступаю. Старого бога люблю й таким умру.

Я В А В

Ті самі, Гутак, Цимбальський, Шпіцкопф

Гутак. Добрий день вам!

Чирняк спішить против них. А, вітайте, вітайте! Гості до нас! Пане цехмістер, просимо! Пане редактор, прошу, прошу.

Шпіцкопф подає два пальці. Моє почитеніє.

Чирняк. Прошу, пане Цимбальський, розгостіться!

Цимбальський невеличкий, лисий, з довгою бородою, в окулярах, говорить звільна. Дякую, дякую. У мене часу небагато, треба поспішити. Вішає капелюх, скидає калоші й пальто.

Чирняк. Ну, що там! Куди вам поспішати! Вже коли вас тут маємо, то вас так швидко

не пустимо. Мусите придивитися основно на шому життю.

Цимбальський. Розуміється, це наша задача. Тут уже певно треба своє зробити. Тільки без страти часу.

Шпіцкопф. Що ж, здається, ми тут усі зібрані, анкета в комплекті.

Гутак. Так, так, як той казав, комплекта в анкеті.

Шпіцкопф. Ми власне, ідучи до вас, шановний пане Чирняк, говорили про те, що йдучи до вас, треба таки добре побродити по болоті. Я й не думав, щоб у Львові можна було де здибати таке болото.

Чирняк. То не з добра, пане редактор, не з добра. Колись не такі часи були, я мав робітню на Сикстуській, близько ринку, п'ять челядників держав і двох хлопців, та й то замовлення плили як вода на лотоки. А тепер—махає рукою—самі бачите.

Шпіцкопф. Дозвольте, дозвольте, і давно це було?

Чирняк. Хіба не знаєте? Ще нема цілих десять літ.

Шпіцкопф. Нотує. Ваша правда! То важний факт! „На протязі останніх десяти літ великий упадок ремесла!“ Отак! Це сумно.

Цимбальський. А позвольте вас спитатися, багато тепер смоли спотребовуєте на рік?

Чирняк. Смоли? Ну, смола, то ще не рубрика.

Цимбальський. Ну, але все таки?

Чирняк. Та що, може за десять центів¹ може за п'ятнадцять.

¹ Цент—копійка.

Цимбальський. А бачите! А давніше певно більше спотребовували.

Чирняк. Розуміється, більше робилося, то більше смоли йшло.

Цимбальський підносить окуляри і з тріумфом озирається довкола. А бачите, панове! Я не без цілі про це питаю. Маючи докладну евіденцію¹ продукції смоли в нашім краю, можемо мати дуже докладну міру розвитку шевства. В нас у статистичнім бюрі вже віддавна в тім напрямі ведуться досліди.

Шпіцкопф. Ну й до чого довели?

Цимбальський. Ми уложили докладний квестіонар² і розіслали його до рад повітових, але досі ще не маємо відповідей.

Шпіцкопф. Ну, певно. Хіба ж ради повітові смолу гонять?

Цимбальський строго. Пане редактор! Це питання виглядає на іронію, але я відповім на нього поважно. Ради повітові смоли не гонять, але від того є, щоб знали все, що діється в повіті. Можуть наші статистики питати їх про п'янство, про лихву, про еміграцію, про вивіз яєць, про стан засівів і про політичну благонадійність людности, то можемо й ми спитати їх про стан продукції смоли. Чи так, чи ні?

Шпіцкопф. Але ж розуміється, що так! Розуміється! Обертається до челядників. Панове, давно тут працюєте?

Криштоф. Від восьмої рано.

Шпіцкопф. Я не про те питаюся, але як довгий час?

Криштоф. До сьомої вечір.

¹ Евіденція — відомості.

² Квестіонар — анкета.

Шпіцкопф. Не те, пане, але чи давно, як ви вступили до роботи в пана Чирняка?

Криштоф. А на що пану це знати?

Шпіцкопф. Як то на що? Ми є анкета магістрацька, мусимо все знати.

Криштоф. Тут є пан майстер, він має записано, коли я сюди вступив, а я не пам'ятаю.

Шпіцкопф. Значить, давненько таки. Видно, патріархальні відносини між майстром і челядником. Нотув.

Криштоф. Еге, вступив перед місяцем, а нині майстер мені виповіли місце.

Шпіцкопф. Так? А чому ж це?

Криштоф. Спитайте пана майстра, я не знаю.

Цимбальський до Мартина. А будьте ласкаві сказати мені, яким штихом шиєте?

Мартин. Як то яким? Звичайним шевським. Шиє.

Цимбальський. Подвійним, правда?

Мартин. Хай вам буде й подвійним.

Цимбальський. А гудз¹ у дратві в'яжете?

Мартин. Ні.

Цимбальський. То зле. А якого часу потребуєте на один штих?

Мартин. Або я знаю? Не слідив за тим.

Цимбальський. То зле. Неакуратний з вас робітник. Бо припустім, що на один штих іде хвилина часу, а ви, беручи нову дратву, не зав'яжете гудза і дратва вам висмикнеться, то ви стратите оцю хвилину часу. Правда? А скільки разів на день ви засиляєте нову дратву?

Мартин. Не знаю, не числив.

¹ Гудз — вузол.

Цимбальський. І того не знаєте? Це дуже зле. Бо коли ви на день засилите, наприклад, сто дратвів, то стратите сто хвилин або мало не дві години часу. А то значить на протязі року трийцять тисяч хвилин або п'ятьсот годин або п'ятьдесят робучих днів страчених. Чи вам не совісно?

Мартин. Ні, пане, бо я ані одного штиха не страчу.

Цимбальський. Та-а-ак? А чого ж це премудрий Соломон—знаєте, як про нього повідають? Скликав він усіх кравців і шевців із цілого царства, що має їм щось дуже важного сказати. Зійшлися всі, а він і каже їм: Пам'ятайте, що коли хто шиє, то вперед зроби гудз, а то перший штих дармо пропаде.

Мартин. Це, пане, як бачу, перша анкета в шевській справі була, а нині маємо другу таку саму.

Цимбальський. Пане, чи ви хочете сміятися з анкети?

Мартин. Борони господи. Хіба можна кого на сміх рівняти з премудрим Соломоном?

Цимбальський. Ну, глядіть же мені! Відходить від нього.

Чирняк. Ну, панове, анкета анкетною, але я думаю, що поперед усього слід би дещо перекусити. Робота не втече.

Шпіцкопф. Це ви, пане майстер, дуже мудро сказали.

Агафія за сценою. Ще ні! За хвилечку буде. Чирняк. От тобі й на! Даруйте, панове, за хвилечку! Може хоче дехто з панів ще де про що спитати?

Шпіцкопф. Скажіть же нам, пане майстер, як це сталося, що ваше чесне ремесло такупадає?

Чирняк. Всьому винно зіпсуття! Деморалізація! Нові моди раз-у-раз. А вже отой проклятий Медлінг зовсім нас підрізав.

Шпіцкопф облизується. Ага, Медлінг! Пам'ятаю! Ви тоді, пане майстер, здається, цехмістром були.

Чирняк. Так, так! І потрудився чимало, борючися з тим заволокою. Та що з того! Не допомогло!

Завадський. Ой, усі ми тяжко його відчули. Ще перед ним був тут інший склад обуви віденської, потім прийшов склад празький, а тепер нам тут Англієць живий лізе, та й ще з фабрикою! Пропадемо!

Гутак. О, певнісінько, як той казав, пропадемо!

Цимбальський. Як думаєте, панове, скільки би так мусів продукувати той Англієць і по якій ціні, щоб вас усіх плазом положити?

Чирняк. А нехай його грім божий перше плазом положить! Вже як він тільки заложить свою фабрику й заведе свої склади, то нам буде досить.

Гутак. Для самої новості, як той казав, увесь народ повалить до нього.

Чирняк. А челядь! Думаєте, що один із них усидиться в нас? Усі підуть до нього. От і мій пан Криштоф збирається.

Криштоф. Бо мушу, коли пан майстер мені відповідає місце.

Чирняк. Чекайте, захопите ви ще в того Англійця шилом патоки. Будете згадувати майстра Чирняка, та пізно буде!

Шпіцкопф. Ну, а як думаєте, панове, що потрібно було би для піднесення вашого ремесла?

Чирняк. Ну, та вже анкета.

Гутак. Як той казав, панове там по газетах читаєте, то вам ліпше знати, що до чого.

Шпіцкопф. Ну, ні, тут ваш голос перший, ми можемо тільки поперти справедливі жадання краевого промислу.

Чирняк. Та, коли так, то я би думав поперед усього, що треба всім отим фабрикам заказати раз на завсігди вступ до нашого краю.

Шпіцкопф нотує. То одно: заказати вступ. Дуже добре. Тільки клопіт, що конституція дозволяє...

Чирняк. Ото ж то! Я вже це чув і за часів Медлінга. Так на якого ж біса анкета, коли є конституція? Змініть до дідьчої мами конституцію! Що нам по конституції, як маємо з голоду погинути!

Шпіцкопф. Правда ваша, правда ваша! Отже другий пункт. Змінити конституцію. Пише. Чи цілком, чи лиш кавалок?

Чирняк. Лиш те змінити, що для нас шкідливе.

Шпіцкопф. Дуже добре! Зараз видно, що маєш діло з чоловіком інтелігентним і справедливим. Нотує. Ну, а що далі?

Чирняк. Та? Що далі? Як би так по мійому, то я би ще оцих проклятих соціялістів скасував. Мара знає, що за народ розплодився. Ніби то рахується ремесники, робітники, а на ділі так і дигає на те, щоб своє власне ремесло підкопати, нам, майстрам, не дати дихнути.

Шпіцкопф. Правда ваша! Правда ваша! Скасувати їх зовсім. Нотує. Ну, а що ще більше?

Чирняк. Більше? Обертається до Завадського. Що то там ще в нас, пане браце, за жадання? Адже ж ви переписували петицію...

Завадський. Саме найголовніше, щоб заряд військовий нам, дрібним майстрам, віддавав доставки обуви для армії. Це би нас одно могло підрятувати.

Шпіцкопф. Але ж здається, панове вже мали ті доставки?

Завадський. Е, що то за доставки! Кількасот пар чобіт! Не було коло чого й заходитися.

Шпіцкопф. А все таки ви їх узяли.

Завадський. Звісно, що взяли, бо що ж було робити?

Шпіцкопф. І достарчили на час?

Завадський. Та... ніби... достарчили, правда, не всі. І роботою не всі догодили, багатьом повідкидувано. Одним словом капарство¹ вийшло. Чуємо, що вже не хочуть нам давати.

Шпіцкопф. Але як же то так вийшло? Панове домагались тої доставки, а потім і не доставили на час і ще й робота недобра вийшла?

Чирняк. То, пане редактор, все інтрига, чорна інтрига. Дали нам мало, знеохотили людей. Кому там хотілося коло дурниці заходитися! Потім при відбиранню огляд такий строгий був...

Шпіцкопф. Значить, домагаєтеся, щоб від тепер давали вам роботи більше—так?

Чирняк, Гутак і Завадський. Так, так!

Шпіцкопф. І щоб при відбиранню не так строго оглядали.

Чирняк. Розуміється!

Шпіцкопф. Дуже розумно! Дуже розумно. Нотує.

Агафія за сденою. Никифоре, проси панів до снідання!

¹ Капарство — нужда, біда.

Чирняк. Прошу, панове! Не погордуйте!
Чим хата багата!

Шпіцкопф. О! Оце ще розумніше! Дуже розумно, дуже! Іде до сусіднього покою, за ним Цимбальський, Гутак, Завадський.

Я В А VI

Чирняк, Мартин, Криштоф

Мартин полушепотом. Пане майстер! Пане майстер!

Чирняк вертається від дверей. А що там?

Мартин. То це моргає ваша анкета?

Чирняк. Ну, або що?

Мартин. Тьфу!

Чирняк. Як то? Як то?

Мартин. Один із тих панів скінчений осел, а другий очевидно кпить із вас!

Чирняк. Що?

Мартин. Хіба ж ви цього не бачите?

Чирняк. Пане Мартине, прошу вас, робіть свою роботу, а свої уваги лишіть для себе. Що я бачу, те бачу, а що роблю, то знаю і свій розум маю. Іде до дверей.

Я В А VII

Ті самі й Завадський

Завадський до Чирняка. А, ось ви тут! Бере його на бік. Слухайте, пане браце, по якого чорта нам до анкети того Цимбальського? Та ж то скінчений осел.

Чирняк. Говоріть своє! Осел, але впливовий чоловік. Знаєте, він начальник статистичного бюро, а його жінка має сестру за паном совітником від намісництва. А що він дурень, то це тим ліпше! Можна вмовити

в нього те, що нам потрібно, а вже як він попре, то можна мати надію.

Завадський б'є себе пальцем у чоло. Ага!

Я В А VIII

Ті самі й Гутак

Гутак. Ну, пане господарю! Де ви? Тут, як то кажуть, до горлової справи доходить, а вас нема.

Чирняк. О, перепрошую дуже! Йду вже, йду! Біжить до бічного покою.

Завадський до Гутака. Знаєте, пане цехмістру, мені здається, що той газетяр так таки кпить собі з нас усіх.

Гутак. Ну, я би цього не казав. Звісно, як той казав, газетярська жилка й язик гострий та верткий, але все таки чоловік розумний. Голова, як той казав.

Завадський. Але може би було ліпше до анкети запросити якогось правдивого католика?

Гутак. Як то, а хіба цей що?

Завадський. Ну, я до таких свіжо хрещених католиків якось не маю набоженства.

Я В А IX

Ті самі і Шпіцкопф у дверях з ковбасою в зубах і булкою в руці

Шпіцкопф. Але ж панове, прошу!

Завадський. Йдемо, йдемо! Йде до бокового покою.

Шпіцкопф пропустивши його, виходить до Гутака. Пане цехмістру, ви чоловік чесний і правди

не сховаєте. Скажіть мені, але так під хайрем¹, через що властиво банкрутує пан Чирняк?

Гутак. Ну, банкрутувати він так дуже не банкрутує.

Шпіцкопф. Те, те, те! Я й сам бачу! Як нас приймає! Кон'як знаменитий, шинка чудова, ковбаса — моє почтеніє, значить, дихає ще чоловік!

Гутак. Та дихає, дихає. А зменшує робітню, проста річ. Постарівся, сприкрилося робити, рад би, як той каже, трохи на політичнім конику погарцювати. Балакати багато любить, на ратуші мови говорить. Де вже йому до шила та до дратви!

Шпіцкопф. То то й є! То то й є! Розполітиковання, ось що губить наше чесне старе ремесло! Не хочуть робити, а потім кричать: Медлінг нас убив! Англієць нас дорізує!

Гутак. Ну, пане, тут Медлінг і Англієць зовсім окремо. Вони й таких уб'ють, що день і ніч гарують.

Шпіцкопф. Може бути, не перечу! Я тільки до того річ веду, що коли прийде поміч, то в першій лінії повинні її мати власне ті, що гарують, а не ті, що політикують, а роботу занедбують.

Гутак. Так, так! Це зовсім справедливо.

Шпіцкопф. Ну, але скажіть же мені, з чого властиво живе пан Чирняк, коли отак занедбується?

Гутак таємничо. Не знаю. Мусить мати з давніх часів дещо зложене. А крім того має сина за границею. Кажуть, що десь багато

¹ Хайре — присяга в євреїв.

оженився. То може той йому дещо при-
силає.

Шпіцкопф. Та-а-ак? Ага!

Я В А Х

Ті самі й Цимбальський

Цимбальський. О, а панове тут конспі-
рують! А там за вами пошукують! Пане цех-
містру, ви хіба не ласкаві? Прошу! Гутак від-
ходить до бокового покою.

Шпіцкопф веде Цимбальського набік. Пане
Цимбальський! Важна справа!

Цимбальський. Ну, що?

Шпіцкопф. Довідуся власне, що старий
Чирняк має гроші.

Цимбальський. А мені що до того?

Шпіцкопф. Як що? А ви їх маєте?

Цимбальський. Я? Звісно, скільки мені
треба, стільки маю.

Шпіцкопф. То ви щасливий чоловік. Я
ніколи стільки не маю. І для того думаю, чи
не можна би старого трохи натягнути.

Цимбальський б'є себе долонею в чоло. Ага!
Ось ви куди гнете! Ну, це думка непогана.
Але як же?

Шпіцкопф. Знаєте, він дуже вірить у ваші
впливи і протекцію. Ану запропонуйте йому
свою поміч, але зажадайте за те невеличкого
здатку.

Цимбальський. А скільки так?

Шпіцкопф. Ну, що буде можна вторгувати.
Сто ринських найменше — поділимося.

Цимбальський. Пане, ви геніяльна голова!

Шпіцкопф. Ось він іде! Лишаю вас самих!
Куйте залізо, поки гаряче!

Ті самі й Чирняк

Чирняк у дверях. Але ж панове! Прошу ближче. Снідання коротеньке, зараз кінчимо.

Шпіцкопф. О, я зараз. Перепрошую, що на хвиличку вийшов! Йде до бокової кімнати.

Цимбальський. Пане майстер! Прошу на слово!

Чирняк. Прошу, чим можу служити?

Цимбальський таємничо. Зле стоїть справа!

Чирняк. Як то?

Цимбальський. Дуже нещаслива була думка, що ми прибрали до анкети цього хрещеного жида!

Чирняк. Або що?

Цимбальський таємничо. Підозріваю, що він підкуплений Англійцем і буде в своїй газеті рити проти нас.

Чирняк. Господи! То було би справді нещастя! Але по чім же так міркуєте? Чи говорив що?

Цимбальський. Розуміється! Зовсім недвозначно висловився.

Чирняк. То дуже лихо! Він може все зіпсувати.

Цимбальський. Мусите здобутися на якусь жертву, щоб заткати йому рот.

Чирняк. Певне! Певне! Ой господи, от тобі й порятівники! Спасибі вам, пане Цимбальський, що остерегли! Я зараз потихеньку поговорю про це з нашим цехмістром.

Цимбальський переляканий хапає його за полу. Що, що?

Чирняк. Ну, це ж не моя особиста справа, а загалу, всіх шевців у Львові. То нехай вони й радять. Відходить поспішно до бокової кімнати.

Цимбальський б'є себе об полу рукою. Намаєш! От я й наробив!

Я В А XII

Ті самі, Завадський, Шпіцкопф, потім Гутак і Чирняк; ті два шепочуться близько куліси, інші виходять наперед

Шпіцкопф. Чудесно! Чудесно! Снідання справді староміщанське! До Чирняка. Пане майстер Чирняк, ще раз спасибі вам! Будьте певні, що скільки моєї сили...

Чирняк виступає наперед. Пане редактор, не кінчіть цих слів, бо збрешете без потреби.

Шпіцкопф. Що?

Чирняк. Я, пане, старого бога люблю! Я чоловік прямий і одвертий. Скажіть, скільки вам дав Англієць, щоб ви попирали його справу?

Шпіцкопф. Що? Англієць мені? Пане, ви мене ображаєте. Уважаєте мене за продажню людину.

Чирняк. І надіюсь, що маю рацію. Чи ви думаєте, що я сліпий і не бачу, як ви тут заховуетесь? Нас усіх на кпини берете, а тайно проти нас інтригуєте.

Цимбальський підчас тих слів незаметно висувається з кімнати й щезає.

Шпіцкопф. Пане, це образа! Ви відповісте мені за це!

Чирняк. Чому ні? Зараз відповім. Ось пан Цимбальський тут. Де він є? А—вийшов? Ну, нічого, він живий! Ми його знайдемо. Він перед хвилиною сказав мені, що ви дали йому до пізнання...

Шпіцкопф. Дурень він і ви з ним. Нічого я йому не давав до пізнання й ви на підставі слів цього дурня не смієте мене ображати! Адіє! Відходить.

Чирняк. От тобі й на! От наші порятівники! Ну, панове браття, що ви на це скажете?

Завадський. Я вам давно говорив, пане браце, що шкода вашого труду так дуже добиватися цієї анкети.

Гутак. Інтелігенти, як той казав, усе однакі: з'їсти, випити й ще в додатку окпити бідного ремісника.

Я В А XIII

Ті самі без **Димбальського** і **Шпідкопфа**, і два послугачі вносять велику таблицю, вивіску, полакеровану на червоно, а на ній великими зеленими буквами напис: Склад обуви — John Cheerneak & William Hopkins. Вони несуть цю вивіску аж насеред кімнати, потім стають, обертають вивіску написом до публіки, знімають шапки і здивовано оглядаються. В бокових дверях показується Агафія, що, зацікавлена, по хвилі також виходить на сцену й оглядає вивіску

Перший послугач. Слава Ісусу Христу!

Чирняк. Слава на віки! А це що значить?

Другий послугач до першого. Та тут шевський склад, а якже.

Перший послугач. Чи ми тут добре зайшли, прошу пана, з оцією вивіскою? Нас маляр вислав, сказав занести на оцю вулицю, до англійського складу.

Чирняк розлючений. Ах ви тумани! То тут вам англійський склад? Не бачите, що тут християнські люди? Ідіть геть, бо вас і оцю вашу прокляту таблицю викину до сто громів долі сходами!

Другий послугач. Не гнівайтесь, пане майстер, ми не хотіли вас образити! Ми не навмисне!

Чирняк. Ідіть, нехай вас мої очі не бачуть! Ну, дивіться, люди добрі! Ріжуть нас і ще на

кпини нам свої вивіски до покою пакують? До послугачів, що заходяться брати вивіску в руки. Гов! Я вас так не пушу! Я догадуюся, що тут щось є! Говоріть, хто вам казав сюди йти?

Перший послугач. Та маляр.

Чирняк. Брешеш! Говори правду, бо, їй богу, зараз вас із тим шільдом¹ на поліцію потягну. Говори, був там отої сам Англієць у маляра?

Другий послугач. Та був якийсь пан у високім циліндрі і в споднях у великі крати.

Чирняк. І той пан казав вам нести шільд до мене в хату?

Другий послугач. Та так казав.

Чирняк. Як вам казав? Якими словами?

Другий послугач. Та якими? Ховай боже, по українськи сказав: ідіть і несіть цей шільд до робітні майстра Чирняка і просіть його, щоб прочитав, що тут написано.

Чирняк. Що тут написано? Читає. Йогн Хеернеак і Вілліям Гопкінс! А гопкав би він, аби сказився, проклята душа! Ну, і по що ж мені було читати їх собачі назви?

Другий послугач. Я не знаю, прошу пана. А він казав, що зараз сам сюди прийде!

Усі гуртом. Що? Сам сюди прийде!

Перший послугач. А ось він і є!

Я В А XIV

Ті самі, Англієць

Усі гуртом. А-а-а-а! Ось він!

Англієць у темних окулярах. Добрий день, панове!

¹ Шільд — вивіска.

Чирняк. А то що? По нашому чисто говорить.

Англієць. Перепрошую! Здається, мої люди помилилися й не туди занесли шільд, де було треба. До послугачів. Отам навпроти несіть, бачите, де двері малюють! Послугачі з шільдом виходять.

Чирняк. Пане, не знаю вас, хто ви є, але я вас готов у тій хвилі за тими послугачами скинути долі сходами. Як ви смієте мені на злість і на збитки...

Агафія, що вдивлювалась в Англіяця, кидається до нього з криком. Мій Івасик! Мій синочку любий!

Англієць скидає окуляри й обіймає її. Мамочко! Пізнали мене?

Чирняк. А то що?

Мартин. Як то? Пане майстер, не бачите, що то ваш син. Коли Іван привітався з матір'ю, підходить і подає йому руку. Здорові були, пане Іване!

Іван. Здоров, Мартине! Як ся маєш? Таточку! Ви все ще гніваєтеся? Дайте руку поцілувати! Цілує його руку.

Чирняк. Так це ти той страшний Англієць, що прийшов нас усіх з'їсти?

Іван. А вже ж, що я. Хіба ж не читали шільду?

Чирняк. Шільду? Хіба ж там є твоє ім'я?

Іван. А якже. Джон—це Іван, а Cheerneak, то по англійськи так пишеться, а читається Чирняк.

Чирняк. Ну, люде добрі! І має бути добре на світі з такими людьми, коли сама їх мова злодійська. Напише тобі: шахрай, а ти йому читай: чесний. А той другий—Гопкало, чи який дідько, це що за один?

Іван. Уїлліам Гопкінс—мій спільник і тесть, одна з найліпших фірм в Англії.

Агафія. Твій тесть! То ти з англійкою оженився? Як вона зветься?

Іван. Дженні, мамочко, Дженні Гопкінс.

Агафія. Ой, мое лишенько! Скільки літ господа просила, щоб дав мені діждатися невістки, а тепер на тобі! Невістка є, та що, коли я слова до неї не проговорю.

Іван. Ні, мамочко, не бійтеся цього! Моя Дженні вже потрохи підучилася нашої мови, а при вас, то певно швидше піде.

Агафія плеще в долоні. О, золота дитино! Дай тобі боже всякого щастя! Говорить по нашому! Ну, коли так, то видно, що тебе любить!

Іван. А вже ж любить, мамочко. І вас любить, хоч досі не бачила. Обертається до присутніх. А, панове браття, здорові! Пан Гутак, пан Завадський,—пізнаю всіх. Ну, як же вам поводиться?

Гутак. От, як той казав, як тому горохові при дорозі.

Завадський. Дуже нас сполошила відомість про ваш приїзд, пане Іване. Значить, ви тепер мільйонер і хочете тут велику фабрику закладати?

Іван. То так, панове. Мені самому до мільйонерства далеко, дещо трохи капіталу і в мене є. Але мій тесть, пан Уїлліам Гопкінс, хоче до спілки зі мною заложити тут велику фабрику обуви й віддати її під мою управу.

Завадський. І думаєте, що оплатиться вам?

Іван. Що маємо думати! Ми на голе думання нічого не починаємо. Ми обчислилися, поробили всякі старання.

Чирняк. Які старання?

Іван. Мій тесть власне пробуває в Відні і вчора мав у міністерстві війни підписати контракт на доставку обуви для тих сто тисяч війська, що стоять у Галичині. На протязі цього року обіцяно нам додати ще ті відділи, що стоять у Буковині і в Шлезії, а правдоподібно здобудемо ще й Боснію. А я власне вертаю з Угнова й Куликова, де поробив старання, щоб тамошнє шевство зорганізувати на спосіб мануфактури. Засадимо їх за роботу і при їх помочі здобудемо села. А міста здобудемо нашими складами, яких на разі закладаємо п'ятнадцять.

Чирняк ламає руки. Господи! Так ось на що ми надіялися! Доставка для армії вже пропала!

Завадський. Ну, а коли ж ваша фабрика входить у життя?

Іван. У нас уже все приготоване, за місяць будемо могли розпочати. Маємо машини найновішої конструкції, людей на разі спровадимо своїх, поки тутешні не підучаться.

Чирняк, що досі стояв з заламаними руками, зривається й хапає Івана за груди. Ні, досить! Ані слова більше! Марш мені з хати й не смій тут більше показуватися.

Іван. Тату!

Чирняк. Я тобі не тато! Ти мій ворог, ти мій убийця, ти не маєш права звати мене татом! Забирайся! Пхає його до дверей.

Агафія хапає його за руку. Старий, ти одурів?

Чирняк. Мовчи, стара, чи й ти проти мене?

Агафія стає перед ним. А ти як думав? Що я до віку буду тобі коритися й терпіти твої примхи? Мало ти досі наді мною назбитку-

вався? Ти не питав, що в мене серце рветься без моєї дитини. Ти топтав моє чуття ногами, а для чого? Для того, що в твоїй дурній голові не могло поміститися, як син може жити своїм, а не батьковим розумом. А бачиш, він своїм розумом таки ліпше вийшов, ніж ти своїм.

Іван. Тату, я прийшов до вас з добрим словом. Хочете прийняти в мене місце управителя одного складу?

Чирняк. Що? Я у тебе? А краще живий у могилу ляжу.

Іван. Не маєте потреби гніватися. Я вас не силую й ніколи не забуду, що ви мій тато. Але рідня ріднею, а інтерес інтересом. Я знаю, що з оцих панів майстрів кожний з дорогою душею прийме таку пропозицію.

Чирняк. Не діждеш цього! Панове браття, невже ж ви...

Завадський. О, я перший готов!

Гутак шкробається в голову. Я тільки не знаю, чи потраплю добре?

Мартин. А про мене, пане Іване, не забудьте!

Іван. О, не бійся, старий товаришу! Про тебе я буду пам'ятати. Цей другий пан, здається, також уже просився до моєї фабрики.

Криштоф. Так є.

Іван. Найдемо для вас заняття, коли не в головній фабриці, то при провінціональних складах. При них будемо звільна організувати місцеве шевство в більші мануфактури. Буде робота. Ну, тату, що ж ви на це?

Чирняк. Дарма! Я старого бога люблю! Старих звичаїв держуся. Хоч усі мене відступлять, то лишуся сам і витримаю при своїм

до гробу. Йди геть від мене й не признавайся, що ти мій син.

Іван. Ну, цього мені не накажете. Ви собі можете не признаватися до мене, але я до вас усе буду признаватися. Бувайте здорові! Подає йому руку — Чирняк відвертається. І ви, мамочко!

Агафія. Що? Ти би мене лишав? Ні, синку, я тепер тебе не лишуся! Зажди хвиличку, тільки вберуся. Виходить до бокової кімнати.

Чирняк похилив голову. Так он як! І вона мене покидає! Сам на старі літа — сам як палець! Затулює очі руками і хлипає — нагло випростовується. Та ні! Це мені байдуже! Нехай буде що хоче, я стою при своїм! До золотого тельця на поклоненіє не піду! Все це мана, чортяча покуса! Геть мені з хати! Геть! Іван, Гутак, Завадський і челядники виходять, тільки хлопець лишається. Чирняк хвилию стоїть, вдивляючись у двері, потім побачивши хлопця. А ти що, не йдеш з ними?

Хлопець. А куди ж мені йти? Адже я у вас наймався!

Чирняк цілує його в голову. Синку мій! Що ж ми почнемо самі? Я старий, а ти малий! Якже ж нам боротися з отою страшною силою? Опускає руки в задумі.

Заслона спадає.

Р Я Б И Н А
КОМЕДІЯ З НАРОДНОГО
ЖИТТЯ В 4 ДІЯХ

ДІЄВІ ОСОБИ:

Прокіп Рябина, вїйт.

Орися, його дочка, дівчина літ 18.

Панталимон Качуркевич, писар, поміськи вбраний, літ коло 30, похожий на окомана, вусатий, з легкими ознаками алькоголізму.

Панас Казибрід, старий мужик з довгою, сивою бородою.

Феся, його дочка, дівчина літ 18.

Олекса Коваль, парубок літ 28, високий, статочний, був у війську.

Роман Півторак	літ коло 35	} господарі.
Семен Гриб	літ коло 45	
Гнат Грінчук	літ коло 60	

ДІЯ ПЕРША

Обширний майдан серед села. Декорація вглиб сцени показує вид села з церквою, по обох боках сади, обгороджені плотами. На серед сцени к переду криниця з журавлем, обложена цямриною, край неї корито, оддалік дернева¹ лавка й кілька грубих колод. В глибині сцени дорога обсаджена деревами, між котрими близько правої куліси видно кам'яну фігуру з виразним, позолоченим написом: „Пам'ятка знесеної панщини“. Трохи ближче, в центрі сцени, стоїть грубе рябинове дерево з червоними ягодами: на сцені видно пень, а горішня декорація вказує звисаюче галуззя з ягодами. Через увесь час першої дії святочно прибрані люди проходять в глибині півперек сцени, чоловіки здіймають капелюхи і хрестяться перед фігурою, а також кланяються тим, що на сцені.

Я В А І

Орися, потім Писар

Орися набирає води з криниці і співає:
Гадаламся віддавати, гадалам, гадала.
Та-й так ем си² розгадала, що біда нездала.
Писар наблизився стиха з-за її плечей. Он як!..
Орися схапується. Агій! Обертається. Пек, осина! А це ви, пане писарю? І не гріх вам?
Так мене перепудили³!

Писар. О, не бійтеся! Я можу вам зараз перестрах злизати.

¹ Дернева — з дернини.

² Так ем си — так я собі (народня форма).

³ Перепудити — перестрашити.

Орися. Дякую за ласку! Злизуйте своєму товаришеві Рахмілеві, а не мені!

Писар. Які ж бо ви, Орисю, недобрі! Я власне хотів до вас зайти...

Орися. Певно до тата.

Писар. Ну, звісно до тата також. Але я знаю, що ваші тато нині при святій неділі в ту пору трошки спочивають. А я поспішив, щоб власне з вами трохи побалакати.

Орися. Зо мною! А пек на погані очі! Що ж ви зо мною за діло можете мати?

Писар. Хто знає, Орисю, може важніше ніж з вашим татом.

Орися. Жартуйте здорові! І я з вами буду.

Писар. Ні, Орисю! Я не жартую. Хіба ж ви не видите, як я вас люблю?

Орися. Ви мене? Перший раз чую! Я гадала, що ви тільки одну горілку а другого Рахміля найбільше любите.

Писар. Бачите, Орисю, які ви недобрі! Така молода дівчина, а така зла.

Орися. Може для кого й добра.

Писар. А що ж я вам такого зробив, що ви на мене злі?

Орися. Як би ви добрі були, то допомогли б мені от хоч ведро з криниці витягнути.

Писар кидається до журавля. Господи! Та я зараз! Тягне.

Я В А ІІ

Ті самі й **Олекса**

Олекса. Ха-ха-ха! А це що такого? Наш пан писар воду з криниці тягне?

Писар покидає жердку й обертається. Хто це? Що, що такого? Я, ніби? Та я не тее...

О л е к с а. Фе, пане писарю! Чи то подоба, щоби такий письменний чоловік, в такім панцкім¹ убранню, та коло такого хлопського діла заходився? Ось мені то що іншого. Витягає воду й наливає Орисині коновки.

П и с а р. А властиво, ти, паничу, чого ти сюди прийшов?

О л е к с а. Хіба мені не вільно? Громадський майдан кожному вільний.

П и с а р. Громадський майдан!.. Але коли бачиш, що пан писар з пана начальника дочкою розмову має...

О л е к с а сміється. Ха-ха-ха! Які страшні дві власті зійшлися!

П и с а р. А ти, небоже, з власти не глузуй! І не думай собі, що я тобі рівня!

О л е к с а. Я з вами й не рівняюся. А начальника дочку ви не заарендували. Таке ви маєте право з нею розмовляти, як і кожний другий.

П и с а р. Це ще хто знає? Орисю, ходімо геть від нього! Це бунтівник, читальник! Як би таточко побачив тебе разом з ним, то була би біда.

О р и с я. І я так думаю, пане писарю! Так знаєте що! Підіть ви до нашої хати й подивіться, чи таточко спить. А я тимчасом тут побуду.

П и с а р. Що? Тут побудеш? Із оцим читальником?

О р и с я. Ну, так надіюсь, що ви мене перед татком за це не прискаржите. Сміється.

П и с а р лютий. Чи так? А, то гарно! Добре, добре! Тепер розумію, куди стежка в горох! Гарно! Гарно! Буду знати, що таткові сказати! Спішно відходить.

¹ Панцкий — панський.

Я В А ІІІ

Орися, Олекса

Олекса. Чого він так розкукурічився?

Орися. Ха-ха-ха! Ти б ніколи й не вгадав! Знаєш, почав мені зі своєї любови сповідатися, та ти перебив.

Олекса. Що, він? Орисю, і ти так це говориш? А ти йому що на те?

Орися. Ну, що ж я мала робити? Розсміялася йому в очі і вкінці заставила його воду з криниці тягти.

Олекса. Ха-ха-ха! Обіймає її. Славна ти моя дівчина!

Орися відсторонює його. Ну, ну, Олексо! А ти що? Адже це майдан! Люди можуть побачити!

Олекса. Та що мені люди! Ей, Орисю! Люблю я тебе, як свою душу! Досить не раз на мене всілякої гризоти та турботи паде, а як подумаю, що й ти мене любиш, що швидко моєю будеш, то аж сили мені прибуває.

Орися плаче. Ти так думаєш! А мені страшно та тужно. Ой, господи, як тужно! Нераз і не два думка мене зносить, що марна наша любов, не бути нам у парі.

Олекса. А то чому?

Орися. Олексо! Хіба ж ти не знаєш мого тата?

Олекса. Та що, що він начальник? Овва, не така ще страшна персона.

Орися. Не те, що начальник. А ось те, що, лютий він на тебе за цю читальню. Господи, який лютий!

Олекса. То я мав би право на нього бути лютим за те, що нам без дання рації¹ жандарів на читальню наслав, а потім постарався, щоби староство її розв'язало.

Орися. А ти тепер татові на злість ось тут на майдані що-неділі читальню робиш!

Олекса. Ну, а що ж маємо робити? Хлопці й дівчата, ба й старші люди засмакували в книжках і газетах, привикли до них. От ми собі й без читальні що-неділі сходимося й читаємо, балакаємо. І нині зараз посходяться. І що нам твій тато зробить?

Орися. Ей, Олексю! А ти б зважав трохи на мене! Адже ж як ти будеш з моїм татом отак воювати, то тато плаче ні... ні... ніколи не віддасть ме... ме... мене за тебе!

Олекса обіймає її. Не бійся, моя ясочко! Якось то буде. А від читальні мені відступитися годі. Був чоловік трохи в школах, хоч і не в високих, був у війську, бачив дещо світа, похопив дещо, як розумніші люди живуть і в біді рятуються, то гріх би був, як би я не старався і своїм сусідам та товаришам ту ж дорогу показати. А ти не бійся. Твій тато чень² також чоловік. Я його знав як доброго й чесного чоловіка, аж оце нещасне війтівство йому голову закрутило.

Орися. Ой, Олексю! Як би ти знав, як я за них боюся! А скільки разів побачу тата в кумпанії з оцим писарем та з корчмарем, то аж серце холодне.

Олекса. Ну, ті, певно, не на добро його наведуть. Чи ти знаєш? Я оногди³ в місті

¹ Без дання рації — незаконно, не подавши причини

² Чень — мабуть, може, адже.

³ Оногди — недавно, колись-то.

від одного возного довідався, що наш писар і оцей корчмар Рахміль у криміналі пізналися.

Орися. Ой, господи!

Олекса. Писар служив у якогось пана також за писаря і щось там прошкробав, так той його до криміналу впакував.

Орися. Господи! І мій татко такому чоловікові вірить! Не дармо то мене завсіди такий страх здійсмає, коли писар до нашої хати прийде. І ще й на мене глядить так якось, немов сверлує мене тими очима.

Олекса. Кажі йому від мене, нехай дасть тобі чистий спокій, а то я не буду вважати, що він пан писар, а через таку його гречку перегоню, що своїх двох ніг не дорахується.

Орися. Олексо! Що ти? Прошу тебе, не задирайся з ним! Ти ж знаєш, він багато може нам пошкодити! Я так боюся і за татка й за тебе.

Олекса бере її за руку. Серденько моє! Не бійся нічого! Ади¹, ось уже мої читальники йдуть.

Орися. Ой, пусти мене! Хапає коновки. Бувай здоров, Олексо!

Олекса. А вечером вийдеш на зарінок²? Вийди Орису, ждатиму.

Орися відходячи. Добре, добре! Відходить.

Я В А ІV

Олекса, Митро, інші парубки, Феся й інші дівчата

Митро. Го-го-го! Наш голова, видно, щось за дівчатами очима кидає!

¹ Ади — дивись, гляди.

² Зарінок — місце над берегом річки.

Василь. А ти гадав, що вже як голова, то має бути як пень?

Микита. А може як відзамок¹.

Олекса. Спокій, хлопці! Що це вас за жарти беруться? Зачинаймо читальню!

Митро. Ні, ти нам насамперед скажи, що то за дівчина була, до котрої ти тут залицявся?

Василь. Та тю на тебе, навіжений Товкачу! Хіба не бачив, що це війтова Оришка? Адже Олекса до неї давно... тее...

Митро. Он як! А я й не знав! Ха-ха-ха! То було би добре! Адже ж я думав до неї сватів слати цієї осені.

Олекса холодно. Я тобі не бороню,шли!

Митро. Не борониш? Кланяється. Клінне вашещі дзенькую², але я не хочу. Чув я, що у війта дуже високі пороги, то як би ми оба один почерез другого летіли, то знаєш, могло би до каліцтва прийти. А так, знаєш, братчику, що? Стрібуй, насамперед, ти, по чому там локоть борщу. А я тимчасом постою на дорозі та й на готове подивлюся. Сміх.

Олекса. Ну, нехай і так буде. Е, та не про те говоримо. Сідаймо ліпше та прочитаємо, що нового.

Всі сідають, хто на лавках, хто на колодах, а хто просто на мураві.

Митро. Тут у мене є нова „Батьківщина“³.

Олекса. На тебе нині черга читати. От це й добре. А я потім прочитаю дещо з „Дѣла“⁴. Тут у мене є кілька нових номерів.

¹ Відзамок — твердий кусень дерева коло корня.

² Клінне вашещі дзенькую — дуже низько кланяючись вам, дякую.

³ „Батьківщина“ — селянська газета, в свій час досить популярна між селянством Галичини.

⁴ „Дѣло“ — щоденна газета.

Митро читає. „Віче народне у Львові.“

Феся. Ов, та ще про те віче? Адже вже тамтого разу щось писали.

Олекса. Тамтого разу тільки заповіджено було, що віче має відбутися.

Феся. То щось таке як весілля, що й заповіді виходять.

Василь. О, зараз видно, що кому на думці, а дівчатам весілля.

Митро читає. „Велика радість підносить наші груди, коли пишемо. Заповіджене віче у Львові відбулося вповні велично і славно. Здви́г народа був такий великий, якого ані наші во́роги ані ми самі не надіялися. Скромно числячи, зібралось що найменше 5.000 людей зо всіх сторін нашого краю.“

Феся. Агі́й, то десь ярмарок був!

Василь. Е, не дуже великий, коли тебе там не було.

Митро читає. „І що найважли́ше, видно було, що це саме чоло, сам ви́бір нашого селянства, самі люди свідомі й готові на всяку жертву за народне діло. Видно було і кожний те чув, що на́рід, котрий має таке селянство, не заги́б і не може загинути“.

Олекса. Видите, а від нас нікого там не було.

Василь. Господи, якби то чоловік хоч раз перед смертю був на такім вічу! Та то певно, що мусить душа радуватися.

Митро читає. „А що особливо радувало й підносило кожного, так це те, що були тут і як браття віталися наші люди з різних, хоч і найда́льших заку́тків, нашого краю. Гуцули від Жабйого й Подоляки від Гусятина, Лемки в сірих гунях по-сусідськи розмовляли з По-

кутянами з-над Прута, що красувалися в своїх мальовничих строях.“

Феся. А що то таке „мальовничих“? То ніби в мальованках, чи що? Сміх.

Митро. От то вигадала! Таже там бабів не було, а самі хлопи.

Олекса. То значить, Фесуню, що на тих Покутянах убрання такі гарні, що хоч усіх зараз малюй!

Феся. Який жаль, що жінок і дівчат на такі наради не пускають.

Інша дівчина. Та може би вони нічого й не розуміли?

Феся. Агій! Не розуміли! Та чень же там по-турецьки не говорять. Можуть хлопи розуміти, то чому ж би й жінки не могли?

Митро читає. „Особливо цікаво нам було побачити кілька пань і кілька сільських жінок, що, приїхавши зі своїми чоловіками, з великою цікавістю прислухувалися нарадам віча.“

Феся. От тобі й на! За вовка помовка, а вовк тут. Значить, і жінки там були. А я гадала, що їх би там не пустили.

Олекса. Віче на те й називається все-народнім, що всякий нарід, чоловічий і жіночий, може там прийти і слухати й говорити.

Феся. І говорити? Господи! Та це вже справді якийсь новий світ настає, коли й жінок до чоловічої ради допускають!

Василь. Го, го, Фесуню! Ще колись до того дійде, що й жінки і дівчата самі своє віче скличуть.

Феся. А тоді, будь певний, що таких як ти на своє віче не допустимо.

Василь. То зле, Фесуню! Таким як я ви повинні би ще заплатити, щоб прийшли на

ваше віче, розрухали вас, щоб ви мали на кім свої язички гострити.

Парубки. Ха-ха-ха! Правда, правда!

Митро читає. „Треба було бачити й чути, з якою увагою прислухувалися всі висновкам бесідників, з яким одушевленням підхапували кожне мітке й правдиве слово, як совісно шанували свободу слова, вислухуючи терпеливо таких бесідників, з котрих висновками годі було згодитися...“

Я В А В

Ті самі й **Рябина**

Рябина за сценою. Го-го-го! А то що таке? Що за збіговище?

Дівчата. Ой, лишенько! Начальник! Утікаймо!

Парубки. А то чого? З'їсть нас?

Олекса. Не бійтеся! Нічого він нам не зробить.

Рябина входить, швидко розмахуючи палицею й наближається до читаючої групи. Ага! Читаєте! От де собі читальню завели! Та як ви смієте? Чи не знаєте, що читальня розв'язана й заказана, га?

Олекса. Читальня розв'язана, але нам читати вільно.

Рябина. Отже, я вам покажу, чи вільно! Ще нині реляцію до староства шлю! То до роботи вас нема, по кльоци¹ їхати нікому й не сниться, а над читанням отих дурних газет можете час тратити.

Олекса встає й підходить до нього. Пане начальнику, можна з вами розумне слово говорити?

¹ Кльоц—дерево.

Рябина. Дурню один! Як ти смієш до мене з таким питанням лізти? Буду з такими дураками як ти розумні слова говорити!

Олекса. Пане начальнику, не забувайтеся!

Я цісареві служив, у війні на кулі свої груди наставляв і ні від кого згідного слова не чув. А хоч ви начальник, але вам без даня рації нікого зневажати не вільно. Я також умію писати й до суду дорогу знаю.

Рябина. Овва! Так я дуже тебе боюся! Мене сам пан староста по плечі плеще, розумієш? На кожній сесії другим війтам за взір мене ставить. А ти що?

Олекса. Отто мені й диво! Коли ви така сила, то що вам завадила наша бідна читальня, що ви так на неї нізащо ніпрощо напосілися?

Рябина. Нізащо, ніпрощо? Отто! А чи не найшов у вас жандар заказану книжку? То ви будете заказані, бунтівницькі та сицилістичні книжки читати, а я маю вас за це по головці гладити? Добрий би я війт був!

Олекса. Та яка там заказана книжка! Стара повістка¹ „Не відпуст, але розпуст“. Ту саму повістку мені ще небіжчик татуньо малим розповідали.

Рябина. Ех, буду я з тобою тут на бобах розводити. Стара, чи не стара, досить, що небезпечна. І ваша читальня розв'язана та й годі! І ви мені не смійте тут нової робити!

Олекса. Ого! А ви де це вичитали? Ми вже подали нові статuti в намісництво до затвердження.

¹ Повістка — оповідання.

Рябина. Так? Ну, то згори вам кажу, що нічого з того не буде. І не думайте, щоб вам їх затвердили! Хіба би не я був.

Олекса. Е, пане начальнику! Там навіть вас питати не будуть. Там люди мають очі і право шанують.

Рябина. Замахує палицею. Що? То ти ніби мені на підтики даєш? Що ніби я права не шаную? Ну, скажи, яке я тобі право нарушив?

Олекса. Е, мені! До мене ви так дуже й смілости не маєте, бо знаєте, що я не кіт, котрого б можна в мішку продати.

Рябина. То ніби тому, що ти трохи того письма лизнув? Отто мені диво! Ех, як би то по мойому, то я б усі оті книжки та газети на одну купу зложив та й підпалив.

Олекса. Е, як би то по вашому! А по нашому не так! Ми собі, ось тут, на майдані сходимось та й читаємо. І що нам зробіть?

Рябина. Всіх до арешту запакую.

Олекса. Коли бо вам невільно. Не маєте права.

Рябина. А вам вільно без дозволу читальню робити?

Олекса. Ми не читальню робимо, а так собі читаємо. Цього нам ніхто не сміє зборонити.

Рябина. А я вам збороню. Шандарів спроваджу. А тебе першого кажу в ланцюшки закувати. І побачиш, що моє на верху буде, а не твоє. А вам прочим кажу й просто наказую: не слухайте цього бунтівника! Не бунтуйтеся! Не робіть наперекір власті, бо зле буде з вами! Зараз мені розійдіться!

Парубки й дівчата встають і звільна розходяться.

Олекса. Ей, пане начальнику! Ще раз по ширості кажу вам: отямтеся! Що ви робите? Нарід пропадає від лихви, гине в шинкарських руках, темний, занедбаний, обдертий... Дав бог, що хоч молодіж потрохи хапається до книжки, до науки, хоче просвітитися, щоб знала, як на світі жити, а ви бий-забий на неї за те. Гріх вам перед богом і людьми!

Рябина. Овва, який ми навчитель вишукався! Зась тобі мене вчити, що гріх, а що ні! А дивіть! Ще молоко на губах не обсохло, а воно вже лизнуло того письма та капральських кулаків покоштувало, та й гадає, що всі розуми поїло. Я тобі ще покажу, куди стежка в горох! Ще ти пізнаєш начальника Рябину. Грозить палкою й відходить.

Я В А VI

Олекса, потім Казибрід і Рахміль

Олекса сідає на колоді в задумі.

Рахміль веде Казиброда за руку. Слухайте Казибрід! Ви такий старий чоловік, а в голові бігме що, ну, ані крихітки олію не маєте.

Казибрід. Та що робити! Що кому бог дав. А до тебе позичати не піду.

Рахміль. А не шкодило би, бігме, що не шкодило би. Ну, скажіть мені, по що вам задиралися з війтом?

Казибрід. Та хіба я з ним задираюся? Нехай з ним той задирається, що по смереках дереться.

Рахміль. Тьфу, тьфу, тьфу! Яке ви неладне слово говорите! Аж слухати страшно!

Казибрід. Що правда! Адже ж він сам мене зо шкури дре. Ти подумай! У мене дитина є, дочка. То материнський ґрунт по праву

на неї спадає. А він на те б'є, що моя небіжка жінка його сестра була, і силою той нещасний ґрунтець від мене відбирає.

Рахміль. Ну, видите, пане Казибрід, як би так було, як ви кажете, то він би не мав до вас ніякого права. А прецінь суд йому присудив той ґрунт.

Казибрід. То провізорія була. Він три роки орендував його, ще від небіжки жінки відарендовував.

Бракує сторін рукопису 12 — 15.

Я В А Х

Ті самі без **Казиброда**

Грінчук. От тобі наше право. Бігме, за панщини ліпше було.

Олекса. Ну, не говоріть цього. Тепер хоч маємо можливість добиватися свого права. Хоч на папері його маємо.

Півторак. Овва, велика нам з того радість, що воно на папері є. Поки ми його направду діб'ємося, то нас лиха доля зовсім діб'є.

Гриб. Адить, оцей бідний Казибрід! Адже ж узiali його в такі кліщі, що й не випутатися.

Півторак. *Пропуск в рукопису.* Я не Казибрід. Я свого не дарую. Ходіть, кумове, ходіть до радниці. Спитаймо їх, по якому вони податки відбирають?

Гриб. Ей, куме, куме! Прудкий ти дуже. Насамперед зробиш, а потім думати зачнеш. Адже ж бачиш, яке Казибродові було.

Півторак. Та я йому кості поломлю, нехай тільки стрібує¹ руку на мене піднести!

¹ Стрібувати — поспробувати.

Олекса. Костей йому не поломаєте, а він вас поб'є, ще й до суду завдасть за зневагу влади.

Гриб. Ба, та що ж нам робити? Чи так і дарувати йому тільки працю?

Олекса. Ні, не дарувати, а поступати розумно, так щоб мати правдивий доказ на нього. Адже ж самі бачите: він письменний а ви неписьменні. Хіба ви знаєте, що він куди й як записує?

Півторак. Ей, мав би я на нього доказ, як би так...

Гриб і Гринчук. Як би що?

Півторак. Як би так нам дістати маленьку книжечку, що писар усе при собі носить!

Гриб. Ага, ага! Він без неї ані кроку не робить. Чи податки відбирає, чи карі які, чи протоколи, чи письма приходять, він усе насамперед до тої книжечки зазирає, все з неї вичитує.

Гринчук. Та то наші люди вже добре знають ту книжечку. Чорна така... То всі кажуть, що в ній писар свого хованця¹ на серці носить.

Олекса. Та ви гадаєте, що в ній він записує свої шахрайства? То вже би мусів дуже осмілитися!

Півторак. Я певнісінький, що там би ми найшли на нього ярмо.

Олекса. Ну, то що ж, дістаньте ту книжечку.

Гриб. Еге, ге! Дістаньте! Ніби то він дасть? Та він би радше дав собі око вилупити, ніж ту книжку кому до рук.

¹ Хованець — чорт.

Олекса. Ну, та я не кажу, щоб ви йшли до нього та просили: пане писарю, а позичте но нам на день вашої книжечки. Але хіба ж нема іншого способу? Оттак наприклад, ви напиваєтеся разом у корчмі—адже ж пан писар почастунки любить, правда?

Півторак. О, ще й як любить!

Олекса. Ну, напиваєтеся, частуєте його, та так, щоби аж світ йому кидався як банька, а люди як мухи.

Грінчук. У, це не легка штука! Кожний з нас швидше пам'ять стратить, ніж він.

Олекса. Ну, то йдіть усі три. Його частуйте, а самі здержуйтеся при питтю. А як пану писареві світ замакітриться, тоді...

Півторак. Ну, ну, цього вже нам не потребуєш казати, що тоді робити. Добре, Олексо! То розумна рада! Беру те на себе, що ще нині все зробимо.

Олекса. Ну, а як це нічого не допоможе, то будемо іншого способу шукати.

Я В А ХІ

Ті самі, в глибині сцени **Казибрід** з величезним костуром ланцюгом і околотом солами й **Феся** з кожухом на плечах і з стільцем

Феся. Ей, татунцю! Бійтеся бога! Дайте спокій!

Казибрід. Ні, дитино! Не говори мені нічого! Не можна інакше з тим ворогом до ладу дійти.

Феся. Але він вас уб'є, як ви йому таке зробите.

Казибрід. Най б'є! Все мені одно. Але я надіюся, що не посміє. Ні, Фесуню, ти мною не журися! Підходить під Рябину. Ось тут клади

кожух! Кладе під дерево околіт, Фесея кладе кожух і при-
ставляє стілець. Не бійся без мене ночувати, ди-
тино моя! Пильнуй хати та принеси мені сюди
дещо їсти. Чень то довго не потріває. А тепер
піді по селу, та всіх чоловіків і жінок і дітей,
особливо дітей, справляй сюди, щоб ішли на
диво дивитися. Цілує її, відтак стає на стілець,
обкручує дерево ланцюгом і замикає на колодку, Фесея
бере стілець і відходить, а Казибрід бере в руки палицю
і стає під деревом та кричить. Гей, люде добрі, малі
й великі! Сходіться сюди, збігайтеся глядіти
на побліку ¹.

Я В А XII

Ті самі без Фесі. Помалу сходиться багато мужиків, жінок,
дівчат, дітей

Грінчук. Свят, свят, свят! Куме Панасе!
А ви що робите?

Казибрід. Позиваю до пана бога найбіль-
шого кривдника і грабівника в нашім селі.

Грінчук. Та де? Якого?

Казибрід показує палицею. Рябину.

Всі. Гурра! Рябина окований! Рябина опу-
таний!

Казибрід. Так, люди добрі! Тепер він
опутаний, мій арештант, і я доти буду пильну-
вати його, доки пан біг між нами правди не
зробить.

Всі. Гурра! Рябина арештант! Рябина опу-
таний!

Грінчук хреститься. Господи! Зовсім з ро-
зуму зійшов старий Казибрід.

Діти починають скакати довкола дерева. Крик, гармідер.

Заслона спадає.

¹ Побліка — сором, ганьба.

ДІЯ ДРУГА

Громадська канцелярія.

Я В А І

Рябина й писар сидять при столі, на котрім табеля податкова й інші книги урядові. Відбирають податок. Присяжний на боці на стільці. При дверях і попід стіни люди, чоловіки й жінки з книжочками податковими в руках. Деякі виймають гроші з чересів, другі вив'язують із хусток і за чергою підходять до стола. При столі стара жінка подає писареві книжку. Коло писаря розвернена його нотатка, в котру він що хвили заглядає.

Писар. Ви Ксенька Тулубиха.

Жінка. Та ніби по чоловіці Тулубиха, а прозивають Зарічна. Ксенька Зарічна.

Писар. Те мене не обходить. Тут стоїть Тулубиха. Халупниця.

Жінка відхаючи. Ой, таже халупниця гірка та не солодка. Не те колись було, але небіжчиченько, най йому там бог не пам'ятає...

Писар. Ну, ну, нам того не потребуєте казати!

Рябина. Не будеш ти, бабо, тихо? Тут громадська канцелярія, а не зарінок, щоб ти свої теревені розводила!

Писар зазирає в нотатку. Ви ще цього року нічого не платили?

Жінка. Ой, пане писарю! Таже платила! Півтора срібного дала на саме Стрітіння. Хіба не тямите?

Писар. Стало би мені голови всі ваші дурниці тямити! Тут у мене ваші півтора срібного записані, не бійтеся! Але то була рештанція¹ за торічне.

Жінка. Рештанція? Господи, та в мене ніякої рештанції не було!

Писар. Як то не було? А шкільне, а спашне, а громадське, а конкуренцію². Чи я буду за вас платити?

Жінка. Ой, господоньку! Та я собі гадала, що тепер дам оту криваву п'ятку та й буду чиста!..

Писар. Го - го - го! Дешеві ви, як бачу. Тут цього року ще й регуляція й екзакуція підійшли. Давайте гроші, я вам зараз розрахую, скільки ще від вас прийде!

Жінка зідхаючи дає. Божечку мій! Так мені здається, що власну кров із серця точу! Так мені ті грошики тяженько прийшли! А тут і ще не досить!

Писар почислив стиха. За весь рік від вас сього року випадає сім ринських та двадцять і п'ять крейцарів. Тепер даєте п'ятку—ось записую, дивіться! Жінка хреститься.

Рябина. А ти, бабо, чого хрестишся?

Жінка. Та так, пане начальнику! Щоб пан писар у щасливу годину записали. Щоб яка мара не перепутала. А то вже не одному так сталося.

Рябина. Мовчи, стара торбо!

Писар. То ще від вас прийде 2 золотих ринських і 25 крейцарів, розумієте? Заплатіть же як найшвидше. А то знов забудете, затягнете на другий рік, а потім кажете: „Та в мене реш-

¹ Рештанція — недоїмки, решта.

² Конкуренція — податок на церкву.

танцій ніяких не було“. Ось вам книжка! Жінка бере книжку і стоїть.

Рябина. Ну, чого стоїш? Марш, най другі до черги приходять!

Жінка. Та я, пане начальнику, нічого! Я тільки хотіла за тоту рештанцію...

Рябина. Марш! Марш! Нема тут часу з тобою роздебендювати! Присяжний!

Жінка. Та йду вже, йду! Але бігме-боже, що з мене рештанції ніякої не було. Виходить.

Писар переглянув тимчасом іншу книжечку. Хома Свербивус. Багато платите?

Чоловік. Та п'ятку.

Писар. То ще від вас сім срібла прийде.

Чоловік. Сім срібла? Бійтеся бога! Я гадав, що тільки три.

Писар. Зле ви гадали.

Чоловік. Ей, пане писарю! Може ви деяк помилилися. Та ж ми обое з жінкою рахували.

Писар. То що ж, чи цісарська табеля бреше, чи ви обое з жінкою?

Чоловік шкробається в голову. А може ви, пане писарю?..

Писар встає, лютий. Як ви смієте мені щось подібного?..

Рябина. Присяжний! Дай йому добре в карчило й викинь за двері, хай не ображує уряду!

Присяжний б'є й викидає.

Жінка при дверях. Господоньку! Що тут із людьми виробляють! Гей, люде!

Рябина. Тихо там!

Писар переглядає іншу книжечку. Клим Сухоніс. Скільки платите?

Чоловік. Та хотів би усе заплатити, за весь рік.

Писар почисливши. Сімнадцять срібла 82 крей-
царів!

Чоловік зідхає. Торік лиш півшіснадцята було.

Писар. А про екзекуцію забули! Бере гроші
й записує. Ну, є там ще хто?

Люди. Та вже нема нікого. Ще десь Гав-
рило Бобівник мав прийти.

Рябина. Ну, як не прийшов, то сам собі
винен. Здекуція не чекає. Мусить платити.

Писар. А ви, пане начальнику, мали ще
щось людям наказати.

Рябина. Ага, ага! Гей, присяжний! Іди-но, по-
закликай-но де з корчми господарів, як там є!

Присяжний виходить. По хвилі канцелярія заповнюється
людьми. Між ними Півторак, Гриб, Грінчук

Люди гомін. А що там таке? Чого хочете?

Рябина. Слухайте, люде! Я вам хотів іще
пару слів сказати про ті кльоци. Що ви собі
з ними гадаєте?

Півторак. Нічого.

Сміх між людьми.

Рябина. Хто там такий мудрий та каже
нічого? А, то ти, Півтораче? Чекай-но, чекай!
То податку не несеш...

Півторак. Нині я заплатив.

Писар. Заплатив, та не ввесь.

Рябина. Видиш, рештації маєш, а про
заробок ані гадки. Тепер ще польової ро-
боти нема, погода гарна, дорога добра, а ви
ніхто й не думаєте про заробіток.

Гриб. А я би сказав по правді, пане на-
чальнику: яке вам діло, чи ми заробляємо, чи
ні? Не заплатимо податку, то ви, певно, за нас
не дасте ані нам не поборгуєте, тільки зде-
куцію шлете, грабежі волочите, що аж шумить.
Що це ви нараз так розмилосердилися над нами?

Рябина. Не твоє діло, дурню! Я правду говорю.

Гриб. Дякуємо за правду, але може би ви її собі сховали.

Рябина. Мовчи! Не з тобою говорю. Гей, люде, чуєте, що кажу? Хто хоче заробити, най завтра по кльоци їде!

Грінчук. Е, такий то й заробок!

Рябина. А хіба злий?

Грінчук. Ну та, певно, що не добрий. До кльоца двох людей треба. Весь день роботи людям і худобі. Орендар три срібла від кльоца бере, а нам півтора дає.

Рябина. Не слухайте цього, люде! То байка! А тих 500 кльоців, що ще лишилося, то я на себе беру те, що вам за кльоц по два срібла дадуть. І знаєте, що я вам мав казати? Власне нині ми письмо дістали від староства, от тепер, з полудня. Пише на староство, що ті кльоци мусять бути цього тижня звезені.

Люди. Ого-го! Аж староство в те вмішалося!

Рябина. А так, так. А знаєте, чому? Цього літа в нашім повіті великі маневри будуть. Війська багато прибуде. То дощок треба, бо будуть бараки ставити.

Де-хто з людей. Га, як так! Як цісарське військо...

Рябина. Так, так! Виїжджайте завтра, хто може. Я ще присяжного по селі пішлю. А не схочете ви, то пан староста спровадить байчарів та солярів¹, то ті за два-три дні всі кльоци звезуть, і вам зарібку не буде.

Люди. Та добре, добре! Будемо їхати! Виходять.

¹ Соляр — робітник при копальні солі; байчар — робітник при нафті.

Я В А II

Рябина, Писар

Писар защіпає двері за людьми, затирає руки й регочеться, скачучи по хаті. Ха-ха-ха! Нема то, як з дурними хлопами мати діло!

Рябина. Но, но, тихіше, пане писарю, бо вчують!

Писар. Але де там учують! Вони просто через сіни та в корчму. А там уже хоч із гармати гримай, то не вчують. Але ви їм славно заїхали з тим наказом від староства! Ха-ха-ха! З тими бараками для маневрів, ха-ха-ха!

Рябина. Ну, що з ними робити? Лінива бестія один з другим! Фантуеш¹ його, останнє дреш, і міг би заробити, і не рушиться! Треба на штуки братися.

Писар. А в вас, пане начальнику, голова до таких штук! О, голова!

Рябина. Правду сказавши, тих 500 кльоців мені гірше на сумлінню лежать, ніж їм. Знаєш, пане писарю, коли собі подумаю, що нам ще лиш тиждень лишився, що за тиждень наш контракт минає, і коли оті прокляті кльоци не будуть звезені, то наша кавція² пропаде...

Писар. Тьфу, пане начальнику! Яка вас турбація чіпається! Та що це ми? На сухо балакати захотіли, та й ще про такі сухі речі! Відчиняє двері й кличе. Гей, Рахмілю!

Я В А III

Ті самі й Рахміль

Рахміль. Ви мене кликали, пане писарю? Писар. Та я, я.

¹ Фантувати — забирати для продажі з торгів.

² Кавція — залог.

Рахміль. Ну, що вам треба?

Писар. Та принеси нам, що там маєш доброго випити та й закусити. Знаєш, ми тепер по урядуванню.

Рахміль. Знаю, знаю! І для вас, пане начальнику.

Писар. Ну, та розуміється! А живо!

Рахміль стоїть. Зараз, зараз! До Рябини. Пане начальнику!

Рябина, що сидів при столі задуманий. Га! Чого тобі?

Рахміль. Я би хотів з вами дещо поговорити.

Писар сіпає його за рукав. Ну, ну, Рахмілю, будемо говорити, тільки не тепер! Пстім, потім! Бачиш, пан начальник трохи змучені.

Рахміль. Я зараз! Я зараз принесу дещо для підкріплення!

Писар. Неси, неси! А нікого до нас не пускай. А як буде час, то ми тебе самі сюди закличемо на розмову.

Рахміль. Добре, добре!

Виходить. По хвилі приносить горілку й перекуску, ставить на столі й виходить. Писар заціпає двері.

Я В А ІV

Рябина й Писар

Писар наливає чарку. Ну, пане начальнику! Дай вам боже здоров'я!

Рябина мляво. Та пий здоров!

Писар п'є й наливає. Прошу вас. Та що це ви такі якісь стали, мов у ступі заопихані?

Рябина. Та так... П'є. Щось мені маркітно зробилося.

Писар закусує. Ха-ха-ха! Маркітно! А то чого?

Рябина закусує. Та це так... Дурниця якась. Я нікому й не признаюся, але тобі скажу. Знаєш, в останніх кількох місяцях то бувають хвили, в котрих мені так якось голова крутиться. Отак точнісінько, як коли б я йшов по високій-високій кладці, а вона під мною хитається і я туй-туй¹ маю впасти.

Писар. Фе, пане начальнику! Фе, встидайтеся!

Рябина. Добре тобі казати, встидайтеся! А мені моторошно робиться. А ще як мені в понеділок поборця² податковий сказав, що швидко можемо надіятися пана шпектора і здекуції за недоплачені податки.

Писар. Так вам поборця сказав?

Рябина. Та поборця. А ти знаєш, що ми оце вже півроку податки без табелії до уряду відвозимо. Не знаю, як це вони досі це приймають.

Писар. А я знаю, як!

Рябина. А коли погадаю, що ми з податкових грошей тисячу срібла взяли й орендареві на кавцію на довіз кльоців дали — господи!

Писар. Ну, і що ж з того! За тиждень кльоци будуть звезені й кавція знов у наших руках.

Рябина. А як не будуть звезені? Як кавція пропаде? Адже ж до кінця контракту ще тільки тиждень лишився, а кльоців ціла половина ще не звезена.

Писар. Е, байка! Все байка! І на то якусь раду придумаємо.

¹ Туй-туй — ось-ось.

² Поборця — поборщик.

Рябина. Ах, і не говори мені про свої ради! Боюсь я їх, так боюсь, що годі!

Писар. Дитина ви, пане начальнику, ось що я вам скажу. Не привикли до промислу, до спекуляції.

Рябина. Добра спекуляція, коли чоловік за неї може до Іванової хати дістатися.

Писар. Смійтеся з того! Наливає. Ваше здоров'я! П'є. А я вам кажу, що вам ані крихітки нема чого боятися. Такий порядний начальник, як ви! Пан староста вас любить, пан комісар також, пан постенфірер¹ у вас як дома, в раді повітовій вас шанують. І всі пани, з ким тільки заговори про вас, в одно говорять: „Вуйт Рябина, то бардзо поржондни вуйт“²!

Рябина наливає і п'є. Та що мені з того! А прийде що до чого, то хіба хто з них мені допоможе?

Писар. Ще раз вам кажу, пане начальнику, що ви дитина! Адже ж як ви собі гадаєте? Для чого вони вас люблять? За що вас хвалять? Чи за ваші чорні очі, чи за довгі вуса?

Рябина. Ну, не плети сухого дуба!

Писар. То то й є, що сухого дуба. За ваші заслуги, пане начальнику! Ось що. Бо де є кращі порядки в селі, як у вас? Де більший дохід з пропінації? Відки більше кар польових та лісових до каси йде? Відки більше людей у криміналах сидить? Куди частіше комісії провізоріяльні їздять? Де частіше ліцитації³ ґрунтів відбуваються? Де виборці точніше при всяких виборах голосують, на кого пан староста каже?

¹ Постенфірер — жандармський старшина.

² Війт Рябина, то дуже порядний війт.

³ Ліцитація — продаж з торгів.

Ніде, як тільки в Натапичах. А пани, вірте мені, пане начальнику, вміють цінити такі заслуги і вже так зроблять, що хоч би прем що до чого прийшло, то шасть-прасть, — і ніщо ні до чого не прийде. Розумієте?

Рябина. Ей, писарю, писарю! Тягнеш ти мене на ту високу кладку! Але бігме-боже, як мені голова закрутиться, то оба гримнемо!

Писар плеще його по плечі. Не бійтеся! Коли я не боюся!

Рябина. Та тобі нічого так дуже й боятися. Що ж ти так дуже можеш стратити? Сокири з за лави тобі не візьмуть, бо ані сокири ані лави не маєш. А до криміналу засадять — ну то й це тобі не новина.

Писар. Пане начальнику! Не говоріть мені того! Ви не знаєте, як тяжко раните моє серце!

Рябина. Що, що? Твоє серце?

Писар наливає й п'є. А ви гадали, що в мене й зовсім серця нема? Меланхолійно. Ох, не знаєте ви ще мене, пане начальнику! А я власне хотів з вами як з батьком рідним... Але випийте! Наливає.

Рябина п'є. Про що це ти, пане писарю, закидаєш? Я якось тебе не розумію.

Писар. А я гадав, що в вас є очі.

Рябина. Очі? Хіба ж їх у мене нема?

Писар. Як би були, то ви б бачили.

Рябина. Дещо я й бачу, та може не те, чого тобі хочеться.

Писар. То ви бачили, що я коло вас як коло рідного батька припадаю, а вашу донечку...

Рябина перебиває. Годі, годі! Не договорюй! Знаєш, пане писарю, я дещо трохи й підмітив і хотів тобі сам про це розумне слово сказати.

Писар. Ну?

Рябина. Знаєш, братіку, я тебе люблю і поважаю. Мудра в тебе голова, і до письма й до всякого циганства ти дуже спосібний, але дочку мою, не в гнів тобі кажучи, ти собі з голови вибий!

Писар. Так! А то чому? Чим я вам не до вподоби?

Рябина. Кажу ж тобі, що як писар ти мені дуже до вподоби. Але на зятя—ні, спасибі!

Писар. А вільно спитати, чому?

Рябина. А тому, пане писарю, що ти мені трохи занадто тее то як його... трохи занадто пройдисвіт.

Писар. Он як!

Рябина. Не гнівайся, друже мій! Я не зі злого серця це кажу. Але для своєї дитини я бажав би господарського сина.

Писар. Ну, що ж! Щастя вам боже! Я вам на перешкоді не стану. Коли вам отой Олекса Коваль більше до вподоби...

Рябина. Що? Олекса Коваль?

Писар. Здається, що так називається той, що тут з читальнею носиться, як той дурень зі ступою.

Рябина зривається з місця. А з якої рації ти мою дитину примішуєш до того урвителя та бунтівника?

Писар з лукавим усміхом. Бо вона сама до нього примішується. То те я й кажу, що у вас, мабуть, очей нема!

Рябина. І ти це правду кажеш? Оришка мала б з тим Олексою...

Писар сердито, при вікні. Я нічого не кажу. Маєте очі, то самі дивіться!

Рябина підходить до нього і плеще його по плечі. Ну, ну, пане писарю! Та бо ти вже зараз сердишся! Я ще нічого такого й не сказав...

Писар. Нічого не сказали? „А вибий собі з голови“, це по вашому нічого?

Рябина. Та то я так від себе. А як Оришка гвалтом захоче за тебе йти, то може я й не буду мати нічого проти того. Говори, синку, з Оришкою. Ось тобі моє крайнє слово.

Писар кланяється йому. Спасибі вам! Це справді батьківське слово. А з Орисею я дам собі раду! Чути стук до дверей. Хто там?

Рахміль у сніях. То я, пане начальнику. Можна війти?

Рябина. Та ходи!

Писар відчиняє двері.

Я В А В

Ті самі й **Рахміль**

Рахміль входить. Хвилю всі мовчать. Ну, пане начальнику! Що буде?

Рябина всміхається. Що бог дасть.

Рахміль. А що бог дасть?

Рябина. Що його ласка. Я з ним на раді не був.

Рахміль. Ну, а з кльоцями що буде?

Рябина. Звеземо.

Рахміль. Хто звезе?

Рябина. Коні та воли.

Рахміль. Пане начальнику, не жартуйте! Ви знаєте, що вже за тиждень контракт кінчиться. Ваша кавція пропаде.

Рябина. Най бог боронить!

Рахміль. І я кажу, най бог боронить. Я би дуже не хотів вас кривдити. Але ви знаєте,

яке моє. Я не є до того голова. Я відорендував часть кльоців від головного підприємця і також кавцію дав. І мій контракт за тиждень кінчиться, і моя кавція пропаде.

Рябина. Ну, ну, не бійся, Рахмілью. Звеземо твої кльоци. Я вже людям наказав.

Рахміль. То добре. Коби тільки люди послухали.

Рябина. Вже я так наказав, що мусять послухати.

Рахміль. Це ви про те, що ніби староство наказує?

Рябина. Ну, а що думаєш, кепський спосіб?

Рахміль. Та може би й добрий був на інший час, але боюся, що тепер це не допоможе.

Рябина. Як то не допоможе?

Рахміль. А так, що люди бунтуються проти вас. Я собі за лядою¹ стою, та все слухаю.

Маєте якогось ворога в селі.

Рябина. Ну, та що вони говорять?

Рахміль. Кажуть, що зараз завтра підуть до староства, та запитуються, чи то правда, що ви їм сьогодні казали?

Рябина б'ється об поли руками. От тобі!

Писар. Це, певно, той премудрий Олекса їм наговорив. Це його справка!

Рябина. Та я йому! Та я їм усім!..

За сценою, на вулиці чути крик: „Гурра! Рябина в путі! Рябина кайданяр! Гурра!“

Всі біжать до вікон. Що це? Що це?

Рахміль. Я зараз розвідаюсь. Чи не горить де? Вибігає.

Крик за сценою повторяється—змішані голоси парубків, дівчат, гуркіт кроків та тріскання палицями по плоті.

¹ Ляда—прилавок.

Рябина. Агій! Чи подуріли? Що це їм сталося? Бере капелюх і палицю.

Рахміль входить. Пане начальнику! Кажуть, що старий Казибрід одурів і щось таке зробив, що вся громада бунтується.

Рябина. Свят, свят, свят! Це що за новина?

Рахміль. Ідіть, успокойте їх, щоб біди якої не було!

Рябина. А де присяжний?

Рахміль. Та є тут у корчмі.

Рябина в дверях кричить. Гей, присяжний! А ходи-но зо мною! Виходять.

Я В А VI

Писар і Рахміль

Писар. Ти ще справді не знаєш докладно, що це за історія?

Рахміль. Не знаю. Але те одне видно, що проти віта.

Писар. Ось добре. Так і треба.

Рахміль. Ну, як же ж твій гешефт?

Писар. Який?

Рахміль. А з вітровою дочкою?

Писар люто. Тьфу! Дметься хлопиця, як шкурлат на вогні. Закинув я йому сьогодні про неї, а він аж на лиці змінився. „Пройди-світ ти“—каже.—„Із думки собі її викинь!“ Тьфу!

Наливає і п'є.

Рахміль. Овва, який великий пан!

Писар. Але не я буду, коли його не скручу. Ще по руках мене цілувати буде, щоб я взяв оту його цяцю! Го, го, пане Рябино, ще ти не знаєш Панталимона Качуркевича!

Рахміль. Ну, а дочка як до тебе?

Писар. Е, що дочка? Дурна вона та й годі! Я з дочкою й балакати не хочу. Як тато скаже за мене йти, то вона мусить.

Рахміль. А гарне господарство за нею впадає. Маєтки!

Писар. Це мене й тягне! Відмалку чоловік про те тільки думає, щоб своє гніздо мати, на своїм ґрунті засісти. І що тільки я не робив, щоб до цього дійти, — ані руш! Завзялась, мабуть, лиха доля на мене. Але тепер уже хіба би всі сили пекельні проти мене стали, щоб я свого не доказав.

Рахміль. Тьфу, тьфу, тьфу! По що ти зараз аж сили пекельні згадуєш? Пек їм та цур їм!

Писар. Не страшні вони мені. Опутав я цього Рябину так, що не його голови потрібно, щоб із тих пут вимотатися. Він мені вірить, а я помаленьку, мов вола за роги, веду його туди, де мені треба.

Рахміль. А кому маєш за це подякувати, га?

Писар. Ну, ну, не бійся, я тямлю, що тобі, а не кому. Адже знаєш, що найвірніша та кумпанія, що в криміналі зав'язана. Ти зрештою й сам бачиш, що я й досі не одним тобі віддячуюся. Адже ж отой гешефт з кльоцями хіба не зиск твій?

Рахміль. І твій також.

Писар. Не перечу. Отою кавцією я спутав його. Він мусів пристати на те, що я при відбиранню податків шахрую, щоб нібито покрити кавцію. Ну, та кавції ми не покриємо, за тиждень вона пропаде, і ми нею поділимося, правда?

Рахміль. Ну, ну, якось то буде!

Писар. Рахміль! Не крути! „Якось то буде“ — що це за мова? Яка була умова між

нами, так мусить бути. Не забувай, що я й тебе маю в руках.

Рахміль. І я тебе також.

Писар. Ха-ха-ха! Всі ми позчіплювані один з одним, як раки в торбі. Ну, а Рябину обскубемо таки! Знатно обскубемо! Знаєш, я сьогодні трохи не тріс, так у кулак сміявся!

Рахміль. Чого?

Писар. Наш Рябина починає мати страх. Поборця податковий з моєї намови загрозив йому інспектором, ревізією, бог знає чим. Ще пару день, а наш гордий начальник скрушіє достаточо. Тоді ми його натиснемо, він нам підпише вексель, щоб видобути кавцію, а тим векселем ми йому зі всім кінця доїдемо.

Рахміль. Ну, ну! Роби!

Я В А VII

За сценою в сінях крик, стукіт, гуркіт до дверей, голоси „Гей, орендарю! Горілки! Де ти у біса?“

Рахміль. Зараз, Зараз! Виходить.

У дверях наскакує на Півторака, Гриба і Грінчука, що заточуючися мов п'яні, входять. Півторак несе в піднятій руці пляшку вишняка, Гриб чарку.

Писар. А це що? Чого ви сюди?

Півторак. Чи бач! А ви тут, пане писарю! Та ми за вами!

Гриб. Соколику наш! Лебедику наш! Вас шукаємо!

Писар. На що я вам?

Півторак. Тьфу, тьфу, тьфу! Пек поганим очам! Таже не різати вас хочемо. Адить! Оця вам скаже! Потрясає пляшкою і ставить її на столі.

Грінчук ставши перед писарем. Та же сидимо отак собі та й по чарці в горло перевертаємо—

бігме боже, що не брешу! Так таки перевертаємо! А слово по слову балакаємо, а далі і про вас бесіда зайшла!

Півторак бере його за підбоки. Та сідайте бо, пане писарю! Пане наш гідний та поважний! Не відмовте нам тої чести, щоб ми вас по-тракували.

Писар сідає, з неохотою. Але люде добрі, що це вам таке сталося? Ще нині ви зо мною сварилися, а тепер...

Грінчук стоїть перед ним. То бо то й є, писарочку наш золотенький! Сварилися! Ая!¹ Нелюди ми! Погані душі! Хіба ми розуміємо, що, як і куди йде?

Гриб. Та ти, пане писарю, за те на нас не гнівайся! Адже знаєш хлопську натуру, як хлопіві прийдеться той крейцар з рук дати, то так, як би йому серце з груди дер, щоб переналежалось, а йому все здається, що його хтось кривдить! Та ти будь ласка, на це не зважай!

Півторак. Та ми оце власне хочемо на перепросини. Будьте ласкаві, пане писарю, з нами випити! Наливає. Ваше здоров'я!

Писар. Пийте здорові!

Півторак п'є, наливає й дає писареві. Прошу вас!

Писар бере чарку. Ну, люде добрі! Здивували ви мене. Перший раз мені це трапляється, щоб ті що зо мною сварилися, та так мене перепрошували. Ваше здоров'я, Грибе! П'є.

Гриб. Дай вам боже, чого собі в бога жадаєте?

Писар наливає, Гриб п'є й подає Грінчукові.

¹ Ая — так, дійсно.

Грінчук з чаркою в руці. Та ми ото сидимо собі, паночку наш, при чарці, — ая! — та й балакаємо, а далі згадали про тебе. А я й кажу ось їм: „Кумове чесні! Ось ми тут у кумпанії! І весело нам і приємно... А наш писар, наш порадник щирий, наш порятівник теплий, — скари ж то мене господи, що не брешу — десь там, кажу, сам у тій радниці сидить та над нашими справами мозок собі сушить. Ану кумове, зложімося та почастуймо його раз так, як бог приказав! Та й перепросимо за всі ті прикrostі, які ми йому наробили! Га, чи не так я казав?

Півторак і Гриб. Та так, так! Ну, але пийте, куме, хай чарка не стоїть!

Грінчук. Дай вам боже здоров'ячко, пане писарю! П'є, наливає й подає писареві.

Писар п'є. Дуже то красно, людонькове, що ви так шануєте мене, бідного писаря...

Півторак. Що кому належиться, пане писарю! Що кому належиться! Може перекусите дещо?

Писар. Та вже коли ваша ласка... Знаєте, я на другім селі мешкаю, та й то, звичайно, чоловік самотній... Сьогодні й не обідав за тими ділами.

Грінчук. Ой, господи! А ми, дурні хлопці, не раз це й те балакаємо, а того не знаємо, як то собі вчені люди й ложку страви від рота відіймають і мозок у голові сушать.

Гриб. А все для нашого добра!

Півторак кличе до дверей. Гей, орендарю! Рахміль за дверима. Ну, чого вам?

Півторак. А зладьте-но де-яку перекуску для пана писаря. Ми вам заплатимо. Щось теплого! Яечню або що. А не жалуючи!

Гриб кричить від стола. А швидко!

Рахміль за сценою. Ну, ну, зараз буде!

Писар наливає і п'є. А славний ваш вишняк! Варто й повторити. П'є ще раз.

Гриб. Та пийте на здоров'я! Адже ж не на що інше ми його й брали! Наливає собі й п'є.

Писар. Та тільки ось що я хотів вас запитатися: що там у вас за бунт з тими кльоцями?

Півторак. Бунт? У нас? А най господь бог боронить! У нас ніякого бунту і в гадці нема.

Писар. А от орендар говорив... Щось ніби до староства хочете йти, питатися, чи справді воно наказало вам кльоци возити?

Гриб. Е, то орендар певно чув, що той дурний молокосос Олекса роздебендював. Хто би там його слухав.

Бракує рукопису від сторони 38—43 виключно

ДІЯ ТРЕТЯ

Рукопису першої і другої яви немає

Рябина кидається з палкою на людей. Зараз геть мені звідси! Махайте до роботи одне з другим!

Люди розходяться. За сценою чути знов крики.

Я В А ІІІ

Рябина й Казибрід

Рябина. Куме!

Казибрід. Я тобі не кум.

Рябина. Панасе!

Казибрід. Я тобі не Панас!

Рябина лютий. Чорте лисий! Чи ти зовсім одурів?

Казибрід. А ти чи й останню крихту сумління стратив.

Рябина. Що побліку робиш?

Казибрід. Чого під побліку напрошуєшся?

Рябина. Чи гадаєш, що мені тим досолиш? Помиляєшся дуже!

Казибрід. Чи гадаєш, що від суду божого втечеш? Помиляєшся ще дужче!

Рябина. Тільки на твій сивий волос увагу маю. А тоб ти давно сид в ув арешті.

Казибрід. Пан-біг, видно, ще надіється твоєї покути, а тоб ти давно був стертий на порох за людську кривду.

Рябина люто кидається до нього. Стара собако! Зараз марш мені відси!

Казибрід. Ось я тут! Бий! Під богом стою і тебе не боюся. На, доторкнися мене!

Рябина. А хіба що?

Казибрід спокійно. Рука всхне.

Рябина цофається і кличе за сцену. Гей, присяжний. До Казиброда. Чекай, старий дурню, я тобі покажу!

Казибрід сміється. А що? Чому не б'єш? Забігали мурашки по-за плечима? Ні, небоже! Тепер не на те пішло. Казав ти мені, щоб я тебе до бога запізвав — ось тобі мій позов! І суд божий над тобою буде. Буде! Будь того певний! Буде суд страшний та тяжкий! Почуєшся сам на світі, як та билина в полі. Твої спільники й товариші зрадять тебе! Всі чесні люди тікатимуть від тебе! Власна твоя кров проти тебе стане! І пропадеш, пропадеш, Прокпе, коли не покаєшся й не покинеш погану стежку!

Я В А ІV

Рябина, Казибрід, Присяжний

Присяжний. Ви мене кликали, пане начальника?

Рябина. Я! Наказую тобі, візьми оцього одурілого й запри до арешту.

Присяжний зупиняється. Я? Його? А то за що?

Казибрід. За те, що я правди у бога кличу, що Рябину до бога позиваю. За те маєш мене арештувати.

Присяжний цофається. Паненачальнику, неможу — боюся.

Рябина. Чого боїшся?

Присяжний. Ну, візьміть ви його перші, то я за вами!

Казибрід рішуче. Рука всхне! Чуєш? Кожному рука всхне, хто посміє до мене доторкнутися. То з богом справа, а не зо мною.

Присяжний. Пане начальнику, пустіть мене! Я його боюсь!

Рябина в слід за ним. Тьфу! Ото чоловік! Але чекай ти, я тобі покажу! Віднині в мене служби не маєш!

Присяжний сердитий. Овва! Та хіба то я у вас служу? Мене рада наймила, а громада платить. Відходить.

Рябина. Дам я тобі раду, чекай лишень!

Казибрід. А що, бачиш тепер, чия правда? Зачинає серце щеміти? Чекай, не те ще буде!

Рябина. Я тобі зараз покажу, що з тобою буде!

Наближається до нього з палкою.

Я В А ІV

Ті самі й **Рахміль**

Рахміль ще за сценою кричить. Пане начальнику! Гей, пане начальнику!

Рябина цофається. Тьфу! А хто там? Озирається. А, то ви, орендарю?

Рахміль. Та я! Шукав вас дома та не найшов, та оце біжу...

Рябина. А чого тобі мене треба?

Рахміль. Та йдіть, що тим людям скажіть!

Рябина. Яким людям?

Рахміль. Та тим, що по кльоци виїхали.

Рябина. А багато їх?

Рахміль. Е, та куди там багато! Всього щось десять фір. Та й ті приїхали перед мою корчму, поставали та й стоять. Деякі вже вертатися хочуть.

Рябина. А, боже мій! Та я їм голови поскіпаю.

Йде через сцену.

Казибрід. Сам голову зломиш! Не буде тобі вдачі в жоднім ділі, поки з богом справа не буде розсуджена!

Рябина відходить.

Я В А V

Казибрід, Рахміль

Рахміль шопортає палицею по землі. Бім, бім, бім! Озирається. А я й не бачу! Добрий день вам, Казибрід!

Казибрід. Добрий день!

Рахміль. Що тут поробляєте?

Казибрід. Так собі, діло маю.

Рахміль. Чую, що ви тут надовго під оцим деревом заквастирувалися.

Казибрід. Надовго чи накоротко, як бог дасть.

Рахміль. Чи я хіба що проти того кажу? Може б вам горілки прислати?

Казибрід. Не маю чим платити.

Рахміль. Чи я вам що про плату мовлю? А так отут вартуючи, то млісно, треба часом покріпитися.

Казибрід. Кріпися сам, я не потребую.
Відвертається.

Я В А VI

Ті самі й **писар** вбігає сквапно

Писар. А, ти тут, Рахмілью?

Рахміль. Тут, або що таке?

Писар. Та я за тобою. Хотів тебе спитатися. Ти вчора мене роздягав, як я заснув у радниці?

Рахміль. Не я, а моя Сура зі служницею.

Писар. А не знаєш, не бачили вони, не сховали де моєї нотатки й паперів, що були в кишені?

Рахміль. Не знаю. Мені нічого не казали.

Писар. Але може де сховали, га? Як гадаєш?

Рахміль. Та може бути. Треба би піти їх спитатися. А хіба то що важне було?

Писар. Чи не ще! Там різні... теє—різні урядові кавалки.

Рахміль киває головою. Розумію, розумію, які урядові.

Писар хапає його за плече. Га, так ти бачив? Маєш?

Рахміль. Але ні, ні. На тойру тобі клянуся, що ні. Але я зараз іду та спитаю Сури.

Писар. Ні, ходім оба! Виходять.

Я В А VII

Казибрід, Олекса, хлопці, парубки, дівчата

Входять на сцену з криком „Гурра, Рябина опутаний“. З другого боку Півторак, Гриб, Грінчук.

Олекса. Ну, що ж? Як же ваше діло?

Півторак. Добре, славити бога!

Гриб. Так ми писаря утрaktuвали,¹ що аж без пам'яті під стіл упав.

Грінчук. А потім так ми його обертали, як солом'яний околiт.

¹ Утрaktuвати — вгостити.

Півторак. А ось папери. Ади, що в нього в кишені було.

Всі хором. Читай! Розповідай, що там таке є?

Олекса переглядає папери. Ось перше: відпис контракту на довіз кльоців — ну, це нас не обходить.

Півторак. Як то не обходить? Адже писар учора по п'яному сказав, що вони оба з війтом на той довіз кавцію зложили, тисячу срібла з податкових грошей.

Усі. Господи! Ось вони як!

Півторак. І за тиждень речинець минає й наша кавція пропадає.

Гриб. Люде добрі! Та це ж нам кінець приходить. Усіх нас обідруть за ті гроші.

Дехто з гурту. Гвалт! Та це розбій! Та це нещастя!

Олекса. Чекайте, тут і ще дещо красне є. Умова писаря з орендарем, що оба діляться по половині зиском з тих кльоців, а коли кавція війтова пропаде, то вони й її ділять по половині.

Грінчук. Он як! То вже на нашу шкіру умову зробили.

Олекса. А тепер зазирнімо до книжечки! Написано на ній: Рахунок моїх побічних доходів. Обертає картку. Ось тут стоїть: „Найдено на дорозі, проти Романа Півторака 14 ринських“.

Півторак. Ага, найдено на дорозі! То ніби те, що він від мене податку перебрав.

Олекса читає. Проти Семена Гриба 8 ринських.

Гриб. Точнісінько так! 8 ринських з мене безневинно злупив.

Олекса читає. Проти Гната Грінчука—4, проти Тулубихи—2 і так далі—геть увесь спис.

Півторак. О, проклята душа!

Мужики. От здирця¹! От окаяльник!

Олекса. Ну, господарі! За ці папери велике вам спасибі! Це наш рятунок. Тепер знаємо, хто наше село на біду приводить і маємо його в руках!

Півторак. Ще нині до суду з ним!

Казибрід б'є палицею о дерево. Осторожно з орендарем!

Я В А VIII

Ті самі й **Рахміль**

Олекса ховає папери. Люди втишуються й засідають на лавках та колодах. Митро й ще дехто з парубків виймають газети і книжечки й ніби читають, а інші обступають їх, ніби прислухаються. Всі немов не закримічують орендаря

Рахміль здалека шукає когось очима, потім наближається й насмішливо здоровить присутніх. Ну, дай боже здоров'я, панове читальники.

Митро. Дай боже здоров'я, пане нечитальнику.

Рахміль. Що там нового в газетах?

Митро. А от пишуть, що має вийти таке право, що тільки хлопам буде вільно держати шинки, а за те орендарі самі будуть мусіти випивати ту горілку, що пани в своїх гуральнях викурять.

Рахміль. Ну, то дурне буде те право, а ще дурніший той, що таке в газети пускає, а ще дурніші ті, що те читають.

Митро. А може тільки той буде дурний, що за таку дурницю зараз гнівається.

¹ Здирця—дерун.

Василь. Ха-ха-ха! Та знаєте, Рахмілю? Хто за таке гнівається, тому ніс урізують.

Рахміль. Знаєте, люде добрі, я вам дуже дивуюсь. Кожний з вас поодинці дуже добрий і розумний чоловік. А як у купу зберетесь, то зараз мусите якусь дурницю зробити.

Митро. А то яку?

Рахміль. А хоч би оту читальню. Ну, скажіть мені, на що вам вона здалася? Адже газети та книжки гроші коштують. Нині день робучий, а ви собі замість робити, час тратите на читання. Ну, а ще й клопотів скільки і від начальника й від жандарів і від староства!

Олекса. Справді диво! Що то може людська дурнота. Знаєте, Рахмілю, кого мені це пригадує?

Рахміль. Ну, кого?

Олекса. Вас, жидів. Знаєш, як там у вашій біблії пишуть про царя Антіоха. Яке було жидам від нього. І мучили жидів, шкіру з голови живцем дерли, жінкам груди відрізували, голови втинали—а все за що? За те, що свинини їсти не хотіли.

Рахміль. Тьфу, тьфу, тьфу! Що ви нагадали! Хіба то одне до одного йде? Ви чуєте? Антіох і читальня!

Грінчук. Слухай, Рахмілю, я тобі ще одну практику скажу. Говориш, нащо вам тої читальні? Тут мені пригадався один твій побратим, один бориславський шинкар. Я колись, за молодих літ ходив до Борислава. То раз, ночуючи в шинку, бачив я таку річ. Сидить шинкар за лядою¹, а на лавці під стіною хлоп

¹ Ляда—прилавок.

обдертий, трохи п'яний, оброплений¹, посинілий, набресклий як земля. Сидить та й плаче. А шинкар до нього: „Чуєш, Івануню, чого ти плачеш?“ А Івануньо каже: „Як маю не плакати? Мав я ґрунт і хату та й через тебе все стратив.“ А шинкар до нього:— „Слухай, Івануню, який ти дурний. На що тобі ґрунт і хата, ну скажи, на що? Як ти мав ґрунт і землю, то вся біда тебе чіпалася. Ну, скажи сам, чи не правда? Війт до тебе йде, присяжний до тебе йде, здекуційник² до тебе йде, шандар до тебе йде, комісар до тебе йде, дорожник до тебе йде, професор³ до тебе йде. А кожний каже: дай! А ніхто не каже: на! Чи не правду я кажу, Івануню, га? А в мене тобі сто раз ліпше. Живеш собі, як у бога за дверима. В яму влізеш, там тобі тепло. На піч ляжеш, і там тобі тепло. Убрання нівроку маєш, горілку п'єш, хліб білий їси, колону фасольку обідаєш. Ну, скажи, Івануню, чи не правду я кажу?“

Рахміль. Ну, таки правду!

Грінчук. Така то самісінька правда, Рахмілю, як і твоя з нашою читальнею! Бачиш, хоч і як той шинкар під'їздив тою правдою Івануньові під ребра, а Івануньо все плакав та й плакав за своїм ґрунтом і хатою.

Олекса. І я вам скажу, Рахмілю, — чи ні, пане, чому він плакав. Бо тоді, коли мав ґрунт і хату, він був людиною, був господарем, хоч і бідним. А без ґрунту й хати стався тільки робучою худобою. Таке саме й наше з читальнею. Досі ми були темнотою, робучою худобою,

¹ Оброплений — засмарований ропою, нафтою.

² Здекуційник — що продає з торгів за невиплачені податки чи борги.

³ Професор — учитель.

а тепер хочемо бути людьми. Отим то вона нам така дорога.

Рахміль. Тьфу, тьфу, тьфу! На пса вроки! Ну, що ж, то держіть її собі, коли така дорога. Я такий дорогий товар не купую. Навіть за дармо не беру.

Гриб. А ми не продаємо.

Рахміль бере Півторака за рам'я й відводить його на бік на право, на сам перед сцени, — прочі люди знов ніби читають потихо. Слухайте, Півтораче! Я до вас маю невеличкий інтерес. Ходіть-но сюди! Тихіше. Слухайте, Роман, ви вчора вечір пожартували.

Півторак. Пожартував.

Рахміль живо. Як? З ким?

Півторак. Та з вашою Сурою.

Рахміль. Тьфу на вашу погану голову! Хіба я про те питаю? Я про писаря. Знаєте, він бідний дуже затурбувався.

Півторак. А то чого?

Рахміль. Адже ж ви напивалися з ним учора?

Півторак. Ну, так, трохи ми тее...

Рахміль. І витягнули йому з кишені папери?

Півторак. Хто? Ми? То не наша натура по чужих кишенях заглядати.

Рахміль. Ну, ну! Я то так не думав. Бачите, він був п'яний, трохи шеметався, то там йому деякі папери з кишені випали. Правда?

Півторак. Та там щось випало, але він те забрав у жменю та попалив над свічкою. Дуже був розвеселився. Я тільки одну якусь цидулу підняв та сховав.

Рахміль. То не може бути! Кажете, попалив?

Півторак. Та ось вам кум Гриб і Грінчук посвідчать, коли мені не вірите.

Рахміль. Ото дурний чоловік! Не дармо то я хотів його перестерегти. Я його натуру знаю. Він як п'яний, то сам себе не тямить! Ай вай мір! А то такі важні папери були. Ну, але кажете, що одну цидулу маєте. Де вона?

Півторак. Та ось ми Олексі показали, щоб прочитав.

Рахміль. Тьфу, а то по що? Чужий папір читати! Знаєте, за те може бути кримінал.

Олекса, що перед хвилиною наблизився з-заду й чув розмову. Справді, Рахмілю! З того може бути кримінал.

Рахміль. Ах, це ти, Олексю! Ти чув? Ну, що це за папір? Давай сюди! Там писар чекає.

Олекса. Е, почекає собі. Цей папір і для нас придасться.

Рахміль. Що? Ти хотів би собі присвоїти чужі папери? А знаєш, що то крадіж, розбій?

Олекса кладе йому руку на плече. Слухай, Рахмілю! Не треплися, а вислухай, що ми тобі скажемо. Ти у наших селі обмешкався, хату маєш свою, ґрунтець маєш, діти також, правда?

Рахміль. Ну, ну. До чого це ти ведеш?

Олекса. А хочеш ти за одним замахом усе те стратити й піти з села жебраком?

Рахміль. Щоб твій язик задеревів, заким мав це казати!

Олекса. Видиш, боїшся самої згадки про таке. Так знай же, що в наших руках є спосіб пустити твою родину з торбами, а тебе в додатку впакувати до криміналу разом з твоїм коханим писарем.

Рахміль. Е! Спосіб, спосіб! Легко то сказати, але тяжко зробити.

Олекса показує йому письмо. А знаєш це письмо?

Рахміль глигнув і вдає рівнодушного. Ні!

Олекса. То я тобі скажу, що в ньому є. Читає. Дня 13 січня 1892 року ми, Рахміль Цінгер і Панталимон Кочуркевич заключили умову що до довозу кльоців.

Рахміль кидається на Олексу. Цурес на твою голову! Дай сюди це письмо!

Олекса відтручує його. Го, го, пане Рахмілю! Не жартуй! Ти задармо нічого не даєш. Те й у нас досі було, а тепер ні.

Рахміль знов удає рівнодушного. Овва! Хіба мені так дуже на тім письмі залежить? То документ без підпису, без легалізації, так собі, писарева мазанина.

Олекса складає папір і ховає за пазуху рівнодушно. І я так думаю. Ще нині подру ця мазанину, щоб люльку нею закурити. Тим більше, що в ній нема ані слова правди. Правда, Рахмілю?

Рахміль. Розуміється.

Олекса. Ані ви з писарем ні про що не умовлялися, ані ти від вїйта кавції з податкових грошей не брав, ані ти тайком людей не бунтував, щоб по кльоци не їхали, ані ти не мав думки довести до того, щоб кавція пропала, ані тобі не снилося нею з писарем ділитися... Правда, Рахмілю?

Рахміль скидає капелюх і рве на собі волосся. Гвалту! Ріжуть мене! Гвалту, я страчений! Нема мене! Ай вай мір!

Олекса. А тобі що, Рахмілю? Вкусило що?

Рахміль кидається йому до ніг. Олексочко! Золотий мій! Змилуйся наді мною! Не губи мене! Змилуйся над моєю жінкою і дрібними дітьми! Не губи нас! Віддай мені той папір.

Олекса. А як гадаєш, Рахмілю, чим він пахне?

Рахміль. Ох, вай мір; вай мір, вай мір! Не говори мені нічого, не муч мене! Віддай мені той папір!

Олекса. О, ні, Рахмілю! То так просто з моста не йде. До вчора ти з писарем мав нас у руках. Тепер ми маємо вас і мусимо зробити з вами порядок. Не бійся, ми вас будемо помаленьку різати. Без ножа, делікатно.

Рахміль ламає руки. Ох, вай мір, вай мір, вай мір! Нараз кидається на Олексу й силується видерти йому папери з-за пазухи.

Олекса відтрючує його. Шинкарю! Як будеш так поступати, то знай, що не буде тобі від нас ніякої пощади. Ти не думай, що тільки той один папір у наших руках. У нас їх є цілий жмут. Не викрутишся ти з твоїм писарем.

Рахміль покійно. Ну, так чого ж ви хочете від мене?

Олекса. Видай нам контракт зроблений з Рябиною на довіз кльоців і кавцію зверни!

Рахміль. А то по якому? Та це також моя смерть. Ні, цього не вчиню.

Олекса. Не бійся. Ми твоєї кривди не хочемо. Контракт ми переробимо, решту кльоців звеземо. Хоч може зиску тобі трохи увірветься, але страти не будеш мати.

Рахміль. Ай, вай мір! Що вже мені зиск? Коли б тільки зовсім не пропасти.

Олекса. Так пристаєш на наше? Бо як ні, то ми з сими паперами зараз до суду. Писар і так пропаде, але тоді й ти з ним підеш.

Рахміль. Бійтеся бога, людочки, золоті мої! Не губіть мене з жінкою і дітьми дрібними!

Олекса. Так пристаєш на наше?

Рахміль. Що вже маю робити, пристаю.

Олекса. Дай руку! Рахміль дає. Тут, при людях, Рахмілью! Пам'ятай же! Зрештою поки що держимо тебе в руках і не швидко випустимо. А тепер слухай, що я тобі скажу! З писарем і війтом у нас є особні рахунки. Так ти перед ними ані словечка не кажи про те, що тут між нами було, розумієш?

Рахміль. Ай вай мір! Та чому не розуміти? Ані словечка!

Олекса. На війта натискай за кльоци, грози йому, що кавція пропаде. А писареві дай до пізнання, що його папери в тебе.

Рахміль здивований. У мене? А як він скаже їх собі віддати?

Олекса. Скажи йому жидівське зараз. А в тім роби, як знаєш, тільки пам'ятай, щоб ніхто не знав, що ми тут на війта і писаря в змові.

Рахміль. То трудно буде утаїти. Забагато вас про це знає.

Олекса. Не бійся! Пару день треба таїти, не довше. А там побачимо, як воно буде. Пам'ятай, Рахмілью! Від тебе залежить твоя доля. Скоро змикитиш, то ми зберемо всі свої сили й відразу вдаримо на вас трьох. За нами вся громада. В наших руках папери. Круто вам прийдеться. А так то може ще удасться випутати вас із біди.

Рахміль опустивши руки. Робіть, як знаєте. Буду вас слухати, бо мушу. Ай вай мір!

Я В А IX

Ті самі, **Рябина** з одного, **Писар** з другого боку входу—живо

Писар. Рахмілью! Ти тут? Жду тебе та й ніяк не дождуся. Тягне його наліво. Ну, що, є мої папери?

Рахміль. Є!

Писар. Ну, богу дякувати! Давай сюди!

Рахміль. Та потім, у корчмі! Тут при людях ніяково. Ще подумають, що ми в якій спілці. Не бійся, в мене вони не пропадуть.

Рябина тягне його напрова. Рахмілю! Радь, що робити! Люди збунтувалися зовсім і вернули додому. Ніхто по кльоци не поїхав.

Рахміль руки в кишені. Що ж то мене обходить? Не мое діло.

Рябина. Ну, а як же я кльоци зvezу?

Рахміль. То не звозить, про мене.

Рябина. Ба, а з кавцією що буде?

Рахміль. Пропаде.

Люди. Гурра! Рябина опутаний! Аж тепер опутаний!

Рябина люто. Чи знов ви, прокляті? Не будете ви раз тихо? Кидається з палкою, люди розбігаються.

Я В А Х

Казибрід під деревом, Рябина, Писар, Рахміль

Рябина до Казибріда. Га, псе старий! Це ти їх бунтуєш! Але чекай! Я вже післав пошандаря. Зараз тут буде й ще нині повандруєш у ланцюжках до міста.

Казибрід. Може котрийсь із нас обох і повандрує.

Рябина до Рахміля. Слухай, Рахмілю, порадь ти мене, що мені з тими дідьчими кльоцями робити?

Рахміль. Що я вам пораджу? Звозить, а як ні, то кавція пропаде.

Рябина рве на собі волосся. Щоб ти сам радше пропав! Адже це не мої гроші!

Рахміль. А хіба я вам казав з не своїми грішми в спекуляцію вдаватися? Підходить до нього ближче. Знаєте, пане начальнику, що я вам скажу, щоб ви бачили, що я не такий злий. Нехай уже страчу, але що маю робити!

Рябина. Ну, говори, говори!

Рахміль. Переробімо той контракт.

Рябина втішно. А хіба ж можна?

Рахміль. Ну, як добре посилуватися, то все можна. Я можу у головного підприємця виробити продовження речінця.

Рябина. А бог би твоїми устами говорив, Рахмілью! Чому ж ти мені того відразу не казав? А я ходжу, туманію, гризуся, господи!

Рахміль. Але знаєте, пане начальнику, то не така легка річ, як вам здається. Знаєте, рука руку мие. Вигода за вигоду.

Рябина. Ну, ну, вже я тобі того дармо не схочу.

Рахміль. Е, ні, то так не йде! Мусимо зовсім інакше взятися до діла.

Рябина. Ну, як же? Говори?

Рахміль. Знаєте що? Я вам вашу кавцію зверну. Це податкові гроші, тьфу! За це можна до криміналу дістатися.

Рябина. Ну, добре. Звернеш кавцію—слава тобі господи! Тоді я буду спокійний. А потім що?

Рахміль. А ви мені іншу кавцію дасте.

Рябина. Яку?

Рахміль. Підпишете мені вексель на 2000 ринських і дозволите зтягнути його на свій ґрунт. Вашому ґрунтові нічого не пошкодить, а я буду мати безпеку.

Рябина. На дві тисячі, кажеш? Ба, а то чому аж на дві?

Рахміль. Ну, знаєте, вексель, то папір. А що папір, то не готові гроші. Вексель на 1000 ринських як би хотів продати, то дістане за нього 500 ринських, або й ні. А я мушу бути певний.

Рябина. Але ж мій увесь ґрунт двох тисяч не варт. Ти знаєш, що на мені всього три морги стоять, а решта п'ятнадцять, то моєї дочки матерізнина. А на цей ґрунт я не смію тягару затягати. Опікуни не дозволять.

Рахміль. Га, то все пропало. Я інакше не можу.

Рябина. От тобі й на! Так що ж буде?

Рахміль. Кавція пропаде й ви підете до криміналу за спроневірення податкових грошей.

Рябина хапається за голову. Господи! Що зо мною діється? Чи це мені сон такий страшний сниться, чи це справді ява?

Писар кладе йому руку на плече. Цитуйте, пане начальнику! Ще й я вам слово скажу.

Рябина. Ще я мало зарізаний? Ну, дорізуй, дорізуй!

Писар. Пане начальнику, не говоріть дурниць, а послушайте радше, що вам скажу. Гроші податкові від орендаря конче відобрати треба, правда?

Рябина. Та правда.

Писар. Контракт відновити треба, правда?

Рябина. Правда.

Писар. Значить, і кавцію новудати треба, правда?

Рябина. От то мудре сказав! Я й без тебе знаю, що в неділю свято.

Писар. Чекайте. Я ще свого мудрого слова не сказав. Ви повинні Рахмилеві дякувати, що

годиться прийняти вексель за кавцію. Все ж що вексель, то не гроші.

Рябина. Але на дві тисячі! Яким лицем я йому такий вексель виставлю?

Писар. Ну, ну, цього не говоріть! Все таки весь ваш ґрунт, то є ваш і вашої дочки, варт більше як 2000, значить, на весь ґрунт мусить бути той вексель записаний. Кажете, це вашої дочки материзнина, над дочкою є опікуни, вони не дозволять ґрунту обтяжувати. Все це правда. Та на це є також рада.

Рябина. Яка?

Писар. А така: дочка виходить за муж, записує свій ґрунт чоловікові, той вступає з вами в спілку й разом з вами підписує вексель.

Рябина. Те-те-те! Ніби то так легко дочку за муж віддати й такого зятя знайти?

Писар. Легше ніж вам здається. Адже ж цей зять ось перед вами! Пане начальнику! Ви вчора казали мені вибити собі з голови вашу дочку. Ви, левно, гадали, що я так, легкодушно, по п'яному про неї заговорив. А я давно все розміркував і бачу, що для вас і для дочки вашої таки найліпше буде, коли вийде за мене. Ну скажіть, де вам ліпшого зятя знайти?

Рябина хапається за голову. Господи! Прикладаєш мені ніж до горла, ще й питаєш: „Ну, скажи, хіба тобі не весело?“ Адже ж мені кримінал грозить, ганьба, руїна, коли не зроблю так, як ти радиш! Так що ж маю іншого робити? Тільки, як вона тебе не схоче, що тоді буде?

Писар. Ха-хе-ха! Не схоче! Молода 18-літня дівчина й не схоче! Хіба ж вона посміє проти батькової волі піти? Як ви їй гостро накажете, то мусить піти.

Рябина. А як потім через мене буде нещаслива? Як буде плакати й мене проклинати?

Писар. Не бійтеся! Це вже моя річ буде. Ви ще не знаєте, який з мене добрий і порядний зять буде.

Рябина. Га, що маю робити! Але все таки раджу тобі, пане писарю, поговори наперед із нею. От хоч би зараз, ось тут при мені. Бачиш, ось вона по воду до криниці йде. Я її покличу. Добре.

Писар. Та добре, добре.

Рахміль. Ну, ви собі тут балакайте, а я піду до корчми. А як усе в ладі буде, то прийдіть до мене, то можемо зараз нині або завтра поїхати до міста, до адвоката і все по формі зробити, як бог приказав. Виходить.

Я В А ХІ

Казибрід, Писар, Рябина, Оріся

Рябина кличе за сцену. Орісю! Орісю! А ходи-но сюди!

Оріся з коновками. А чого вам, татку?

Писар. Це я, Орісю, казав, то є просив вас покликати.

Оріся. А по що я вам здалася?

Писар. Бачите, ми тут з вашим татком говорили про вас.

Оріся. А мені про це байдуже.

Писар. Ні, Орісю! Не повинно вам бути байдуже. Тут ходить про вашу долю, про вашу й вашого татка.

Оріся. Не розумію вас.

Писар. То я вам виясню. Я просив вашого татка про вашу руку, ну й татко обіцяв мені.

Оріся. Ну, то хай вам татко й дасть.

Писар. А, гарно! То так говорить добра й послушна доня.

Орися. Так говорить проста, сільська дівчина, котра вам уже раз казала, щоб ви їй дали спокій, розумієте?

Писар. Я й не думав вам набиватися, Орисю, бігме не думав. Я ж також сороці з хвоста не злетів, а не хочете ви мене, то, їй богу, десять інших ще б мене в руку поцілували.

Орися. От ви й беріть їх.

Писар. Коли ж бо тепер зовсім інакша річ зайшла і ви мусите вийти за мене замож, коли не хочете, щоб ваш татко...

Рябина. Пане писарю!

Писар. Не бійтеся, я знаю, що й до кого говорю! Коли не хочете, щоб ваш татко попав у велику біду.

Орися спускає коновки на землю. Що це ви плетете? Брешете, пане писарю!

Писар. Ось ваш татко сам! Спитайте його.

Орися. Таточку! Що це за комедія? Що він тут баламутить?

Рябина відвернувся і втирає сльози. Він правду каже.

Орися. Вас жде нещастя? Що вас жде, скажіть!

Рябина. Ліпше не питай!

Орися. Ні, скажіть! Я хочу знати! Я мушу знати!

Рябина. Руїна...кримінал...

Орися ламає руки. Я так і знала! Опутали вони вас, упхали в біду, а тепер ще наді мною насміятися хочуть! Мене занапастити! Вибухає плачем й кидається Рябині на шию. Таточку, таточку! Що ви наробили!

Рябина плаче. Дитино моя! Квіточко моя! Цить і не плач!

Орися стає перед ним. Чи я вам не говорила: ей, таточку! Стережіться цього писаря і цього орендаря! Вони вас одурять, ошукають, у біду вженуть! Ви неписьменні, легковірні, а це старі кримінальники! А тепер бачите!

Рябина. Донечко моя! Що ж мені робити? Адже ж прикрутили мене! Зовсім пропасти прийдеться. На тобі одинока моя надія.

Орися. Так? То й ви хочете мене втопити, щоб по моїй бідній голові самому на сухе видряпатися? То я маю весь вік покутувати за те, що ви за свого вїйтівства нагрішили?

Рябина строго. Орисю! Чи ти батькові це говориш?

Орися. А хіба ж батькові не можна правди сказати?

Писар. Ей, Орисю! І чи не гріх вам таке виговорювати на батька й на мене? На мене, що вас так люблю! Що за вас готов...

Орися відтручує його. Ех, як би ви за мене готові були забратися до старого чорта в зуби, оце було б найліпше!

Писар на боці. Ото гадюка! Але чекай ти! Я ще тобі заграю!

Рябина гнівно. Оришко! Не доводи мене до гніву! Кажу тобі, що я так хочу, щоб ти за писаря йшла і так мусить бути!

Орися. Таточку, але ж я його не люблю й не хочу за нього йти.

Рябина. Любиш, чи не любиш, а мусиш. Це одинокий рятунок. Інакше мене до криміналу посадять, а тебе з торбами пустять.

Орися. То піду в найми, буду робити на себе, а доброхітно топитися не хочу.

Рябина. А про мене тобі байдуже?

Орися з плачем кидається перед ним на коліна. Таточку! Соколику! Змилюйтеся наді мною! Не погубляйте мене. І не вірте ви цьому пройдисвітові! Може він тільки так грозить вам, застрашити вас хоче, щоб ви мене присилювали? Та ні, не буде цього, ніколи не буде! Зривається. Робіть, що знаєте, а я за писаря ніколи не піду. Радше згинутися!

Рябина люто. Га, гарно! То так ти батька любиш?

Орися. Так само, як батько мене!

Рябина. Лишаю тобі часу до завтра. Надумайся! Але пам'ятай собі, коли мене не послухаєш, то вб'ю тебе, прокляну! З хати вижену...

Орися. О, я й сама її покину, Обридла мені та хата, де мене хочуть живою втопити! Піду світ за очі! Втоплюся, а не зроблю того, що ви мені кажете! Плаче.

Казибрід наближається до неї. Дитино моя! Не бійся! Йди до мене. Я ж твій вуйко¹. Моя хата отворена для тебе.

Рябина. Га, собако! Ти смієш іще мою дитину проти мене бунтувати? Ади? Хапає його за груди. Оттут тобі зараз смерть буде! Замахується, щоб ударити.

Я В А XII

Ті самі, Жандарм, Присяжний, Люди.

Жандарм кричить. А гов! А тут що таке? Хто сміє битися?

Рябина відскакує. Га! А це що? Це ви, пане шандаре? Та бачите, то я... те є то... хотів вас

¹ Вуйко—дядько.

просити, щоб ви зараз арештували цього чоловіка.

Жандарм. А то за що?

Рябина. Та бачите, село мені бунтує.

Жандарм. А то як?

Рябина. Та погляньте на нього! Хіба не бачите?

Жандарм. Та що маю бачити?

Рябина. Адить, яку паличище онде поклав.

Жандарм. Ну і що? Б'є нею кого?

Рябина. Та ні. Але бунтує. До непослуху намовляє. Цілу ніч і цілий день дівтора через нього крики по вулицях виробляє, ради собі дати не можу.

Жандарм. Я оце йшов через село й нічого не помітив. До Казибріда. Гей, чоловіче, що ви робите? Чого тут стоїте? Казибрід мовчить. Що це він, німий у вас, чи що?

Рябина. Та де там німий! Власне от мою власну дитину проти мене бунтував.

Орися кидається жандармові в ноги. Паночку! Шандарочку! Врятуйте мене!

Рябина кидається до неї з кулаками. А не будеш то тихо, ти погане насіння?

Орися. Таточко грозить мене вбити, прокляти, з хати вигнати, коли не вийду замуж за оцього... писаря. Що мені робити бідній сироті? Плаче.

Жандарм. Успокийся, дівчино! Тато не сміє тебе бити й не може присилувати. До Рябини. Пане начальнику! Що це все значиться? Досі ви були такий порядний війт, а тепер раптом... фе, встидайтеся!

Рябина стоїть, мов прибитий, і мовчить.

Жандарм. Пане писарю, у мене до вас маленьке діло є. Прошу зо мною до громадської канцелярії.

Писар. Дуже прошу.

Жандарм. І ви, пане начальнику, будьте ласкаві за хвилюку там надійти. Приб'єте мені печать на книжечку. Оба з писарем виходять.

Рябина до Орісі. Га, негіднице! То ти на батька перед шандарем жалуєшся? Чекай лишень, дам я тобі!

Оріся. Пропало тепер! Шандар сказав, що ви ані бити, ані силувати мене не смієте.

Рябина. А ось я посміюся, й побачиш, що таки на моїм стане.

Оріся. А я й до хати не піду. Зараз таки йду до вуйка Казибріда, а ви робіть собі, що хочете, без мене. Волю жебрати, ніж маєте мене, як kota в мішку, продавати.

Казибрід. Так, так, дитино моя. Добре робиш! Не дайся їм, поганцям. Продати, прошахрувати тебе хочуть! До Рябини. О, небоже! Скінчилося твоє панування! Чи я тобі не казав, що й власна кров тебе відречеться? Бачиш тепер, що я не брехав.

Рябина. Щоб тобі язик усох, ти вороне поганій! Щоб ти тріс отут, ніж я мав такого дожити. Але не довго ти будеш потішатися наді мною. Буде ще й на моїй вулиці празник, я це знаю! І не думай собі, щоб от такими глупими способами мене зламати. Дуля вам усім під ніс! Не боюся я вас. За мною пан староста, за мною пан комісар, за мною пан секретар повітовий, мене сам пан маршалок знає, і що мені хто зробить? А вас я чи скоріше, чи пізніше візьму під ноги, скручу й потопчу—отак! Крутить і топче в лютості свою шапку.

За сценою сміх, крик: „Гурра! Рябина одурів“.

Заслона

ДІЯ ЧЕТВЕРТА

Декорація та сама, що в третьому акті. Темно, звільна розвиднюється

Я В А І

Казибрід дримає, сидячи опертий о дерево. **Рябина** з довгим шнуром у руді підкрадається, закидає шнур на галузку, відтак зав'язує петлю, закладає її собі на шию й затягає шнур. **Казибрід** будиться, схапується на рівні ноги й хапає його за руки

Казибрід. Хто тут? Гей, що робиш?

Рябина. Пустити! Не твоє діло!

Казибрід намацав шнур. А це що?

Рябина. Та бачиш, шнур.

Казибрід. Це ти, Рябино?

Рябина. Я.

Казибрід. Ба, та що тут робиш?

Рябина. Хіба не бачиш? Повіситися хочу.

Казибрід. Свят, свят, свят! А тобі що до голови прийшло? Йди геть! Не дурій! Добуває ножа й перерізує шнур, а відтак відтручує Рябину.

Рябина. Пустити мене! Най зроблю кінець своєму життю! Адже ж ти сам того хотів, то чого тепер мені борониш?

Казибрід. Чи ти одурів, Рябино? Я того хотів, щоб ти вішався? Нехай мене бог боронить від таких думок. Я тільки хотів, щоб ти покинув свою погану дорогу, поправився, чоловіком став, а не звірем захланним.

Рябина. А, вже чого хотів, того хотів, але мені довше не жити. Такого життя, яке я пробув цей тиждень, я довше не хочу. Не треба й пекла!

Казибрід. Що ж, Рябино, на круту колоду крутий клин. Оперся ти дуже при своїм, так пан-біг тебе також припер, щоб ти скрушив.

Рябина кидається перед ним на коліна. Голубчику мій! Панасе, порадь мене, що мені робити? Адже ж я пропадаю! Зовсім пропадаю! Цілий оцей тиждень так перемучився, що зовсім, зовсім одуріти приходитьсь. Встає. Дочка мене покинула, писар щось марикує, мов загорілий ходить, орендар тисне. Тихіше. Знаєш, сьогодні мабуть комісар від староства приїде на ревізію.

Казибрід. А ти відки це знаєш?

Рябина. З міста переказували. Возний знайомий учора прибіг, каже стережіться! А що ж я можу зробити? А ще чую, що писар при відбиранню податків циганства поробив. І все те на мою голову впаде. Ні, не переживу я тої ганьби! Адже ж подумай: кримінал, руїна!

Казибрід. Слухай, Прокопе! Я би тобі щось порадив, як би ти хотів мене послухати.

Рябина. Послухаю, братіку, їй-богу послухаю!

Казибрід. Дуже ти з громадою задерся, Прокопе, от тобі й духу не стає. Знаєш, громада великий чоловік, одному її не побороти.

Рябина. Ой, бачу це, бачу! Адже ж цілий оцей тиждень я мов у пустині прожив. Ніхто до мене в хату не заирне, ніхто слова не скаже, всі від мене, мов від зараженого, сторонять. Знаєш, Панасе, я зразу сміявся з тебе, як ти оцю побліку мені зробив. Я гадав, що

все те сміхом і скінчиться, аж бачу, що такі твоя правда. Ех, най тобі бог не пам'ятає тої муки, яку я перебув за цей тиждень.

Казибрід. Занадто ти був забувся, Прокопе, то й не можна було інакше з тобою до кінця дійти.

Рябина. Тільки й розмови і кумпанії моєї було цього тижня, що писар та орендар. Та й то оба вони один на одного щось наловилися, що потаємно гаркаються. Ні, радше смерть собі заподіяти, ніж довше таке терпіти.

Казибрід. А ти мене послухай, Прокопе. Поперед усього, поки що буде, поєднайся з громадою. Склич людей, перепроси їх за все, що ти кому злого зробив, і зречися вийтівства.

Рябина. Що? Зречися вийтівства? Цього не може бути!

Казибрід. Невже ти думаєш, що після цього, що тут сталося, тобі можна ще буде вийтувати?

Рябина. Але що ж пан староста скаже? Що пан комісар скаже?

Казибрід. Най кажуть, що хочуть. Зречися вийтівства, це перше діло. Без того з громадою не поєднаєшся, а не поєднавшись з громадою, пропадеш зовсім.

Рябина. Але ж як я вийтівства зречуся, то ще гірше пропаду. Тоді пан староста на мене загнивається.

Казибрід. Але тепер сам бог на тебе гнівається, Прокопе. І ще про одно подумай. Коли не зречешся вийтівства, то громада всі твої з писарем справки віддасть до суду й тоді пан староста нічого тобі не допоможе.

Рябина. Громада! Що громада може знати про мої справки з писарем? Які справки?

Казибрід. Громада все знає, Прокопе. Громада має в руках писареві папери, якісь контракти, якісь записи. Страшні речі! Олекса з кількома господарями аж до Стрия до адвоката з тим їздив. Буде біда, Прокопе! Слухай моєї ради, перепроси людей і то зараз як найшвидче, то може ще якимось буде. І вїйтівства зараз зречися. А то по хвалі божій¹ може вже бути запізно.

Рябина стирає піт з чола. Ой, господи! Так ось воно як! Аж у піт мене вдарило. Цілується з Казибрідом. Спасибі тобі, Панасе, за твою раду. Зараз біжу й велю скликати людей!

Я В А ІІ

Ті самі й **Орися** з кошиком, у котрім несе Казибрідові снідання.

Орися здалека. Добрий день вам, вуйку! Як ночували? Ось вам дещо. Побачивши батька, вриває й зупиняється.

Казибрід. Добрий день тобі, доню! Спасибі, що прийшла. Ну, та чого ж ти стала? Ходи ближче!

Орися підходить змішана і ставить кошик.

Рябина. Дитино моя! Орисю! Ти гніваєшся на мене?

Орися з плачем кидається в його обійми. Таточку! Ви вже добрі?

Рябина. Бідна моя донечко! Перелякав я тебе! Опутав мене злий дух! Але тепер не бійся! Все минуло!

¹ Хвала божа—богослуження.

Орися. Не будете мене силувати за писаря? Ох, як я тішуся! А ви, певно, без мене бідували дома?

Рябина. Ой, бідував, дитино, бідував! Не дай боже ще й одної днини такої!

Орися. Простіть мені, таточку, що я вам таке зробила.

Рябина. Нема за що прощати, Орисечко! Ти б не моя дочка була, як би була інакше зробила. В батька вдалася. Але тепер будь певна, що між нами більше такого не буде.

Орися. Ах, таточку! Як я тішуся, що ви знов добрі! Із вуйком перепросилися?

Рябина. Ще не зовсім, але надіюсь, що швидко перепросимося.

Орися. Ще не зовсім? А то що ще між вами заходить?

Рябина. Зараз побачиш, дитино моя. Ось присяжний іде. В саму пору приходить. Кличе за сцену. Гей, присяжний! Сюди ходіть.

Я В А ІІІ

Ті самі й **Присяжний**.

Присяжний задиханий. Пане начальнику! Я власне за вами шукаю.

Рябина. А що там таке?

Присяжний. Чи у вас писар ночує.

Рябина. Ні. Або що з ним?

Присяжний. Та там із його села до орендаря хлопець прибіг, каже, що до нього жандар прийшов, у хаті з війтом і свідками ревізію робив і людей розіслав, щоб за ним шукали.

Рябина. Ой, господи! Починається вже нещастя! Що ж його робити?

Казибрід. Слухайте, куме присяжний. Біжіть у село і скликайте господарів. Хай сюди йдуть. І Олексу Ковалю кличте. Кажіть, що він має їм усім щось казати. Але то зараз! А писаря як побачите, то нічого йому не кажіть про те, що тамтой хлопець говорив.

Присяжний. Чи й ви так кажете, пане начальнику?

Рябина стоїть мов одеревілий. Та так, так! Роби, як знаєш!

Присяжний відходить.

Я В А ІV

Рябина, Казибрід, Оріся

Рябина тулить Орісю до себе. Ох, страшно мені! Страшно, так як коли б смерть моя наближалася!

Казибрід. Не бійся, Прокопе! Зідхни до бога й постанови собі поправитися, а чень ще бог від тебе відверне це лихо!

Рябина здимає шапку. О, господи! Та ні! Серце товчеться, мов навіжене. Молитва на ум не йде. Пропаду, пропаду я тепер!

Я В А V

Ті самі й Олекса з коновками

Олекса. Добрий день вам, дядьку Казиброде! А, що бачу! Й Оріся тут. Е, і пан начальник! І всі трое в добрій злагоді! Що це за чудеса?

Оріся прибігає до нього. Олексо, знаєш? Таточко вже добрий!

Казибрід. Ходи-но сюди, Олексо! Нам власне тебе потрібно.

Олекса підходить ближче. Ну, що, перепрошуєтеся з паном начальником?

Рябина підходить до нього. Олексо, подай мені руку!

Олекса. Я? Вам? А то з якої рації?

Рябина. Подай руку! Не пожалуєш того! Олекса подає. Спасибі тобі! Слухай, Олексо! До нині рання я вважав тебе за свого найбільшого ворога. Тепер починаю бачити, що ти мій приятель, мій добродій.

Олекса. Я? Ваш? Що це вам сниться, пане начальнику?

Рябина. Не називай мене паном начальником. Скінчилося моє начальництво. Бог з ним, нехай собі хто хоче носить той тягар! З мене досить.

Олекса. Що? Ви б хотіли...

Рябина. Оце я післав присяжного, щоб скликав людей. Зараз при всіх зрікаюся того нещасного війтівства. Хочу бути знов чоловіком, сусідом, батьком своєї дитини й нічим більше.

Олекса. Ну, за це варто вас і в руку поцілувати! Цілує.

Я В А VI

Ті самі й **Писар**, трохи п'яний,

Писар. Го, го, го! Що бачу! Пан начальник у приймній асистенції! Чи заручини справляєте отут під деревом коло криниці?

Рябина. Не заручини, а словини, пане писарю. Говоримо собі слово по слові. Але де це ти так зараня гостював, що вже ногами вулицю замітаєш?

Писар. Де гостював, там гостював. У вас, певно, ні!

Рябина. Бо там за тобою із твого дому аж післанця присилали.

Писар. Ов, а то чого?

Рябина. Та не знаю. Мабуть ковбиця¹ отелася, чи, може, припічок лоша привів.

Писар. Ха-ха-ха! Чи бач, які ви сьогодні жартобливі стали. А вчора ходили, мов непріла лемішка.

Рябина. Бо вчора в твоїй кумпанії був, а сьогодні ось з людьми балакаю.

Писар. То що ж, по вашому я не люди?

Олекса. Гей, пане писарю! А дивіть, ваша половина йде!

Писар. Яка моя половина?

Я В А VII

Ті самі й **Рахміль**

Рахміль вбігає. Га, ви тут, пане писарю? Ходіть, там на вас чекають.

Писар. Хто такий?

Рахміль. Та якісь люди. Кажуть, що в них важне діло до вас є.

Писар. Люди? Якісь люди? Ха-ха-ха! Що мене люди обходять? Чекають, то хай чекають!

Рахміль. Але ходіть, ходіть, бо вони не мають коли.

Писар. Але я за те маю коли. Слухай, Рахмілью! Що ти зо мною робиш?

Рахміль. Я? З вами? А хіба що таке?

Писар. Вже тиждень тому, як казав, що мої папери в тебе є, і досі не віддаєш.

¹ Ковбиця—піч, а радше діра, що знаходиться в передній частині селянської печи; також колода, на якій рубаютъ дрова.

Рахміль. Ну, що за біда? Чи я вам папери поїм? Лежать у скрині, та й лежать. А через увесь тиждень ми не бачилися. Я їздив до Борислава, на тартаку був, а ви також діло мали.

Писар. То то бо й є, що не мав. Кручусь без тих паперів, як без рук.

Рахміль. Ну, то ходіть, то я вам їх зараз віддам.

Писар. Оттак, то розумно! До звидання¹, пане начальнику! Поклоніться від мене вашим новим приятелям, бо я їм кланятися не буду.

Відходить з орендарем.

Я В. А VIII

Рябина, Орися, Казибрід, Олекса. Звільна починають сходитися люди й заповнювати сцену

Люди поодинокі. Дай боже добрий день! Слава Ісусу Христу! А що тут доброго чувати?

Рябина стає на колоді і здимає шапку. Люде добрі, панове громадо! Я казав вас скликати нині в неділю, до служби божої. Наробилося в нас у громаді багато колоту. То я погадав собі, що ліпше би було, щоб ми при нинішній днині скінчили той колот.

Грінчук. Варто би було давно про те погадати!

Рябина. Га, що діяти! Засліпило мене було. Обпутали мене були фальшиві приятелі. Признаюся, люде добрі, кривдив я вас і по волі і по неволі. Але нині я провидів і сказав собі: годі! Люде добрі! Клінне вас прошу, кланяється, даруйте мені всі, кого я чи то згїрдним словом образив, чи сам чим небудь укривдив, чи від чужої кривди не захистив!

¹ До звидання—до побачення.

Гриб. Е, пане начальнику! Дуже ви щедрі! Даруй вам нині, а ви завтра наново зачнете!

Рябина. Ні, люде добрі! Не на те я вас сюди скликав, щоб ви мені так за нізачо дарували. Я знаю добре, що людська кривда боком лізе, що за неї треба дубельт¹ заплатити. Та чим же я вам можу винагородити все зле, що вам наробив?

Люди. Ну, самі міркуйте! Послухаємо.

Рябина. Так слухайте! Я знаю добре, що за все те я варт тяжкої кари. І хто знає, може вона й не мине мене, може прийдеться гірко покутувати за свій нерозум. То я принаймі не хотів би мати в вас усіх своїх ворогів. Не хотів би, щоб і моя дитина мусіла за мене покутувати.

Олекса. А най бог боронить, щоб ми за вас мали на вашій дитині мститися!

Люди. Ні, ні, цього в нас не буде!

Рябина кланяється. Спасибі вам, люде добрі! А тепер слухайте далі. Знаю добре, що після цього, що сталося, я не годен далі бути начальником вашої громади. Від нині, від оцеї хвили складаю цей уряд, і нехай собі громада вибирає, кого хоче.

Півторак. Оце добре! Так було давно треба.

Люди. Добре! Добре! Це розумно сказано.

Рябина. І ще одно. Коли я кого з вас укривдив на маєтку: чи несправедливими карами, чи перебравши податки—бо й те бувало, признаюся вам—то най зголоситься до мене при людях. Усе надолужу, останнє продам, що маю, а людської кривди щоб і за макове зерно до мене не прилипло!

¹ Дубельт—два рази, подвійно.

Люди. Оце добре! Видно справді, що щиро кається.

Рябина. Люде добрі! Ще не скінчене мое каяння. Ще найтяжча річ лежить на моїм сумлінню. Але що маю робити! Коли почав, то мушу кінчити. Так знайте, що зробив вам і ще одну велику кривду. До спілки з писарем я підрядився звести тисячу кльоців до тартаку й на цей підряд дав Рахмілеві кавцію—тисячу срібла, з ваших, із цісарських, податкових грошей. Власне нині випав річенець, до котрого кльоци мали бути зведені, а кльоців 500 на місці в лісі лежить—і ваша кавція пропала.

Люди. Господи! Нещасні ми! Тисяча ринських!

Рябина. Я все сказав. Робіть зо мною, що хочете. Чи до криміналу мене завдайте, чи тут самі вбийте.

Орися кидається до нього з плачем. Таточку! Таточку! Що ви говорите?

Рябина. Ви знаєте, свого ґрунту в мене мало, та я готов усе віддати, все продати, що маю, щоб хоч у часті покрити ту страту.

Орися. І я свою материзнину віддам! Я в найми піду, а вас не покину.

Рябина цілує її. Дитино моя! Тепер бача ти добра, як ти мене любиш.

Олекса. Нанашку¹ Рябино! Не кажу пане начальнику, коли ви того уряду лися. Те тільки скажу вам, що ви дуже зробили. Громада дякує вам за те!

Люди. Так, так, дякуємо!

¹ Нанашко—дядько.

Олекса. А щоб ви знали, що громада не така завзята на вас, як ви були до нині на неї, то скажемо вам, що кавція ваша в орендаря не пропала.

Рябина. Не пропала? А ти відки це знаєш?

Олекса виймає гроші. Ось вам громадські гроші, що ви з податку взяли.

Рябина. А ти як до них приходиш?

Олекса. А ось і повний контракт з орендарем. Нас десять зложилося й дамо йому кавцію, щоб урятувати податкові гроші й вас.

Рябина. Але як же це? Відки ви до того прийшли?

Олекса. Припадком дістались нам до рук деякі папери вашого спільника, писаря, із них ми дізналися, що ви вложили податкові гроші на кавцію і що писар з орендарем уже зробили між собою контракт, як мають тими грішми поділитися, коли вони пропадуть.

Рябина. О, погані душі! Так це вони навмисне вігнали мене в ту яму! Господи, а я для них готов був усе зробити, власну дитину втопити!

Орися. А бачите, таточку, чи я вам не казала?

Я В А IX

Ті самі; **Шандар** веде закованого писаря, за ним кілька чоловіків і **Рахміль**.

Шандар. Чи тут начальник?

Рябина. Тут. А це що таке?

Шандар. З наказу суду писар ваш арештований за різні шахрайства. Слухайте, люде! Хто з вас має на нього яку жалобу, хай зголошується до суду. А тих усіх, що внесли на

нього скаргу на письмі за несумлінне вибирання податків, суд сам завізе.

Писар. Дякую вам, пане начальнику, за вашу ласку! Це ваша робота в змові з отими бунтівниками, читальниками! Але не тіштеся перед часом! Прийде криска й на вас. Адже ми спільники були! А податкові гроші в орендаря пропали.

Олекса. Помиляєтеся, пане писарю. Податкові гроші ніякі не пропали окрім тих, що ви неправно поперебирали в людей і сховали до власної кишені.

Писар. І ти відзиваєшся, жабо? Чекай, ще я тобі досолою! До шандаря. Пане постенфірер! Оце є той самий Олекса Коваль, що тут у селі бунт робить. Я подав на нього реляцію до староства й там мені обіцяли, що його зараз кажуть арештувати.

Шандар. Я такого наказу не маю, але маю щось інше. До Олекси. Ви Олекса Коваль?

Олекса. Я.

Шандар. Маєте тут оце від староства. І підпишіть мені реверс¹. Подає папір.

Олекса. А то що таке?

Шандар. Адже ж умієте читати, то прочитайте.

Олекса розгортає письмо. Ах, статuti нашої читальні! Намісництво потвердило. Люде, чуєте? Маємо читальню, нову читальню!

Люди. Гурра! Хай живе читальня!

Грінчук. Всі до неї пристаємо!

Рябина. Слухай, Олексо, а мене приймете?

Олекса подає йому руку. З дорогої душі.

¹ Реверс — розписка.

Люди. Гурра! Оце славно! Тепер ви нам справді сусід.

Казибрід. Ну, Прокопе, аж тепер бачу твою добру волю. Ну, а як буде з моїм ґрунтом?

Рябина кидається в його обійми. Братчику! Найусохне моя рука, коли її ще раз простягну по твою й твоєї дитини власність!

Казибрід. Значить, суд божий між нами скінчився.

Феся приносить стілець, він стає на нього і здимає ланцюх з дерева, відтак ще раз цілуються оба з Рябиною.

Жандарм. Пане начальнику! Будьте ласкаві сказати мені, що це за комедія тут робиться? Ви до читальні вступаєте?

Рябина. Так. А поперед усього прошу не називати мене начальником. Віднині я складаю цей уряд і прошу вас завідомити проте панастаросту.

Жандарм. Он як! А то з якої причини це сталося?

Рябина. Це вже я сам пану старості виясню.

Жандарм. Га, коли так, то в ласці божій! Ходімо, пане писарю! Жандарм і писар відходять.

Я В А Х

Ті самі, без **Жандарма** й **Писаря**

Рахміль. Ну, Олексю! Вдоволені ви з моєї услуги?

Олекса. Вдоволені, Рахмілью!

Рахміль. Тепер буде спокій між нами, правда?

Олекса. Ні, Рахмілью. Тепер буде війна між нами.

Рахміль. Як то війна? Хіба я вам не прислужився?

Олекса. Прислужився, бо мусів. Та й як прислужився? Свого власного спільника поміг

утопити. І нас так при найближчій нагоді втопиш.

Рахміль. Ну, що ви? Що ви? Та нехай мене бог боронить!

Олекса. А я б тобі ось що порадив, Рахмілью. В теперішній справі з писарем ми не хочемо тобі шкодити, хоч ти знаєш, що могли б тебе разом з ним запакувати. Та не знаємо ще, чи писар сам тебе не притягне.

Рахміль. Я вже буду про те старатися, щоб він мовчав. А то знаєте, як схоче балакати на мене, то себе ще гірше втопить.

Олекса. Ну, це вже тобі про ваші шахрайські штучки ліпше знати, ніж нам. Так ось що скажу. Поки справа з писарем скінчиться, мусимо тебе держати в руках.

Рахміль. Ай, вай мір!

Олекса. А як буде по всьому, то я б тобі радив забиратись з нашого села добрим способом. Ми від тебе ґрунт відкупимо, навіть пропінację¹ відорендуємо.

Рахміль. Ну, ну, не потребуєте про те турбуватися! Я собі такого знайду, що її відорендує.

Олекса. Як знаєш. Але ґрунту ми не позволимо нікому іншому купити. Заплатимо тобі, що слід, а нового орендаря на твоє місце до села не пустимо.

Рахміль. Ай, вай мір!

Олекса. А ти собі, небоже, забирайся від нас.

Рахміль. А як я не схочу?

¹ Пропінация — державна продаж горілки, чи взагалі шинок.

О л е к с а. Га, то будемо воювати: А ти знаєш, що з нами воювати потяжко. Думаю, що тобі ж ліпше буде по добру з нами розстатися.

Рахміль. Ай, вай мір! Дуже ви недобрі, пане Олексю! Полюбив я вас усіх, як сусідів, гадав спокійно між вами віку дожити.

Півторак. І нас усіх як те перевесло в обарінок¹ скрутити!

Г р и б. Із нас, як із липи, лико дерти!

Г р і н ч у к. І наше й наших дітей помаленьку на жебраків пускати?

Рахміль. Ай, вай мір! Ай, вай мір! Які ви недобрі, панове! Які ви недобрі на бідного корчмаря! Так як би бідному жидові вже й жити на світі не треба.

О л е к с а. То для того, щоб ти жив і тяжко не робив, то ми маємо дати себе спокійно обдирати й обшахровувати. Ні, Рахмілю! Кажемо тобі завчасу: шукай собі якого іншого місця, бо в нас тобі не жити.

Рахміль. Га, що вже маю робити! Виджу, що з вами жартів нема. Ой, та читальня, та читальня! Щоб ми про неї були й послухом не чули!

Відходить.

Я В А Х І

Ті самі без Рахміля

О л е к с а. Бачите, нанашку Рябино, хто в читальні свого найтяжчого ворога бачить? А ви з нашою читальнею воювали й самі, певно, не знали, на чий млин воду женете.

Рябина. Осліпило мене було! Зовсім осліпило! Та слава тобі господи, що хоч тепер очі мені починають прояснюватися.

¹ Обарінок — бублик.

Орися обіймає Рябину. Таточку! Яка я рада! Яка я рада!

Олекса. Нанашку! Можу вас іще про одну річ просити?

Рябина. Що таке? Проси, що хочеш? Адже головню тобі маю подякувати за нинішню радість.

Олекса. Так зробить же так, щоб і я вам мав нині за що подякувати. Ви знаєте, я люблю вашу Орисю.

Рябина жартовливо, строго. Орисю? Що це він говорить? Як він сміє таке про тебе при людях говорити?

Орися тулиться до батька на грудь. Коли бо, таточку, це правда.

Рябина. Правда? Га, коли правда, то що ж маю робити? До Олекси. Ну, так чого ж хочеш від мене?

Олекса. Та я, нанашку, я так тільки... хотів допитатися, коли можна старостів прислати?

Рябина обіймає його. Сину мій! Шли хоч нині!

Олекса. Оце то славно! Оце розумне слово!

Від церкви чути голос дзвонів. Люди здіймають шапки.

Рябина. Ну, сусіди! До церкви дзвонять. Пора до церкви.

Завіса

УВАГИ

Украдене щастя, — драма з сільського життя в 5 діях, відзначена на конкурсі галицького Виділу краєвого 1893 року третьою нагородою, друкувалася спочатку в „Зорі“ за 1893 рік. Того ж року вийшла окремою книжкою. Виходила вона кількома виданнями в Галичині і в Києві. Передруковується з третього київського видання Видавничої Спілки (Київ 1909). Драма ця — як пише О. Маковей („Зоря“ 1896 ч. 1) — „на сцені українського театру робила все велике вражіння і збирала багато публіки. Зовсім безсторонні люди казали, що з поміж трьох, нагороджених на конкурсі галицького виділу краєвого, творів драматичних „Украдене щастя“ Франка таки найкраще, хоч воно й одержало тільки третю нагороду.“ Спочатку драма ця називалася „Жандарм“ і комісія конкурсова була в клопоті, бо не годиться ганьбити таку людину, як жандарм. Тому Франко змінив жандарма на післанця, а часть його функцій жандармських доручив невинному жандармові. „Така метаморфоза — пише О. Маковей — ослабила значно вражіння драми“. В цьому, зміненому для конкурса, вигляді Франко драми своєї не друкував, і в „Зорі“ було подане „Украдене щастя“ в першій редакції. В „Театральній бібліотеці“ „Руку“ вийшла ця драма з деякими редакційними поправками й дозволена Репертуарною Радою до вистави.

Сон князя Святослава, — драма-казка в 5 діях, друкувалася в „Життю і Слові“ т. III за 1895 рік. Того ж року накладом редакції „Життя і Слово“ вийшла ця драма й окремою книжкою і до неї додав автор „Посвяту“. Передруковується з видання 1895 року (Львів). В 1896 р. „Львівський український народний театр“ підготовлював цю п'єсу до вистави.

Кам'яна душа, — драма в одній дії, друкувалася вперше в „Життю і Слові“ т. III за 1895 рік. Вийшла й окремою книжкою 1895 р. накладом редакції „Життя і Слово“. Передруковується з „Життя і Слова“ т. III за 1895 р.

Учитель, — комедія в трьох діях, друкувалася в „Життю і Слові“ за 1896 р. т. V під заголовком „Quem di odere“

з підзаголовком („Учитель“). Того ж року вийшла ця комедія накладом „Життя і Слова“ окремою книжкою з заголовком „Учитель“. Передруковується з видання Видавничої Спілки, Київ, 1911 року. Виправлена й пристосована до сцени й мови наддніпрянської України й дозволена до вистави Репертуарною Радою вийшла ця п'єса в „Театральній бібліотеці“ „Руху“.

Б у д к а Ч. 27,— драма в одній дії, друкувалася накладом А. Хойнацького 1902 року у Львові, звідки й передруковується. Вийшла, дозволена до вистави Репертуарною Радою, в „Театральній бібліотеці“ „Руху“. П'єса ця написана безперечно між р.р. 1893 — 1896, правдоподібно 1896 року, коли й „Майстер Чирняк“. Це був час успіхів Франка як драматурга. На основі драми Франка, Лев Лопатинський написав оперету під тим самим заголовком, друківану у Львові в „Руслані“ за 1904 р.

М а й с т е р Ч и р н я к, — комедія в одній відслоні вийшла 1902 року у Львові накладом А. Хойнацького, — звідки й передруковується. Дозволений до вистави Репертуарною Радою, вийшов „Майстер Чирняк“ в „Театральній бібліотеці“ „Руху“. Написана ця комедія 1896 року і виділ „Руської Бесіди“ у Львові закупив її для театру.

Р я б и н а — комедія з народнього життя в 4 діях, виходить у нашому виданні друком перший раз. Львівський український театр виставляв її на своїй сцені; за життя Франко цієї п'єси не друкував. Заховалась вона не вповні, а з невеличкими пропусками. Переписував її з рукопису в бібліотеці Наукового Товариства ім. Т. Шевченка у Львові Тарас Франко. Написана мабуть 1892 року, про що свідчить та ж дата в драмі.

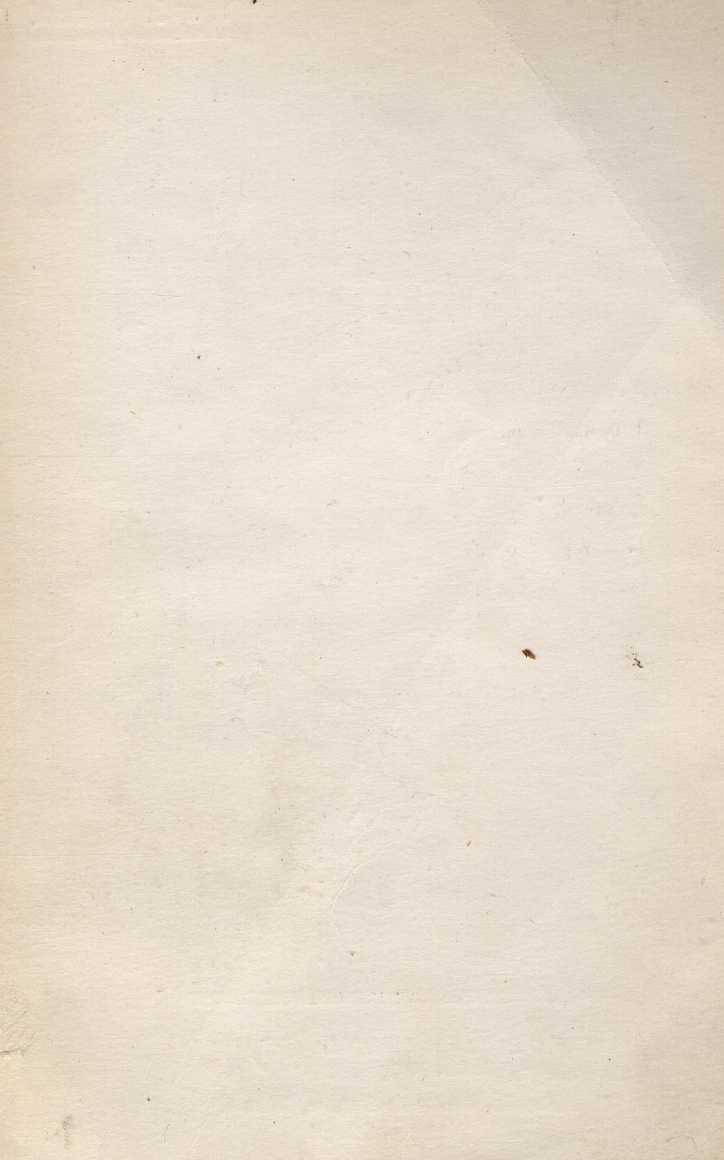
Т р и к н я з і на один престол — драма в 3 дії. Заголовок цієї п'єси Франка подає під роком написання до 1882 М. Комаров в „Українська драматургія“ (Одеса 1906) у відділі „Ненадруковані твори“. Ні тексту п'єси, ні відомостей про неї не маємо.

Переробив ще Франко „Розбитий збанок“ Кляйста 1884 року для театру „Руської Бесіди“ у Львові. П'єса пролежала 20 літ і на сцені появилася аж 1905 року. Сам Франко признав, що перерібка ця не дуже вдала, занадто тривілізована“ (Л. Н. Вістн. 1905, III стор. 245). Перерібки цієї, як також перерібки Кальдерона „Війт Заламейський“, що кілька разів йшла на сцені, Франко не друкував. Чи задержалися вони в архіві Франка у Львові, не знаємо.

З М І С Т

1	Украдене щастя	Стор. 5
2	Сон князя Святослава	83
3	Кам'яна душа	169
4	Учитель	195
5	Будка ч. 27	275
6	Майстер Чирняк	303
7	Рябина	339
	У ва ги	418

1 крб. 80 коп.

Р

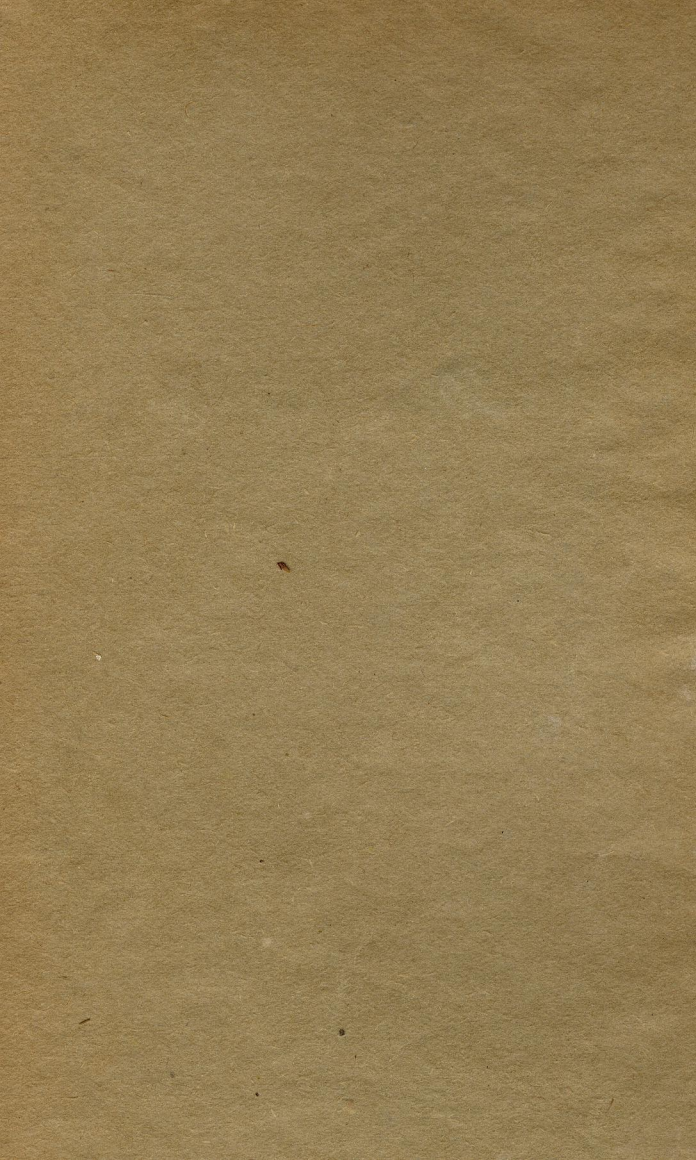

КООПЕРАТИВНЕ **РУХ**
ВИДАВНИЦТВО

Харків, вул. 1-го Травня, 10 та 11

Телефон 29-84

1132

23.357/₁₉

$\Phi \frac{I}{T-281P}$ ¹⁹

